משואה

קובץ שנתי

יא

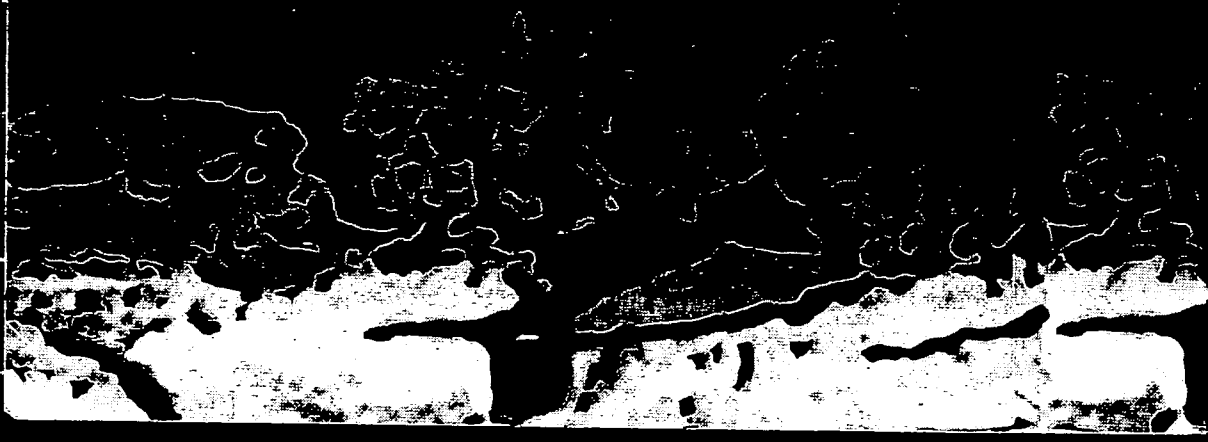

משואה

קובץ שנתי

מ ש ו א ה

קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה

כרך י"א

משואה, יד לחברי תנועות הנוער הציוניות בשואה ובמרי

תל־יצחק — תל־אביב, ניסן תשמ"ג — אפריל 1983

העורך: ש. מאירי
מזכיר המערכת: מ. וירט
ועדת המערכת: מ. קול, מ. וירט, ש. מאירי

קובץ זה רואה אור בסיוע
הקרן להנצחת זכרה של יהדות פולין
ארגון נשים של שארית הפליטה במונטריאול, קנדה
והקרן להנצחת זכרו של מיכאל קוסובר.

©
כל הזכויות שמורות

משואה, יד לחברי תנועות „הנוער הציוני" בשואה ובמרי
קיבוץ תל־יצחק, ד.נ. השרון התיכון.
תל־אביב, רחוב המלך ג'ורג' 48

דפוס ומסדרה מ. שטרן, שד' הר־ציון 104, תל־אביב

ה ת ו כ ן

ארבעים שנה למרד גיטו וארשה

משה קול	המשואה שהודלקה בגיטו וארשה לא אוכלה	7
גדעון האוזנר	האנטישמיות בדורנו	18
ראופן בן־שם (פלדשוה)	חורבן ומרד, פרקים מתוך יומן גיטו וארשה	26
ד״ר י. קרמיש	על עצרת־נוער בלתי ידועה בגיטו וארשה	101
יהושע גלבוע	האיש יאנוש קורצ׳אק	108
יוליאן מזכים; ק.י. גאלצינסקי; יאן פאראנדובסקי	ביום השנה החמישי למרד הגיטו	112

״הנוער־הציוני״ ו״עקיבא״ בעתות־מבחן

יום עיון	המחתרת החלוצית בהונגריה בימי מלחמת העולם ה־2, בהשתתפות: פרופ׳ בלה ואנו, ד״ר זיגפריד רום; יעקב רוזנברג; תרשיה הרצברג; אליהו גלאור; אריה לוי	115
מתוך הארכיון	ד״ר י. קרמיש: על מחוללי המרד (קטע); ב. אאורבך: ״הנוער הציוני״ בגיטו וארשה וחלקו במרד	137
מאקס שמייגביגל	אירועי השואה בקראקוב	147
אברהם גולדברג	פעולת נקם של חברי ״הנוער־הציוני בלבוב	152

עיון ודיון

יום עיון	יהדות צפון־אפריקה ומדינת ישראל, בהשתתפות: יוחנן כהן; יהודה דומיניץ; ד״ר מ. אביטבול; משה קול	156
מאיר בניה	דרכי הוראת השואה במשואה	172
ד״ר אשר כהן	עובדות ופרשנות בהוראת השואה	181

במלחמה ולאחריה

ש. אבני	יציאת רומניה (חלק ב׳)	192
משה לויב	יחסם של הבריטים למעפילים במחנות קפריסין	216
י. שטרופליץ	הנוכל אי־פעם לשכוח?	222
אברהם קלודבסקי	עם ״הנוער־הציוני״ מפולין לליטא	224
משה קול	הצלה ושיקום — ליובלה של עה״נ	231

מספרות השואה

מנחם זליגר	אכן, הגיעה שעתנו...	234
שפרה וספרייך	ימים בגיטו קראקוב	241

במשואה

עזריאל לוי	ראיון עם ברוך שרוני על פעילותו בקרב אנשי־צבא	247

קרבות ראשונים בגיטו.

ארבעים שנה למרד גיטו וארשה

משה קול

המשואה שהודלקה במרד הגיטו לא אופלה

מורדי הגיטו ידעו כי אין להם סיכוי לנצח את הצבא הנאצי שיצא ללחום בהם. הם החליטו למרוד ולהילחם לאחר שהתברר להם לחלוטין, כי להישלח לטרבלינקה פירושו מוות, והם אמרו זאת בגלוי ליהודים שעדיין נותרו בגיטו אחרי האקציה הגדולה ולאחר שילוחם של מאות אלפי יהודים לרצח ולמשרפות. מורדי הגיטו יצאו לנקום, כדי לרשום שלוש שורות בהיסטוריה, כפי שהתבטאו, כדי שהעולם והעם היהודי יידעו כיצד לחמו ונקמו.

המרד נמשך זמן רב יותר משציפו הם עצמם. המפקד הגרמני של וארשה מספר בדו"ח שלו כי הם, הנאצים, הופתעו מעמידתם של היהודים ומכוח לחימתם ותעוזתם. בלב אירופה הכבושה בידי הצבא הנאצי האדיר, מול וארשה הפולנית, האדישה למרדם ולמלחמתם, לחמו צעירים יהודים בעוז ובגבורה נגד משמידיהם וגבו מהם מחיר דמים. במצב טרגי כזה עוד טרם עמדו לוחמים ומורדים אי־פעם. מורדי הגיטו קנו נשק, אך קיבלו כמויות מזעריות בלבד מהמחתרת הפולנית שהיתה קמצנית מאוד כלפיהם. המחתרת הפולנית לא רצתה שיילחמו. כאשר הגיטו בער במשך שבועות, לאחר שהגרמנים הציתו אותו, כי לא רצו להילחם פנים־אל־פנים מול צעירי עמנו, התנהלו החיים בוארשה הפולנית הנוצרית, כרגיל: ילדים שיחקו, בתי־הקפה היו מלאים, ההצגות בתיאטרונים ובמועדונים התקיימו כתמול שלשום, והעם הפולני לא מצא עוז בנפשו להצטרף ללוחמים היהודים. פולנים עמדו ליד שערי הגיטו הלוחם וקנו סחורה וחפצים שנשארו בדירותיהם של היהודים שגורשו, ובעד כל אלה נתנו אוכל מעט, ולא התביישו.

מורדי הגיטו גרשו את הגרמנים פעמים מספר, אחרי שהפילו בהם חללים עם כניסתם לגיטו. הגרמנים רצו להבעירם, להחניקם, להציפם במים, לרמותם, להוליכם שולל, אולם לא רצו להמשיך להילחם בהם, אף כי ידעו שיש להם די נשק וכוח כדי להכניעם. הם רצחו ושרפו מאות אלפים מיהודי הגיטו במחיר זול מבחינת כח־האדם שלהם, כי רימו אותם והבטיחו להם שהם נשלחים לעבודה

במזרח. כך הובילו הרכבות מכל הגיטאות והארצות, מיליונים של יהודי אירופה להשמדה.

כאשר הצעירים היהודים באו אל ראשי היודנראטים ואמרו להם, כי משלוחים אלה פירושם מוות, נזפו בהם הללו והאשימו אותם בקלות דעת לגבי חיי העם, שילחו בהם את המשטרות היהודיות שפעלו בשליחותם ולפי פקודות הגרמנים, מתוך תקוה כי יצילו בדרך זאת את משפחותיהם. היו גילויי שחיתות לא מעטים במלחמה על החיים בגיטאות. היה רעב, עוני, מוות, ניוון, נפיחות מקור ומרעב, ומצד שני היתה ספסרות מכוערת והוללות. היו יהודים שחשבו כי מאחר וממילא אין להם סיכוי להינצל, ראוי שיחיו לפחות את הימים שנשארו להם, בתנאים טובים. אך העם היהודי ברובו המכריע שמר על צלם האדם היהודי וניסה בכל פעם, אחרי כל משלוח, להתארגן מחדש כדי לקיים את החיים מתוך תקוה, ולו גם קלושה, להצלת חלק מהעם, במיוחד כאשר נודע להם על מפלות הגרמנים בסטאלינגרד ובחזיתות אחרות. יהודים רבים האמינו כי העולם הנאור יאחז באמצעים נגד הגרמנים ויכריח אותם להפסיק את הרצח. היו מקרב אחינו שהאמינו לתומם, כי לא ייתכן שבליבה של אירופה ישמידו את גיטו וארשה על חצי מיליון יהודיו. היו הרבה אשליות ותקוות. לאחר שכל אלו לא התגשמו והמשלוחים נמשכו, וגם לספקנים התברר ללא צל של פקפוק כי רוצחים את העם היהודי באירופה, קיבלו עליהם יהודי הגיטו הנשארים את מרות הארגון היהודי הלוחם, וחדלו להיכנע למשטרה, ובפרט כשנוכחו לדעת כי מפקדי המשטרה שהיו אחראים למעשים הנפשעים — נורו ע״י הארגון היהודי הלוחם. הארגון היהודי שלט אז בגיטו, ואיש לא העז להמרות את פיו. היהודים שנותרו עדיין, הבינו כי אחריתם נחרצה, אולם הם לא ילכו מרצון ולא יישמעו לגרמנים, ואפילו לא האמינו לבעלי ה״שופים״ שבאו לפתותם, כדי לעזור להם להעבירם למקומות יותר טובים ובטוחים, כביכול. הארגון היהודי הלוחם ריכז את חבריו בבונקרים, פלוגותיו היו להן מפקדים, והם עמדו דרוכים בפינות ובאזורים שונים של הגיטו; הם התאמנו, ייצרו בקבוקי מולוטוב והכינו עצמם לקרב. ב־19.4.1943 פרץ המרד, לאחר שהגרמנים נכנסו לגיטו והקיפוהו. הלוחמים היו מבודדים לחלוטין. הם ידעו מה צפוי להם, אולם לא שיערו שהגרמנים יבעירו את הגיטו ויימנעו מלהילחם בהם. שבועות על שבועות חיכו לגרמנים, אך אלה הערימו על כל בונקר ומחבוא והשתמשו בגזים, במים ובאש. אז רק החלו הלוחמים המעטים שנותרו, לחפש להם מוצא דרך תעלות הביוב, בית־הקברות ופרצות אחרות בחומה, כדי לעבור לצד הארי ולהמשיך במלחמה, למען שאלה מביניהם אשר יישארו בחיים, יספרו לעמנו ולעולם את מה שהתרחש בגיטו, כיצד לחמו, איך עמדו מעטים נגד רבים וחזקים, גם כאשר אפסה התקוה להישאר בחיים, וכיצד הצילו את כבוד עמם. המורדים הדליקו לפיד של גבורה יהודית, בתנאים שלא ידעה דוגמתם ההיסטורית האנושית.

המורדים ינקו את שאיפותיהם ותעוזתם מהחינוך הציוני עליו גדלו בתנועות אליהן השתייכו, מהקשר לארץ ישראל, מהחינוך היהודי הבסיסי הנאמן, ומהרצון להראות לעולם כולו בכל הדורות, איך היו צריכים להילחם בנאצים הארורים ולא להיכנע להם. הבה נזכור כי מיליוני השבויים הרוסים לא התקוממו, ומתו בתנאים בלתי אנושיים. הפולנים לא יצאו אז ללחום בגרמנים, ורק ב־1944,

כאשר הצבא האדום עמד על נהר הויסלה, הרימו הפולנים את נס המרד בוארשה, וביניהם לחמו גם יהודים שנשארו בחיים, ואף חברי הארגון היהודי הלוחם המעטים ששרדו. אולם הצבא האדום לא מיהר לעבור את הנהר והגרמנים לחמו באכזריות נגד הפולנים המתקוממים והפילו בהם חללים רבים. גם בקרבות אלה נפלו יהודים עם נשק ביד, ובעיקר בוארשה הישנה (או העתיקה). אז שילמו הפולנים בדם רב עבור התנכרותם ליהודים שמרדו שנה לפני כן. אילו עמדו אז הפולנים בכבוד, ביחד עם היהודים, ווארשה לא היתה מגלה אדישות מבישה כלפי מורדי הגיטו, אולי היה המחיר של הפולנים ב־1944 לא גדול כל כך. אין לשכוח שהמחתרת הפולנית (האדומה וזו הנאמנה לממשלת לונדון גם יחד) נהגה ביהודים תוך זהירות, בחשדנות, בחוסר אמון, ולא התביישה לקבל כסף עבור מעט הנשק שסיפקו לבחורינו, ואף זאת באיחור.

בהקשר לכך ראוי להעיר כאן, כי מוזר הדבר שיהודים מישראל עסוקים בארגון מאורע גדול בוארשה לציון 40 שנה למרד הגיטו, במקום לארגן אירוע לאומי ובינלאומי רב־ממדים בישראל, בארצנו בה נקלטו מרבית אנשי שארית־הפליטה. מה עוד ליהודים לחפש עתה בוארשה בה שולטים אנשי המשטר הקומוניסטי של הגנרל ירוזלסקי, המדכאים את החופש בפולין ומתעללים באנשי "סולידריות"? לשם מה הריצה הזאת לוארשה? למה נשמש מעין קצינים ליחסי־ציבור של המשטר הפולני דהיום, בעיר ובמדינה שכמעט ולא נותרו בה יהודים, ושהאנטישמיות האדומה גרשה את היהודים המעטים שחיו בתוכה בשנים האחרונות. הרי אין פולין מקיימת יחסים דיפלומטיים עם ישראל, אז למה לנו לנסות לעזור למשטר זה המחפש פרסומת בעולם המערבי החפשי, אשר לא ביטל עד עתה את הסנקציות הכלכליות נגדו בשל הדיכוי של אנשי "סולידריות"?

אין ספק, כי הלוחמים בגיטאות, חברי תנועות־הנוער הציוניות ותנועות־החלוץ, שאבו השראה רבה ממסורת תל־חי, מהגנת הישוב העברי בארץ בשנות העשרים והשלושים, כאשר אנשי ההגנה, מגיני הישוב, עמדו מול פורעים ולוחמים ערבים שרצו להטביע אותנו בים של דם ולהרוס את בסיסנו הציוני. לעומתם שאבו הקומוניסטים בגיטו השראה מגבורת לוחמי סטאלינגרד, אשר היכו את הצבא הגרמני שצר על עירם, ואחרי קרבות גבורה אדירים גברו על הגרמנים ושבו אותם. המפלה של צבא רומל באל־עלמיין אף היא ודאי הפיחה תקוות בקרב המורדים. הם החלו להאמין כי הגרמנים יפסידו במלחמה, אלא שבינתיים ראו לנגד עיניהם את עמם הולך ונכחד ואין מושיע, וכי הגרמנים יחסלו את היהודים בטרם שינחלו את מפלתם. היתה תקופה בגיטו שמנהיגי ה"בונד", תנועת הפועלים היהודית האנטי־ציונית, לא רצו כלל לשמוע על התקוממות יהודית עצמאית. הם תלו תקוות בפ.פ.ס., היא המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, אך מהנסיון למדו לדעת שמהם לא תבוא ישועה ליהודי הגיטו. לכן נתנו יד וכתף לארגון היהודי הלוחם, בו היוו הציונים לתנועותיהם את הרוח החיה והעמידו את המפקדים הראשיים. במרד השתתפו גם הקומוניסטים היהודים. אחרי המלחמה ניסו בוארשה לסלף את ההיסטוריה של מרד הגיטו ולהציג אירוע ייחודי ובלעדי זה של גבורה יהודית — כמבצע קומוניסטי. ראיתי ושמעתי זאת בביקורי השני ב־1949 בוארשה, בבואי לתבוע את היתומים היהודים לשם העלאתם לישראל. אחר־כך ביקר בישראל ברל מרק, ראש הועדה ההיסטורית היהודית באותה

עת, ובמסיבה שערכנו לו בבית־שלום בירושלים, הוא התחייב כי הסילוף הזה יסולק. התיקון הזה אמנם בא, ואז גם הוקם הביתן היהודי במחנה אושוויץ, והאנונימיות היהודית החלה להיעלם, ובמקומה הוצגה הטרגדיה של השמדת העם היהודי בפולין, אף כי אולי לא בצורה בולטת במידה הראויה.

✶

כאשר החלו להגיע אלינו, לישוב העברי בארץ ולתנועת העבודה הישראלית בעיקר, הדו"חות על המרד בגיטאות, כמעט ולא הוזכרו בהם חברי "הנוער הציוני" ו"עקיבא". במשך שנים ניתן היה לחשוב, כי במרד השתתפו חברי "השומר הצעיר" ו"דרור" מצד אחר, ופעילי התנועה הקומוניסטית היהודית מצד שני. אולם אחרי שהגיעו חברינו מהגלויות, אנשי שארית־הפליטה, שמענו מפי הבאים פרקי גבורה על חברינו שלחמו והקריבו את חייהם, וחרפו נפשם תוך מעשי גבורה ומרי, תקפו גרמנים, העבירו נשק מגיטו לגיטו, סללו דרכים למעברי גבולות, הצילו לוחמים, והיו מופקדים על בונקרים ומרכזי התקפה על הגרמנים. הדברים פורסמו עם תום המלחמה בבטאון שלנו "העובד הציוני", ב"משואה", ולאחר־מכן בספרים שנכתבו ע"י חברות לוחמות ופעילות מחתרת, והתמונה החלה אז להתאזן ובמשך השנים אף אוזנה כליל. אנו, חבריהם של הלוחמים, היינו אשמים על כי לא דאגנו לפרסם את דברי החברים, על כי לא התמסרנו להנחיל לתנועה בימינו את מורשת הלוחמים, הפרטיזנים, המבריחים בגבולות שפתחו דרכי הצלה לרבים, אנשי תעוזה שגילו סולידריות ציונית ויהודית בכל התנאים הקשים, ולא חשבו על השתייכות תנועתית או ארגונית, בהתאם לחינוך שקיבלו בתנועותינו. הם פעלו כיהודים, כחלוצים, כנושאי ישועה ליהודים בעת צרה, כחברים לכל מי שנמצא במצוקה וצרה.

עלי לשבח את הפרסומים של "בית־לוחמי־הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון והוצאת הקיבוץ־המאוחד, שנהגו באובייקטיביות בפרסום הדו"חות מאותם ימים טרגיים וגורליים. עתה אנו, אנשי "הנוער הציוני" ו"עקיבא", מרחיבים בכלים שלנו את הפרסומים על התנועות שלנו, ובודאי שלא נעלים אף דבר על חברי תנועות אחרות בתקופה ההיא או בתקופות אחרות. זה אחד התפקידים הקדושים של "משואה", ואנו נעשה הכל כדי לקיים צוואתם של אלה שלא זכו להגיע אלינו וניספו במלחמה או בדרכי עקלתון במחתרת, עת שהגישו עזרה וסעד לאחיהם.

החלק השני של ספר "הנוער הציוני" יוקדש כולו לתקופת מלחמת־העולם־השניה ומצב תנועותינו באותם הזמנים. אנו קוראים עתה לכל חברינו, אשר טרם מסרו עדויות על שעבר עליהם, לבל יימנעו מלמסור את כל הפרטים הידועים להם מימי השואה והמרד. אלה פרקי היסטוריה ציונית ויהודית, שחובה להביאם לפרסום בכתב.

על המורשת הזאת אנו מחנכים את הדור הצעיר בעמנו ובמדינתנו כיום הזה. החברים ששרדו מן המלחמות והמאבקים ההם, חייבים לספר לנו, מתוך הזדהות עם החברים שלא זכו לחיות עתה עמנו. זוהי חובה קדושה ומוסרית.

עלינו להפיק את כל הלקחים מאותה תקופה עבור דורנו והדורות הבאים.

✡

מרד הגיטאות ידוע עתה בהיסטוריה העולמית, לאחר שתקופת מלחמת העולם השניה החלה להיחשף במידה יותר נרחבת. משפט אייכמן בירושלים גילה לעולם ולדור שגדל אחרי תקופת שלטון הנאצים, את אשר התרחש באירופה הכבושה, ובעיקר את השמדת העם היהודי באירופה. בין העדים במשפט אייכמן, שנקראו ע"י הקטיגור גדעון האוזנר, הופיעו גם הניצולים ממרד הגיטאות בוארשה, קראקוב ומקומות אחרים.

אח"כ בא הסרט "השואה" (הולוקוסט) שהוקרן בטלויזיה ברוב מדינות העולם המערבי, שהותיר את השפעתו החזקה, וגרם לזעזוע בעיקר בגרמניה עצמה, בה בנים ובנות החלו לשאול את הוריהם איפה היו הם ומה היה תפקידם בזמן ההוא. עם כתיבת שורות אלו נמצא הרוצח מליון, בארבי, במאסר בצרפת, בעיר ליון בה פעל, לאחר שהוסגר לפי תביעת ממשלת צרפת. הוא אמנם נשפט כבר אחרי המלחמה העולמית למוות, שלא בפניו, אולם משפטו החוזר יהיה לו ערך חינוכי־לימודי, ויהווה מעין המשך למשפט אייכמן. שוב ישמעו ויקראו בני הדור הנוכחי את פרשת הזועות של משלוח היהודים לדרַנסי ומשם לאושוויץ, ועל ההתעללות הנוראה בהם בטרם נשלחו למחנות המעבר, לקראת המוות.

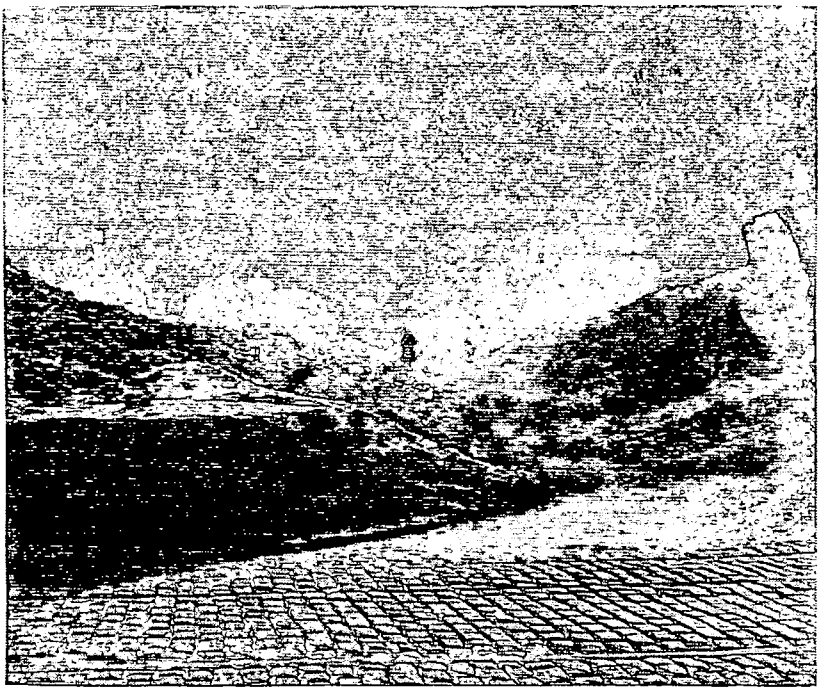

על חורבות הגיטו.

בינתיים אנו עומדים בפני החזיון המזעזע, שקמו פסבדו־מדענים המכריזים ומפרסמים ספרים, כדי להוכיח כי השואה לא היתה כלל. זהו מסע המאורגן ע״י הניאו־נאצים והאנטישמיים, ונתמך בכסף של הערבים (מדינות הנפט, אש״ף) ואנטישמיים למיניהם. למעלה ממאה ספרים בתוכן דומה פורסמו כבר בארצות רבות ובשפות שונות, ע״מ לבסס את הגירסה כי היהודים רקמו את עלילת השואה לשם השגת שילומים מגרמניה, ולמען ביסוס התביעה למדינה יהודית. בזמננו עלתה השנאה ליהודים ולמדינת ישראל לממדים שלא ידענו דוגמתם מאז שנות השלושים, כאשר התנועה הנאצית החלה לגדול באירופה ולזרוע שנאה נגד היהודים בעולם כולו.

בימים אלה מציין העולם כולו 50 שנה לעליית הנאצים לשלטון בגרמניה. מאז כבש היטלר את השלטון בגרמניה, שטף הצבא הנאצי את כל אירופה והכניע אותה. ההסכם בין מולוטוב וריבנטרופ איפשר לצבא הגרמני להשתלט על אירופה, ולאחר מכן הפר היטלר את ההסכם עם סטאלין והתקיף את ברית־המועצות. כאשר פרץ המרד בגיטו וארשה והודלק לפיד ההתקוממות נגד החיה האכזרית שעסקה בהשמדת העם היהודי, היה זה המקרה הראשון של התקוממות גלויה נגד הצבא האדיר. היו אז תנועות פרטיזנים ומחתרות בארצות אירופה אחדות, אולם מרד גלוי נגד הנוגש — לא ארע, עד שבחורי ישראל, המיואשים והדבקים במטרה להציל את כבודם הלאומי והאנושי, הוכיחו כי זה אפשרי. לכן עורר מרד הגיטאות תדהמה וגלי אהדה אצל אומות רבות, אולם אף אומה לא הסתכנה לנקוט בצעד סולידרי דומה ובאופן גלוי לעיני העולם. כולם חיכו להזדמנות אחרת, כאשר בנות־הברית — הקואליציה האנטי־נאצית — תתארגן כראוי ותפתח חזית שניה. הגרמנים נחלו מפלות בסטאלינגרד ובאל־עלמיין והאמריקאים פלשו לצפון־אפריקה, אולם אף תנועה סוציאליסטית, קומוניסטית או לאומית, אשר דוכאו באכזריות ע״י הכובשים, לא ניסתה להדליק את אבוקת המרד בתוככי השטח הכבוש.

כיום קיים איזון יתר בחקירת תקופת השואה ע״י יהודים וע״י ההיסטוריונים ההגונים של אומות העולם. הגירסה ש״היהודים הלכו כצאן לטבח״ נעלמה מהלכ־סיקון ההיסטורי. היום ידוע כי אף עם אחר באירופה הכבושה לא חי בתנאים תת־אנושיים כפי שחיו היהודים, שהיו מבודדים מהסביבה המקפת אותם. האומות בתוכן חיו היהודים דורות רבים, לא היו מוכנות לסכן עצמן ולוא במידה מינימלית, ע״מ לסייע ליהודים, ולוא גם כדי למנוע את תנועת הרכבות לאושוויץ ע״י פיצוץ מסילות הברזל והורדת פסי הרכבת ממסלולים אלה, או לפחות לגלות להם מהי תכניתם של הגרמנים ומה עושים בהם. השדרה ב״יד ושם״ לזכר ולכבוד חסידי־אומות־העולם שסיכנו חייהם לעזור להצלת יהודים בתקופת השואה, היא ההוכחה כמה מעטים היו גיבורים אלה, חסידי־אומות־העולם.

מלחמת ״הארגון היהודי הלוחם״ בגיטו וארשה ובגיטאות אחרים, ממשיכה אפוא לרתק את הכרתם ומחשבותיהם של היסטוריונים בעולם עד היום הזה. מרד הגיטאות הוא הפלא הנדיר המעורר כבוד ותהילה ליהודים המורדים.

באותה עת לחמו היהודים במאות אלפיהם בכל צבאות בנות־הברית, במטרה להדביר את הצבא הגרמני, אויבי עמנו והאנושות. מספרם הגיע למעלה מחצי מיליון. אותות ההצטיינות בהם זכו הלוחמים היהודים בצבא האדום ובצבאות

אחרים, הם ההוכחה לאומץ־לבם ולדרך לחימתם של היהודים בצורר הגדול ביותר שקם לעמנו בכל הדורות. הנסיון לטשטש עובדה זאת בברית־המועצות לא יועיל. מורדי הגיטאות לא קיבלו אותות הצטיינות מאף אחד, ולא חיפשו אותם. הם לחמו למען הכבוד היהודי והצליחו להשיג את מטרתם בת־האלמוות. רובם נפלו ונהרגו, ורק מעטים ניצלו, והם שמסרו את העדות החיה על מה שעבר עליהם באותם ימים גורליים.

היתה השראה הדדית בין לוחמי הגיטו לבין לוחמי הישוב העברי ואפילו בימים האפלים ביותר שמרנו על קשר, דרך לשכות הקשר של שווייץ וקושטא, ואף דרך הנציגות היהודית ליד הממשלה הפולנית הגולה בלונדון.

מרד הגיטאות שאב עידוד מהתנועות שגידלו את מנהיגיו ומפקדיו, אולם גם אנחנו בישראל שאבנו עידוד ממורדי הגיטאות, בעת שנאבקנו במדיניות "הספר הלבן", פעלנו בהעפלה וקלטנו את שארית הפליטה אחרי הקמת המדינה. אין ספק כי גם מלחמת הקוממיות שלנו הוארה באורות שבקעו אלינו ממרד הגיטאות. שרשרת הגבורה היהודית הקרינה האחת על רעותה. מלחמות ישראל מאז הקמת מדינתנו, שהסתיימו בנצחון מזהיר של צה"ל, הושפעו אף הן מלוחמי הגיטאות והפרטיזנים היהודים. חיילינו כאן, במדינתנו העצמאית, ידעו בעת שנלחמו, כי לנו אסור להפסיד במלחמה, וכי הפסד במלחמה — הוא סופנו. כאשר עברו עלינו הימים הקשים של מלחמת־יום־הכיפורים והיו בהן שעות בהן כל מפעלנו עמד במבחן והיה נתון לסכנה רצינית, ידעו חיילינו כי מן ההכרח שננצח, ולוא במחיר היקר ביותר של חיי־אדם, וכי הם לוחמים לא רק את מלחמת המדינה היהודית, אלא את מלחמת העם היהודי כולו. זאת שמענו מקצינים וחיילים שלחמו בקו בר־לב על גדות תעלת סואץ ובחוה הסינית, שם התחולל קרב איתנים; וזאת אמרו לנו הלוחמים בגולן, בשעה שהגליל ועמק הירדן היו נתונים בסכנה.

ומפליא הדבר, כי גם המסורת הנעלה של שמירת המוסר, טוהר הנשק וקדושת חיי־אדם, נשמרה בגיטאות בימים נוראים ביותר, וערכים אלה נשמרו כאן בישראל בכל המלחמות שלנו, ואף במלחמת הלבנון האחרונה. לוחמי הגיטאות לא רצו לנצל את מעמדם בתקופה האחרונה לקיום הגיטו, לפני המרד, להשגת הטבות לעצמם. והם נהגו כשווים בשווים עם כל היהודים. לא ביקשו פריבילגיות במזון או בתנאי לוחמה והגנה. הם נהגו כאנשי מוסר נעלה, ואפילו כאשר היה הכרח לירות ביהודי מלשין או משרת של הנאצים, אשר לשם הצלת נפשו מסר יהודים אחרים לאויב, גם אז היה דיון ושיקול אחראי בכל מקרה; וכאשר בוצע פסק־הדין נגד מפקד משטרה או מלשין בגיטו, ידעו היהודים כי האיש ראוי אמנם לעונש, באשר מכר את עצמו למען בצע או תשלום מדומה של הצלת משפחתו או ידידיו. איש לא ערער על פסק־הדין של ארגון הלוחמים היהודים.

בצה"ל מיושם הציווי המוסרי לנהוג כבוד בחיי־אדם; לא לפגוע בשבויים; לא לפגוע בנשים, ילדים, זקנים, או אזרחים שלא חטאו ושאינם משתתפים בקרבות, וזאת גם כאשר נשקפת סכנה ללוחמינו; וכך אמנם היה גם במלחמה האחרונה של "שלום הגליל". המוסר היהודי נשמר אפוא הן בקרב לוחמינו בגיטאות והן בקרב חיילינו כאן. לוחמי העם היהודי בכל המצבים והתנאים

יודעים את הציוויים היהודיים הנצחיים. ועל סמך עקרונות־יסוד אלה תבענו להקים את ועדת החקירה אחרי הרצח במחנות בביירות, כי הבינונו שבנפשנו הוא, בנפש מדינתנו וחברתנו היהודית. לכן יצאו ארבע מאות אלף איש להפגין למען הקמת ועדת חקירה, כי תדמיתה של מדינתנו תבע חקירה של אמת. ומה חבל שמצויים עתה בתוכנו יהודים שאינם מבינים את הסכנות שבנטישת העקרונות הללו.

היחס אל הערבים בשטחים מזעזע אותנו לא אחת, כי הוא נוגד את המסורת היהודית. לכן איננו חוששים לחשוף חריגים וטעויות והוראות חמורות, כי לא נשלים עם סטיות אלו. מדינת היהודים אינה דומה לניגריה, משם מגרשים עתה שני מיליון לרעב ולאבדון. איננו דומים לקמבודיה, שם שחטו בני עמם בפקודת ה"חמֶר־רוז' " שני מיליון אנשים. מדינת היהודים אינה דומה ללבנון, בה דרוזים, פלנגות ומוסלמים רוצחים האחד את השני באכזריות (שוחטים ולא רק יורים) ולאף אחד בעולם הדבר לא איכפת.

דברים אלה נכתבים בימי מסה ומצוקה לישראל עצמה. מלחמת לבנון היא הראשונה במלחמות ישראל שהחילונו בה, מתוך רצון להבטיח את שלום הגליל. הפעם ישראל לא היתה נתונה בסכנה, ולא היה הכרח לצאת למלחמה על קיומנו. היא באה כדי לשפר את מצבו של הגליל שלנו נגד הטרדות המחבלים מלבנון. המלחמה העמידה בפני צה"ל אתגרים שלא ידענו אותם קודם. המלחמה התנהלה בתוככי אוכלוסיה אזרחית, קרוב למחנות פליטים של ערבים פלשתינאים, אשר ברחו מארץ ישראל בתקופת מלחמת הקוממיות, בעת שהמנהיג שלהם קרא להם לנטוש את בתיהם, כדי שישובו עם הצבאות הערבים המנצחים ויטביעו את היהודים בנחלי דם, או יזרקו אותם לים. פליטים אלה שהתארגנו בלבנון בכמעין מדינה בתוך מדינה, הרסו את האיזון שהיה קיים בארץ הארזים בין האוכלוסיה הנוצרית שרובה מרונית לבין המוסלמים והדרוזים. במשך השנים התפתחה בלבנון מלחמת אזרחים טרגית שגרמה להרג ושחיטות של קרוב למאה אלף אזרחים, תוך שימוש באמצעי מלחמה פרימיטיביים ותת־אנושיים, מבלי להבדיל בין גברים, נשים, ילדים וזקנים. ללבנון זאת נקלעו חיילינו. בחורינו, אשר רבים מהם נפלו בקרב, לחמו בגבורה תוך שמירה מכסימלית על טוהר הנשק וכבוד האדם הלוחם ובודאי של האזרח, אולם — לא אחת נפגעו חיילינו בגין השמירה על עקרון זה. ברור שמלחמה בשטח בנוי גרמה גם לאבדן חיי אדם בקרב האוכלוסיה האזרחית. מלחמה זאת שהתנהלה לאור זרקורי הטלויזיה וכלי־התקשורת, הציגה את ישראל כארץ המתכחשת לעקרונות הומאניים בסיסיים. את הדיווחים הללו שבחלקם הניכר היו מוגזמים ומגמתיים, ניצלו שונאי ישראל (של המדינה והעם גם יחד), כדי להגביר את האנטישמיות וההסתה נגד ישראל. מצב היהודים בגלויות הוחמר, תדמיתה של ישראל נפגעה קשות, וידידיה בעולם שאלו: האמנם כך לוחמים יהודים, אזרחי המדינה המתקדמת?

אחרי רצח הנשיא באשיר ג'ומאיל, מיהרו ראש ממשלתנו ושר הבטחון להחדיר את צה"ל לביירות, כדי למנוע נקמה מצד הפלנגות הנוצריות — נגד האוכלוסיה

המוסלמית. החלטה זאת סיבכה אותנו קשה, ובפרט כאשר הכנסנו את הפלנגות צמאות הדם והנקמה אל סברה ושאתילה — מחנות הפליטים הפלשתינאים, בהם ביצעו הפלנגות שחיטה אכזרית של מאות אנשים, נשים, טף וזקנים. העולם כולו הזדעזע, והחלו שרשרת האשמות נגד צה"ל, כאילו אנו היינו אשמים בפשע זה. תחת לחץ דעת־הקהל מינתה ממשלתנו את ועדת החקירה הממלכתית, לבדוק האם היתה לנו אחריות כלשהי לטרגדיה שארעה במחנות אלו. אחרי ארבעה חדשים הגישה הועדה את המלצותיה־מסקנותיה. בעקבות המסקנות, הקובעות אחריות עקיפה של צה"ל והממשלה לגבי הטרגדיה שהתרחשה במחנות, הטילה הועדה אחריות על שרים ומפקדים בכירים, ולגבי אחדים — ובעיקר לגבי שר הביטחון, ראש אמ"ן ומפקד צה"ל בביירות — אף תבעה להסיק מסקנות.

הועדה קבעה כלפי מדינתנו והעולם כולו, כי צה"ל נקי מכל רבב. היתה אטימות ונעשו שגיאות, ונתקבלו החלטות לא שקולות בדרג המדיני, אולם אף חייל ישראלי לא היה מעורב ברצח ולא בקנוניה איזו שהיא עם הרוצחים הפלנגיסטים. כל העולם הנאור, ואפילו אלה שאינם ידידינו, שיבחו את הדו"ח והעטירו תהילה על הועדה שהרימה את קרן הדמוקרטיה הישראלית. תחת לחץ דעת־הקהל והעתונות, וסערות קשות בציבור — החליטה הממשלה לאמץ את מסקנות הועדה וליישם אותם. נסיונו של שר הבטחון שרון למנוע את אישור הדו"ח — נכשל. הוא נותר במיעוט בודד, מול 16 שרים שהצביעו נגדו למען אישור ויישום מסקנות הדו"ח.

מטרידה אותי השאלה האם כיום, כאשר אנו מהווים כוח רב, עם נשק וצבא מהולל — אנו שומרים בקפדנות על הציוויים האנושיים של מורדי הגיטאות מצד אחד, ואנשי ההגנה בישוב — ששמרו עליהם, כאשר היינו קטנים וחלשים, ועמדנו מעטים מול רבים? פקודת היום של הרמטכ"ל, לאחר שהחליטה הממשלה לבצע את דו"ח ועדת כהן, היא לכבוד לצה"ל. הרמטכ"ל הודיע כי צה"ל יבצע את המסקנות, אף כי הן מכאיבות, וכי הוא חזק דיו כדי לעמוד בביצוען. המורא שניסו להטיל עלינו שר הבטחון ומרעיו, כאילו הגשמת המסקנות יפגע קשה בצה"ל, לא הוכח ולא היה מבוסס. שר הבטחון רצה להציל את עצמו מהתפטרות חובה, ולכן נאחז בנימוקים כאילו הוא המגן היחיד של צה"ל. אין ספק כי טעות גדולה היתה בידי הממשלה, כאשר נתנה אישור לשר הבטחון להפציץ את ביירות. כניסתנו לביירות היתה משגה חמור, שגרר אחריו את המשגים הנוספים.

לא ככל הגויים בית־ישראל. באם נאבד את הייחוד המוסרי שלנו — אנו עלולים לסכן את עתידנו. לחמנו בגיטאות, בצבאות זרים, ונגד שכנינו — ולא איבדנו את צלם האדם היהודי. הלקח של מרד הגיטאות לדורנו, דור התקומה והגאולה הוא לקיים את צוואתם שנכתבה בדם ואש, בייאוש ובחוסר מוצא: להישאר יהודים אף במצבים הקשים ביותר. כאלה היינו בארץ ישראל מאז העליות הראשונות, כך השגנו את עצמאותנו, וכך נבטיח אותה לדורות הבאים, לנצח נצחים. לא נקבל דוגמה מאחרים ולא נתאונן על העולם שדן אותנו ברותחין, כאשר אנו סוטים מדרכנו, ולא פעם בהגזמה ושלא בצדק. אנו מייצגים ערכים נעלים בעולם, אנו שונים, לכן לא התבוללנו ולא התנכרנו לדתנו ולמורשתנו. לכן עלינו לתבוע מעצמנו יותר מאשר מאחרים. באנו לארצנו והקימונו את המדינה כדי להחיות כאן מחדש את היהדות הנאורה והלאומית הצודקת. נשמור

אמונים לעקרונותינו אלה, ועליהם בלבד נחנך את הדור הצעיר ואת לוחמינו. כך תימשך השרשרת.

לאחר ארבעים שנה מאז מלחמת הגיטאות, לאחר שנים של הגנת הישוב נגד פורעים, של הקמת המדינה ומלחמות ההגנה שנאלצנו לנהל בתקופת המדינה, כדי להתקיים, כדי שיכירו הערבים בזכותנו להתקיים כמדינה ולחיות בבטחון, אנו חייבים עוד הפעם ללמוד לקחים, כשם שחיילינו התבטאו ב"שיח־לוחמים" לאחר מלחמת־ששת־הימים. הספר הוא תעודה מוסרית נעלה, וחשבון־הנפש שייכתב לאחר מלחמת לבנון (שעוד איננו רואים את סופה) ודאי שיהיה מלווה בשאלות, האם אנו ממשיכים להיות מה שהיינו במלחמות הקודמות, או שמא מתגלות אצלנו סטיות מסוכנות הפוגעות בעקרונות חיינו כמדינה יהודית, השואבת את חיוניותה מנביאי האמת והצדק, מספר הספרים הנצחי, מההומאניזם הציוני, ממסורת התנועה החלוצית המגשימה שחתרה לצדק וחברה יפה. אסור לנו לטשטש את העובדות! משהו חמור מאוד קרה לנו בשנים האחרונות. המטרות החלו לקדש את האמצעים. היחס לגר ולתושב שצווינו עליו בתנ"ך, אינו מתקיים כפי שהתחייבנו עליו בעבר. כי הנה ניתנה יד חפשית למתנחלים יהודים בשטחים המוחזקים ע"י צה"ל, ולפעמים לית־דין ולית־דיין. זוהי סתירה משוועת לכתוב במגילת־העצמאות של ישראל ולחוקי מדינה דמוקרטית. הדמוקרטיה שלנו נתונה בסכנה וייחודנו כמדינה יהודית מחדשת, הנאמנה למורשתנו, הועמד בסימן שאלה.

חשבון הנפש, במלאות ארבעים שנה למרד הגיטאות המהולל קורא לנו לחזור בנו, לא להישאר אדישים למתרחש, ולהגן על מדינת היהודים לא רק באופן פיזי, אלא גם במובן הרוחני, הרעיוני והעקרוני. באם לא נקיים ציוויים אלה — אנו עלולים להידחף למלחמות נוספת ולסכן את השלום שהחל מתגשם אחרי כינונו עם מצרים. סימנים מדאיגים קיימים במדינתנו מבחינת החוסן המוסרי והאחדות הלאומית. חשבון־הנפש, אחרי 40 שנה מאז מרד הגיטאות, פוקד אותנו — כשאנו מודאגים וכואבים. אנו מוכרחים לחזור למה שהיינו בעבר, ולא — אנו בסכנה!

היהודים הלכו למוות במחנות מבלי שהושחת צלם היהודי והאדם בקרב הרוב המכריע של המיליונים. הם שמרו על קדושת־החיים וקדושת־האדם. הלוחמים בגיטאות ובפרטיזנים, בתנאים הקשים ביותר, כאשר לא היתה להם פת לחם, קיימו את מצוות הסולידריות ואהבת ישראל. חברי ההגנה בישוב העברי בכל התקופות דאגו לטוהר הנשק וקיימו את הצו בקפידה. בכל מלחמות צה"ל עשו חיילינו כמיטב יכולתם ונזהרו מפגיעה במוסר היהודי. במידה שקרו חריגים הצטערו עליהם והסבירו את מצוקתם ואת נסיבות המקרים. האמנם עתה כאשר אנו חזקים ואיתנים, אחרי כל נצחונותינו בעבר, נתחיל להתכחש לעקרונות חיינו הנעלים? האם נסכים להשחית את בחורינו כצבא כיבוש שמתעללים בזקנים ונשים וצעירים? האין בידינו אמצעים סלקטיביים דרושים כדי למנוע תופעות כאלו? האם לא יחדלו חברי כנסת לאומנים לאמר, כי הכל בסדר וכי כך צריך להיות? האם יסיטו אותנו מהדרך היהודית, עליה שמרו היהודים בכל

התנאים? הרי רק יוצאי דופן בתולדות ישראל סטו ועל כן הוקעו על ידי הרוב היהודי ומנהיגיו. האמנם הדיבורים של ח"כ דתיים שתכנם: "גויים הורגים גויים ואנו ניתן את הדין?" מותרים אצלנו? האם דיבורים כאלה אינם התכחשות למוסר היהדות הנאמנה? והאם ירשה צה"ל לקיים את האימרה המסולפת: בנים חטאו והוריהם יתנו את הדין? רעדה חייבת לקומם אותנו כנגד דיבורים כאלה, ועוד יותר מזה נגד המעשים. אל דמי לנו, בל נשתוק ואל נהיה אדישים בימים גדולים אלה, כאשר אנו מציינים 40 שנה למרד הגיטאות ו־35 שנים לקיום מדינתנו.

היטלר וצבאו החליטו להשמיד את העם היהודי. העם היהודי סיכל את מזימתו אולם הפסיד ששה מיליונים מבניו, שליש מעמנו. כיום, כאשר אנו מציינים 40 שנה למרד הגיטו, בצל ציון יובל שנים לשלטון הנאצים, עלינו לפעול נמרצות כדי לחזק את העם ואת מדינת ישראל. העם היהודי חי וקיים, אולם סכנה דמוגרפית נוראה מאיימת עליו, הן עקב אבדן שליש מעמנו והן בשל ההתבוללות ונשואי־התערובת המתפשטים בקרב אחינו בגולה. הנשירה מהעם היא לא פחות מסוכנת מההשמדה. מדינת ישראל, תקות עמנו, שנולדה להבטיח את קיומו הפיזי והרוחני הלאומי חייבת מצידה לנקוט באמצעים בלתי שגרתיים ובמאמצים אדירים כדי לבסס את קיומה. ישראל והעם היהודי עומדים בפני אתגרים לאומיים כבירים, ועלינו להתפנות לעניני הפנים שלנו, לביצור אחדותנו ולהבטחת עתידנו כעם וכמדינה. זהו חשבון הנפש הגדול והאמתי. אל נסתפק רק בהעלאת הגבורה של המורדים והלוחמים. נפעל כדי להיות ראויים לזכרם ולקרבנם ההיסטורי הנעלה.

13.2.83

גדעון האוזנר

האנטישמיות בדורנו

האנטישמיות של ימינו היא ביטוי חדש, מודרני, של תופעה חולנית ישנה נושנה. כדי להבין כראוי את הביטוי הנוכחי של איבה זו, שההיסטוריון דובנוב קרא לה "איבת עולם לעם־עולם", צריך להתבונן בקצרה במקורותיה ובצורותיה הקודמים, כי הקיים היום יונק מהישן.

ימיה של האנטישמיות כימי הפזורה היהודית בעולם. היהודי, שסרב להתבולל בין העמים שחי בקרבם ולהיות כמותם, עורר תחילה חשדנות ואח"כ שנאה, כפי שתופעה נכרית מוזרה מעוררת לעתים. ביטוי לכך נתנו הסוציולוגים באימרה הלועזית: "The dislike of the unlike", ובעברית נאמר: "השונה — שנוא".

ביטוי מובהק לשנאה זו מצוי כבר בתנ"ך, במגילת אסתר. המן פיתה את המלך אחשוורוש להסגיר לידיו את היהודים במלים שכוחן יפה לגבי שונאי ישראל בכל הדורות: "ישנו עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים בכל מדינות מלכותך ודתיהם שונות מכל עם, ואת דתי המלך אינם עושים, ולמלך אין שווה להניחם. אם על המלך טוב — ייכתב לאבדם".

השוני של היהודים באופי ובהתנהגותם, סרובם לקבל על עצמם את ארחות הגויים היווה את עילת האיבה. "מרדכי לא יכרע ולא ישתחוה" — כתוב, בעוד כל שרי המלך כורעים ומשתחוים.

הנה כי כן, עוד לפני הופעת הנצרות היתה קיימת שנאה עזה כלפי היהודי. כבר אז הופצו דיבות ועלילות על היהודים ועל אמונתם ופולחנם. בין השאר נאמר שהם מחזיקים בבית המקדש ראש חמור וסוגדים לו. פומפיוס הרומאי, כשנכנס לירושלים, כמאה שנים לפני חורבן הבית, רצה לוודא בדותא זו ופרץ לקודש הקדשים, והוא פרסם אח"כ שלא מצא שם מאומה. אך האמת אינה, כידוע, מחסום בפני דיבות והשמצות.

הנצרות סיפקה לאנטישמיות דחף דתי כביר. אבות הכנסיה היו צריכים להסביר למאמינים כיצד קרה שעמו של ישו, היהודים, דחו אותו ובכל זאת נשארו בחיים לאחר מכן, גם כיחידים וגם כעם. ההסבר שנתנו היה כי היהודי הוא

שליח השטן עלי אדמות, באשר רק אשמדאי יכול לכפור באלהים ולהישאר חי. המלחמה ביהודים הוצגה מעתה כחלק מהמאבק הקוסמי בין אלהים לשטן, בין הטוב לרע. הצלב הוצב בין היהדות והנצרות. כך החלה האנטישמיות הדתית שרדפה את העם היהודי במשך כאלפיים שנה.

מכאן ואילך היו הזדמנויות רבות להתנער משנאת חינם זו, אך כולן הוחמצו. תמיד נמצאה לאנטישמים איזו עילה, ישנה או חדשה, קבועה או זמנית, להמשיך בקו האיבה. כאשר מרטין לותר הוקיע את הכנסיה הקתולית על כפיפותה המוחלטת לאפיפיור, נפתחה דרך להיגמל גם משנאת ישראל. לותר קיוה כי היהודים יתמכו בו. כאשר נכזב מהם — היה לאנטישמי קיצוני ודעותיו כלפי היהודים היו מורעלות לא פחות, לעתים אפילו יותר מאלה של הכנסיה הקתולית.

הזדמנות נוספת באה במאה ה־18 עם הופעת הרציונליזם בעולם. פרנסואה וולטר היה נושא הדגל שלו. וולטר גינה את הדעות הקדומות של הכנסיה ולעג לפולחנה, אבל ירש ממנה את שנאת ישראל. לדעתו היהודים מנצלים את הגויים והם חסרי תרבות. כך התחילה האנטישמיות החילונית המתפתחת זה כמאתיים שנה. פילוסוף כמו קנט, שהרס מוסכמות בתורת ההכרה ובתורת המידות, הסתייג מעקרונות הכנסיה, אך תקף גם את היהדות מפני שהיא משתעבדת לאלהים, בעוד שקנט תבע משמעת לתבונה הטהורה בלבד. גם פרידריך הגל, שכינויו היה מלך הפילוסופים ופילוסוף המלכים, טען כי היהדות היא דת של "שעבוד מנוון". היהודי, כך טען הגל, מסתייג מהעולם וקוטע את עצמו ממנו.

מהפילוסופיה עברה האנטישמיות לתנועה החברתית המרכזית של הזמן החדש — לסוציאליזם. כמה מאבותיה של תנועה זו, שהציגו דגם של משטר חדש על חורבות העולם המנצל והפיאודלי, ראו ברוכל היהודי ובבעל ההון היהודי את התגלמות עולם האתמול, שנגזרה עליו כליה. הוגי דעות כמו פוריה, טוסנאל ואחרים הצביעו על היהודי המתקיים על ניצול הזולת מצד אחד ועל ההון הגדול מצד שני. הם השתמשו בביטויי גנאי חריפים נגד היהודים. לאיבה אינטלקטואלית זו הצטרף גם קרל מרכס, שנולד, כידוע, יהודי. גם הוא טען כי בשביל העם היהודי יש רק אלוה אחד והוא הממון. בעיניו הכל משמש לו — ליהודי —למסחר. התנגדות זו ליהודים לא הצילה את קרל מרכס משנאת האנטי־שמים השמרנים שזכרו לו תמיד את מוצאו היהודי.

הנה כך לקו היהודים משני הקצוות. בעיני השמרנים הימניים היו גורם מהפכני מתסיס, ואילו הסוציאליסטים ראו בהם בסיס לקפיטליזם.

היו, כמובן, גם הוגי דעות סוציאליסטים שהסתייגו מאנטישמיות והוכיחו כי העם היהודי אינו מזוהה לא עם אילי ההון כמו הרוטשילדים המועטים, ואף לא עם הרוכלים הרבים, אך לידת הסוציאליזם היתה נגועה ביחס עוין ליהדות.

הנה כי כן עברה האנטישמיות מגלגול לגלגול, גם בעת החדשה, עוד לפני שקיבלה דחף עצום מהאידיאולוגיה הגזענית שהנאצים הפכו אותה לאבן־פינה במבנה הרעיוני שלהם. הללו הפיצו את הדעה שיהודי שייך לגזע נחות וחדירתו לגזעים משובחים ע"י נשואי תערובת, באה מתוך כוונה להשחית. היהודים, כך טענו אנשי תורת הגזע, רוצים להשתלט בדרך זו על העולם כולו. "הוכחה" לכך מצאו ב"פרוטוקולים של זקני־ציון", הוא המסמך אותו זייפה המשטרה החשאית ברוסיה בתקופת הצארים.

בגלגול הזה החלה האנטישמיות לדגול בהשמדה פיזית של היהודים והתוצאה היתה השואה הנוראה בימי השלטון הנאצי.

הנאצים היו, כידוע, אויבי הדמוקרטיות המערביות ואויבי הקומוניזם גם יחד. הם אסרו מלחמה על שני הגושים והביאו על העולם אסונות כבדים מאוד, שהאנושות טרם התאוששה מהם. מותר היה להאמין כי כעת באה לעולם ההזדמנות ההיסטורית הסופית להיגמל לחלוטין מהשנאה ליהודים. הנאציזם נהפך לסמל של זוועות, המלה "נאצי" היתה לעלבון צורב. ממילא כל מה שהיה מזוהה עם משטר הרשע ההוא מן הדין היה שיושלך לביב השופכין של ההיסטוריה, כמו שהושלך בשעתו ציד־המכשפות, כשהאנושות התנערה מהאמונה שיש כישוף בעולם.

לשעה קלה אכן נדמה היה שכך קרה. ארצות רבות באירופה התביישו באנטישמיות שלהן, אשר סייעה לכרסם אותן מבפנים ולעשותן טרף למשתפי פעולה עם הנאצים. העולם בוש בכך שהעם היהודי הופקר למרצחים בלי שנעשה מאמץ להציל את הקרבנות. זה העלה אהדה לשאיפת העם היהודי לזכות במולדת משלו, ולתמוך בהקמתה של מדינת ישראל.

אבל האנטישמיות חזרה והתגברה שוב על לקחים היסטוריים, והחלה להרים ראש מחדש. בכך היא דומה לחיידק וירולנטי מסוכן ומרעיל שמסתגל לתנאים משתנים, עובר להיות רדום לשעה ואח"כ פורץ ותוקף בבוא שעת כושר.

ראינו בסקירה הקצרה הנ"ל כיצד היתה האנטישמיות נחלתם של זרמים רעיוניים שונים ואפילו מתנגדים, הכנסיה והרציונליזם, המהפכה והקפיטליזם. גם בימינו היא קמה לתחיה, בעולם הנבוך והמבולבל של היום, והיא נחלתם של גורמים משמאל ומימין כאחד.

חוגים שמאלנים שונים פנו לדרכי טירור לקידום מטרותיהם. הם מצאו סיוע באש"ף למבצעי טירור שונים. אש"ף נהפך למרכז עצבים של תנועת הטירור בעולם. ממילא באה התקרבות האלמנטים השמאלנים לזרם האלים של הלאומנות הערבית.

נקודת מפנה חלה בנידון, כאשר עצרת האו"ם החליטה בנובמבר 1975 שהציונות היא פסולה בהיותה גזענית. פירושו של דבר הוא שהשאיפה הלאומית של העם היהודי נגועה בפסול החמור ביותר שאפשר להטיל היום במישהו. "גזענות" במושגים שלנו היא תועבה הנוגדת את עקרונות השוויון האנושי, מתנכרת ללקח ההיסטורי של נגע הנאציזם, מאוסה מעצם טיבה. בכתם זה הוכתמה הציונות וממילא הוכתם בו גם כל יהודי שיש בלבו רגשות לאומיים. כל מוסד יהודי שמטפחים בו את השאיפות הלאומיות, כל בית־כנסת, נהפך למטרה להתקפות טרור. גם מוסדות ציבור ואישים הפכו ליעדים של פגיעות טרור.

העם היהודי, אשר היה קורבנה העיקרי של תורת הגזע, ושילם במיליוני קורבנות מפני שקמו עליו מרצחים גזענים להשמידו, הוא היום מטרת פיגוע לאלה שמייחסים לנו את הפיגול הגזעני המרושע.

הדבר דומה לעלילת הדם הנוראה שייחסה ליהודים תאוה למהול דם נוצרי

במאכליהם, וזה כאשר אפילו טיפת דם באוכל גורמת לכך שהמאכל כולו נהפך לפי ההלכה לטריפה. אחד העם במאמרו "חצי נחמה" מצא בכך תשובה חותכת לאנטישמיות, כי כשם שעלילת הדם, שנפוצה בעולם בהרחבה, היתה כולה שקר, כך גם האיבה ליהודים אף שנהפכה לנחלת רבים, בנויה כולה על כזב.

כיחידים נהנים היום יהודים בעולם המערבי משויון זכויות. אחדים אף תופשים עמדות ראשונות במעלה במדיניות, במדע, בכלכלה ובאוניברסיטאות, אך בצידם מופיעה שוב איבת ישראל בכל חומרתה. סימון וייל, ניצולת השואה מצרפת, יכולה להיות נשיאת הפרלמנט האירופי ואילו בצרפת פיגועים אנטישמיים מרובים יותר מאשר בכל ארץ אירופית אחרת. ברונו קרייסקי, יהודי לפי מוצאו, יכול להיות קנצלר אוסטריה — ואוסטריה היא אחת הארצות האנטישמיות ביותר בעולם.

חרדה גדולה אוחזת כיום ביהדות העולם. יהודים מנסים אפילו להסתיר את יהדותם עד כדי עקירת מזוזות מדלתות בתיהם.

הפגיעה בציונות ע"י מוסדות בין־לאומיים, כרסמה במעמד המדינה ובמעמד היהודים בעולם.

הציונות — תנועת שחרור מפוארת, נהפכה לשם גנאי. כאשר נוסף לכך ישראל מצליחה בשדה הקרב והודפת אויבים במלחמות מגן, הופכים את היוצרות ומתארים את המדינה כנשלטת ע"י כת צבאית החיה על החרב, המתכחשת לזכויות תושביה הערבים ושכניה, החומדת שטחים לא לה, בקיצור — מדינה שפעולותיה נוגדות את עקרונות השיתוף הבינלאומי ואת חרות האדם.

מסר מרושע, המזהה את היהדות הלאומית עם גזענות, נקלט במקומות שונים ובפרט בארצות הדבקות באו"ם ובבשורה שלו. ישראל נדחקת, עם דרום אפריקה ועם שרידי הקולוניאליזם בעולם, לעמדה בלתי מכובדת, בלתי מקובלת, בלתי לגיטימית.

בברית־המועצות התפתח זן מיוחד של איבה לישראל. שם מגנים את השאיפות היהודיות "הקוסמופוליטיות", כביכול. זהו כינוי הגנאי שניתן שם לאידיאלים הלאומיים היהודים. האיבה ליהודים בברית־המועצות יונקת משנאת ישראל עתיקה שהיתה מושרשת ברוסיה בימי שלטון הצארים, שגם המהפכה הקומוניסטית לא עקרה מהשורש. היא ירשה את האיבה והעניקה לה דמות חדשה. בדרך זאת התגברו בברית־המועצות על ההתנגדות לשימוש בסמלים וברעיונות צאריסטיים ונאציים. בתכנה נשארה התעמולה העוינת כשהיתה, אולם בצורתה היא מתחזית כחלק מהמבנה הרעיוני של המדינה.

היום היהודים בברית־המועצות נחשדים שהם "קונטר־רבולוציונרים" וכמש־תייכים לבורגנות. הציונות נחשבת שם לתנועה ריאקציונית, אשר חובה להילחם בה ומנגנון תעמולתי רב עצמה מופעל נגדה. ההתנגדות למדינת ישראל, "התוקפנית", מפיחה רוח עזה במאבק נגד הלאומיות היהודית בברית־המועצות, המטפחת כלפי מיעוטים לאומיים אחרים את "אחוות העמים הסובייטים".

מכיון שהיהודי לא מצא את מקומו במסגרת הכללית והוא אינו מתבולל בקרבה, הרי שהוא זר, ומכאן רק צעד אחד כדי לכנותו בוגד.

בחוקיה של ברית־המועצות אין כל זכר לאפליה נגד יהודים, כפי שאין זכר לכך בחוקיהן של מדינות רבות אחרות. במקומות שונים קיימת אפילו חקיקת מגן נגד גזענות והסתה לאומית. אך התיאוריה לחוד ומציאות החיים לחוד.

✶

צריך להבחין, כמובן, בין ביקורת על המדיניות של ישראל לבין אנטישמיות. ביקורת על ישראל היא לגיטימית. מותר להתנגד למעשה זה או אחר של ממשלת ישראל, כמו למעשיה של כל ממשלה אחרת. גם בארץ פנימה יש ביקורת על הממשלה. אבל כאשר במציאות גולשת הביקורת מויכוח עניני לדחיה עיוורת וטוטאלית של כל מה שישראל עושה, הרי שיש מניע אנטישמי לעמדה כזאת. גילויים כאלה הופיעו לאחרונה גם במדינות שנחשבו עד כה לידידותיות, כמו נורבגיה, שבדיה, איטליה ואחרות.

מלחמת שלום הגליל וכמה תקלות טרגיות שארעו בה, נתנו הזדמנות להשתוללות של עוינות לישראל, שהיא הרבה יותר מביקורת רגילה על מה שנראה בעיני מישהו כמדיניות מוטעית. פרץ זרם של תאוה להשחיר את המדינה, להציגה כמיליטריסטית ופשיסטית ולסרב אפילו להאזין להסבריה. בעצם ימי המלחמה בלבנון, כאשר באמצעי התקשורת השבדיים שטף זרם של דברי גידוף כלפינו, נזדמן לשבדיה אדם שהיה נשיא בית המשפט העליון אצלנו, איש מכובד וזרבותי, שדעותיו שקולות ומיושבות. הוא הציע את עצמו כמסביר של עמדת ישראל וביקש להופיע שם בטלביזיה למטרה זו. הצעתו נדחתה באדיבות, אך באופן החלטי.

במקומות שונים אין כיום אפילו נכונות להאזין לטיעון שלנו. ברור שהיחס העוין לישראל משפיע על היחס ליהודים בכל אתר ואתר, שהרי רוב רובם של היהודים מזדהים עם מדינת היהודים.

לפנינו, אפוא, גלגול חדש של אנטישמיות. לא הגלגול הדתי או החילוני, החברתי או הכלכלי, אלא גלגול אנטי־ישראלי. הגבול בין אנטי־ישראליות לבין אנטישמיות טושטש. המערכה שהתנהלה באמצעי התקשורת נגד ישראל בקשר למלחמת שלום הגליל תוך שימוש בביטויים כגון: שואה, השמדת עם, פתרון סופי, שיטות נאציות וכו׳ — באו במקום ניתוחים והערכות המתלוים כרגיל לביקורת מקובלת.

בדברי הפרשנות הרבים היה מעט מאוד התייחסות לעובדות ולרקע של המאורעות, וכמעט ולא היתה בדיקה לעומק של הנתונים המדיניים והבטחוניים, אלא גודש של ביטויים חריפים המעוררים אסוציאציה של זוועות שבוצעו, כביכול. אפילו נשיאה של צרפת, מיטראן, הזכיר בהקשר לפעולות צה״ל בלבנון, את הזוועות בכפר הצרפתי אוראדור בימי שלטון הנאצים.

ברוב ארצות אירופה גדלה גם הפעילות האנטישמית במעשי אלימות שונים, כמו ציור צלבי־קרס וכתובות נאצה על בתי־כנסת, וזאת פי כמה מאז יוני ש.ז., וכן נתווסף לכתובות הללו לאחרונה תוכן אנטי־ישראלי, גם מספר האיומים הטלפוניים ששמשו תמיד כאחד התעלולים האנטישמיים, עלה בהרבה. נערכו הפגנות למען אש״ף, בתי־כנסת ובתי עסק יהודים הותקפו. פעילי אגודות לידידות עם ישראל נפגעו ובמקומות שונים הושמעו קריאות לחרם על חנויות יהודיות.

באוסלו, בירת נורבגיה, נערך משפט פומבי פרו־אשפי, בו הואשמה והורשעה ישראל באחריות ובאשמה לטבח במחנות הפליטים.

בהפגנות שנערכו בערים באירופה הושמעו קריאות: "יהודים לתנור" ונישאו כתובות נאצה המבזות את הדת היהודית ואת מדינת ישראל.

✡

קיימים גם גילויים אנטישמיים הידועים משכבר הימים, ושאינם קשורים במאורעות האחרונים.

הארגונים הניאו־נאציים אינם זוכים להצלחה בבחירות בארצות שונות. "החזית הלאומית" באנגליה השיגה רק כ־200,000 קולות ב־1977. בגרמניה קיים ארגון של חיילים משוחררים והרשימות הניאו־נאציות זכו לנציגויות במישור המקומי, אבל לא הצליחו במישור הממלכתי. גם בצרפת המצב הוא דומה. המפלגה הניאו־פשיסטית באיטליה היא חזקה יותר, אך גם היא נחלשה בבחירות, אף כי יש לה נציגות בבית הנבחרים ובסנט.

במונחים אלקטורליים המפלגות הניאו־נאציות לא זכו, על כן, להצלחה רבתי, אולם יש להם עתונות וכלי־ביטוי ובמקומות שונים באירופה חדרו גם למסגרות רעיוניות שונות. הם פעילים לא רק כאנטישמיים, אלא גם כמתנגדים להעסקת עובדים זרים בארצות שונות. כידוע הוצפה אירופה המערבית בשנות ה־60 בכוח עבודה של מהגרים מארצות שונות ואלה משמשים יעד להתקפותיהם של אנשי הימין, ליד היעדים היהודים. הסיסמאות: "עבודה רק לפועלים שלנו", היא פופולרית ומושכת. פעילות דומה מתנהלת בגרמניה ובארצות סקנדינביות.

הפעולות הטרוריסטיות של ארגוני הימין נתקלות בהתנגדות מצד השלטונות. בצרפת הוכרזו כמה ארגונים כאלה כבלתי חוקיים, כי קיימו מסגרות חצי צבאיות ועסקו בהסתה נגד יהודים ונגד פועלים זרים. גם בגרמניה קוימו משפטים נגד כמה פעילים של ארגונים כאלה והללו נידונו לתקופות מאסר.

אחד המאפיינים של הימין הוא מסע תעמולתי נרחב שמטרתו להכחיש את השואה. לתלמידים של הנאצים קשה להשלים עם העובדה שרבותיהם ביצעו השמדת־עם, רצחו למעלה מ־6 מיליון יהודים והכתימו את ההיסטוריה של המאה העשרים. לכן הוחל לפני כמה שנים בטיפוח "השקר הגדול", לפי עקרונות התעמולה הנאצית, כי ככל שהשקר גדול יותר — כן יש לו יותר סיכויים להיקלט. הוחל במצח נחושה בתהליך זיוף ההיסטוריה. (ראה "משואה" קובץ ו'). בתהליך זה חוזרים ומשמיעים, כנושא מרכזי, שהשואה לא היתה ולא נבראה. בסידרה של פרסומים עממיים, המתיימרים להיות מדעיים, מוכחשת השמדת היהודים מכל וכל. הטענה היא כי בנות־הברית שניצחו במלחמה, בקנוניה עם היהודים, הניעו את הגרמנים שהיו המומים ממפלתם, להודות בפשעים שהם לא ביצעו כלל. היהודים הצליחו לעשות שטיפת מוח לגרמנים התמימים, כדי להתעשר מכספי פיצויים ושילומים והון עתק שולם להם לשוא. לפי טענה זו נסחטו כל ההודאות באשמה וכל העדויות של פושעים נאצים בדרכי שכנוע שונות. כולן כוזבות, וכל התמונות של זוועות מחנות הריכוז — כולן מזויפות.

תחילה לא רבים התייחסו ברצינות לתנועה זו, אך כאשר גל הפרסומים גאה היה הכרח להקדיש לה תשומת לב. לבסוף נאלצו מוסדות רציניים לתת דעתם על התופעה ולחזור ולפרסם את החומר התיעודי של השואה.

מרכזה של תנועה זו מצוי דוקא בארה"ב, שם נוסד בקליפורניה מכון הקרוי "מכון לבקרה היסטורית", והוא מפרסם רבעון המתקרא גם הוא בשם זה. שני אנשי אוניברסיטה בארה"ב ואחד מצרפת התייצבו בגלוי לימין השקר וסילוף ההיסטוריה. אין הם היסטוריונים אך פרופיסורים הם אשר תאריהם האקדמיים צריכים לשמש ערובה לדבריהם. אוסטרי אחד התיישב בשבדיה ובמסווה של מכון לחקר התנ"ך שהקים, הוא מפיץ בעולם תעמולת בלע זוועתית. לאחרונה, הועמד למשפט בשבדיה על הסתה והועבר לבדיקה פסיכיאטרית.

התנועה של הכחשת השואה מסוכנת, מאחר והיא כל כך נוחה לגרמניה ולעולם. גרמניה אינה אשמה, כביכול, בכל פשע, מצפון העולם שעמד מנגד אינו צריך להטרידו, כי לא בוצע מעשה זועה, והיהודי — הוא מסוגל אפילו להמציא שואה על עצמו.

האנטישמיות השמאלנית שונה מזו של הימין. היא אינה מכוונת לשלול מהיהודים כפרטים את זכויותיהם ואת המעמד שלהם. היא ניזונה מהתנגדות חריפה לציונות כתנועת השחרור של העם היהודי, אך נזקקת למינוח האנטישמי המקובל. גם השמאלנים מדברים אודות "כח הכסף הציוני", אודות "ההשתלטות הציונית על העולם", אודות "הקשר הציוני העולמי" וכדומה, וזאת בנוסף לביטויים מודרניים יותר, כמו "גזענות", קולוניאליזם" ועוד. גם אם המטרה של השמאלנים אינה לפגוע ביהודים בודדים ומסוימים, התוצאה היא ללא ספק עידוד האנטישמיות. יתרה מזאת: קיימת אצלם סובלנות לגבי אידיאולוגיה אנטי־ציונית, המביאה ליחס צונן כלפי היהודים בכלל. במציאות שיש בה מיליונים רבים של מחוסרי עבודה, התעמולה נגד היהודי השתלטן, המנצל, הקפיטליסט, מוכרחה לפגוע ביהודים הגרים באותם מקומות ולהשיג אותם יעדים כמו האנטישמיות הבאה מצד ימין.

התמונה הכוללת נראית לכן מדאיגה ומתסכלת. בדור שאחרי השואה צריך העם היהודי לעמוד שוב במאבק נגד משנאיו ומוציאי דיבתו. אולם מערכה זו שונה היום בשני יסודות מרכזיים מהמערכה שידענו בעבר:

ראשית, יש לנו מדינה משלנו, לא רק כמקלט לכל יהודי שאינו רוצה לסבול מהביזוי האנטישמי, אלא גם כמגדלור של הישגים יהודים, אשר עצם קיומו מכחיש ומזים את העלילות והבדותות המופצות נגדנו.

המדינה היא הערובה לבטחון לעם היהודי, אשר גם הרוחות הרעות שהחלו שוב מנשבות בעולם לא יוכלו לו.

ושנית — הוגי דעות רציניים לא יהודים רבים מבינים כיום את הסכנה הנוראה הטמונה באיבה ליהודים, כי איבה זו מתחילה בישראל ועוברת חיש מהרה לשטחים ולמגזרים אחרים.

ישנם בעולם חוגים ליברליים ומתקדמים רבים המוכנים להתייצב למערכה נגד מחרחרי השנאה, נגד החוליגניזם והטירור. הקשרים הגלויים והסמויים שבין הטירור הבינלאומי לבין החוגים השמאלנים הביאו כבר להתפכחותם של רבים ולהסתייגות מהרעל שהללו מפיצים בעולם. גם מיגזרים חשובים בכנסיה הנוצרית, על כל חלקיה, עמדו על הסכנה שבהפצת שנאה לעם היהודי. הם משתדלים לברר מה קרה לנצרות שבתוכה התחוללה השואה. הם מחפשים את מה שהם מכנים "תשובה נוצרית לאושויץ".

חוגים אלה ואחרים ניתן לנצל למען פעילות מרוכזת ויעילה נגד הסכנה של אנטישמיות מחודשת, הימנית והשמאלית גם יחד. לשם כך צריך לארגן מסע נגד תעמולת הכזב האנטישמית. כיום אין מי שיעסוק בכך ברצינות. הגופים היהודים השונים שהיו צריכים לפי טיבם ומהותם להכין את המסע הזה, עוסקים ברישום הארועים ובקיטלוגים, במקום לחולל תנועה עולמית נגד האנטישמיות.

זוהי משימה שאין לדחותה עוד.

ראובן בן-שם (פלדשוה)

חורבן ומרד
פרקים מתוך יומן גיטו וארשה

פרקי היומן אותם אנו מביאים להלן, רואים כאן אור לראשונה מאז שנכתבו לפני 40 שנה ויותר.

בעבר כבר פרסמנו ב"משואה" ט' ו-י', קטעים מועטים מתוך היומן, אולם לרגל הנושא העיקרי של הקובץ שלפנינו — "40 שנה למרד גיטו וארשה" — רצינו להעלות את תולדות השנה האחרונה לקיומו של הגיטו מכלי ראשון, ולשם כך הקצינו לו עתה מקום נרחב. יומנים אלה מקיפים אפוא את התקופה מערב פסח תש"א — 19 באפריל 1942 — שנה לפני המרד, ועד 21 בינואר 1943, עת ההכנות למרד היו כבר בעיצומן; אך משום שבכ"ז קצר המצע מהשתרע, לא יכולנו להביאם בשלמותם ונאלצנו לקבצם ולמיינם מתוך מאות דפי היומן של התקופה הנידונה, ואי-לכך ניתנים רבים מהם באופן חלקי בלבד, ופה ושם אף נאלצנו לתמצת יומנים אחדים — תוך שמירה מירבית על אוטונטיות השפה — ואותם הדפסנו בשורות מקוצרות.

נקטנו בדרך זו ע"מ לפרוש בהרחבה ככל האפשר, את היריעה הטרגית של המלכודת המחרידה לתוכה נקלעו אחינו בגיטו זה ובגיטאות בכלל, על-ידי השלטון הגרמני האכזר. יריעה זו רוויה ביומנו של ראובן בן-שם בחוויות-אימה רוטטות, וברצף המאורעות שניתכו בזה אחר זה על ראשי הלכודים, אשר בנוסף על הרעב, המחלות והנגישות שפקדו אותם, נקלעו למצבי מתח ולחץ בלתי-אנושיים שתוכננו מראש ע"י הגרמנים; ואלה הולידו אשליות מסוכנות וניגודים תהומיים ממיטי אסון — אשר שרתו את אדריכלי הרצח של הרייך השלישי בביצוע מזימתם השטנית להכחדה טוטלית של מיליוני בני עמנו.

העורך

הזוועה מתעצמת

19 אפריל 1942. ערב פסח שלנו בגיטו. השתא, מצד אחד משתדלות בעלות־הבית להכניס את הפסח, מנקות, מרחצות, מכבסות, מכשרות הכל למרות הפחד הבלתי־פוסק של גירוש, החלפת רחובות ועוד; ומאידך־גיסא הכניס שטן־חיינו את רעלו לתוך תוכנו ודוקא היום אֵינה לנו הגורל מתנה, שלא רק כל מה שנאכל מרור יהיה, אלא כל מה שנרגיש, שנחלום עליו, שניגע בו — מרור המרורים יהיה, למרורים ייהפך בנו. ברח יהודי מחלמנו, עד־ראיה. התחילו מוסרים בשמו פרטים מהנעשה שם במקום החניקה, בלבורטוריון ההוא של ההונים. והנה עלה בידי לראותו פנים־אל־פנים, היות שקרוב הוא של הלודז׳אי נדל ממזכירות הקהילה הגר בביתנו, הוא השיג עבורי ״ראיון״ אצלו. אך הוא פחד לבוא למקום המיועד ובכלל חי הוא בבהלה נוראה ועדיין אינו מאמין שחי הוא, ובכלל אינו מאמין שחיים עדיין יהודים בעולם, מסתובבים והולכים, מטיילים, סועדים, נהנים ואפילו מאזינים לקונצרטים.

מצאתיו בחדר כשהוא עצבני, נזדעזע כשנכנסנו, רצה ממש לברוח. בקושי עלה בידי קרובו להרגיעו ולהבטיחו שבוארשה הוא בטוח וכי בין יהודים הוא נמצא. הצליפני במבטו כאילו פחד, ואז הרגיעו הקרוב. שתינו תה, שלחנו לקנות תופינים, מעט ליקר. ראשונה לא רצה בשום אופן לטעום, בסוף אחרי שהבטחנו לו שוב ושוב שפה בטוח הנהו והמצב איתן, כי וארשה מקלט היא ובמקלט אינן חלות גזירות ההרג — הקשיב, הקשיב ופרץ פתאום בבכי כילד קטן. זמן רב ישב, הסתיר פניו, מלמל מלים בלתי מובנות ובכה. אחרי שנרגע מעט הסביר לו קרובו שאני יו״ר הוועד־הקומיטט, איש חשוב וכו׳ וכו׳, וביקש ממנו שיואיל למסור לי את אשר סיפר לו. כמה פעמים סירב ולבסוף, במלים מקוטעות, הפליט את סיפורו:

באו העירה בבוקר השכם כעשרים ״שחורים״, היינו אנשי ס.ס.* בלווית כמה משחיתים מזוינים ברובים, נכנסו לקהילה ודרשו שהשוער יקרא לכל יועצי הקהילה וליו״ר. בינתיים בא גם פקיד גסטפו ופקדו שבמשך שעה יתאספו כל הגברים בשוק. למרות שבפקודה זו לא היה שום דבר נורא, אלא פני הרוצחים והשמועות שהגיעו מערים אחרות למרות החומות הסגורות, הטילו פחד על כולם. חלק התחיל להסתתר, חלק רצה לברוח, חלק חשב לאבד את עצמו לדעת, אמהות חשבו להחביא, לחנוק את ילדיהן יחד אתן — והנה עברה השעה ואף איש לא יצא. יצאו השחורים השוקה וירו ראשית באויר ואחרי־כן בחלונות. אימת־מוות ופחד־מוות שלטו בעיר. שום תנועה. הציבור לא בא. התחילו היו״ר ויועצי־העיר לרוץ ולצעוק שכולם ייצאו, אחרת יחריבו את העיר על כל יושביה, וכשייצאו לא יקרה כלום, או רק אירוע חסר־ערך. ככה הבטיחו השחורים והגסטפו. לאט, לאט, בפקפוק ובפחד התחילו יוצאים. עבר זמן של כמה שעות ובשוק כבר עמד מספר ניכר של יהודים מכל הגילים. הגיעו השחורים והודיעו, יען שנשמעו היהודים לפקודתם, לא ייעשה להם כלום והם יכולים לשוב הביתה. היו״ר והיועצים נצחו, היהודים שבו לביתם. בכל אופן

* פלוגה שתפקידה השמדת יהודים.

נרגעו, וכבר נמצאו רבים שאמרו, כי תמיד מפיצים שמועות נוראות מערים שונות והנה הכל שקר. כעת נוכחנו שהגרמנים אינם שדים, אוהבים רק שיצייתו לפקודותיהם ותו לא. השינה ערבה ליהודי העיר באותו לילה. לפני עלות השחר הגיעו בשקט אל השוק 4 מכוניות גדולות, ובהן השחורים ועוזריהם, ועם הרובים פרצו לבתים והתחילו להוציא משם אנשים, נשים וטף, ולהכות מכות־רצח במי שפיגר או שלא הספיק בין־רגע להתלבש. בדהירה יצאו המכוניות אל מחוץ לעיר והחושך לא אפשר ליהודים להבחין בכיוון, הרגישו רק שנוסעים לשדות ולא הרחק מהיער נעצרו. הורידו את כולם לחורבה עתיקה, שריד ארמון עתיק של פריץ, כולם כמאתיים איש, אנשים, נשים וטף, נדחפו למרתפי הארמון, העמידו משמרות והמכוניות נסעו.

עברה שעה, שעתיים, שלוש, צהרים. לפנות ערב שמעו שוב את רעש המכוניות שהגיעו כשהן מלאות ביהודים, התעכבו לרגעים, נערך חילוף משמרות ונסעו הלאה, וע״י היער נעצרו כולם. אלה הנמצאים במרתפים מתחו צואריהם עד להתפקע וכוונו עיניהם לראות מה קורה. והנה ראו שהגרמנים ועוזריהם יצאו ממכוניותיהם, עלו על גג המכוניות, קשרו, הדקו היטב את הברזנטים עד שכולן מכוסות היו כחדר סגור וירדו. עשנו סיגריות וצחקו. פתאום נשמעו רשרושי המוטורים בחזקה רבה ומכל המכוניות נישא למעלה עשן־אד גדול, עד שנדמה היה ליהודים שהעצמוניות עולות באש. אבל הגרמנים לא שמו לזה לב, המשיכו לשחק ולטייל... והיהודים העומדים במרתף על בהונותיהם ומציצים בכל מאמצי כוחותיהם, כדי שלא לאבד דבר מהנעשה, כי הבינו שגורלם נחתך, קלטו לאזניהם רשרוש קל, קלוש, נסתר, כמפל־מים מרחוק, ביער. עוד רגע והרשרוש גדל לזמזום של עטלף גדול, אחרי־כן נשמעו כאילו דפיקות מאות רגליים ברצפה ממרחק ואחרי־כן כהד צעקות נוראות, רחוקות, עמומות, חנוקות. ההד עלה מרגע לרגע ואז הבינו כי שם נחנקים אחיהם ופרצו בבכי ובצעקות כה נוראות, עד שהמשמר ירה בחלון והרג בו במקום איש אחד ופצע שלושה. נדהמו ונשתתקו, אבל ההד מהמרחק לא פסק. לאט לאט פסק העשן, האד כאילו פתאום נפסק, הגרמנים עלו שוב על המכוניות, הורידו את הברזנטים, קיפלו אותם ונסעו היערה. הבריקה מחשבה במוחם של היהודים והבינו שמאות אחיהם, אחיותיהם, וקרוביהם, שנחנקו ביסורי־מוות נוראים מובלים כעת לקבר ביער.

פרץ בכי נורא. נכנסו המשמרות והתחילו מכים מכות־רצח ופצעו רבים בראש ובגוף. פעמיים ירו דרך האשנב, שוב הרגו ופצעו אחדים, הבכי לא פסק. חיכו שבכל רגע יבואו לקחתם. הבינו שתורם הגיע, חדדו אזניהם להאזין לשאון המכוניות ואמנם אחרי חצות שמעו אותן, אז נפלו אחד על צוארי השני, התנשקו בפרידתם האחרונה, בבכי נורא ויללה נוראה זקנים קראו וידוי בקולי־קולות והיכו על חזיהם, אמהות זעקו וחבקו ילדיהן עד להחניק, חלק קימץ אגרופים והחליטו להילחם על חייהם. נפתחו השערים, נראו השחורים ועוזריהם, וירו בהם. יריה וכל הנמצאים בשורה הראשונה נפלו תחתיהם ושתיקת־מוות שיתקה את כל היתר ומפקד השחורים פקד בקול צלול וחזק: ״כולם יוצאים!״ לרגע נאלמו, נתאבנו כולם. גם הזקנים, גם הצעירים, גם האמהות, גם הילדים. הוציאום מהמרתף אל החצר, ונשארו רק המתים. ולפני הבית עמדו המכוניות, בחושך הליל נשתברו באופק סילואטות חדות של כלי־המשחית הללו. קפצו השחורים והמשמרות

והתחילו מכים באופן נורא ביהודים, אז ברח חלק מהם לכל עבר. רדפו אחריהם וירו. כמעט כולם נתפסו, אך הוא עצמו — הניצול — רץ ועוד כמה חברים עמו, ירו בהם, שניים נפלו והיתר הרגישו כי בעוד רגע ידבקו בהם, אזי שינו את הכוון, כל אחד רץ בכיוון אחר, שני רודפים רצו אחרי שנים מחבריו ולבטח הדביקום, אחריו לא רץ איש. כל הלילה רץ, הסתובב מבוהל ממחזה עיניו. בבוקר נכנס לבית איכר שעמד בשולי הכפר, כשהוא מוכן ל"קבלה" טובה, כלומר למסירה לידי הגרמנים. האיכר לא היה בבית. אשתו קיבלה אותו בסבר פנים יפות, האכילתו, השתתפה בצערו והראתה לו הדרך ליער. ואחרי שבוע הגיע הנה, לוארשה.

עתה סוף סוף נעלמו כל הפקפוקים, חוסלה כל השקלא־וטריא. האמנם אמת הם הדברים, הייתכן? הייהפך עם כגרמנים לרוצחים ממש, שיחניקו אנשים, נשים וטף? כל השאלות נעלמו כלא היו, הכל מת נוכח סיפורו של הפליט הזה. וניכרים בו דברי אמת. אף שמץ של גוזמא לא נמצא בכל הסיפור. דברים כהוויתם. כן, כעת כבר יכולים הננו לחוג את חג הפסח שלנו, חג החופש והגאולה. נמצא גואל לישראל הרוצה להעבירנו חיים מן העולם־הזה לעולם־הבא, בלי שיצטרך כל יהודי להטריח את עצמו ולשאת על שכמו את סבל החיים, את נטל שנותיו.

חשיבתנו הנורמלית עד כה לא יכלה לתאר לעצמה מה שמתרחש ונרקם במוחו של מטורף עולמי, שמצא לו עם צייתני לבצע בו את טירופו.

פסח. סדר? לפנות בוקר והנה הורגש באויר, שלא הכל כשורה, פתחנו חלון. גם שכנינו פתחו חלון, אחד הציץ בעיני השני בתמיהה ולא מצא את פשר הדבר. לישון אי־אפשר היה, ירדנו החצרה. גם אחרים ירדו.

התחילו להגיע שמועות, אחת מחרידה מהשניה. ירו הלילה, ירו במאות אנשים ברחובות, בבתים, אנשים מכל השכבות נורו ע"י גסטפו, ג'נדרמריה ושחורים. יריות נשמעו בכל חלקי העיר, ברחובנו, ברחובות הגבול, בגיטו הקטן, בגיטו הגדול. באו השוטרים היהודים חיוורים, ומלאי פחד, ומפיהם נודע לנו שלפנות ערב פקדה הגסטפו להנהלת המשטרה היהודית, לשלוח פלוגת שוטרים בעלי עצבים חזקים, בלי מורך, אל הפבאיק *. ע"י שער הפביאק עמד אופיצר מן השחורים ובחר לו 16 שוטרים, וליתר ציוה לשוב הביתה. חיכו עד אחרי חצות, עד שהגיעו מכוניות, בכל אחת הושיבו שוטר ויצאו העירה. בכל מכונית ישב שחור אחד וגסטפו אחד ובידיהם רשימה. באו לבתים שונים, הזעיקו את השוער שיראה להם את דירת פלוני ואלמוני, נכנסו לדירה, שאלו לשמו של הדייר וכשאישר, בקשהו שיירד איתם. כששאל הנרשם, האם עליו לקחת דבר־מה אתו, יעצו לו לקחת מברשת שיניים ומשחה. כאשר פרצה האשה ובני־הבית בבכי, הרגיעום. הושיבו את הנרשם במכונית, הגיעו לקרן הרחוב, שמה אמרו לשוטר ולאיש העצור לצאת, צוו להעמיד את העצור ע"י הכותל, אחרי־כן ניגש שחור אחד ותקע כדור בעינו השמאלית. זה נפל תחתיו, בעטו בו, ואז

* בית־סוהר מרכזי בוארשה.

ניגש הגסטפו ובדק אם הוא כבר מת, אחרי־כן דפקו בשער הבית הסמוך וצוו לשוער להסיר את המת מהרחוב ולהודיע לקהילה.

שני שוטרים ששותפו ברצח אדם חמישי ושישי התעלפו והשחור רצה לירות בהם, רק הגסטפו עכבו, ונזפו טלפונית בהנהגה על ששלחה שוטרים רכי־לב כאלה.

כעת נודע שהלילה נהרג לינדר מאיו"א, מנהל מחלקת הסטטיסטיקה של ה"ג'וינט", כמה מורים, כמה בונדאים, ואחרים סתם אנשים, כמה גבירים, הכל מחוגים שונים. נכנסו לביתו של בלימן, עשיר אחד בעל המאפיה המכנית, אמרו לו להתלבש ולצאת. נבהלה אשתו, נפלה על ברכיה ובקשה רחמים והבטיחה סכומים עצומים, אמרו לה להתלבש וללכת אתם. כשירדו מהמדרגות ירו בבעל מאחור ובטרם הספיקה אשתו לפצות פה, כבר היה כדור בעינה ושכבה ליד בעלה. סדר אחד של העתון "נאש־פשעגלאנד" ברח, ירו אחריו, פגעו ברגלו, נפל ושוב ברח, ירו בו שניים ופגעו בריאתו, אך בכ"ז הצליח לברוח ולא תפסוהו.

קמה בהלה בעיר: סתם ככה להיכנס ולירות באנשים בעיניהם, ברחוב, כמו בכלב, לזה עוד לא הורגלנו. והקרבנות הם סתם אנשים, לא שמוגלרים, לא חוטאים אפילו ע"פ תפיסת הרוצחים, אלא אנשים שקטים ועובדים. הבהילה את כולם האכזריות הקרה, הסדיזמוס האכזרי.

פחדו אנשים לצאת החוצה. מי יודע האם כבר נגמר הליל. דברו על מאות נרצחים, על מאה, לבסוף נודע שנהרגו 53. מצאו תיכף סמיכות פרשיות, שהיום יום הולדתו של הגזלן, 53 שנה, וכמספר הזה רצחו.

הקהילה פנתה לקומיסר וזה הודיע שנהרגו אלה המטפלים בעסקים לא רק שלהם. לב אדם השואף למרגוע אחרי זעזוע חזק, מצא איזה אמתלא בכך, שהנרצחים ודאי טפלו בעבודה אי־ליגלית. אף שכל אחד מאתנו הרגיש שאשליה היא ותירוץ, ועוון כזה יימצא בכל אחד. התנחמו לפחות בזה שאלה שנהרגו נלקחו ע"פ רשימה ובאופן פורמלי.

כבר שב במקצת המרגוע לעיר ומה גם שכוח החג השפיע על הצורך ברגיעה שבלב כל אדם, ושבו לאט הרוחות למנוחתם.

והנה פתאום לפנות ערב הגיעה ידיעה מחזית אחרת שזעזעה את המוחות טלטלת־גבר. מלשכת בית־הקברות הודיעו בלחישה, שבבוקר — כשהביאו את הנורים לקבורה — הודיעו "השחורים" שנחוץ לכרות קבר גדול שיכיל 300 איש. כמרקחת בדוד התחיל הגיטו להיטלטל ולפרפר. עוד 300 — מי הם? מי יהיה ביניהם? מי יבורר? שמה כורתים קבר, קברך כבר פתוח ומחכה לך. כל אחד רצה לברוח כדי לישון במקום אחר, אבל גם בזה היתה סכנה, כי הנה הרגו כמה אנשים מדלת־העם: זצרים, קולפוסטרים, שני חייטים ועוד אנשים, ולא ידעו למצוא את הקשר בין חייהם למותם. לאן לברוח? אולי דוקא במקום החדש יפגע בך הרע ודוקא בביתך תינצל. פני כל האנשים השחירו בין־רגע. אחה"צ נקברו "הקדושים", ורבים הלכו לכבד את הנרצחים. גם נוער השתתף בהלוויות הלו. בכי והספד נשמע מכל עבר. לא הספידו את המתים, אלא החיים הספידו את עצמם; אולם אף אחד לא ידע מתי יגיע תורו.

שבת, חול־המועד פסח. מורגש שהתחיל נגדנו קורס הדש. האיום שלו לא היו דבר בעלמא, הוא ממששו.

מנסים הננו להינחם ולהאמין שאיזה מקרה אפל הוא כל אותו אקט חלמנו — גומבין, האקט בוארשה ועוד. אסור להאמין שאלה חוליות בשרשרת אחת ששמה כליה. אבל כל יום מספק עובדות חדשות וכולן מוכיחות כי הפקר כל הציבור. עד כה היה כל יהודי, כל יחיד, הפקר. רצה חיל ופגע בנפש יהודי, רצה ג'נדרם — ירה בו, רצה גסטפו — אסרו, ס.ס. — דקרו, אבל בציבור, בקולקטיב לא פגעו באופן כזה. אחרי ההריגות והשחיטות מהתקופה הראשונה בפולין, אחרי הכיבוש והתקופה הנוכחית בארצות שכבש מידי הרוסים, באה עונה של ארגון הציבור היהודי. ניכר היה הכוון של השלטון הגרמני להרחיק את היהודי מכל השפעה ומקום בחיים, אבל יחד עם זה לארגנו באופן נפרד, מן הצד, אבל לא לפגוע בו בתור כלל. והנה כעת תופעה חדשה — הכלל נעשה הפקר.

מאי 1942. והחיים המשונים יוצרים במרוצם צורות חדשות ותנאים ויחסים שונים ומשונים, ורק גיטו מסוגל ליצור פנורמה כזו.

יחד עם שקיעת השמוגל שמתחיל להתרופף מעט, המאיים על הגיטו בכליה, בחוסר מזון — קמו שני מקורות חדשים של הכנסת מזון לגיטו, שעד כה כמעט ולא היו קיימים. אלה הם ה"שופים" (בתי־מלאכה) וה"פלאצאווקעס" (כלומר מקומות־עבודה לפלוגות מאורגנות). שני טרמינים חדשים, שעד כה לא ידענו פירושם. מספר פירמות גרמניות השיגו רשיון להעסיק יהודים לשם ייצור לצורך הצבא, בעיקר בתפירה, סנדלרות ורצענות, כמו: טבנס, ב. שולץ, ברויער, ק.ג. שולץ, האפמאן, העלמאן, שילינג ואחרים. שכרו פה או קיבלו דירות גדולות, והם מעסיקים אלפי חייטים, תופרות, סנדלרים, נגרים, רצענים, פרוונים ועוד. אחת הפירמות הגדולות — "טבנס" — נמצאת ברחובנו, בשכנותנו, בבנין הגדול של בית־הספר קנריקי, שעוד לפני כמה חדשים למדו פה ילדי "פולקסדויטשים" שהטילו פחד על כל היהודים. וכעת נמצאים באותו מקום ה"שופס", ואף כי באופן רשמי עומדים בראשם גרמנים, נמצאת ההנהלה בידי היהודים. נוסדו מטבחים שונים, מעבדות רפואיות ואפילו גני־ילדים עבור המועסקים שם, וכמה אלפי משפחות השיגו באופן כזה אפשרות־קיום. "ליד עגלה טעונה קל ללכת ברגל", אומר פתגם יהודי; ואמנם ע"י השופים נהנים עוד יהודים.

אבל אם ה"שופים" מפרנסים בעיקר רק את בעליהם ועובדיהם, כי המזון הניתן שם אינו מספיק להשביע גם אותם ואין לדבר על מזון נותר, הרי הענף השני החדש מספק הרבה לכלכלת הגיטו. אלה הקבוצות של עובדי קבלנות, ה"פלאצאווקעס". הצבא הגרמני וגם ענפי האדמיניסטראציה השונים זקוקים לפועלים והיות שהפולנים מסתתרים והנחטפים נשלחים לעבודה בפרוסיה, לחקלאות ולתעשיה, חסרות בוארשה ידיים עובדות. וכך מצאו הכשר להעסיק אלפי יהודים בעבודותיהם. בפורמציות שונות של ס.ס., של המפלגה, הצבא והאדמיניסטרציה הם יוצאים בכל יום, בלוויית חייל או גרמני מזוין לעבודה מחוץ לגיטו, ובערב הם מובלים בחזרה. ואף כי אסור להם אפילו להתרחק צעד אחד ממקום עבודתם, כי יהודי שנמצא מחוץ לחומות בית־מלאכתו נורה בו במקום, הם

קונים סחורות שמביאים הפולנים עד למקום העבודה או בשעת ההליכה, מסוחרים שונים, ומחנויות שונות. תופעה מיוחדת היא וראויה לתאור בתור דוגמה לזריזות יהודית גאונית. הפועלים מספיקים לצאת מהשורה, תוך סכנת נפשות ממש, ולהשיג סחורות שונות. בערב, בעת שובם — בשעת כניסתם דרך שער־הגיטו — מתחיל האקט השני של הדרמה: החיפושים. הג׳נדרמים בודקים את הפועלים ומשאירים בידם רק כמה תפוחי־אדמה, 100 גרם חמאה, ואת השאר לוקחים מהם ועוד מוסיפים להם מכות — אבל לא לחינם שלח האל שוטרים יהודים לעולם; כי הנה נקשר קשר ביניהם ומנהלי ה״פלאצאווקעס״, בדיוק כמו שנקשר בזמנו ביניהם והשמוגלרים. וכבר בדרך שובם הביתה, מקבל מפקד הפלוגה ידיעה איזה ג׳נדרם עומד בשער, באם משלנו הוא או לא, היש משמר נוסף של סוכנים וגסטפו וכו׳. ואם הלחץ פוחת עוברת הפלוגה בקלות, ובשעת־מעשה מעסיקים את הג׳נדרם בעבודות שונות, ואם אי־אפשר לעבור, מחזיר המפקד את כל פלוגתו ונכנס דרך שער אחר. ואם בכל המקומות אי־אפשר לעבור בשלום, אזי משאירים את הסחורה במחסנים מסוימים ומכניסים אותם ביום אחר, או במכוניות גרמניות המובילות פועלים מפלצובקות אחרות.

אכן כלל עתיק הוא, אם נסתם חור אחד — נפתח שני, והיהודים נראים כבני־ויטאליות, המוצאת לה דרך, בעיקר בשדה־הכלכלה.

מאי 1942. מרגישים אנו כולנו שמתקרבת תקופה איומה, אולי ימינו האחרונים. יש רצון להתגייס, להתחיל באיזו הגנה ומלחמה, אך אני רואה עד כמה ירד כוחו של הציבור ומרצו התרופף ונשבר מיום ליום, בעיקר כח האינטליגנציה. אציץ בחוג מכרי, מה נפל כח התגובה ומרץ החיים, ובמקומו קם חשק חזק, אינסטינקטיבי, לחיות, אבל בלי טעם; במקום אנרגיה באה אינרציה וסתם דריכה במקום ואחיזה בקרנות החיים.

מסתכל אני בגלריה של טפוסים, מכרי הסרים לביתי, כל אחד אינדיבידואליות בפני עצמה, הוזה את חלומותיו ולוחם את מלחמתו — ותנאי החיים הצליחו להחדיר בהם רעל וחולשת־רצון, שלא זה בלבד שלא יהיו מסוגלים לנהל מלחמה בתור מנהיגים, אלא אפילו בתור חיילים פשוטים. כולנו מרגישים שרעה נגד פנינו. הגיטו לא יהווה שלב סופי, אלא התחלה לכליה, העלולה לבוא. והטרגדיה שלנו נעשית גדולה יותר בזה, משום שהננו חוזים אותה מראש. לא כעיורים הנופלים לבור, אלא שאנו מביטים בעינים פקוחות ורואים את פי־השאול פעורה לפנינו וצועדים הישר לתופת זו. אמצעים, הגנה? — מי יראם, מי יתפסם! האינטליגנציה — ירדה פלאים! וחוץ ממספר אינטליגנטים העסוקים במשרדים שונים בתורת פקידים, הנזהרים מכל שמץ של חשד ושומרים על פרוסת־לחמם, יתרת האינטליגנציה גוססת ממש. ובזמן שצריך להרעיש עולם ומלואו, שיישמע קולנו מקצה תבל עד קצה, קול מיליונים העומדים לפני העקדה, קול חצי מיליון יהודים בעיר אחת, שכבר משחיז התליין את חלפו לשחטם — נלכדו כולם לבית־ריחיים אחד, ושומעים ממש את צעדי השוחט, שומעים את רחש החלף הנשחז, והנה כולם נדהמו בשערי המבוך הענקי. מי יצעק, יקים רעש?

פרופס ואנוכי מעריכים את מצבנו, ולמרות ההרגעה מצד חברינו החושבים,

כי השחיטות השונות הם רק אפיזודים, וכי יחלפו וישובו החיים לאיתנם, כדעת הקהילה, שקיבלה עליה את "שליחות הכבוד" להרגיע את היהודים — אנו צועקים השכם והערב: התכוננו לקראת הנורא המתעתד לבוא! מה שהיה עד כה — גן־עדן היה!

הסכנה מתקרבת. יש מנענעים ראשם בספק ויש מרימים כתף באזלת־יד. מחפשים עצה, אולי להתקשר עם הפולנים ואתם יחד להתחיל במלחמה נוראה בשונא? אומרים שניסו כבר, אך משם באה תשובה, שהם כוח מאורגן המחכה לפקודה שתינתן ע"י הממשלה הפולנית בלונדון, ובלעדיה לא ינקוף איש את אצבעו. להודיע לאחינו באמריקה, באנגליה, שישפיעו, שיתעוררו, שיצעקו, שיארגנו! כוחם בכל אופן חזק מכוחנו. יקרעו קריעה בכל העולם! יעטפו שחורים וילכו לבקש את המושלים של המעצמות שיעשו מה כדי להצילנו, כי פה מתכונן השטן לבלענו חיים!

ילד רעב.

מאי 1942. הרחוב מתארגן לקבלת החיים כמות שהם ולהחזיק מעמד. אולי זהו כוח האינסטינקט הקולקטיבי של העם, האומר לו שיחזיק קמעא מעמד עד יעבור זעם.

הרחוב מתארגן וחי, חיים רעשניים ועזרה עצמית. כל הרחובות ובעיקר בגיטו הקטן: גז״יבוב, ואליצוב, קרוכמלנה ופה בגיטו הגדול מילא, גנשא, זמנהוף, נהפכו לבזר אחד, ומי שבא מהחוץ לא יאמין שבאירופה מקומו, אלא במרכז אסיה העסיסית וברעשנות המזרח. תמצא מקומות כאלה שכל הרחוב באזר אחד הנהו. והכל נמכר בבאזר הזה, בעיקר מיני מזון. ולאו־דוקא מזונות קרים, אלא מסעדות שלמות, חמות, במקום לעיני השמש והעולם. תפגוש פה במקום אחד על המדרכה אשה המוכרת מרק מסיר עטוף עשרות סמרטוטים, חבוי בדוד, ובסיר מרק חם, לוהט. ולה רק קערה אחת לאכילה, קליינט אחד גמר, היא מנגבת בסינורה הנקי ומוזגת מנה לאורח חדש, המחכה בתור, וחוזר חלילה. ועל ידה מסעדת־בשר, בשר־ראש, ריאה ועוד ספציאליות כזו ניצלות לעיני האורחים על גחלים ומוגשת על מגש לקונים. וגם דגים אינם חסרים — העניקונו הגרמנים מין דגים, שמפאת ריחם וטעמם נקראים ״סטינקעס״. קטנים כאצבע ונודפים ריח רע הנצלים על ראשיהם, קרביהם ומעיהם במקום ברחוב, ונמכרים. יש עוד מין אחד של דגים המבושלים בבית ככדורים, וכאן מחממים ומוכרים. רסטורטורים אחרים מוכרים לחם מרוח בריבה, ותה מסאמובר.

תשאל איש כזה היודע הוא מה מחכה לו מחר, הרואה הוא את העננים הכבדים המתקרבים לראשו, וילעג לך. מה יתן לו המחר, היום הצליח לחיות, אכל מרק, בשר ושתה תה, ומי ידמה לו? מי ידאג למחר, עת קיבתו רוקדת ומתפתלת.

ותשאל את הרעבים, השוכבים על המדרכות ומביטים בקנאה על חבריהם שהצליחו לקבץ היום סכום המאפשר להם לקנות סעודה כזו, הרואים המה את העבים — ויירקו בפניך.

יוני 1942. בינתיים מגיעות שמועות, אחת אחת, רעות ומבהילות, המאשרות את פחדנו הגדול ביותר. אופן ביצוע הכליה עובר את כל הפנטסיה שלנו. שמועות על הרס שלם, הרס ממש, פיסי, טכני, מלא. שחיטה כהלכתה, שחיטה ממש. מהעיירות מוציאים רבע מהאוכלוסין, לפעמים את חציה או את כולה ומכלים אותה באופנים שונים. יורים בהם, מטביעים ביאור, משלחים למקומות שונים ושם הם נעלמים.

גם מלודז׳, מקום הגיטו המאורגן שבשליטת האדם רומקובסקי, או כפי שקוראים לו: ״חיים הראשון״, נשלחו בשבועות האחרונים כמה טרנספורטים של ילדים, גברים ונשים ואין איש יודע אנה.

מספרים אפילו על מקרה התנגשות ומלחמה בין יהודים וגרמנים. הנה בנובוגרודק הוציאו ״השחורים״ בעזרת הג׳נדרמים את כל היהודים מחוץ לעיר, צוום להתפשט ודרכו את הרובים. אז קפצו פתאום היהודים על הג׳נדרמים ו״השחורים״, ולמרות היריות התכופות הספיקו לקפוץ על הרוצחים, הוציאו מהם את נשקם, פצעו אותם נורא, ממש רסקו את עיניהם. שמונה־עשר ג׳נדרמים ושחורים נהרגו, שאר ״הגיבורים״ ברחו לעיר השכנה, הזעיקו עזרה גדולה

ורצחו והרגו בעינויים שונים ונוראים את כל אלה שלא הספיקו לברוח ולהסתתר. גם במקומות אחרים קמו היהודים נגד רוצחיהם, ואם כי לא הצליחו להציל את נפשם, כי בלי כלי־זין ותכסיסי מלחמה אין תוחלת־קיום וטעם לכל הגנתם.

ללב חודר רעיון חדש: חייך בסכנה, והם תלויים לך מנגד, מוצא אין — אז אולי הגנה! אך במה? — איך? — מי?

חטפו 1,000 למחנה. הרופאים שחררו 600. בא אוירסולד ולקח את כל ה־600 לקרונות.

מרדכי אינגר ויעקב פינקלקרויט ממפלגתי זוממים לעשות משהו. מזי רעב ובכ"ז זוממים משהו; גם סמק קפלן מ"הנוער הציוני" פועל בנידון.

יוני 1942. מתקרב, מתקרבים צעדי מלאך־המות, מקיפים אותנו מכל עבר וצד. כבר מזמן הגיעו שמועות שבלובלין, עיר־ואם בישראל, נעשים מעשי־תעתועים ביהודים: הורגים, מעבירים אותם, שולחים למחנות, למאידנק. השבוע הפכו השמועות למגובשות יותר ולמרות חוסר האפשרות של קשר בין הגיטו שלנו ללובלין, התקדרו בכל זאת עניני השמועות, שנעשו שחורות ומבהילות. מדברים על אלפי נהרגים, מתים ונרצחים, מחוץ לעיר.

הננו רואים את הדליקה מתקרבת ולהבותיה מתפרצות פעם פה, פעם שמה, בהיקף, מכל העברים, אבל יד אחת, דעה אחת, רצון אחד ומטרה אחת מציתים את כולן. מטרה סופית וראשית — כליה שלמה של הציבור היהודי כולו. לא בפרטים הכתוב מדבר, ולא במחוסרי עבודה כמו שמתנחמים הפועלים בשופים — אלא בעם על פועליו, בטלניו, גביריו וקבצניו, פקידיו ומוריו, זקניו, אנשיו, נשיו וטפו. בכל — הרס, חורבן ואבדון. הנה זה בא, הנה זה עומד מאחורי כתלנו, ואנו משלים את עצמנו ומתנחמים: "דיה לצרה בשעתה".

הספק נעשה לודאי, השמא לברי, הנחמה נמסה והאשליה נגוזה.

מכרי, חניכי לשעבר מ"השומר הלאומי", משה זילברברג, ששימש כמפקד פלצובקה בלובלין, ואחיו היה שם שוטר, ברח מלובלין ברגע האחרון, ברגע שעמד להיחטף ולהיספח לנחטפים, וממנו נודעה לנו כל האמת. ומה ששמענו עבר על כל מה שיגורנו, ובכוחה לבטל את כל רצון ההרגעה שבנו.

וכה הוא סיפר: בבוקר אחד קם הוא ואחיו השוטר מוכנים ללכת לעבודתם, כל אחד למקומו, והנה הם רואים שמובילים מחנה של כמה מאות איש, פרועים, מלובשים ומלובשים בחלקם, אנשים, נשים וטף מוקפים מכל עבר ע"י אוקראינים ורובים על שכמם, ולפניהם שני "שחורים" מס.ס. המובילים את כל המחנה. בתחלה חשבו האחים זילברברג שפליטים הובאו לעיר, אבל בהציצם בפניהם הכירו שאלה לובלינאים מרחובות הגבול של הגיטו. המובלים הובאו לבית־הכנסת הגדול, אחד החשובים בעולם היהודי, בית־הכנסת של המהר"ם מלובלין והמהרש"ל, סגרו את כולם בתוכו והקיפום. בינתיים נודע שבחוצות גבול הגיטו מתגוללים כבר כמאה הרוגים מן הטבח של לילה אחד. בלילה נכנסו לבתים ופקדו להתלבש. כל חולה, כל אשה זקנה, ילד, תינוק וכל מי שלא מצא־חן בעיני השליחים הללו — נורה בו במקום. אסרו לפצות פה ולבכות. הכל נעשה בשקט, בכיסוי צללי הליל. ועכשיו, בבוקר, פשטו השחורים והאוקראינים בעיר והתחילו חוטפים, ומי שברח נורה. גם אלה הוכנסו לבית־הכנסת הגדול. מנו

אותם, יותר מאלף איש. שוב פשטו ברחובות, אבל כעת הספיקו כבר כולם לברוח — אזי פשטו ברחובות, חדרו לבתים והתחילו חוטפים, כמנהגם, את כולם, ומי שלא נשא־חן בעיניהם — נהרג.

נחטפו 1,500 איש. בפקודת ה־ס.ס. פרסמה הקהילה מודעה, שהרשות החליטה להעביר את יהודי לובלין לעבודות למזרח, וכל שאינם עסוקים במוסד גרמני או בקהילה, יוצאו ויועברו למקום המיועד. אימה נוראה נפלה על כל העיר. כולם באו בריצה אל הקהילה בבקשה שירשמו אותם בתור עובדים ופועלים. אבל ה"שחורים" סכלו את מחשבות היהודים ועוד יום קודם לכן הוציאו מהקהילה את רשימת פקידיה ופועליה. בידי הקהילה אף לא נשארה רשימה. רצו יהודים כמשוגעים לגרמנים שונים, לבתי־חרושת, למעבדות, לשופים שלהם והנה בכל מקום אותו הדבר, יום לפני הפעולה לקחו ה"שחורים" את הרשימה. ובא לילה שני נורא מהראשון. כל הלילה נשמעו יריות. הרבה יהודים נחבאו במרתפים, משמה הוציאום האוקראינים וירו בהם במקום. שוב נאסף אלף ומחצית האלף יהודים בבית־הכנסת, שם התחילו ממש להיחנק. האולם צר מלהכיל אפילו שליש, והיות שבאולם הזה הכרחו אלפים לעשות צרכיהם והחלונות וכל הפתחים סגורים היו, התפשטה צחנה כזו, שעשרות התעלפו ומאות נחלשו וחלו. לפנות ערב הוציאו חלק וחלק נשאר בצחנה הנוראה ושוב בא לילה מזעזע נורא. בבוקר הודיעו לקהילה שילבישו יפה את היתומים ויסדרום בשורות. פקידי הקהילה הלבישו את חניכי בית־היתומים, נתנו לכל אחד חבילת־מזון. ב־10 באו מכוניות, העלום ונסעו. התנחמו היהודים, שלפחות היתומים יינצלו מהשריפה הכללית. בינתים התחילו בעיר מתלחשים שהנחטפים הובלו לא לצד מזרח, אלא בכוון מזרחי־צפוני והתחלחלו הרבה. בלילה שוב יריות נוראות וחטופים ושוב מלאו את בית־הכנסת באנשים שנחנקו בצחנה, חלק הוצא ותיכף מלאוהו באחרים.

בבוקר באו איכרים וספרו שביאור מתגלגלות גויות ילדים קטנים ונודע שה"שחורים" הובילו את היתומים היאורה. מכוניות המשא נסעו כמעט עד לאמצע היאור ושמה פתחו את התריסים וזרקו את כל הילדים למים. וילד שידע לשחות וניסה להציל את עצמו, הוכה במקל עד ששקע. הפחד והאימה בעיר הביאו לשגעון ממש, ורבים יצאו מדעתם. קרו גם מקרי התאבדות. אחרי ליל־בלהות גרשו פתאום יהודים מכמה רחובות ישר על הסכר שעל הנהר שנבנה באמצע העיר לשם רגולציה (ויסות) של מי־היאור. במקלות ורובים דחפו את האנשים ישר על הסכר, מאות מאות נפלו לעומק היאור, כש"השחורים" הולמים בראשם, רבים שחו והתאמצו להגיע לשפת היאור, אבל פה עמד משמר אוקראינים והדף את כולם חזרה. ושחוק נשמע מפי אלפי האכזרים, איך שגלגלות יהודים נופצו בחומת־אבן ואבריהם נתרסקו מהזרם הסוער, צעקות הטובעים, זעקות הצלה של ילדים, נשים וזקנים פלחו את האויר ובקעו שחקים, רק ללבות הרוצחים לא הגיעו ובאזניהם הצטלצלו כניגוני ספורט נעימים ומלבבים.

אחר־הצהרים לקח ס.ס. אחד את אחיו של משה, ידידי מלובלין, וציוה עליו ללוותו למושב־זקנים, שם נמצאו כשבעים וכמה זקנים וזקנות. נכנס הס.ס., אמר לכולם לשכב יפה במיטתם, ניגש ממטה למטה, פתח את פיו של כל זקן, הכניס בו כדור, סגר לו את הפה וניגש לשני, לשלישי, לרביעי. הזקנים כה

נדהמו, כה נתאבנו ונקפאו, שאף לא צעקו. רק את עיניהם פקחו לרווחה, עורם רעד עליהם ומעצמם פתחו פיהם בגשת הרוצח. כשנרצח הזקן העשרים וששה, נתרופפו עצביו של השוטר היהודי והוא התעלף. הרופא ושתי האחיות שהוכרחו לעמוד באולם בשעת היריות, חשבו שהס.ס. יירה בשוטר, ובאמת כוון כבר את אקדוחו נגדו, אבל נמלך בדעתו, הוציאו החוצה והתחיל לנער אותו, שיתעורר. בינתים קמה צעקה נוראה באולם. הזקנים שהיו עד כה כאילו מהופנטים ממראה לוע־האקדח, כעת בצאת הרוצח נתעוררו, קפצו ממטותיהם והתחילו צועקים בפראות, חפצו להסתתר, התנפלו על הרופא והחובשת. והנה שב הרוצח ושוב התאבנו כולם, ציוה שיעלו למטות, עלו והפעם כבר לא ירה בפיהם, אלא ממרחק קלע לעין, למצח ולא החטיא.

שני המקרים האלה חוללו מהפיכה בעיר. התחילו מטילים ספק ב"העברה" למזרח לעבודה, לחשו על־דבר חיסול של כל הנחטפים. בלילה נתחבאו ההמונים שנותרו בחיים ממש מתחת לאדמה והנה בא הנורא מכל. מוסרים יהודים, כדי להציל את נפשם ואולי בשכר אחר גילו לרוצחים מחבואים שונים וכך נהרגו מאות, מאות אנשים במקום, והשאר הובל לבית־הכנסת. השהיה בבית־הכנסת נעשתה לבלתי אפשרית, כבר ממרחק נישא ריחו הרע, וגרם לבחילה. יללת המספידים, הילדים הבוכים, המתעלפים, הגוועים, הגוססים, שבקשו לסלק את הנמעכים והנחנקים היתה כה גדולה וכה מזעזעת, עד שכל העיר נחרדה. כמה פעמים השתמשו כבר האוקראינים בנשקם והשקיטו את הרעש, פשוט פתחו דלת וירו ישר להמון והרגו מספר מהם, ולאחר שגם זה לא הועיל, זרקו ה"שחורים" פנימה פצצות כדי "להרגיע" את האומללים, והגדילו את הפחד והזעקה.

כל היהודים הנותרים בעיר רצו לקהילה, קראו להצלה, ונהגה נפתחה דרך ל"כופר־נפש". הודיעו בלחש שפדיון של מאות דולרי־זהב ישקיט את הרוחות. במשך יום נאסף הסכום ועוד נשאר עודף. באו ה"שחורים" לקחו את הסכום ויחד אתו את הנותנים, פקידי הקהילה, והכפילו את החטיפות. מינו קהילה חדשה, וזו הוציאה מודעות־הרגעה שרק מחוסרי־עבודה יעברו לפרודוק־טיביזציה ולכן אסור להתנגד לדינא דמלכותא וכדאי שכל מחוסרי העבודה יירשמו מרצונם. אבל אימון הקהל בכל אותה העברה פג כבר מזמן וכל זה הראה שלהריגה נדונו הנחטפים. בכ"ז הוצאו תעודות: "פירטל ווערטפולער יודע" ובמשך כמה ימים לא חטפו את היהודים הללו ושחררום. אבל כעבור שבוע לא התחשבו החוטפים בתעודות הללו ושארית לובלין עברה לבית־הכנסת ומשם למזרח. אח"כ המציאו טופס חדש י.מ. פירושו "יהודי מועיל" ובאלה כבר התחשבו החוטפים, על פי רוב. כיום נשארו בלובלין — ממספר של שלושים וכמה אלף — לא יותר משלושת אלפים ובראשם מוסרים. וגם הם נצטוו לצאת את לובלין, וכיום גרים היהודים שנשארו בחיים בכפר מידן ע"י לובלין.

תם סיפורו של זילברברג על קורותיה וסופה של קהילת לובלין, שנמחקה ממפת ישראל. נראה לי, כי כעת הבינונו כולנו את כל האמת; ובכל זאת מרגיעים אותנו מחוגי הקהילה ומודיעים רשמית, שוארשה אינה באה בחשבון (לחיסול). נדמה שהם עתידים ליתן דין־וחשבון, או שמא אנו, המאמינים בסכנה הקרבה? נראה.

מחצית יולי 1942. הסיגנל הראשון בא פתאום ומצד בלתי חזוי מראש. הגרמנים המקיימים יחסי מסחר עם היהודים, וגם הפולנים, ידידיהם של יהודים שונים — הודיעו פתאום למכריהם, כי קבלו ידיעה ברורה ובדוקה, שליהודים נותרו עוד 40 יום לחיות. אחרי אותו הזמן — כליה. הקרקע כבר מעובד בגיטו, הגרעין נפל על אדמה טובה והתחיל מפעפע ומבהיל, עד שבא יו"ר הקהילה ויועציו והודיעו בפירוש וממקור נאמן, שבדויות ושטויות הם הדיבורים הללו, וכי מפיצים אותם רק הסוחרים, השמוגלרים ואחרים, ספסרי וליוטה — לתועלתם, כדי שהסחורות יעלו במחירם וכולם יקנו למחסן לעת־צרה, שהוליוטה תעלה, באשר כולם יחשבו על בריחה והצלה וירצו להיפטר מהזלוטי ויקנו זהב ודולרים.

אבל הידיעה שבה ונתקעה בעקשנות כזו ובקצוב מדויק של 40 יום, שכל בר־דעת חש בזה איזה אות — ומי יודע אם לא בראשם של בעלי־הקהילה הוא שדם היהודים יישפך, חלילה, אחרי אותו זמן. מאידך גיסא, נחשוב נא, ה"פארניכטונג קומיסיה" (פלוגות השמד) באה לפולניה, ראוה בהרבה מקומות, "שחורים" ועל שרוולם סרט המוכיח שבאו להשמיד את היהודים, ראו כבר את מעשיהם בעיירות שונות וכעת בלובלין, עיר ואם בישראל, ולמה זה להשלות את עצמנו, שדוקא וארשה תוצא מן הכלל?

מי שאלהים רוצה להענישו, הוא מכהו לפני־כן בסנוורים שלא יראה דבר — אפילו את הברור כשמש והנראה לעיני כל. 40 יום, 40 יום עלינו עוד לחיות, 40 יום. ומה אחרי ה־40 האלה? — מוות! איזה, איך? מי? כולנו?

בתפילה, בה השתתפתי היום, חרתו הדמעות חריצים עמוקים בפני היהודים: אנא ד' הושיעה נא, הוצא את עמך ממלתעות הרוצחים. חדל! הננו זקוקים לרחמים גדולים, גדולים מאד.

יולי 1942. נערכה חגיגה בשופים של טבנס ברחובנו לרגלי סדור המעבדה לעיבוד פרוות והוצאת אלף חולצות הראשונות ללקוחות הפירמה. על־יד שולחנות ערוכים ישבו מנהלי השאפ היהודים ואתם, הידידים הגרמנים, בעלי הפירמה. נשאו נאומים, היו טואסטים שונים. אחד השותפים יאן טעבענס עלה על הבמה ונשא נאום חגיגי. הלל את היהודים, שמומחים הינם במקצועם, שפועלים חרוצים הם, למרות שמם הרע שיצא להם בעולם, המה הראו בבית־חרושת זה שמבינים הם את ערך השעה, שיודעים להודות לגרמנים, שנתנו להם אפשרות להיות בין האלמנט הפעיל, העוזר לגרמניה במלחמה הכבדה. לבסוף הרים את הכוס, שתה לכבוד אלף התלבושות ואמר, הנני מודיע רשמית, שעבור היעילות והמאמץ שלכם, פועלינו, אתם תיירו אחרונים (ווערדעט איר די לעצטען ערשאסן). מחיאות־כפיים סוערות. רוב היהודים פרצו בצחוק על הצלחת הסוף, אבל חלק, ודוקא החלק הרציני והחושב תפס את נימת הנואם שלא צחק, לא התל, לא התפלא אפילו, אלא מסר את מה שייפו את כוחו למסור, שלרגלי עבודתם הפוריה והפעילה, יקבלו יהודי הפירמה הזו פרס. והפרס הוא הארכת החיים לזמן־מה, בימים או שבועות, ובזמן שכל יהודי וארשה כבר יהיו מתים, הם עדיין יחיו, וכשכבר לא יישאר אף אחד — אזי לבסוף, רק לבסוף, יירו בהם.

פרספקטיבה ברורה ופשוטה. כולם יירו! כולם, בלי יוצא מהכלל. קאי

רבא ארבא! מביאים ראיה מהגרמנים, שהמה צוחקים ומרגיעים. והנה הודיעו גרמנים ודוקא חשובים, רשמית, שאין יוצא מהכלל, כליה לכולם. ואפילו פועלי השאפעס, שחשבו שבעבורם וארשה תינצל.

אל, שמע! אל, שמע! כולם יירו! הפועלים החרוצים לבסוף, אבל גם המה יירו. אנשים, נשים וטף. מיליון, מיליונים יירו! ואתה תחריש למו?

הודענו לקהילה את תוכן נאומו של הפבריקנט, טלפנו למשרדים ושם צחקו ואמרו, מוטב שיהודים יטפלו בעניניהם ואל יחשבו על מה שבדעת הגרמנים לעשות. ויועצי הקהילה גערו בנו על שאנו מבהילים אותם.

יולי 1942. ובינתים גומרים פה לצלם את הסרט מחיי היהודים בגיטו. הכל בנוסח גרמניה, על־פי תכנית ומטרה שלא להראות את האמת, אלא את שפלות החיים בגיטו. ברחוב זמנהוף על־יד הבאזר, אחד המקומות הכי מזוהמים, הכי עניים בוארשה עוד מלפני המלחמה, וכעת מלא עיפוש נורא ואלפי מוכרים, מוכרי־סכריות, סטינקעס, ירקות, כליות, ריאות וכבד־סוס, ומאות קונים מהסוגים הקבצניים עומדים וממשמשים את הסחורה. הושיבו מסריטי הסרט בחוץ על־יד המדרכות כמאה קבצנים מהכי ירודים, מקצתם נפוחים, מקצתם חצאי־ערומים וצוו עליהם להתפלש בעפר ולבקש נדבות בצעקה ותחנונים. והביאו יותר ממאה איש, בחרו במלבושים יפים ואלגנטיים וצוום לעבור על־יד הקבצנים, ולירוק ולבעוט בהם.

אחרי־כן השכיבו ברחוב ראשי, כמעט על־יד כל חנות, מתים, מכוסים בנייר, ערומים כמעט כולם ופקדו לגבירות, לבושות יפה, לצאת מהחנויות, לסתום את החוטם ולברוח ממש. אחרי־כן צלמו את ה"חוטפים" וצוו לשוטרים היהודים להכותם מכות־רצח עד זוב דם והתעלפות.

בבר אחד צוו לתזמורת לנגן, למלצריות לרקוד ולשעשע את האורחים, ואת הקבצנים שנכנסו לבקש נדבה לגרש במקלות.

צלמו ברית מילה, בהראותם את האכזריות הכרוכה בה והדם הזב מהתינוק, ואת המוהל הכריחו למצוץ את הדם ולהתענג ממנו.

צלמו גם סעודות וקבלות פנים בבתים של הגבירים. בבית היו"ר — בדירה הכי מרוהטת, מכוסה שטיחים, סודרה קבלת־פנים עבור כמה אורחים מוזמנים, וזה כביכול בביתו של רופא אחד. נשים במחשופים, מנהג חצופות ובלתי צנועות, קיבלו את פני האדונים במאכל ובמשקה לרוב, אגב פריצות ועגוב גס. בחדר השני ביימו טלפון מצלצל, המודיע על מחלות, מגיפות, ולפיו דורשים מן הרופא שיבוא לבית־החולים, אבל הוא שכור, זורק את השפופרת וממשיך להתענג עם אורחיו.

צלמו חתונות, לוויות, מחלות, פלירטים, משמר בשערי־הגיטו, יריית הג'נדרמים באויר להבריח את הערב־רב. צלמו ריקשות, בקיצור כל מה שמצאו מגועל ומכוער הכניסו בפילם, בלי להראות, כמובן, את הגורם הראשי, שהכריח חצי מיליון אנשים לחיות בכמה רחובות מוקפים חומה, בלי אויר לנשימה, בלי גן, בלי עץ, בלי מגרש. בהנאה מיוחדת צלמו את "ולובקות" הידועות בוארשה, אלה מקומות המסחר בבגדים ישנים ובסמרטוטים — ברצותם להראות על האכסוטיקה והתאוה השוכנים בכל יהודי ואפילו או דוקא ביהודים אדוקים בעלי פאות וזקן.

יולי 1942. לא לחינם דחפו הנה רבבות רבבות מישראל, לא לחינם גרשו מכל העיירות והערים את היהודים לוארשה. עשו זאת כדי שיימצאו יחד במקום אחד, ועת ירים השטן את חרמשו לקציר — יוכל בהינף אחד לקטול רבבות ראשים.

הלכתי למשרד העבודה, הגרמני־פולני. נפוצה שמועה, שיגורשו מאות יהודים אבל הכוונה רק לזרים, ולאלה שגרים פה מאז תחלת המלחמה. מחמירים אומרים שגם מחוסרי־עבודה יגורשו. רצים אפוא כולם למשרד לקבל אשור־עבודה, משהו. כל יהודי שיש לו עסק ומסחר, או סדנאות, והוא מעסיק כמה פועלים או פקידים, חייב לשם עדכון ובדיקה להציג חותמת המשרד המאשר את התעסוקה הזו. כל המשרד גועש, רועש. מאות הפקידים רצים, אצים, דוהרים מלמעלה למטה, מקומה לקומה, מחדר לחדר ומסדרים. שוטרים עברים שומרים על התורים העומדים ע״י כל חדר ובינתיים מקבלים ליד ו״מסדרים״ חותמות וחתימות וכל הנחוץ.

וכי מילתא זוטרתא היא? קבלת חותמת וחתימה מאפשרת בטחון בוארשה, כי הרי בלעדה — גירוש.

מצאתי שם את מכרי ד״ר סטריקובסקי ואתו חברי יקיר ורשבסקי, סופר עברי, ועוד ידידים, והמה עזרו לי להשיג חותמת ואישור בתור מזכירו של אדמיניסטרטור, כעין קומיסר של כמה בתים. בלבי לעגתי לאישור ולכל הטיפול ובכל זאת טרחתי להשיג את החותמת.

כהן־הלר, שני הסוחרים החשובים שבעיר, שיש להם קשרים טובים עם הגרמנים, ואלה הודיעו למכריהם באופן רשמי, שבזמן הכי קצר תבוא לוארשה ״קומיסיית־ההרס״ ותתחיל בעבודתה. קמה בהלה. אנשים התחילו להתרוצץ כעכברים בסוגר, אבל הקהילה הודיעה רשמית שהכל שקר ומפיצי השמועה הזו ייענשו קשה.

כהן־הלר לא נבעתו מהאזהרה החמורה של הקהילה, אדרבא — הם חוזרים על ידיעתם ואף שלחו את נשותיהם ואת כל משפחתם לאוטבוצק, לסנטוריום גרמני, שישהו שמה עד יעבור זעם; והזעם הנורא יבוא, לפי דעתם, בהקדם.

שני האדונים הללו מביאים עשרות ומאות אנשים במכוניותיהם מלודז לוארשה כדי להצילם. באקדמיה המפוארת שנערכה לרגלי פתיחת גן־ילדים מופתי, נאמו מהנדסים ופדגוגים יהודים מגרמניה. באמת תאוה לעינים. נאם היו״ר וברך לשמחה וליצירה. אסור להתעצב — כך אמר — ולחשוב רעות, שמחה נחוצה לנו, די סבלנו, ושוב אין לשים לב למפיצי שמועות רעות.

יולי 1942. זה החודש השני נמשכות בגיטו הרשמות מענינות מאוד. מי המציאם, האל יודע! או שמא השטן? האם הדבר בא להועיל לנו או להחיש הרס? קשה כעת להאמין שלטובתנו נוצר. ובכל זאת נרשמים רבבות. השלטונות הודיעו, כי כל מי שקרובים לו בארץ־ישראל או אדם שהוא אזרח־חוץ, צריך להירשם בקהילה והנירות יישלחו חוצה־לארץ ודרך חליפין, ז״א במקום יהודי מפה — גרמני משם, יוכלו היהודים לנסוע מכאן. בימים הראשונים פקפקו. כל אחד ראה סימן חדש, איזו רשת לצוד בה יהודים. והתנהל ויכוח חריף וחיוני בין האופטימיסטים והפסימיסטים.

האנשים פקפקו בימים הראשונים. נמלכו, התיעצו ופתאום קפצו כולם, כפראים, ללשכות ודרשו הרשמה. וכ״א הביא ראיות שקרוב לו בארץ־ישראל, הביא מכתבים, צלומים, תעודות, דוקומנטים, עתונים, ספרים, כל דבר שימש הוכחה. ותור ארוך של אלפים, אולי רבבות, עמד בחוצות רחוב גשיבוב על־יד הקהילה, וחיכה.

במנין שלנו בבית אלטר התווכחנו על־דבר ההרשמה. גם בביתנו התנהל הויכוח ביני לבין פרופס, ד״ר זוננשיין, שארתי רחל אוירבך ואשתי, ובאנו לידי מסקנה יהודית אמיתית: ״אחרי רבים להטות״. נחזור נא אחרי מעשי הגדולים, החברים, הידידים, החכמים ונעשה גם אנו כמוהם.

באוניברסיטה שאורגנה פה, ברקטורט של הדוצנט ד״ר שטין ופרופ׳ צנטנר שור, בו הרצה הד״ר זוננשיין תלמוד ואנכי אגדה וקבלה, הוחלט לראות ״מאי עמא דבר״.

באתי לקהילה. ההרשמות תופסות את כל מחשבות המנגנון שלה. באולם ההרשמות מסתובבים הגדולים, החברים. והנה נודע לי שגם הם החליטו לעשות כמו שיעשו ״החברים״. דיברתי עם אשת בלבן, אף הוא החליט לעשות כמו כולם, אולם אף אחד לא רצה להיות הקופץ בראש. אבל הנה הודיעו שעוד מעט וגליונות ההרשמה נגמרים ומוכרחים הם להחזירם לרשות ושוב לא יוכלו להוסיף שמות. וכולם ניגשו לשולחן ותחבו לפקיד־המכר את הכתובת והנתונים מארץ־ישראל. ״לו קרובים אמתיים בארץ״ מתלחשים ומתבדחים יהודים: ״האבות שלו שם. האבות״...

נרשמנו כולנו בשעה טובה ומוצלחת. א״י תציל! אמרו שברגע שנר־הגולה ידעך, יידלק נר א״י. אולי יש אמת בפתגם הנבואי הזה. פה כבר דועך הנר, עומד להיכבות, מיליוני יהודים ששימשו עד כה רזרבואר היהדות, הלאומיות, האמונה, המוסר והחוק היהודי, עומדים כבר בשורה ומלאך־המוות מעבירם תחת שבטו ומאשרם למלכותו. מיליוני יהודים ששימשו מאגר ההגירה, העליה והבנין של המולדת, מביטים כבר בשתי עיניהם בשריפת אחיהם חיים, מתפשטים כבר ומתכוננים להיכנס, להידחף לכבשן התבערה, ולהישרף יחד אתם.

ארץ־ישראל, ארץ־ערש העם שהולידוהו האבות. מחיקה יצא הזרע ששמו ישראל, שנזרה ברוח בכעס העמים בתבל כולה, וכעת בכעסו של עם אחד נאסף מארבע פינות אירופה להיות מושלך לחיק האדמה, לטמיון ולחניקה עולמית. אולי א״י תפתח גם כעת רחמה ותקבל חזרה את בניה האחרונים, המחכים ומצפים לגאולה. אולי מבכה רחל את בניה, כי אינם ומאנה להינחם? ואסור לה לרחל להינחם, אסור לעם להינחם, אסור למי שלב יהודי פועם בקרבו להרגע ולהינחם ברגע שאחיו, הוריו, קרוביו ומיודעיו בני־ישראל, בני־עמו, מסורתו, דתו ועתידו, עומדים ורועדים רעידת נפש וגוף, כי לפניהם עומד השוחט הנורא ומשחיז את החלף וכבר מצווה עליהם לפשוט את הצואר שיוכל לשחטם חיש. ארץ־ישראל, שם מצלצל בנשמת כל יהודי, ויהיה רחוק מלאומיות, נעשתה כעת שם מושך, שם מלבב ומבטיח, שם של אם אוהבת, הנאמר מפי ילד בעת סכנה, בעת שחושך וצל אורבים לו.

הנה הודיעו על 40 יום שהם ארכה לחיינו ובינתיים חלפה כבר מהחצית.

מי יודע מה ילד יום. ובמקדש־לבו כל אחד ובעיקר כל נרשם מדליק נר לתמונת א״י, כורע ברך ומתפלל תפילת־הצלה בלחש, להצלתו הוא ולהצלת ביתו.

יום ששי, שבעה עשר לחודש יולי 1942. יצאנו כדרכנו, פרופס ואנוכי, לרח׳ וולנושטש לטיול של אחרי הצהרים. היו לי כמה שעות חופש, שעורי התחילו לפנות־ערב. והנה ברחוב, שכבר מזמן נשמר ע״י יונאקים ואוקראינים, ניכר אי־שקט. אין איש, משערי־הבית הסגורים מציצים פעם בפעם פני יהודי, של שמוגלר גדול או קטן שהננו מכירים אותם מכבר. בחיפזון בא מולנו הד״ר רבינוביץ, שהוא השלישי בטיולנו, ממש יד־ימיננו, אתו יכולתי להתווכח בעניני קבלה, להאזין לדברי פרופס, לבקר את כל הסופרים והעתונאים, כי רבינוביץ הכיר והוקיר את כולם. כבר מרחוק רמז שלא נלך וכשניגש אמר שנשוב מיד, וסיפר שארעו דברים רעים ברחוב.

חזרנו אפוא וטיילנו ברחובנו. לפתע, בשעה ארבע, ניגש אלינו יועץ העיר, עוה״ד זונדלביץ ואמר לנו כשהוא מבוהל ובוער כולו מהתרגשות שנשוב הביתה, כי בשעה שש תיכנס ״הקומיסיה של ההרס״ — ה״פארניכטונגס קאמאנדא״ לגיטו.

נדהמנו. איך זה? הלא הקהילה הבטיחה! אבל היועץ ברח. התקרבנו לשער ביתנו וחכינו. קשה לדעת כיצד נודעה הידיעה בעיר, חשנו שהיהודים יודעים דבר־מה, כולם אצו, מיהרו, ולא נתעכבו וקרוב לשעה שש התרוקנו הרחובות מאדם. פתאום צעק מי שהוא ״הנה הם״! מעודי עוד לא ראיתי בהלה כזו, ומי שלא ראה בהלה זו, אל יעיז לאמר שראה שערוריה בחייו. במשך רגע נסגרו כל החנויות. אלפי המוכרים בחוצות קפלו או לא קפלו את שולחנותיהם, חבילותיהם, מזוודותיהם וברחו לשערים הקרובים. הקבצנים ואפילו הנכים התחילו בורחים, רצים, צועקים, צולעים. דלתות, שמשות, גזוזטראות נסגרו בקול רעש והמולה, עגלות וריקשות התחילו לרוץ בזיגזג. ופתאום קפצו הנהגים ונתחבאו מתחת לריקשות והנוסעים ברחו לשער הקרוב ביותר... נשמעה יריה אחת ועוד אחת... רבש״ע, פרץ קול מאלפי לבבות: ״התחיל כבר, ״התחיל״, ״הסוף בא״!

פה נוכחנו שכל היהודים ידעו והבינו שהסוף מתקרב והשקט ששרר עד כה היה מלאכותי, רק כדי לאחז עיני השני ולהרגיע את עצמו...

המכונית עברה ברחובנו. המשטרה היהודית רצה והודיעה, ״כבר, כבר עברו — מה נבהלתם, טפשים״ — כעת התחזו לגבורים, אבל לפני־כן רצו להסתתר בשערים יחד אתנו. ומשערנו יצא השוטר שעמד עמנו ומלבו פרצה אנחה אחת, אותה אנחה היהודית האמיתית, הנובעת מתוך תוככי לבו, מפחד המוות ומטיפות הדם הטהור, אנחה יהודית טהורה ועמוקה, ואמר: ״הם באו וכבר לא יצאו בלא כלום, הלואי ונתבדה!״

הרחוב נרגע מעט וקיבל אט־אט את צורתו הראשונה. החלטתי להכניס את השבת לביתי ולקבלה, כפי שנהגתי במשך שלוש שנות המלחמה, בלחם ופרחים.

בביתי הודלקו הנרות. אשתי, ילדתי, שארתי רחל אוירבך ופרופס והשוטר עמדו בעת שברכתי על החלה. (במקום לחם הפנים היה לי לחם שחור). הקטנה שלי ענתה בקולה הנחמד כדרכה: ״אמן!״. בצעתי על החלה ונתתי לכל אחד

מהמסובין "מוציא" והנה פתאום התחילו רשפים לעוף מהנרות, לעוף ישר לעיני, עצמתי אותן, והן צורבות ונכוות, פקחתי אותן וראיתי לנגד עיני שריפה גדולה במקום הנרות הדולקים פה על שולחני וששה יהודים ויהודיות עומדים ערומים ע"י אוטו־דה־פה וכבר מצלצלים הפעמונים במנזר, והם מובלים. "הנה יעלו על המוקד ויתחילו גופותיהם להישרף ונפשותיהם לבעור". "מה לך? — דחפוני המסובין. שתקתי. ופתאום פרצו מששה זוגות עינים דמעות חמות ככסף, דמעות ששה יהודים שבכו על מיתתם הם והספידו את עצמם ע"י קברם הפתוח.

גירוש וארשה

יום שני, עשרים ביולי 1942. השבת האחרונה עברה בפרפורי נפש נוראים ובאמירת תהילים בציבור, ומי יודע, אם זו לא השבת האחרונה בוארשה. אף אחד כבר לא האמין לדברי ההרגעה שהגיעו מהקהילה, כולם ידעו ששקר בפיהם. אם בכוונה או בשגגה הרגיעו, מרמה ושטות היו כל דבריהם. ואלה שבטחו בהם עד כה נפלו פתאום ברוחם. בכי חרישי ופחד נורא הושלך בכל בית. תהילים, תהילים! אותו ספר החיים והמתים, שליווה ומלווה אותנו בכל צרה, מערשנו ועד ארוננו, שימש מעין שכחה למרי־לב. בכו והתפללו.

ביום ראשון קנה יקנו מכולת. מחסן מצרכים ראשונים.

הבוקר הודיעו שלקהילה באו ששה אנשים "שחורים" ומגלבים בידיהם והסתגרו בלשכת היו"ר וגם למפקדת המשטרה באו ששה שחורים והסתגרו בלשכת המפקד! בפרפור נפש עומדים כולנו ומחכים... לפסק־הדין. הלב מטלטל בפנים כענבל בפעמון והגך מרגיש את דפיקותיו בתוכך.

מתייעצים! עדיין מתייעצים! יצאנו מהבית, לא יכולנו לשבת, פרופס ואנוכי. החלטנו שבעת צרה וכליה נהיה יחד. עומדים אנו ע"י השער. ברחוב מתנהלים החיים כבטלטלה, כאילו הכל מתנדנד. מוכרים, קונים ומחדדים אוזן. נו, מה? מתייעצים!... הלב כלה מצפיה!

בחצי עשר נפוצה השמועה. פתאום מתחת לאדמה: גירוש, גירוש וארשה. כל וארשה, חצי וארשה, מאה אלף, מאתים אלף, רק הזרים! רק הקבצנים! לא, כולם חוץ מהפקידים! כל וארשה! חוץ מהשאפעס! גירוש, גירוש... עכשיו כבר נפסק, נהרס כל גבול, נעלם כל דבר־סתר; כמשוגעים, כאנשים שהציתום באש התחילו כולם רצים, חצי מיליון איש רצים לקהילה, ומהקהילה הביתה, למשטרה, לקרובים, לזרים! רצים כולם, רצים, גירוש, גירוש! את אשר יגורנו בא עלינו! פארניכטונג'ס־קאמאנדא, גירוש! ברחנו הביתה, נפלנו איש על צוארי רעהו, התחבקנו, התנשקנו, נפרדנו פרידה עולמית. נשבענו לא להיפרד זה מזה, למות יחד, לברוח, להתחבא, ללכת יחדיו! פרץ בכי בעיר, שקולו נשמע ודאי בכל העולם, רק לא ברמה. גירוש, צעק כל ילד, כל זקן, כל אבן, כל חומה, כל מדרכה, הרחוב רעד כאילו קפצו בו מיליוני שדים, רצו, נדחפו, נבהלו.

יצאנו הרחובה — גירוש — אישרו הבאים מהקהילה. גסטפו בא לקהילה ולמשטרה והודיעה, שהנה כעת יבצעו, "השחורים", ס.ס., את עבודתם, וכולם מוכרחים להיכנע להם ולמלא בדיוק אחר פקודותיהם.

זרים נפלו איש על צואר רעהו וצעקו אחד באזני השני: "גירוש, גירוש וארשה!" בא הסוף, בא הסוף! נסגרו החנויות, הבתים, הדלתות, השערים. נעלמו

ריקשות ונוסעים. רק רצים כמבוהלים, דהרו לעברים שונים. מחלונות בית־החולים הגרמני אשר בבית־המשפט שברחובנו, כמעט מול ביתנו, הביטו הגרמנים החולים ונענעו ראש. זו הפעם הראשונה שהם לא צחקו. זעקת הטרגדיה הגיעה גם לאזניהם הגרמניות האטומות לכאב יהודי והפעם הציתו בעיניהם ניצוצות של תמהון.

23 ביולי. נוסעים. נוסעים, נתפשטה הצעקה. הרצים לא נתעכבו. רצו הלאה. וכי מה יסתתרו, הלא גירוש וארשה! הקהילה הגדולה באירופה מתה מיתה משונה. מיתה חטופה.

פתאום הגיעו לרחובנו עגלות־אוטובוסים רתומות לסוסים טעונות באנשים. על־יד כל בית עצרו, אספו את הקבצנים שלא הספיקו לברוח, ואת הנפוחים שלא יכלו לברוח ונסעו הלאה. ואחרי העגלה הזו באה שניה, שלילית. ניגשתי לקצין השוטרים, חברי, העו"ד טולטשין ושאלתי למשמעות הדברים: "רע, רע, התחיל... נגמרנו! ברח!" זעק באזני, והשוטרים העברים כבר הכו מכות־רצח כל עובר ושב והתחילו מעלים אותם לעגלה.

נקהלנו בבית אלטר. גועו ופסקו כל ההרגעות, כל קולות האופטימיסטים נחנקו. ידי־ברזל של המציאות המרה. פארניכטונג'ס־קאמיסיע, אשר מפניה פחדנו והשלינו את עצמנו בכל הזיות־שוא, באה ותפקידה אחד בלבד, לגמור את חצי המיליון יהודים, אולי האחרון באירופה, ולמחוק את זכרנו מעל פני האדמה.

טלפנו לקהילה. ד"ר אלטר טלפן לגיסתו בלבן ואני לרמבה. אחרי זמן רב התקשרנו אתם. מסרו שמתנהל משא ומתן בין השחורים והקהילה. המה מוכנים למסור לקהילה את ההוצאה לפועל של הגירוש, בתנאי שהקהילה תתחייב למסור להם בכל יום עשרת אלפים איש.

שבתי הביתה. "שבעה". כולם יושבים בראש מורד, עינים פקוחות מביטות למרחוק ולעומק. כל אחד רואה כבר את רעהו כמת, את ידידו הכי קרוב — בתכריכים, מושלך בשדמות מזרח רחוקות. שארתי רחל ואנוכי נגשנו לדאוג לשארית־הנפש שלנו. היא ארזה את כל כתביה יחד עם מאמריה המודפסים, ארזה אותם בחבילה, קשרה היטב, היטב. ארזתי גם אני את ספרי, כתבי וקטעי עתונות שונים מתקופת יצירתי השונות, קשרתים, למעלה כתבתי בעפרון חימי: "ספרים וכתבי־יד של ר.ב.ש., ד"ר פ. השגיחו בל תשרפום! למסור לאוניברסיטה בירושלים!" שארתי כתבה על חבילתה: ר.ר.א. — למסור ל"יווא", ווילנא או לאוניברסיטה בירושלים! את ההוספה הזו מלאה אחרי, לאחר שהסברתי לה ש"יווא" ודאי יחלוק את גורלנו, אם עדיין לא נשא אותו עד עתה. הבטנו בפרודוקט חיינו, כאילו בילד חביב מכל, תוצרת הדם, הלב, המוח ובעיקר הגעגועים. הוספנו עוד כתובת מעבר השני בעט והכנסנו למרתף אשר בחדרנו. שמה, בקרן־זוית הכי רחוקה, נדחף בין לבנה ולבנה, הטמנו את אוצרנו, אולי יבוא פעם מישהו וירחם עלינו ולא יאבד זכרנו לנצח, ולא ילך לטמיון ושכחת עולמים סבל שנות־חלום, תוחלת, התאמצות, התנגשות, קרב וגעגועים. בעינים יבשות מדמע ותנועות מדודות מלאנו את חובת־נשמתנו זו ושבנו לחדר.

לגמנו מהתה החם, אכלנו והתיעצנו. למעלה מכל ספק הוא שהיטלר ניגש לממש את איומיו, כדרכו, ובעיקר כלפי חלשים ממנו. כל כמה שמצבו נחלש

ורופף יותר בחזיתות, בארצו הוא, מתחשל רצונו הבסטיאלי להראות את כוחו ואימתו כלפי העם אשר תמיד שימש מין כפרה לכל האסונות. ואין ספק שלא רק ביהודי גרמניה נתן את עיניו, אלא גם בנו. הנה נוכחנו לדעת שגם וארשא נכנסה בחוג הפעולה... ומי־יודע, אם כל ענין הגירוש למזרח אינו בדיה חדשה, אלא כליה ממש. הלא גרשו רבבות יהודים מלודז, לובלין, מכל הסביבה, לבוב, קראקוי — ועד היום לא נשמע דבר על מקום שהייתם. אף שמועה אחת, אף מלה, אף ידיעה. אולי לברוח? להתחפש כקצבניות ולברוח! — לאן? לגאליציה? מנת חלקם כחלקנו; לניי־רייך, לדאנציג, לגרמנים? המה גרשו את יהודיהם. היקבלו אותנו כפולנים? מי זה יקבלנו כעת, כל יהודי שנמצא מעבר לחומות — נורה, ומי זה ירשה לפסול כזה להימצא בביתו, ובמה נתפרנס?

בא פרופס והשוטר שלנו. מסרו שהענין מתבהר מעט לטובה. הנה הקהילה מוציאה תיכף מודעות שמדובר בהעברה לעבודה במזרח, ויהיו סוגים שונים שיכולים להישאר בוארשה. ואם רק ישנם סוגים שונים, כבר תימצא עצה ותושיה.

בערב הראשון לגירוש וארשה נכנסנו כולנו לבית ולניבסקי. הזכרנו את אותו ערב לפני שלוש שנים, בפרוץ המלחמה, כאשר שתינו משקה ואיחלנו לנו ניצחון. בכלל היתה המלחמה סולם הפוך ניצב מעלה. בשנה הראשונה עמדנו איתנים בתור אזרחים ואנשים הדומים לאחרים, ובכל שנה ירדנו שלב נוסף למטה; חטיפות, גזירות, קומיסרים, מחנות; ושנה לאחריה: גיטו, מאסר, מגיפה; ובשנה השלישית: חניקה, דכדוך וירידה וכל זה כאפס לגבי הרגע הזה, כאשר הסולם ראשו כבר בגיהנום. יעצו לצאת בדמונסטראציה — בהפגנה, כל העיר, לגשת לשערי הגיטו. שמה יירו בנו, יהרגו אלפים והשאר יפרוץ החוצה ויתערב בין הפולנים ויעשו בנו מה שירצו. אחרים יעצו לערוך הפגנה מול בנין הקהילה, בשעה ש"השחורים" יימצאו שם ויווכחו שלא יוכלו להתל בנו, לא נחשה. שוב יעצו להתקשר אל המפלגות (הפולניות) השונות, לדרוש עזרתן, ועל ידן למסור לעולם כולו קריאת ס.או.ס. הצילו! חצי מיליון יהודי פולין, כמת אחד וזאת לאחר שנרצחו כבר הרבה קהילות, רוב בנינה של היהדות הפולנית. הצילו מכליה!

מהרחוב הגיעה ידיעה שבלילה יהיה "שמח" ז"א יחטפו. פני כולנו הוורו. דפיקות לבנו נשמעו למרחקים, ממש אחד שמע את דפיקת לב חברו וברחנו מהר כל אחד לדירתו.

בלילה שמרתי בשתי אשמורות, אף שהבינותי מה דלת ערך היא שמירתי. כי מה אעשה כשיבואו לקחתני יחד את משפחתי, היש עצה? להסתתר במרתפים? לובלין תוכיח, שבעיקר נורו המסתתרים, והיתר אולי חיים עדיין בערבות אוקראינה או בכפרי־מזרח, בעבודה שחורה.

מה לי אם אישן ומה לי אם לא אישן. עזוב מאלוה, מעמו וארצו, ישתהה וישתעה היהודי בגולה, נתחב לגיטו ומחכה לקיצו. חלם איש והתגעגע, למד, השתלם והתאמץ, ניסה לשאוף לגדולות וליצירה, טרח כל ימיו להמשיך את חייו ביצירה ובעבודה, והנה בא אכזר זר וקר, ובפקודה אחת מעבירנו לאדמה. חבל על החיים! אלף נימי יופי וזוהר מצא הזיכרון בכל קמט ובכל עלה, בכל קרן־אור ובכל קו מן העבר, אפילו בצער ובימי־תוגה מוצא הזיכרון חמדה מיוחדת וחום ורגישות ונעשים לך החיים כה עשירים, כה מאושרים, כה חמים,

כה קרובים לך, עד שרצונך לחבקם חזק ללבך ולא לתת להם בשום אופן לברוח. ואם יבואו כעת, מוכן אני ללחום כגיבור ולהגן על חיי וחיי משפחתי, ללחום עד טיפת־דם אחרונה. ואז, תובס ותושלך בראש חוצות וסוסים ירמסוך. לצעוק צעקה גדולה שתישמע בעולם כולו? צחוק! אין רדיו! וגם לרדיו אין כח מסירה, יקבל את הזעקה, ומשמה לאן תגיע זעקתך? אפילו מאחיך באמריקה ומארץ־ישראל לא יקבל מאומה, לכל היותר אנחה, וזו יביאה חזרה ותו לא. חד־סטרי הוא הצער, חד־סטרי היגון, לו חפצו האחים לעזור, היו מיליונים יהודים לובשים שק ואפר, והולכים יחפים ושחוחים למושלי־העולם ומבקשים רחמים, פעולה והבנה, שיחוסו על קרוביהם ואחיהם בגיטאות פה והיו משיגים דבר־מה, היו אולי מוצאים תרופה. אבל גם אחיך עזבוך. אנחה ישלחו לך ובזה יצאו ידי חובתם, ינוחו במנוחתם. אין הצלה! אין ואין! ואולי לפנות לעולם הנוצרי, לאפיפיור באיטליה, שישפיע דרך בעל־בריתו של השטן שלא יעשו בנו כליה?

כל שערי רחמים ננעלו לפנינו.

אשא עיני אל השמים, אל הכוכבים הבורקים נוצצים, העננים הקלים וההלל המלא חיים ויצירה אין־סופית: מאַין יבוא עזרי? עזרי מעם ד׳, האמין המלך הראשון לשושלת מלכי ישראל, שהסבל לא זר לו וצרות לווהו כל ימי חייו והוא קיבל את העזרה הזו. הבשבילנו גם־כן הוכנה עזרה או שמא ננעל שער־הרחמים, וגם שם אשרו את פסק־הדין של השטן לעשות כליה בישראל.

״האבות אכלו בוסר ושיני הבנים תקהינה״ חטאו אבותינו שלא ידעו להשיג מדינה, לא ידעו לכבוש לעצמם מקום בעולם בזמן שכל העמים כבשו וחטפו. לא ידעו לקנות קולוניה בזמן שסחרו בהן, לא ידעו להשיג קולוניה בדרך פוליטית כי ארץ־ישראל הפריעה ברעיון — בכח ובמגמתיות לאומית עמוקה, במטען הנפשי שבה ולבסוף נשארו פה, המה מתו בשלום ושינינו, שיני בניהם תקהינה מבוסר חייהם. מוות הותירו לנו.

ובסוף האשמורת השניה לא הופרע השקט בגיטו והוא נשם את נשימתו החולנית, נשימת גוסס ערב מיתתו. כחצי מיליון יהודים נשמו נשימת גוסס, המתעתד לצעוד לקראת הגויעה בדרכו החדשה, דרך גירוש וארשא! גירוש וארשא, גירוש, גירוש. נרדמתי.

יום שלישי, 23 ביולי 1942. השוטרים היהודים הספיקו אתמול לספק את כל המכסה הדרושה בעודף קטן של אלפיים איש ויצטרכו היום לחטוף רק שמונת אלפים איש. אמש נחטפו כל הקבצנים, שלא הספיקו לברוח מהרחוב וגם מהנקודות. גם היום יחטפו מהנקודות. בנקודות נמצאים שבעים־שמונים אלף איש. מזון מספיק לשבוע עבור הקניבלים, היושבים במשטרות ומוציאים פקודות, אלא דא עקא, שלעניים נודע שיבואו לחטפם ובמשך הלילה ולפנות בוקר כולם ברחו מהנקודות וחוץ משכיבי־מרע, אֶפילפסיים וגוססים ונפוחים, לא נשאר ב״נקודות״ שבגיטו אף איש. אפילו את הילדים והתינוקות הספיקו ההורים, האמהות, להסתיר. והמשטרה מפחדת שתצטרך לחטוף משכבות אחרות. עוד ליום יומיים יספיק הרזרוואר האנושי הנמצא במושבי־זקנים, בבית־חולים, בבתי־יתומים וכיוצא באלה מוסדות. אבל מה יהיה אחרי־כן קשה לדעת. ניסו להוציא מפי השדים ידיעה, לכמה מתכוונים המה, כמה אנשים רוצים הם להשאיר

בוארשה, ולא העלו מאומה.

הופיעו מודעות ברחוב. גדולות ונוראות, לזכר דראון עולם, חתומות ע״י יו״ר הקהילה, ובהן מודיעים שעל פי הוראת הרשות יועברו (אומגעזידעלט) אוכלוסי הגיטו למזרח לעבודה, חוץ מאלה שעובדים בפירמות גרמניות שונות ופקידי הקהילה ומוסדותיה. בתור נ.ב. נרשמה תוספת: גם פקידי המוסדות הסוציאליים.

מיד התחיל ״מצור״ על הקהילה והשאַפעס. והנה נודע שגם פה התנהגו השחורים לפי שיטתם ויומיים לפני בואם, הוגשו הרשימות של הקהילה והשאפעס לגסטפו לרשותם, וכעת אין שום הוספה אפשרית. בכל זאת מצאנו שופ אחד אצל טבנס, שאף כי מסר כבר את רשימתו, הודיע שהוא בדרך לארגון והרחבה, כי ענפי רצענות נחוצים מאוד לצבא. קומיסיה של מנהלי הג׳וינט: גיטרמאן, גוזיק, ו„דעת הקהל״ — קירשנברוין ואנוכי בקרנו בהנהלת השופ וחפשנו דרכים כדי לאפשר לאנשים משלנו להירשם ב״גן העדן״ הזה, שיאפשר לנו חיים, לאיזה זמן, ואולי — מאמינים אנשי השופ — לעולם! אדרבא, אל נחלישם!

אבל ההצעות שלנו לא השפיעו על הבעלים הגרמנים. המה קיבלו את הצעתנו, הקהילה היהודית תמכה בדבר והבטיחה מטמון יפה עבור הסידור, ואחה״צ הודיעו הגרמנים, שאדרבא — ירחיבו את השופים, הענין בתכנון — אבל כרגע אין הדבר בא בחשבון, אין עם מי לדבר, כשייגמר הגירוש — אזי יסודר הדבר! תשובה נחמדת, כשייגמר הגירוש! הכל נעשה כדי להימלט מהגזירה והנה קיבלנו דברי־כיבושין בבירור.

ברמזי־שיחה ובקטעי דיבורים לא נגמרים דברנו עם גיטרמן, ידידי מאז, שעזר לי באנציקלופדיה שלי, גם על הצד השני, הפולני ועל עזרה... מוזר, לוא בדק מישהוא את ה־I.Q. שלנו וצורות התגובה לתופעות ולערכים שונים ודאי היה מוצא אותנו רחוקים מנורמה אנושית רגילה — לחיוב ולשלילה.

הזמן העיק, כעת חבל על כל רגע. ברחוב חוטפים, גם בבתים, בנקודות, אבל אין איש שם לב. נפתח פתח, חודו של מחט ניתן — וכבר דרכו יעבירו יהודים את פיל ההצלה שלהם. אחרי שנוכחתי כי ענין השופ טעון ״בישול״ במשך זמן־מה, אסור לי לחכות. בינתיים יחטפוני. רצתי לקומיסר היהודי הממונה על מספר בתים שהנני מזכירו באופן רשמי, בדרך עכבוני שוטרים ודרשו שאעלה לעגלה בתור אחד הנחטפים. זיעה כסתה את כל גופי, וכבר ראיתי את עצמי אבוד ואת משפחתי קבורה. הסברתי את יעודי, רוב ערכי וכבודי, אך ללא הועיל; במקרה הכירני מנהל הפלוגה, שחררוני, והוא ביקש שאיעלם מפה חיש.

שבתי בריצה לביתי, התלבשתי מחדש והחלטתי לחפש את הצלתי ממקום אחר. יחד עם אשתי פנינו לג׳וינט שהוא ימציא לנו תעודות שהננו פקידיו. לא היינו יחידים. כל מי שנמנה על השכבה הבינונית, מחוג האינטליגנציה, נקהלו שמה. ממש הכרחנו אותם להוציא תעודות, אף על פי שידענו שלתעודות האלה ערך קלוש בלבד, כי הפקידים האמיתיים נרשמו בקהילה ושמם נמסר ל״שחורים״ — אלא כל אחד רצה ״לחטוף״ אויר ליום יומיים, כי כלפי המשטרה העברית התעודה הזו כוחה יפה. ובינתיים כל אחד יחפש ואולי ימצא לו את הדרך — או שהחוטפים ימצאו אותו ויראו לו את הדרך למזרח. מאושרים השגנו גם אנו שתי תעודות. אשתי רצה מהר הביתה להיות ע״י ילדתה, כי

יכולים לבוא ולקחתה אם תישאר לבדה. ואני נשארתי לחכות לחתימה וחותמת. אמרו שחתימת סגן יו"ר הקהילה העו"ד וליקובסקי היא סגולה.

את החתימה הנאותה לא קיבלנו, נדחתה למחר, יען שהעו"ד לא הספיק לבוא מטעם טרדותיו בקהילה, בישיבות שונות ובצפיה לפקודת "השחורים".

ערב שני של גירוש וארשה. כפי שמוסרים נחטפו גם היום כעשרת אלפים. הסכום הנדרש נמסר לקניבלים־ההונים לטרף. רבבה ביום. "רבבה נתתיך" — אמרו כבר עלינו מזמן. רבבה שלמה ניתנה היום, רבבה ניתנה אתמול ורבבה תינתן מחר ומי יודע כמה מחרתיים עד... עד הסוף אולי.

ויטליות היהודים לא פסקה גם ברגע הזה. בביתנו התארח מכרי וחניכי קוסובר מרדזימין, איש "הנוער הציוני" שבא לרגלי ניתוח דחוף בידו. לא יכולנו אפילו ללוותו לרופא, היות שהניתוח היה הכרחי, שאלת־חיים, הלך בעצמו לרופא, נתחוהו ותיכף אחרי הניתוח בעודו ישן מכלורופורם, קמה צעקה שהקיפו את הרחוב בו הרופא וכולם ברחו להסתתר. הרופא בקושי העיר את החולה והלז שב אלינו לאחר כמה שעות. ראשו עליו מבולבל, מקום הניתוח לא נרפא וזב דם בקילוח, החלפנו לו תחבושת והוא מסתובב חצי־ער חצי־מעורפל, ובכל זאת הספיק כבר להתקשר עם בני עירו והנה החליטו שיצאו הלילה את וארשה וישובו לעירם, שעדיין שוקטת על שמריה ויש תקוה שתשקוט עוד זמן־מה. התיעצנו. אולי גם אנו נעבור לעיירה זו? המניעות רבות מאוד: איך להגיע לעיירה. איך ניכנס לגיטו בעיירה, ואיה נסתתר, זרים אנו, ואחרי ככלות הכל, ודאי לא תישאר העיירה הזו יוצאת מן הכלל.

אנשי העיירה החליטו שהצלה פורתא גם היא ראויה להתאמצויות ובסכום ענקי של רבבות־רבבות זהובים שבו לעירם. דרך צלחה! יהיו הם בין שארית־ישראל! — אולי יינצלו?!

24/7 1942. חוטפים — המשטרה התחילה היום "ותיקין" לפני עלות השחר. ושיטה חדשה הנהיגה: פתאום מקיפים את הבית, חודרים לכל דירה ומוציאים את כל אלה שאין להם תעודות לפי המודעה. תעודותינו מ"ג'וינט" הספיקו, אבל כבר אומרים לנו השוטרים מכרינו, כי מרננים במפקדה שיצטרכו לחטוף גם מחוגים אלה, יען שהאלמנט הבלתי משוריין בתעודות מסתתר מאוד וקשה לחטוף אותם. ממש נעלמו מתחת לאדמה, בורחים דרך גגות וגדרות וקשה לחטוף מספר של רבבה, הנחוץ למולך בכל יום, ומאידך גיסא הוציאו המוסדות הסוציאליים תעודות לרבבות והשחורים יושבים כעת ובודקים את הצורך של כל מוסד ובודאי יוציאו פקודה המגבילה את מספר התעודות בנות תוקף לכל מוסד ואזי יישארו מכל הרבבות עשרות בלבד והשאר ילך ל"שמעלץ" (פסולת). שמעלץ הוא הביטוי החדש, המראה בעליל שהיהודים רואים בכל אותה ה"אומזידלונג" למזרח איזו מלכודת. והידיעות מהאומשלאג (מגרש השילוחים), שם מחזיקים את הנחטפים לפני העברה, הן מופת חותך לכך. שם דוחסים אלפים בכמה צריפי עץ ובפרוזדורים צרים עד אין אויר לנשימה. אסור לפתוח חלון ודלת, כי אלה נשמרים ע"י אוקראינים. אין בית שמוש ואת הצרכים עושים במקום. והשטח הוא כה קטן שכולם מוכרחים לעמוד, והצעקות של המתעלפים, הנחנקים, החלשים וקרוביהם עולות עד לב השמים.

היות שלנחטפים אין אתם מים ואוכל, אז התחילו אנשי השרות שמה, עוזרי המשטרה ופקידים שונים, לסחור במים ולחם. החום גדול, כי דוקא העניקנו כעת רבון העולם באויר צח ובשמש זורחת, כלהכעיס ליהודים — הצמאים למים כולם, שפתותיהם נשרפות ממש וכליותיהם בוערות ורבע ליטרא מים עולה בעשרים־שלושים זהובים ורק הגבירים מכולם יכולים להנות מטיפת כסף זו. מחיר לחם עלה לסכום של חמש מאות זהוב. אם המצב יארך והקרונות לא יגיעו לקחת אותם מזרחה, צפויה סכנה שחלק רב יגוע פה ביסורים נוראים. ויש כבר מספר מתים באושלאג, שרק אחרי עמל ותלאה, עלה בידי הממונים היהודים להוציאם ולקבור אותם.

היום השחורים נכנסו לחדרים של האומשלג, הוציאו שבעים וכמה איש, בעיקר זקנים ובעלי־מום, הובילום לבית־הקברות, ירו בעיניהם ופקדו תו״מ לקברם. ומזה לומדים היהודים ראיה שאומזידלונג פירושו באמת עבודה במזרח, אחרת לא היו יורים בזקנים אלא משאירים אותם עם כל היתר. אך מי יודע אם לא חזו הגרמנים מראש באופן פסיכולוגי את ההיצמדות לחיים ועצמת צורך האמונה בחיים של היהודים ולכן ירו דוקא בזקנים.

ביתנו הוקף היום לפתע ע״י המשטרה היהודית. אוי, מה למדו השוטרים שלנו את מלאכת האכזריות מהגרמנים. פרצו לכל הדירות בבת־אחת ובצעקה פראית, שאוקראינים היו מקנאים בהם. דפקו השוטרים בדלת שיפתחו, וכמה מחזות טרגיים התחוללו בביתנו. הוציאו את כל אלה שאין להם תעודות. בקומה השניה גרה אשה, שבעלה ברח בראשית המלחמה לרוסיה. האשה עבדה קשה מאוד, כבסה לבנים, שפשפה רצפות, הביאה פחמים כדי להחיות את בנה הצעיר, בן העשר. והילד מלובש יפה כאחד האמידים. ביקר בגן, בבית־ספר, וכעת באו לקחתה. לבושה בגדי שבת, היא ובנה, בשני תרמילי גב על השכם עמדה וחכתה שיבואו לקחתה. בינתים פרץ בכי בחצר. הנלקחים והנלקחות בכו, ספדו כף וצעקו, שמובילים אותם למוות. חפצו לברוח. כשמוע האשה שעמדה מוכנה לנסוע לעבודה למזרח, בהחזיקה את בנה בידה, את צעקות הנשים בחצר, כאילו נצנץ רעיון במוחה, הורידה משכמה ושכם בנה את תרמילי־הגב, סגרה את הדלת ולא פתחה, למרות כל הדפיקות החזקות של השוטרים. ואחרי שאלה שברו את הדלת בכח, התנפלה עליהם במוט ברזל ופצעה שניים מהם וצעקה: ״כל חיי הקרבתי לבני לא אקריבהו כעת״ — ״אותי קחו, אותו לא אתן!״ התלקחה מלחמה נוראה. האשה נכנסה לפוריה, זרקה מכל הבא על ראש השוטרים וחמשה־ששה מהם נפצעו ונזקקו לעזרה, לא יכלו לה. ומי יודע אם לא היו מוכרחים לקרוא לעזרה גדולה או אולי לעזרת אוקראינים, לולא אחד השוטרים שתפס את הילד ונשאו החצרה. כחיה פראית, כנמרה, רצה האם אחרי ילדה אבל לא תפסה את השוטר, יען הפריעו לה חבריו. היא לא נרגעה, הושיבוה בעגלה שעמדה על־יד השער וחכתה לציבור הנחטף.

מזעזע היה גם מקרה חטיפת אשה ושתי בנותיה הקטנות, שצעקה שבעלה עובד כעת בשאפ ולפי הדין משחררת תעודה כזו את בעלה ואת משפחתו מגירוש. היא ביקשה שירשו לה לקרוא לבעלה, ללא הועיל. אחד חטף בת אחת, השני בת שניה ונשאוה, והאם הלכה אחריה ככלבה נושכת. והשוטרים נשאוה לעגלה. כשבאו לקחתה והיא כמעט רובצת בחצר על ילדתה שהסתירה בחיקה,

פרץ קרב ביניהם. השוטרים הכוה, כמעט קרעו מעליה את בגדיה עד שסוף־סוף כמנין שוטרים נצחו אותה. ובטרם צאתה פנתה אל חלונות הדיירים בצעקה: "יהודים, הצילו ילדי, הצילוני!" וכשלא נשמע שום קול עזרה, היא גמרה: "— לא יצילכם אל!"

טרגדיה שקטה אבל חודרת לב ארעה בדירתנו. אשת ליפמן ובנו באו אלי להיפרד וללכת לאומשלאג. בעלה בבית־חולים, היא ובנה גוועים ברעב, ילכו על כן לעבודה למזרח. היא ילידת פינסק. יש לה שם קרובים, תעבוד ותחיה. ליפמן יבריא, ישוב וימשיכו שם את חייהם. כל בירורנו לא עזרו. היא באה כבר לבושה בגדי יום־טוב ואת בנה הלבישה במיטב שהיה לה. רכושה ארזה בשתי מזורות קטנות ובשק וכשנכנסו השוטרים לשאול לתעודתה ענתה "אני הולכת. אנחנו הולכים", עוד בטרם שהספקנו לבקש ולדבר בעדה.

נכמרו בי רחמי. הצצתי בעיני הילד המוכשר מאוד שנבאו לו גאוניות, ופתאום הרגשתי שבפעם האחרונה הנני רואה אותו. לחצתי את ידו בחזקה, לחיצת־גבר, אחלתי הצלחה לאמו, עוד מלאנו את אמתחתם צידה לדרך ונפרדתי, מי יודע אם לזמן־מה או אולי...

גם בתעודותינו מצאו השוטרים דופי ואפילו אחד צווה עלינו לרדת ושמה באומשלאג יבררו. לאושרי היה קצין השוטרים מכר שלי והוא פטרני מטרחה יתירה זו.

נודע לי, שתעודותינו עומדות להיגמר. אמת, חשתי שגם תעודה אחרת לא תספיק ואחרי־זמן ימצאו אמתלא לבטל גם אלה; אבל כדברי הפתגם: "הטובע בשבולת אוחז בשבולת" או "הטובע אוחז בתער כדי להינצל". ההיתה ברירה אחרת, היש מוצא מגיהנום זה? המלה שאפ, שאפ, הפכה למוסיקה, לצליל היומי לכל אוזן יהודית. עובדי השאפ יישארו.

כבר מהרגע הראשון רצתי להשיג מקום בשאפ. מצאתי הרבה מכרים. בכל שאפ אמרו לי, ואמת בדבריהם, שכבר נלקחו הרשימות על ידי הס.ס. ואין ערך להרשמה עכשיו והנה נודע לי מהצד, מאחורי הפרגוד, שכמה שופים מוסרים רשימות נוספות. אמת, אינם יודעים עדיין את גורלם, אבל לזמן־מה ישתחררו מהחטיפה, לפחות בעיני המשטרה היהודית. בתנאים שלנו יש ערך לכל יום — אולי יתרחש נס? הלא לא יתן אל לזרעו לגווע בתנאים מזעזעים כאלה! מספרים שבחזיתות מכים את הגרמנים, אומרים שבגרמניה מהפיכה, אומרים כי בפולין מכינים התקוממות, אומרים שמלחמה מתחוללת בין הצבא והס.ס. בנוגע להשפעה, כל זה מתרחש כיום, מחר ייתכן ויתרחש הנס! רק דערלעבן, לבלותם. בינתיים, א, בינתיים, בינתיים יתרחש הנס. הנס הגדול לו חכו בני־ישראל במשך שנים, מאות אולי, אלפים, כל האבות והדורות, משה רבנו ורחל אמנו וכל הצדיקים ומאורות־העולם ישנסו מתניהם ויזעקו לפני כסא הכבוד... והנס יבוא.

רצתי משאפ לשאפ. למכרים. פניתי להירשל, שנעשה בינתים מנהל שאפ־נגרות גדול, שיעזור לי. הכה "על חטא" בחזהו ששכח אודותי. הרבה מכרים הספיק להכניס לרשימה שנמסרה לס.ס. אבל עצה נתן לי לפנות לשאפ־נגרות של שילינג ומכתב־לואי קבלתי לאחד המנהלים, סויסלוצקי.

בחצר השאפ שילינג — יריד, דוגמתו כבר שנים לא ראיתי. רצים, בוכים,

צועקים, מחכים; רבים מבוגרים, זקנים ועל־ידם נשים, בנות, אמהות, וכולם פונים בכל רגע לעבר החלון הנפתח בלשכה בכל פעם ומשם קוראים את שמות המאושרים, שקיבלו את נירותיהם להרשמה. ניסיתי להידחק ללשכה פנימה, על הכניסה שמר אחד גברתן, וכאשר שכנעתיו בעזרת המכתב שבידי הפניתי מאמצי כלפי אחד הדירקטורים, תוך הזכרת זכויותי ותפקידי ובעזרת מכתב ההמלצה זכיתי להיכלל ברשימה החדשה של עובדי השאפ.

יצאתי החצרה. אחרי שעה קלה קראו את שמי. מאות עינים הביטו בי בקנאה, בכעס, בצער, בהבנה, והמשיכו בסבלנות לצפות לשמיעת שמם.

מאושר, רציתי ללכת, כשנוכחתי שהנה הזוכים בגורל קיבלו גם אשורים עבור משפחתם, שמוקנית ע״י עבודת בעלה. ידעתי שהפעם השניה כבר לא אכנס ללשכה. כתבתי פתקא למזכיר ומסרתי לסבל־הסדרן — ״מסור בעצמך!״ — ענה לי בטון חציו כועס, חציו ביתי, אחרי שראני כבר קודם כאחד מעובדי הלשכה, נעשיתי לאחד מ״שלנו״. המזכיר מילא תיכף את הטופס והנה חכו לחתימת אחד המנהלים, שעזב לפני רגעים את הלשכה וזמן שובו אינו ידוע. הזמן חולף, כבר שבע, ורק עד שמונה מותר ללכת ברחוב, והמפר את החוק יירה בלי חמלה. פתאום קמה בהלה נוראה בחצר. רצים, בורחים וכבר יריות נשמעות מכל עבר: ״אוקראינים חוטפים לאומשלאג״ פרצה צעקה. נדמה לי שרגש כזה ובהלת־פחד כזו חשות רק תרנגולות הסגורות בלול כשחודרת לתוכו נימיה המפיצה ריח נורא ונועצת שיניה בצואר תרנגולת אחת, ומתחילה למצוץ את דמה — וכל יתר התרנגולות אצות בבהלה, נדחקות לפינה ומחכות לתורן ולגורלן. חזיון כזה פרץ פה. כל אחד ראה כבר את עצמו נחטף ושיני החיות מוצצות את דמו. לרוץ לעומק החצר אי־אפשר, השער סגור. להיכנס ללשכה — הסדרן אינו מרשה, נדחקו כולם לפינה, ובהלה עצומה זרמה מכמה מאות עינים בבת־אחת; לו ידע העולם להשתמש באנרגיה ובאינטנסיביות של מבטים כאלה, היו חוסכים עבודה לכל טורבינות־המים בעולם. עוד יריה וכולם קפצו מי לדירות קטנות שבחצר, מי לבית־שמוש, מי בסולם לגג הנמוך, מי בין הקרשים. ועוד יריה. נכנסים שוטרים יהודים ושואלים את הסדרן, בהראותם עלינו, אם אנו כבר עובדים בשאפ או לא. בין רגע נרגענו כולנו, התחלנו לרדת ולצאת ממחבואינו, מובן רק אלה שהיו להם כבר רשיונות־אישורים. והנה השעה כבר שמונה. בריצה עברתי את הבאזר, המבדיל בין רחוב השאפ ונובוליפיה 44 לרחוב לשנא וכבר השעה אחרי שמונה. רצתי כמבוהל ושבתי הביתה. ודפיקת לבי מהריצה לא יכלה להתחרות עם דפיקת לבם של אשתי וילדתי בפחדן שאחרתי ואולי כבר, חלילה, נחטפתי. אשתי כבר גייסה את כל בני הבית וחפצו להתחיל במפעל הצלה גדול.

עתה התחילה פתאום לשלוט ממשלה חדשה בגיטו: אומשלאג, אומשלאג. לשוטרים ניתן היה לבוא, ללכת ולשוב מהאומשלאג. המה נעשו המתווכים בין הנחטפים וקרוביהם שנשארו בעיר ומסרו מכתבי הצלה מהנחטפים באומשלאג לקרוביהם פה בעד סכומים אגדתיים של רבבות זלוטים, בעיקר עבור זהב ממש, שעוני־זהב, דולרי־זהב וחזירי־זהב (ככה נקראים רובלים רוסיים) הצליחו אפילו לפדות יחידים מהאומשלאג. אמת, שלמרות השתדלותם הכי גדולה לא יכלו השוטרים להוציא יותר אלא יחידים בלבד יען שעל השוטרים היהודים

שמרו אוקראינים; כבר הם מתחילים לעשות יד־אחת עם האוקראינים. מחיר הכופר שעלה בשעון־זהב עולה שניים, אחד עבור השוטר היהודי והשני עבור האוקראיני. במקרים חשובים מוסרים אפילו לנחטף לבוש שוטרים, כובע וסמל, כדי שיוכל לצאת — יען את שמירת שערי האומשלאג קיבלו הס.ס. בכבודם ובעצמם, ואותם אי־אפשר לשחד.

בערב דברנו על המצב. המשטרה היהודית מתחילה לחטוף בטמפו עז וגס ואיננה מתחשבת בתעודות שונות. בעיקר ניתחנו הידיעה שהנה כבר יוצאים הקרונות הראשונים לעבר מלקיניה, פירושו למזרח, ונתחזקה דעת המאמינים שכל הגירוש, פשוטו כמשמעו, הוא העברה לרוסיה, כי רצונם לנקות את וארשה ותו לא. הבה ונחזה.

יום ששי ה־25 יולי 1942. מצויד בתעודת שאפ עמדתי בשער ביתנו והסתכלתי בחטיפה. לצאת את הבית פחדתי, יען לא היה לי עדיין אישור עבור המשפחה. פתאום הגיעו לרחובנו כחמש־שש עגלות, מספר רב של שוטרים קפצו מתוכן ובין־רגע, חסמו ארבעה שערים בבת־אחת, שלא יוכלו נחטפים מחצר אחת לרוץ לשניה כי זה מין פטנט חדש של הגיטו לפתוח פתחים מחצר לחצר. כחיות פרצו השוטרים לבתים. הרחוב ריק כמת. מסתובבים רק שוטרים יחידים ולפעמים ציבילים (אזרחים) — ודאי בעלי־תעודות מתאימות. ושוב לפני עיני אותם המחזות הנוראים: סחיבת אנשים מחדרים ובתים, חטיפה, הכאה, צעקה, תחנונים. צעירה אחת נפלה על ברכיה ברחוב לפני השוטר המובילה, נשקה רגליו, ידיו, קרסוליו, הוא סחבה, לא יכול בעצמו ובאו חבריו לעזרו, היא נשקה ידי כולם, אבל באכזריות, סחבוה והכניסוה לעגלה...

כבר ראיתי פעם מחזות דומים לאלה, ראו עיני זה עתה, בעת פוגרום פטלורה בעירנו אוזיר. רצתי לקבל את הרשיון למשפחתי והנה הרחוב מלא אנשים, באלפים ורבבות, וגם היריות של האוקראינים לא פיזרו אותם. נאנחו, השתוחחו אבל לא ברחו. ואיך זה יברחו אותם האלפים המחכים פה עם מכונות התפירה שלהם כדי שירשמו אותם ברשימה של השאפ הגדול של שולץ, בנאוואליפיע. ועומדים מבוגרים וצעירים, רק זקנים וילדים נחבאו בבית, ומחזיקים במכונת תפירה ונדחקים, נדחקים נורא. שאפ־שולץ הודיע בלחישה שיקבל עוד כמה מאות בעלי־מקצוע, חייטים בעלי־מכונות תפירה ובין רגע נולדו אלפי מכונות ועל־ידם "מומחים", דוקטורים, עורכי־דין, מהנדסים, מורים, פקידים לשעבר. ולמי שהיתה מכונה, לו או לשכנו — רץ להירשם, יען מסרו שלמכונה אחת רושמים שני בעלי־מקצוע. הנני פוגש במכרנו, מנהל בית־ספר וסופר פדגוגי ידוע גידו העכט ואשתו ע"י חייט זקן, פרויער, והם מנהלים משא־ומתן שהחייט "יוסיף" גם את "המומחה" העכט למכונה שלו. המקח והמימכר פורח. מאתים, שלוש מאות, כבר דורשים חמש מאות, אלף! רבים, מבקשים, מתחננים, בוכים, צועקים, מתנשקים.

אחרי ששבתי מהשאפ שלי ורשיון בכיסי, ראיתי והנה הפרופיסור כבר בא לידי עמק־השוה עם החייט, שהלך הביתה לסדר דבר־מה והוא, הפרופיסור, בתורת חייט מקדמת־דנא, יושב ליד המכונה ומחכה שיקראו להם. לפניו עוד כמאתים מכונות עם בעלי־מקצוע שלהן, מחכות לתורן. פתאום פתחו את השער

ויצא המבשר, שכבר הרשימה מלאה ולא יקבלו יותר; כאילו מקצרת חשמל ענקית קצרה בבת־אחת אלפי שיבלים, ככה נגזרו, הורדו ברגע אלף ראשים ופני אלף איש חוורו כסדין־מוות. השער נסגר והנה כל גל האנשים נדחף והלם בשער. כל אחד רצה להידחף פנימה, אולי הוא עוד יספיק, הוא האחד עוד יירשם, אולי, אולי... אבל השער נפתח בחזקה וברציחה. יצא אחד ואקדח בידו וסיגנל, "מארש מפה כולם, כי אירה". התחילו נסוגים אחור מפחד עיני הרוצח הזה, הנוהג כמו גסטפו.

שבתי הביתה. הנה משפחתי בסדר בינתים.

אני וביתי בינתים בסדר! אבל לא ניתן לי אפילו רגע קט של נחת. בחצר שערוריה. גם שארתי רחל, פרופס ושוטר באו בריצה הביתה ומסרו שבשופים הודיעו לעובדים, שייפרדו היום מהוריהם וילדיהם, כי מחר כבר לא יראום יותר, וכל העובדים מוכרחים ללון הלילה בשאפ. ליל־בארטלומיי. פוגרום! כל העיר חוץ מהשופים — תירצח.

לאן לברוח, היכן להסתתר? לשאפ שלי לא אספיק ולא יקבלוני. איני עובד שמה עדיין.

נזכרתי שלפני כמה ימים דנתי בשאפ טבנס בשכנותנו בדבר פתיחת שאפ רצעני, התגנבתי בלאט מהבית, אמרתי למשפחתי, לשארתי, לפרופס ולכמה קרובים, שהספיקו להריח בהכנותי, שילכו אחרי ובאתי לטבנס. החצר שמה מלאה אנשים, מזודות, שקים, גם מצע־כסתות פרושות לשינה. דבר הלינה נודע לאנשים הללו בהקדם וכבר באו הנה החצרה באמונתם שפה לא יסגירום. להכנס פנימה — מאן דכר שמיה. בכל זאת עלה בידי להיכנס, זכות־אבות עמדה לי. הסכימו גם להכניסני אבל את הקומיטה שלי, משפחה ועוד, חלילה, ודרך אגב הסבירו שלבהלה אין כל יסוד. הודיעו רק בשאפעס שממחר לא יוכלו לצאת, פה יאכלו ויישנו עד שיגרשו את כל היהודים ואזי יקבל השאפ כמה בתים בשכנות ויסדר את פועליו. מזה משמע: פוגרום הלילה — לא, אבל גירוש כל היהודים — כן. נבאו ולא ידעו מה נבאו.

ערב עצוב וקודר. מסופקני אם נמצא בכל הגיטו יהודי אחד ששם לבו לזה שהיום ערב־שבת. באף בית לא בשלו, לא הכינו, לא ערכו סעודת שבת. שבת־מוות. מוות פסיכי קדם למוות גופני. בעיר בהלה גדולה. אומרים שהיום יתחילו השחורים בפעולה מפני שהמשטרה לא עמדה במבחן ולא סיפקה את המספר הדרוש.

לא השגתי נר להדלקת נרות שבת. אין אור במושבי־ישראל. חושך כפול־שמונה פרש את כנפיו על כל הישוב. החלונות שחורים, מפחדים לישון, פן יבואו החוטפים. מפחדים מפני הליל שיבוא. פתאום יריות, ראשונה, אחדות אבל תיכף הגיע הד יריות תדירות, בראשונה של אקדחים ואח"כ של רובים. אקדחים אובטומטיים וכבר שמענו ריצה משונה, למרות שעת העוצר, רצים, צועקים, שומעים דפיקות, צעקות משונות ויריות. נפל עלינו פחד ליל־פוגרום וליל־שבת הוא מועד לכך. ירדנו כולנו למרתף בביתי. השוטר שלנו העמיד למעלה את מיטתו ושחוחים, בלב הולם חכינו זמן־רב. הלילה כבר החשיך את העולם כולו, והנה מסר לנו השוטר שלנו, שהתחילו שוטרי הקומנדו בעצמם לחטוף. בהתחלה עזרו —

כביכול — למשטרה ודוקא ברחוב השני מאחורינו, סמוטשא־נאוואליפיה, באו בעת שראו פלוגת שוטרים חוטפת, בודקת את הנירות, עמדו זמן־מה והסתכלו בלי אומר מלה, כאילו אישרו את מעשי המשטרה. כשהיהודים נרגעו מעט בראותם שאינם חוטפים ומביטים בנחת על כל המתהווה, התחילו בעלי־התעודות ממשיכים בדרכם, אז פתאום ירו אנשי הקומנדו בהמון, הרגו כמה אנשים, ופצעו קשה שניים מבין השוטרים החוטפים והתחילו לחטוף כדרכם, ביריות ובלי בדיקת נירות ובסדיסמוס נורא. אם אחת צעקה נורא, צוו לה לפתוח את הפה, הכניסו כדור לפיה ואז פרץ הילד שעל־ידה בבכי וצעקה, הכניסו לו כדור באוזניים. נסע רופא בריקשה, בעל תעודה, אמרו לריקשה לנסוע, אחד עמד מול הנוסע, הכניס כדור במוביל הריקשה וברופא.

אשה אחת לא יכלה לעלות חיש לעגלה, עזר לה ס.ס. אחד בבעיטה כזו, עד שנפלה לאדמה ופרצה בצעקה, ולא יכלו להשקיטה, עד שס.ס. אחד הפכה עם הפנים לכביש וירה כדור בצוארה, בגב ובאחור. הפרפורים של האנשים והנשים שנפלו והאנחות העמוקות זעזעו את השוטרים היהודים ופשוט אחזם השבץ ולא יכלו להמשיך את "העבודה" וכל כמה שהם חטפו פחות, חטפו הס.ס. יותר, משעת בין הערביים עד החשכה עבדו ס.ס. ובנסוע העגלות עם החטופים התפארו בפני השוטרים היהודים שהם — הס.ס. — הספיקו במשך שעה ברחוב אחד לחטוף יותר, מאשר השוטרים היהודים במשך כמה שעות ובכמה רחובות.

ערב־שבת הראשון של גירוש הגיטו. ברחובות זב דם יהודי ובלבות היהודים נקרש הדם.

26 ביולי 1942. אתמול הודיעו בכל העיר שמפעל הגירוש מתקרב לקצו, ומי שאינם עובדים, מחוייבים לבוא בעצמם לאומשלאג, ומשמה יסעו לעבודה במזרח. ולבסוף הוספה: כל מי שיבוא בעצמו, כמתנדב, מקבל שני קילו לחם וקילו ריבה, כצידה לדרך. הרעב מעיק נורא בזמן האחרון. כל התמחויים נסגרו, חנויות סגורות, הכל אינו פעיל ונכלם. מאפיות, טחנות ובתי־חרושת לריבה, דבש וסוכריות. חצי מיליון יהודים מסתתר. לרוב אין שוק ורעבים לפרוסת לחם ממש. מאות אלפי איש לא טעמו זה מזמן טעם תבשיל ומרק. חוסר שינה ומנוחה, רעב כפול שמונה, פחד שממילא לא תתחמק ושמץ אמונה שמא בכ"ז נוסעים לעבודה, שינו היום את פרצופה של וארשה. הולכים, נוסעים מאות, אלפים רבבות. יהודים נוסעים לאומשלאג. צפיתי עם שארתי רחל אויארבך בתמונה המשונה הזו. הנאמין לרגע שאינסטינקט העם הוא בריא והוא חש שבאמת לעבודה הוא נוסע? או אולי הוא כבר כה נשבר ונרדף, עד שמבליג על הכל.

הולך זקן ותומך בזרועותיו באשתו הזקנה, בדיוק כפי שעשה לפני 30־40 שנה או בהליכתם לשמחה, לחתונת בנם או בתם האהובה. היא נשענת עליו, שקטה, שלוה והוא מובילה בגאון גברי ובטוח. הולכים לאומשלאג.

בעגלה בת שני אופנים, עגלת־סבל, יושבים כמה ילדים והאב מושך בייצול, האם דוחפת מאחור, מובילים את ילדיהם לאומשלאג. שם יאכלו, ישבעו וינוחו.

בעל־מום צולע הולך ועל־ידו חברו, הולכים יחד, כחיילים ההולכים לגיוס.

ריקשות עוברות ובהם אנשים, ודוקא לא מדלת־העם הירודה, בינונים, נוסעים לאומשלאג; כי ממילא יחטפום, יבואו, חלילה, אוקראינים ויהרגום: ככה

יסעו בשלום ובמנוחה. הלא שמה במזרח כל מיני עבודות ישנן. ודאי יבחרו בהם, במתנדבים לעבודה קלה, בהתאם לכוחם הפיסי.

בכרכרה רתומה לסוס צולע, יושבת משפחה שלמה: הורים, ילדים גם בת בוגרת. נוסעים לאומשלאג. מספר הנוסעים בכרכרה רב מכפי שמרשה המשטרה, רק ל־4־5 איש, אבל היום אין מפריע. יושבים ואוכלים. האם הטובה, האם היהודיה, הכינה בבית צידה לדרך, שארית הלחם וריבה. נוסעים ואוכלים. האב והאם מובילים את ילדיהם לאומשלאג.

לאומשלאג ואולי למולך. כי בכל רגע שעובר לפני זוג או קבוצה, או עגלה יש לי הרגשה שהנני משתתף בהלויה ומלוה אנשים לבית־עלמין. כמה פעמים בראותי עגלת־ילדים ואבא מושך אותה, צעדתי שלושה צעדים אחריה, כצועד אחרי עגלת חברא־קדישא או ארון המת, בלי משים, באופן אוטומטי ואולי אינסטינקטיבי.

וכאילו בנפרד מכל אלה מתרחשות גם תופעות אחרות: הלילה נערכה בביתנו... חתונה. מי ימלל עושר בחיים ושלל צבעים בחיק הגיטו? הד"ר אלתר ואנוכי הגנו מיופי־כוח ע"י מהלקת הרבנות בקהילה, וערכנו חופה וקדושין לקצין המשטרה, העורך לובלינר, עם אחות ביה"ח, בעלת הבית שלנו ילנובסקי. ולא חתונה זו בלבד נערכה היום בוארשה. מאות חתונות סודרו היום. אנוכי בעצמי בתורת רב נאלצתי לסדר עוד חופה אחת. סיבת החתונות היא באישורים שקיבלה המשטרה מן הס.ס. שהשוטר יחד עם אשתו ובמקרים רבים גם הוריו, משוחררים מהחטיפה, ז"א דינם לחיים. ובין רגע מצאו הרווקים מבין השוטרים בנות־זוג. וחופות הועמדו ע"י רבני וארשה ומיופי הכוח, הקהילה אשרתן, המשטרה הוציאה תעודות, ס.ס. חתמה, וכך הצילו מספר אנשים מהרג.

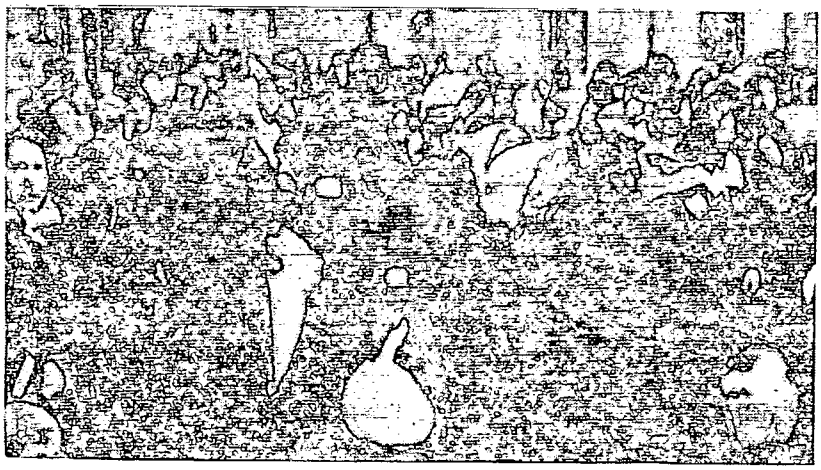

הצעידה לאומשלאג (כיכר השילוחים).

בלילה ערכנו החופה כדת וכדין. אפילו נאום נשאנו וכוס שברנו, וסעודת־לקח ויי״ש סודרה. ואורחים מוזמנים היו. החניקו את הדמעות ואיחלו לזוג הצעיר ״מזל־טוב״! והורי הכלה שכעת נצלו מחטיפה בתור הורי השוטרים, עמדו ופניהם קרנו מנחת. שביסה של האם מוסט, עיניה זלגו דמעות, הציצה בפני בתה, שהקריבה את עצמה בהינשאה לגבר מבוגר ממנה ב־20 שנה, כדי להציל את נפשה ובעיקר כדי להציל את הוריה. ונתכווץ לב האב מצער בראותו את ילדתו הצעירה ליד גבר בא־בימים והעריך את קרבנה, הדמעות נלעסו בחשאי והשמחה נערכה כמנהג הגבירים.

יום שני, 27/7. חוטפים. שוטרים עברים. החטיפה נעשית מסודרת יותר. השוטרים מרגישים שהודות לחטיפותיהם הם מצילים את היהודים מ״עזרת״ האוקראינים, ולכן הם נעשו יותר מחוצפים ופראים ואינם מתחשבים באנשים ובתעודות. חוטפים, מכים, נעשו רעים יותר. הס.ס. הגדילה את דרישותיה. אומרים שצוותה להביא 15 אלף ביום, ומאידך גיסא הוציא ראש המשטרה המשומד שרינסקי פקודה להשגיח ולהציל את האינטליגנציה, ולכן אין ממש את מי לחטוף. הקבצנים והדלים מסתתרים בחורים, בשלוחות ובמערות, בחורבות, בצנורות־ביוב ובבתי־שמוש. הרבה נמצאים בשופים. נשארת האינטליגנציה שלא מצאה לה מקום, ואותה צריכים לשמור. אבל פקודה לחוד והוצאה לפועל לחוד.

היום הלויתו של יו״ר עירית הגיטו האינז׳ צ׳רניאקוב, בלי פומפה וכבוד. המשטרה שחלקה לו כבוד לפני כמה חדשים בחצר בית־הכנסת, גם היא לא תלווה אותו, אף כי כעת ראוי הוא אולי לכבוד יותר מאשר בכל ימי חייו. נודעו פרטים על רגעי חייו האחרונים, הזורעים אור מיוחד על אפיו ומהותו:

בשבת בערב באו אדוני ס.ס. והציעו ליו״ר את תוכנית הגירוש וברר לו הכל. לדאבוננו אין איש יודע פרטים, יען שהישיבה היתה בחדר סגור ושום קול לא חדר מתוכו החוצה ואנשים פחדו להימצא בפרוזדור מאימת הס.ס. רק פעם שמעו כעין דפיקת שוט על שולחן, סימן שאדון הס.ס. התרגז, אולי מפני סרובו או התנגדותו של היו״ר למלא את דרישתו, ושוב שתיקה עמוקה. הישיבה ארכה כשעתיים. יצא היו״ר מהחדר חיוור ומתנדנד על רגליו, לא הביט בפני איש ולא ראה דבר ולא אמר כלום. אומרים ששפתותיו התנועעו וטרם צאתו ללשכתו עשה בידו תנועה, האומרת: ״חבל, הכל אבד״. פתח את לשכתו והנה השתוממו פקידי הקהילה, שוערים ושוטרים שהיו במקום, שלא הדליק את החשמל, כעבור כמה רגעים שמעו כאילו גוף נפל מכסא, חדרו ללשכה, האירו והנה היו״ר מת. על השולחן פיסת נייר, כעין שקית נייר של אבקה. איבד את עצמו לדעת. בינתיים עזבו השחורים את הקהילה. הזעיקו רופאים, באו, הזריקו זריקות, שפשפו, עשו מה שניתן היה לעשות ולא העירוהו יותר. מת וטמן בחובו את סוד מותו. וקשה לדעת מה דרשו ממנו השדים, למה סירב היו״ר, שבכל ימי ממשלתו נכנע להם, ודאי ראה את חורבן כל היהדות, אולי הודו בפניו על כל האמת, אולי גילו לו את ״הסוד״, סוד המזרח והעבודה; ואולי גילה בעצמו מתוך דבריהם את האמת ונוכח לדעת שלא הציל את צאן־עירו, שהיה לה רועה בשלוש שנות המלחמה. עתה תפס שבא הקץ, גמר את פעולתו וסיים את חייו.

מותו מהווה את פעולת חייו הכי יפה, בלי ספק. במותו הוכיח שבעל אופי ואישיות הנהו, אף כי לא מצא לאל ידו במשך כל שנות שרותו להוכיח את כוחו. אך בהיותו איש הגון ונקי־כפיים לא הסכים שיעשו בו כאוות־נפשם. גם אותו תעריך ההיסטוריה. כעת מי ימצא זמן לחשוב ולהעריך, כאשר הכל מרותק למחשבה אחת: הצלה, בריחה, הסתתרות, קרב.

יום שלישי 28/7. בעיר נפוצה שמועה שיחטפו רק עד סוף השבוע, וחסל. יש אומרים רק עד לראשון ופני כולם צוהלים ומודאגים. צוהלים משמחת העתיד ודואגים למחבוא ולמקום סתר להסתתר בו משך הימים האלה ולא להיחטף. עוד כמה ימים! כמה ימים שאל ישמרנו, מתפלל כל אחד, שלא להיחטף.

הידיעות מהאומשלאג עוברות כל פנטסיה. עובר על כל מה ששמענו על דבר מתים השוכבים יחד את החיים מחוסר מקום. הנה כעת המחנק כה גדול ששומעים רק על התעלפויות ומתים.

רצתי לשאפ לבקש שיקבלוני לעבודה ואולי יתנו מקום למשפחתי למשך כמה ימים ואציל אותה. אני תמיד מפחד מפני הרגעים האחרונים לפני הגאולה, המה גרועים מכל עת־צרה. "ייתי ולא אחימנה"? (כשתבוא הגאולה לא אראה אותה?) — נחרת עמוק ברוחי. דוקא ברגעים האחרונים יקרה האסון ולא אצילם. על סף ההצלה ניכשל.

פגשתי בין העובדים מכר טוב, את מר לוין מבוברויסק ודנציג, שארו של שמריהו לוין ודודו של האמבסדור הרוסי מאיסקי. הוא לחש לי, שנתקבל באופן יוצא מהכלל לעבודה הודות לאחד המנהלים — מכרו. נרמז לי שהדבר תלוי במנהל הקטן, בעל העינים כפגיונות, שכה "יפה" קבלני ביום הראשון. ניגשתי, בארתי, ביקש שלא אפריע לו ואחכה בלשכה. למזלי באו שני דיירי ביתנו, המזכיר מלודז' ואחיו, שני האחים נדל, שגם הם נרשמו בשאפ שלנו — והמנהל הקטן אסיר תודה היה להם מכבר, והיות שהיינו בצותא־חדא, נדחקתי גם אני באמצע ונרשמנו לעבודה ממש, ממחר.

מחר אתחיל לעבוד ממש. איזה רגש של שמחה ממש אפפוני. הצלה, הצלה ועבודה, הצלה ע"י עבודה. הנה דבר כה קרוב לדמיוני, בו קשרתי עבודה ואמונה בכריכה אחת.

יום רביעי, 29/7. בוקר השכם יצאתי לעבודתי. אף כי פחד עלי לבי, שהנני משאיר את משפחתי בבית. קויתי שיעלה בידי להעבירם לשאפ ובינתיים סמכתי על השאפ שהיה בביתנו, סניף של ק.ג. מילר מתחת לדירתי, ועל המרתף ועל השוטר שהבטיח להשגיח; ואם לכל השמירות הללו עוד תתווסף נקודה אחת, כלומר שלא יבואו לחטוף — אזי משפחתי תינצל.

יום ששי, 31/7. חשבו שהיום יגמרו את החטיפות, אבל כעת מסתבר שבלוף היה בכל ההבטחה. כהן־מילר השתדלו וללא הועיל.

לבי מפרפר בי לגורל אשתי וילדתי. כל השתדלויותי ובקשותי לא הועילו עד כה. השאפ מפחד להכניס נשים או ילדים, פן יבואו ויראו אותם, ויחשבו שכל השאפ הוא בלוף ואז יחטפו גם את הפועלים, וזה מסכן את כולם. אך מה יתרון לי בכל העבודה, אם רק את עצמי אציל? הלזה התכוונתי?

יום שני, 3/8. הנני עובד ובאמת נוסכת בי העבודה כוחות חדשים. מעירה כוחות טמירים, שלא נלאו עדיין, ואלה הכוחות מקבלים עליהם את הטורח לנהל את המלחמה הנוראה הזו. החטיפה בחוץ נוראה היא. חוטפים יותר מרבבה ביום, למרות שהשוטרים מתאמצים וכמעט משיגים את הקונטיגנט, עוזרים האוקראינים והס.ס. והחורבן בעיר גדול ונורא. ממש אין אפשרות לקברנים לקבור ומספיק עגלות לאסוף את כל ההרוגים. מאות, אלפים מושלכים בחוצות, בסמטאות, רבבות נמצאים במרתפים, בעליות, בארונות, במחבואים שונים ומשונים, וההרס הוא עצום.

גיגנטי הוא גם הרעב בשאפ. משפחת הד"ר סימון מעניקה לנו מים רתוחים וגם זה לייחוס גדול ייחשב, אבל אוכל אין להשיג. לחם עולה היום 50־60 זהוב. וכל רכושי אחלק ע"פ עצת התלמוד לשלושה: שליש אצלי, שליש אצל אשתי ושליש אצל בתי — והוא מגיע ל־110 זהוב בכלל. פירושו שלוא אכלנו סעודה אחת של לחם לשובע, היינו יכולים כבר לארוז את חבילת חיינו ולשלוח אותה לבית־החיים.

הד"ר סימון ואנוכי החלטנו לגשת לעיבוד מסכת "איכה" חדשה או "מגילה" זמנית. אגב, נדברנו ללמוד משניות, כל ערב לאחר שאני גומר את מלאכתי; יש לו הוצאת "חורב", ומסכת "חולין", היחידה שנמצאת בכל בתי־השאפ פה.

מהיום הראשון רכשתי לי מקום מתאים בעבודה. מעודי הנני מרגיש כח מושך לעבודה פיסית. אולי מפני ירושת דמי, נין ונכד לבעלי־אחוזה, ומבנה גופי החזק, אולי מתוך צורך מיסטי־דתי שבי — פועלת עלי תמיד העבודה באופן חיובי, מרגיע ומרומם. עבדתי שנים בא"י, שנים באוסטריה בפישמנד, ענצערסדורף, קריצענדורף, מוסבריבוים — ובכל מקום שבעתי נחת ושבעו ממני נחת. גם פה, למרות גילי, עובד הנני לשביעות־רצון מנהלי, אולי בעוררי מעט רוגז בין חברי החדשים, החושדים כי ברצוני ל"התגנדר", ובעיקר משום שאינם מכירים אותי, כי השתדלתי שעל דבר תארי ומהותי לא ידע איש. לעומת זאת מנצלים אחרים את כנוייהם ומשתדלים בעזרתם להתחמק ולהשתמט ובלי עבודה לקבל תנאים מיוחדים וטובים.

התארגנה פלוגת רופאים, המושיטה עזרה למחנה כי מגיפת הדיזנטריה נוראה היא ואוכלת כמעט ברוב התושבים. ילדתי הרכה אינה יכולה לישון. הרוח שבשאפ הפתוח, קרשים וחוסר גג ומכסה, מפריעים לה להבריא.

גם חוג אחר מסתדר ותופס לו מקום מיוחד, והיא היהדות החרדית לשני ענפיה: הרבנית והרבי"ית. ישנם כמה דיינים, רבנים, בני־רבנים, סתם לומדים וכבר חושבים על דבר מנין קבוע באחת הדירות ומאידך גיסא ישנם רביי"ם וחסידים, ובראש כולם עומד והועמד הוא בעצמו, בנו של הרבי מגור, הרבי הגדול בישראל ע"פ עושרו ושכל סדורו וקרבתו לוארשה הבירה. ישנם גם בנות הרבי וחתניו, והנה הם כבר עשו מנין והערב התפללו במנין ובזמרה "לכו־נרננה", שרו כבזמן טבעי ושלום. "גוט שבת!" אחרי התפילה צלצל כאילו ב"שטיבל" ממש.

הכינו גם טשולנט (חמין) לשבת. "זאל די וועלט צו גרונט גיין". היות והתודעתי לרבי וגיליתי לו את שמי וייחוסי, שאלתיו אחרי צאתנו מהתפילה: "מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?" — ענה לי בטעם: "לאלוהים

רשות לא לשמוע את השירה, אבל לנו אסור להפסיק את השירה אף לרגע". הרבי שארמונו היפה ורחב־הידים ידוע היה בפולין ואולי גם מחוצה לה, הסתדר פה במכונית רעועה, שעמדה בקצה החצר בצריף. בארגז העצמונית סידר את משפחתו, אכל, נם ולמד. ושם גם באו לראותו כל פועלי השאפ שנודע להם ע"ד שהייתו פה. ולמרות כל השתדלויותיו לא השיג אפשרות מחבוא שייפטר מ"שלום" זה ומ"עולם" זה. "כליה, כליה" — נאנחתי. "ישועת ד' כהרף־עין" — ענה. לא בהרף־עין, אלא כהרף־עין, ז"א לא אחרי הרף־עין, לא "בהרף" אלא "כהרף" — יחד עם "הרף". שתקתי זמן־מה וכשהלכו לחשתי לו שהרף־עינו של הקב"ל כביכול — זמן רב הוא, הלואי שלא יכשילו כעת כלפינו. הלואי.

שבת, 8/8. חוטפים בלי הרף. כבר חטפו עד היום, לפי השמועה, מאה וחמישים אלף יהודים ואין אומרים די. מעריכים שהאומשלאג אכל כבר כמה אלפים, רבבה של זקנים וילדים, ובדבר הנסיעה הולך המצב ומתבהר לרע. אין איש יודע לאן מובילים את החטופים. באו בדברים עם לודז' ועוד קהילות, שאצלם כבר מזמן חוטפים, והנה עד היום לא קרה עדיין שהשיגו שמץ ידיעה. נראים סימנים ברורים שרוצים בכלל להחניק את כל החיים היהודיים ולמחותם מתחת שמי האדמה.

קצין המשטרה ארליך שניהל עניני הגירה בפקודת הגסטפו, נורה באופן אכזרי, כדרך הגסטפו, ואומרים שגם אנשיהם, כהן־הלר, עומדים להירצח או שכבר נרצחו. אנשי ס.ס. מגלים את פניהם, מורידים את המסכה ומבין השיטין אפשר להבין שאין ערך לכל ענין היהודים וחייהם. באו לגמור אותם ויגמרום. אלה מס.ס. שהספיקו "להתידד" עם השוטרים במפקדה יעצו ליחידים להיעלם, אם ברצונם לחיות ולהישאר. הזהירו לא להפיץ שמועות־גרויל (זוועה), אבל הידיעות חודרות ונשנות מפה לפה ועלולות להרתיח את שארית הדם בלבנו.

בערב נודע לנו, שברחוב לעשנא ערכו השוטרים והאוקראינים טבח כדרכם. מרחץ־דם ממש. וכדי שלא ירצו תושבי הרחובות הללו לקפוץ לרחובנו, עברו בכל פעם ברחוב פה וירו, צעקו, גרשו את האנשים, למען הסדר.

באמצע השאפ נמצא צריף בן קומה, שמה סודרה טחנה בזמן המלחמה, ובו התישבו כעת חשובי השאפ, המנהלים ומשפחותיהם, התורנים ומשפחותיהם. שמה עלינו והרבי עשה "הבדלה". כולם הקיפו אותו. וברגע שזמרו בניגון: "ושאבתי בששון ממעיני הישועה על עמך ברכתך" — פרצו פתאום בבכי מר וכוס הרבי נפלה. "סימן רע", אמרו כולם בפחד. "סימן־טוב ומזל־טוב יהא לנו ולכל ישראל", שר כל "העולם", כאילו להכעיס לסימן־הרע. ראינו מלחמה בין אראלים ומצוקים וההכרעה לא לטובתנו היא. דמעות נצנצו בעיני כולם, הפחד שבלב כל נעור ודופק. ובחוץ, רק יצאנו, עטף אותנו הד היריות הבלתי פוסקות, מהאומשלאג.

יום א/ 9/8. עבדתי נורמלית כדרכי למעלה ע"י פוליטורה של דיקטות. לבוש חולצת עבודה שנעשתה מחולצת בית"ר־בר"ק שלי, שהיתה לי בתור מפקד ראשי של התנועות הללו. בגלוי־ראש, בנעלים גבוהות עשיתי רושם כפועל ותיק, היודע את מלאכתו, עד שקנאו בי חברי הפועלים החדשים, והותיקים

הללוני. והיום התודעתי בפעם הראשונה לעבודת נגרות ממש. הנגר מנשה, בן־ישיבה ובעל־מלאכה חרוץ, שעבד שם בתור אומן ע״י עוד שני אומנים, הזעיקני לעזור לו, ז״א מינה אותי לאסיסטנט רשמי שלו.

אחרי הצהרים באה אחות סימון והודיעתני בסוד שכרגע הגיעו מלשכת ס.ס. תעודות עבור כמה מאות פועלים שקיבלו חותמת אדומה של ס.ד. וס.ס., חתומה בצפור צלב־הקרס־הגרמני. ואלה הפועלים אושרו בשאפ וביניהן גם תעודתי. חשבתי ארוכות הלספר לאשתי ע״ד השמחה הזו או לבוא אליהן כאשר תעודת החיים נתונה כבר בידי, אבל קדמתני אשתי ביחד עם ילדתי החיוורת, שרק קמה ממחלתה ולא שבה עדיין לאיתנה, ומסרו לי שכבר נודע לה ממנהל על־דבר אשורנו, ולשמחתן אין קץ.

העבודה נגמרה מהר והכריזו שעל כל הפועלים להתאסף ע״י הלשכה בחוץ על־יד החלון וימסרו לזוכים את התעודות. אחד המנהלים נשא נאום, שההנהלה העריכה את תפקידה ההיסטורי וידעה שכל תעודה חתומה בחותמת אדומה של ס.ס. פירושה חיים לפועל ולכל בני משפחתו הקרובה ולפעמים גם הרחוקה, כי כבר ניתנה אפשרות הצלה. ואחרי עמל ותלאות ועזרת כל המכרים, עלה בידם להשיג חותמת עבור שש מאות איש. יותר לא חפצו לאשר, למרות כל ההתאמצויות. שמחים בנצחון זה, מנחמים הם את השאר, בל תיפול רוחם. אמת, לא אושרו ויצטרכו אולי לעזוב את השאפ, אבל אל יאבדו את התקוה, אולי יתרחש נס ויאשרו עוד תעודות, או תבוא הצלה אחרת.

כקוצר בחרמש ראשי אנשים, ככה נפל רוחם של רוב הנאספים בשמעם את המלים: ״אלה שלא אושרו יצטרכו אולי לעזוב את השאפ״. פועל מוכרח להימצא בשאפ והנמצא מחוצה לו אינו מוצדק ו״נגמר״. אף שמכל עבר ידעתי שנשארתי, עבר בכל מלה קלוח צונן בדמי. מכל מלה קפץ זיק ובער, כאב וכויה.

כולם עמדו שקטים בלי לומר מלה וחיכו כנידונים לפסק־שופטים חריף, לחיים או למוות. התחילו לקרוא שמות. ניגש הנקרא, קיבל תעודתו, מבטי אושר של אשתו וילדיו לטפוהו והקיפוהו. שמי לא נקרא, פחדתי להסתובב, להביט בפני אשתי וילדתי, כאילו היכני מי בשוט על לחיי בנוכחותם. גם הן לא זזו, לא פתחו פה, ממש לא נשמו.

עוד ישנן תעודות נוספות, הודיע המכריז, לא לפי א״ב. אה, יצאה אנחה מפי שלושתנו. רשימה נוספת לא לפי א״ב. קוראים, גומרים. שמי איננו... לא זזנו מהמקום. כל המאות, ששמם לא נקרא, לא זזו, עמדו כתקועים במסמרים.

חוור ובתוכי כמעט הכל מת, ניגשתי לאשתי וילדתי. פה נוצחתי. מה גדול כוחה ושכלה של יונתי שתחיה. ״אבא״ — ענתה בצחוק קל — ״אל תדאג, אתה הלא גיבור תמיד, ונחלץ מכל הצרות; תמצא דרך!״ הכניסה את ידה הנעימה בין זרועותי וסחבוני היא ואשתי לשאפ לארוחת ערב. וכדי להשכיחני, הגישה הקטנה בעצמה את התה, הוציאה את הארוחה הערוכה החוצה. ישבנו ע״י הקרשים המריחים, אכלנו תפוחי־אדמה יבשים וקרים. לחם כבר שבוע ימים לא אכלנו, והקטנה אמרה: ״נדמה שהננו בקייטנה, אוכלים בחוץ. עם שקיעת החמה״. הזכירה שאני האמנתי, כי עוד נהיה השתא בקייטנה והנה נתממש חלומי. פטפטה הרבה והיתה לי היכולת להביט לעומק נשמתה הטהורה והיפה, ושכבר בגילה הרך מצאה לנכון להאיר ולרכך את מר גורלי הקשה מעודו.

חדרתי לקרן האחרונה של השאפ, ע״י הגדר הגבוהה, דרכה קפצתי בפעם הראשונה. נפלתי על הקרשים ומכל ישותי פרץ בכי, אף כי הדמעות נתאבנו ולא הגיעו לעיני. — מה אומלל גורלי מעודי. בין הקרשים מצאתי לנו מקום לינה. בלילה לא יכולתי לישון. רצתי לקראת היריות שהדן נישא משני עברים: מאומשלאג ומפביאק. כי שני אלה הם כעת מקומות־טבח של הס.ס. האומשלאג הוא בית מטבחיים מרכזי וסניף לו בפביאק, הוא בית־האסורים. אה, מה רציתי שכדור יפלח כליותי בלילה זה ולא אחיה עוד בבושת־פנים זו.

עלות השחר מצאני על־יד מיטת ילדתי, ע״י קרשיה. היא הרגישה בי פתע, פתחה עיניה והצליפתני במבט שרק ילדות אוהבות אב אהוב ואוהב מסוגלות להעניק ללב אבא, נשבר ובוכה בפנימו.

אמצע אוגוסט 82

תלאות, נדודים, חיפושים אחר מחבוא בטחנה הישנה, כל אלה וצרות אחרות, אכזבות ורעב וכאב, היו מנת חלקנו בימים האחרונים. בשורות איוב הגיעו על סגירת שאפים אחדים ועל שאפ לעשטשינסקי — שם באו החוטפים וציוו על כל בעלי האישורים לצאת עם תעודותיהם בידיהם — וכך הובילו אותם ישר אל האומשלאג. שדלתי ידידים ובאמצעותם מסרתי למתווכים את שעון הזהב, מתנת הנשואין שנתתי לאשתי, ואח״כ הוספתי עוד את טבעת־הקדושין שלה, כדי לשחד בעלי השפעה להכניס את שמי ברשימה נוספת של פועלי השאפ. ובחוץ רוויזיות, בדיקות וחטיפות, ואף אחד אינו מעז לצאת לרחוב. ב־19 לחודש, ביום ששי, באו גרמנים לבדוק רשימות, קמה בהלה והנה פגש בי קוברטובסקי הצעיר, בן אחד המנהלים, חבר ״השומר הצעיר״, ובשרני שהוכנסתי לרשימה ואם אפילו ישאלוני — שאומר שאני ברשימה.

ואח״כ בא שילינג, גרמני הגון — בעל השאפ, שלפני שהצטרף לאנשי היטלר היה קומוניסט, ועד היום לא שכח תורתו, ובשורה בפיו: השאפ קיבל 3 בתים ברחוב נובוליפקי ובית אחד בנובוליפיה — כל אלה לרשות המנהלים והפועלים של השאפ שלו.

פתחו כמה חצרות, כדי לקשר את הבתים הללו לשאפ, שלא יצטרכו האנשים לצאת הרחובה, אלא ישר מהשאפ, מהחצר הראשונה, דרך פתח קטן, יבואו לדירותיהם. סודר משרד־שכון לחלק דירות לפועלים לפי מספר בני־משפחתם, ואין הבדל בין מי שמאושר ובלתי־מאושר. במקרה מצאתי מכר ישן נושן, חותנו של הסופר, חברי אדלר מחבר רומן ישראלי בשפה הפולנית ״אראלה ויובל״, ויחד הננו משתדלים לקבל דירה אחת בנובוליפקי 41.

גם פה הזמין לי אלהים עבודה, שרק מהכרח הנני ממלאה: הד״ר סימון ידידי, שהיה בעל אישור כדת־וכדין הלך לקהילה לסידור ענינים, איננו — כי נחטף למרות האישור שהיה בידו, ואני הוכרחתי בעצמי לסדר קדושין לשני זוגות צעירים, בחורות שנישאו לשוטרים, כדי שתעודותיהן יצילו אותן ומשפחותיהן. יעצו לי לסדר את זה כלאחר־יד בצנעה, אך לא יכולתי להבליג על עצמי, ודוקא הזמנתי לטכס מנין מחוגי החסידים והרבי״ים והשתדלתי לשוות לכל המעשה

צביון דתי עמוק, דרשתי דרשה, ברכתי את הזוג הצעיר ואפילו חלקתי את שבע־הברכות לחשובים, כמנהג יהודי עתיק, הרביתי בהקראת הכתובה, וכדומה. ובאמת ראיתי כמה רוח טמיר טמון בדת ובצורותיה הליטורגיות. הצרמוניה הזו הצליחה ליצור במקום זה וברגע זה, כשהכל בער וקדח תחתינו, מערך מרומם. שתו "לחיים" וסעודת־מצוה — והרגשתי כי לוא עכבו את הקהל עוד זמן־מה, היו יוצאים אפילו בריקוד־מצוה.

יום רביעי, 19/8. קיבלנו דירה. לילה שלם ביליתי בחדרים, שמה גר לפני כן חייט — לפי התעודות שמצאתי, קראתי ניירות, תעודות, יומן, ונעשה האיש כה קרוב לי בחלומו ובשאיפתו לרוסיה, לחיי יושר ושויון סוציאלי. מצאתי כמה שירים ביומנו, שהוא, נדמה, חיברם ונוכחתי שנשמה ערה וחולמת לאיש. כעת אני ופסנשטיין נירש את מקומו. מי יודע לכמה זמן ולאיזה מין גורל.

בבוקר השכם שכרנו עגלה מהשאפ ואשתי רצה לדירתנו ברחוב לשנו והוציאה כל אשר עלה על המזלג. הטעינה מצע, מלבושים, לבנים, נעלים ומכולת.

אשתי מפחדת לעזוב את הטחנה ואנו שנינו, פסנשטיין ואנוכי, מפנים, מכבדים, משנים את הסדר שהכניס הדייר הקודם, האמתי, לדירתו, ועורכים סדר אחר. מעתיקים רהיטים, זורקים מצעים דרך החלון החצרה, ומסדרים את חפצינו. בחצר רעש והמיה. כמה מאות איש, לרוב גברים, עושים סדר בכמה עשרות דירות בבת־אחת.

אחר־הצהרים מסר לי בן המנהל הזקן קוברטובסקי שמשום מה נוטה לי חסד ונוהג בי כבוד רב, שהחליטו להציל את הספריות הפרטיות הכי חשובות — והיות שנודע להם שספרייתי עשירה וראויה לגניזה, ישלחו אתי עגלה וסבל לדירתי, להטעין את הספרים הכי חשובים, והמה פה יטמינום.

באתי בערב לדירתי. בקושי הכניסוני, כי היא נתפסה ע"י פועלי שאפ טעבענס ורק בחדר אחד הרשו לגור לשארתי רחל אוירבך וביתר חדרי הדירה זרים יגורו בה. ספרים הרשו לי להוציא והדגישו שדברים אחרים לא אוציא, כפי שעשתה אשתי, שהעיזה לקחת את חפציה. הטענתי כל ספרי הקבלה שלי, ביניהם "עורבים" לבנים ויקרי־ערך אחרים, כמה מספרות הרבנית וקונקורדנציה, מורשת מאבי ז"ל.

בפעם הראשונה אחרי כמה שבועות, שכעת נראית כתקופה שלמה, התראיתי עם שארתי ועם פרופס. שניהם הסתדרו לחצאין כמוני, בתעודות בלי אישורים, רשומים לא "חתומים", כנהוג בחוגינו. שמה האכילונו מאכל חם ועגבניות. אחרי הפסקה של 16 יום טעמתי בפעם הראשונה לחם ולמרות הצווי המפורש "בכליך לא תתן", טמנתי בכיסי שתי פרוסות לחם ממש. העפתי מבט על הפסנתר שלנו שעמד בסלון, ראיתי את אצבעות ילדתי שנענעו והלמו בו; בבת אחת, תמונות זוהר וזיו מהולות במראות תופת וכליה.

פה נודע לי שהמצב רע מאוד. ס.ס. אינה חושבת להפסיק, רצונה להוציא 80 אחוז מיהודי וארשה ואולי יותר. גם ענין העבודה במזרח נעשה בהיר, לרעתנו. עובדי רכבת פולנים מודיעים שבאחת התחנות טרעבניקי או טרעלניקי, מורידים את היהודים ועד היום לא ראו שיובילום הלאה. אמת, אינם שומעים

שום רעש, לא מכוניות, אינם רואים שום אדים, אבל קשה לעמוד על האמת, יען כי כל השטח סביב טרעבניקי מוקף חומה ומשמר שיורה בכל מתקרב. קשה לתאר ששמה נמצא "המזרח" וכי שם ישנה "עבודה". קרוב לודאי ששמה עושים דבר־מה ביהודים, בדומה אולי לגומבין, או אפילו באופן אחר — אבל המטרה היא אחת: כליה. פסימיות של מאה אחוז נשבה מהאנשים הללו, שקשר להם עם הקהילה והמשטרה. השאפ שלנו הקטן עמד מן הצד ולא היה לו שום קשר חוץ ולא ידענו מהמתרחש. פה חקרו וידעו והידיעות זעזעו. ועוד סיפרו שיהודי צרפת, בלגיה והולנדיה עוברים בקרוב אותו הדבר כמונו, הרשמות ורשימות וגם אצלם מכינים את היהודים לגירוש גדול. אומרים שיגרשום הנה. לא קשה לנחש, מה פירושו של גירוש זה.

בשובי לשאפ לא רציתי למסור לידידי נפשי את כל החדשות שעמי. אדרבא חגגנו יום־טוב בלחם, שהוצאתי מכיסי בז׳סטה של מנצה בכל החזיתות בבת־אחת. אחרי הפסקה ארוכה כזו, ערב הלחם כמגד הטוב שבעולם. הסתכלנו רק אחד בשני, העינים קרצו מנחת והשינים אכלו הדורין הדורין, בטוב־טעם ודעת. בפעם ראשונה נהפכה קללה לברכה: "בזעת אפיך תאכל לחם" נשתנה לעונג אצלנו. ישבנו שלושתנו, אני האב, הבעל, הגבר גורם העונג, על ספסל ולרגלי על שטיח אשתי וילדתי וטעמנו לחם אחרי הפסקה של 16 יום. לחם לשובע.

סדרתי את שקי הספרים שלי, טמנתים באחד הפרצים בטחנה והלכתי לישון שבע־לחם וממגע ספרי. בפעם הראשונה מזה זמן רב, למרות חוסר חתימה ואישור, ישנתי שינה ערבה.

יום ו׳, 21/8 1942. ידוע שישנו יום ו׳ ארוך ביוני ויום ו׳ קצר בדצמבר, ולכ״א מהם איזה צבע מיוחד: לאחד רחבות וחום, לשני מצור וקור. אבל ליהודי הגיטו האומללים, בעיקר לפועלי השאפ בכלל והשאפ שלנו בפרט, יישאר יום ו׳ זה לזיכרון עולם בתור יום ו׳ השחור.

בבוקר סדרו את הקבוצות לעבודה. בעלי האשורים לחוד והבלתי מאושרים לחוד. הבלתי מאושרים מלאו עבודות בני־גבעון: כיבדו, טהרו, צחצחו, וניקו את החצר. אמרו ששילינג יבוא ויביא אתו אחד מס.ס. להראות לו את השאפ ואת הפועלים. נקינו עד להזיע. כל הנשים והילדים גורשו מהשאפ לדירות, יען משרד הדירות גמר את עבודתו וחילק לכולם דירות. שלושה הבתים בהם גרו פועלינו חוסמו בגדר, הפתח היחיד דרכו נכנסים מהשאפ לבתים, נסגר. בשאפ התנהלה עבודה טבעית, בטמפו. הנני באמצע העבודה ובאו לקרוא לי שאוציא את אשתי וילדתי מהטחנה, יען אינן חפצות לצאת. בטחנה התיעצנו קצרות. כל דרי הטחנה יצאו, נשארו רק חולים ביניהם המזכיר נדל, עוד כמה חולים ואשתי עם ילדתי, שקיבלה שוב חום רב ולא יכולנו לטלטלה. בעלי הטחנה לא התחשבו ברשיון ההנהלה ודרשו שרק החולים האנושים ישארו והשאר ילכו לדירותיהם. אשתי ואנוכי תפסנו שפה בטחנה — הבטחון רב הוא מאשר בבית. אשתי עוד לחשה לי שפה יש ודאי מחבוא, יען שמעה שהנשים של בעלי הטחנה מחכות עד שכולם יצאו והן תכנסנה. בידעי את מזלי, לא הייתי כלל בספק שינצחו אותנו ויאלצונו לעזוב את הטחנה, כשפתאום קפץ אחד בצעקה: "ישנם!" אז קפצו לתוך הטחנה כתריסר נשים וילדים, ואף אחד כבר לא שם לב לאשתי

ולילדתי שנשארו. אני רצתי החצרה להימצא בין הפועלים, במקומי.

ששה שבעה שוטרים עברים נכנסו בדהרה, קראו למנהלים ודרשו לערוך חיפוש. המנהלים התנגדו ובארו שכבר היו פה ובוס השאפ הסביר שהכל בסדר. פתאום צפצוף במשרוקית, צרצור באזנים, כאילו חותכים את העור במספריים, השוטרים העברים הסתדרו במשטר "דום!", נכנסו שני שקצים צעירים "שחורים" חמושים, ובידי שניהם מגלבים ארוכים. אחד מנהל, השני סגנו או עוזרו. עברו לפני שורת השוטרים, שהצדיעו לפניהם, ואלה אפילו לא הביטו לעברם. אחד הפליט "כולם בשורה". חיש התפזרו השוטרים, המנהלים יצאו חיוורים כסיד. המנהל, בעל הקול הצלול והחזק ביותר, צעק: לעצור את הפבריקה — להפסיק תיכף! נפסק כל השאון. פסקו לשרוק המסורים החשמליים, משור־טלטלה, משור־הצלב והמשור הגדול. ושוב צעק המנהל: "להסתדר בחצר הראשונה!". התחילו באים הפועלים מכל החצרות, בצעדים כבדים, ובלתי בטוחים. זקנים נסתתרו בין הקרשים או רצו לדירות להסתתר. יותר מאלף גבר נדחקנו בחצר ובכל רגע השקיט אחד את השני, כדי למצוא חן וחסד בעיני השחור, שעמד ע"י שער אולם העבודה והציץ בנעשה או הצליף מבט מעל לראשינו, השמימה.

פתאום הדף משהו בלב כולנו, כאילו הכניסו את כולנו בבור אחד ומהדקים את לבות כולם עד להתפקעות. יחד עם העוזר של הס.ס. נכנסו כתריסר אוקראינים. פנינו חוורו, עינינו בלטו מפחד. נכנסו בצעדים קלים, בטוחים, מומחיים — כאומן בעל־מקצוע שניגש לעבודתו. כובעים שחורים, בלורית נשקפת מתחת לכובע בצד שמאל, רובה ביד ורציחה בכל הפנים וההילוך. עברו לפני שורותינו, עברו את שער החצר הראשונה לחצר שניה וראינו שפנו לחצר המובילה לפתח, דרכו נכנסים לבתי השאפ, לדירות. דמנו נקרש. לדירות? לנשים וילדים! עלינו שומרים השוטרים. בשורותינו פחד נורא. אלה שאינם מאושרים רוצים לברוח, באיזו דרך? בשער עומדת משטרה, בדירות — אוקראינים, ובחצר — ס"ס. חפצנו לקפוץ על הגגות, וכבר עמד אחד ושני מוכנים להחזיק על כתפיהם כמה חברים שעלו על הגג ויושיטו יד לנשארים ונתחיל לברוח. הפריעו המנהלים והמשטרה, שפחדו שכל השאפ יסבול, יהרגו את האחרים: "בגללכם כולנו נמות" — צעקו המאושרים. התחלנו להתרחק מהשורה ולסוג אחור. פתאום יריה, אנחה קצרה של אשה חלשה. "פערטיק" (נגמר) ושקט. בפנימנו נקרש הדם. מה ששמענו ומה שידענו בא עלינו. אותם האוקראינים, באותו הרחוב נובוליפיה, שחטו אלף וחטפו רבבה לשחיטה, הרי נמצאים עכשיו פה יחד עם מוריהם מס.ס., ומי יעכב בעדם להמשיך את עבודתם? אדרבא, התמחו וידעו להוסיף על הראשון.

פתאום יריה שניה באולם העבודה וחזרו שני הס.ס., יצא העוזר לרגע וחשבנו שיכוונו את אקדוחיהם נגדנו. מנהל הס.ס. ניגש לשוטרים וציווה לבדוק את הניירות. הקשיב לדממת־המוות של אלף הגברים הניצבים לפניו, הביט בשוטרים הרצים לסדר השורות כדין, וציווה לעוזרו לבקר את "הפעולה" בבתים. ופה לפנינו העמידו שולחן, סביבו הועמדו השוטרים והשחור, המנהלים הביאו פנקסים, ספרים, הביאו כסא לשחור, הוא התחיל לדפדף, לבות שש מאות המאושרים הלמו בריטמוס כמעט נורמלי. בפנקסים נמצאים שמותיהם רשומים. קומנדו של ס.ס. חתמה בחותמתה האדומה. ולעומתם אנו חמש, שש מאות הגברים בלתי מאושרים, לרוב צעירים ובריאים, עומדים רועדים כמו לפני מלאך־המוות

שלהם, אולי אלה הרגעים האחרונים בחייהם. על ידם עומדים כמה זקנים, דוקא בעלי אישורים אבל מפחדים, שפניהם לא ימצאו־חן בעיני השחורים. הוציאו מספריים מהכיס וגוזרים האחד לשני את כל שערות־ראשיהם הכסופים. במהירות רבה ובחריצות. הביאו נסורת וזורקים אחד על ראשו של השני, על מלבושיו, פושטים מעילים יפים ונשארים בקרועים.

אני איני שם לב לזה, יודע אנוכי שפני פועל ותואר פועל לי. חולצת פועל עלי, ידי קיבלו כבר כמה אבעבועות מעבודה במקצוע אצל מנשה והן מלוכלכות מעבודת ניקוי. מכנסי מוכתמים בדבק נגרים ונעלי משלימים את פרצופי הפועלי. ומה יתרון לי בכל זה, אם שמה, בספר, נפקד מקומי ותעודתי ריקה, בלי חותמת "הצפור" האדומה, הפותחת שערי־חיים לכל נושאיה.

והנה קם רעש מעבר לשער המוביל מחצר זו לחצר אחורנית של השאפ. ותיכף ראינו מאות נשים וילדים ניגשים לשער, עוזר הס.ס. מוסר דבר־מה בשמחה למנהל. פותחים את השער ומעבירים לפנינו את נשי הפועלים. כל אחת מחזיקה את ילדה בידה או בזרועותיה, אם קטן הוא, או הולכת על ידו ופני כולן בהולות. כל אחת עוברת ומחפשת את בעלה, כאילו חפצה להיפרד ממנו בפעם האחרונה. והבעלים כשראו את נשותיהם וילדיהם עוברים לפניהם, חפצו לקפוץ מהשורה: "חוה"לע, עטעלע, שרה"לע, ראשיקא, דאבקא! חיים, משה, הערמאן, יעקב!" נשמעו בעברן קריאות גברים לנשותיהן ושלהן לגברים. השוטרים עכבו בכוח את הגברים שלא יקפצו לקראת יקירותיהן. שורה שלמה עברה בקריאות בלתי פוסקות: "חוה, בריינע" "משה, בערנארד!" שורה שלמה של נשים וילדים מובלים... לטבח? לעיני בעליהן. במשך שעה הלכו מאות מאות נשים ומאות מאות ילדים, עברו דרך שורותינו. נפתח שער השאפ לרווחה. שמה ברחוב נובוליפיע סדרום בשורות. נסגר השער. המנהל השחור עדיין יושב ומעלעל, שב עוזרו מהחוץ והודיעו דבר־מה, הכה זה בשוט על השולחן ובלי לומר מלה יצאו שני השחורים, ואחריהם בסוף צועדים כמנין אוקראינים, הרובה על השכם ובעינים נוצצות מנצחון פוסעים הגסים פסיעה איתנה, שמחים.

צפצוף משרקה נקב את האזנים. המשטרה העברית הסתדרה. פתאום באה פקודה: — "להתפזר!". כפראים רצו כולם לשער השאפ. הרחוב ריק אין איש. — "איה נשותינו?" — "איה ילדינו?" — פרץ קול פרא של אלף איש. — "לאן לקחו אותם?" "הובילום לאומשלאג?" "ומי נהרג"?

כמבולבל קפצתי לטחנה. פתוחה הדלת. בטחנה אין איש, לפתע שמעתי קול: "מר ד"ר, הכל בסדר!" והנה נדל המזכיר שוכב על הספה ומראה לי על פנה באולם המלא גברים וכולם צועקים לעבר פתח ברצפה: "שרה, רבקה, לאה, חוה, בראינע, טעקלע". דחפתי כמה הצידה וצעקתי: "פלה, יוסימה!" "טאטושיו" שמעתי קול־צפור של ילדתי וברגע הזה נפתחו לפני שערי־שמים. איני יודע אם אזכה עוד לאושר זה, אבל הרגע הזה ייחשב ודאי מן הכי מאושרים בחיי.

ספרו לי שכאשר נודע שאוקראינים באו, הזיזו מוטור אחד הצדה ופתחו ברצפה קרש אחד רחב וכל הנשים, הילדים, הגברים והחולים שנמצאו בטחנה, כחמישים נפש, אצו למטה. למעלה שוב העלו את המוטור והכל כסדרו, בלי שיכיר בכך איש. ובפנים — תעלות מתעלות שונות ומסוכנות, יען שדרכן מובלים

פסי טרנסמיסיה. כל כמה צעדים נמצא שם גלגל גדול ואחרי התא — תעלה עם הפסים, בה ההליכה מסוכנת מאוד, יען חשבו להניע את הטחנה ואזי קל להיקלע בין הפסים ולהיקרע כדג. בתעלות שמעו הכל. שמעו את יריות הס.ס. וריצת האשה האחרונה לפני מותה. שמעו את פסיעות מאות הנשים ההולכות, ופעם חדרו שוטרים עברים לטחנה. עברו בריצה ויצאו כלעומת שבאו.

יצאתי החוצה והנה ראיתי בפעם הראשונה בחיי "תשעה־באב נודד". אלף איש רצו הנה ושוב וזעקו, בכו, פרכו אצבעות, צבטו לחיים, מרטו שערות וצעקו בפראות.

סוף אוגוסט

לא הסתפקו הרוצחים במעשיהם ביום ו' הארור, והם שבו למחרת, בשבת ה־21.8 וביום ראשון ושני שלאחריה. וערכו ביקורת שוב ושוב, וכל אחת חמורה מהשניה. בכל אחת — רצח, חטיפות נשים וגברים, גם מבין אלה שאושרו כדין. ההנהלה נרגזת מחשש שלא יאשרו את השאפ שלנו בכלל. גם שילינג מעוצבן מאד. אשתי וילדתי מתחבאות במרתף — והפחד של כולנו איום.

אמש נכנסו לבתים בשאפים שונים והוציאו את כל הפועלים שנמצאו שם, למרות שהראו להם פתקאות שעבדו כל הלילה. לקחו מרחובנו כמה אלפי איש, רובם פועלים ותיקים, בעלי אישורים, ושוב חוזרים ועורכים סלקציות. שלוש שעות עמדנו. קרוב למאה גברים הוצאו משורותינו לאומשלג, וגם כמה פקידות מהמשרד שאישורים בידן. גם אשת המנהל פריקל ובתו של המנהל קוברטובסקי.

היינו אולי מתפקעים כולנו, לולא אצבע אלהים חדשה, שעוררתנו וממש החזיקתנו על רגלינו שלא ניפול ונתמוטט: הפצצה מהאויר. הרוסים מפציצים! אנו שומעים את שריקת הסירנות (צפירות), היריות, הפצצות; ואף כי פצצה אינה בוררת ועלולה ליפול על ראשינו, בכל זאת מתמלא לבנו נחת. נחת התוחלת ונחת המבשרת את הסוף מתקרב; אם כבר מוצאים הרוסים לנכון להפציץ את וארשה, כאשר הגרמנים בתוכה, פירושה תשלום בזמן. עלינו על הגגות לראות ולהיות קרובים לפצצות.

בלילה מסר לי חברי, נגר־אמן, ששב שליח המנהלים, שנסע להיודע מה גורל הנשים הנחטפות ובפיו בשורה נוראה. הנחטפים אינם נשלחים למזרח לעבודה. הכל זה שקר וכזב וצחוק ומרמה. המה מחוסלים בטרבלינקי, כמה תחנות אחרי מאלקיניה. שמה נוצר מחנה־עונש וכל הנכנס שוב אינו יוצא. קשה לדעת באיזה אופן גומרים אותם. יש אומרים שגברים בריאים חיים ועובדים, והנשים והילדים נגמרים, אבל יש לפקפק גם בזה. אחת ודאי הוא, אין מזרח ואין עבודה. ליהודים יש רק מחנה, ומחנה־מוות הנהו, אף כי סודותיו סתומים וטמירים עדיין.

יום א', 6/9: אם יבואו פעם הימים הנוראים של צרות־ישראל ויסתדרו לפני כסא־הכבוד, כל אחד יאחז בשינינו את הילדים, האמהות והזקנים האומללים

שטרף ושנשרפו בשעת מלכותו עלי אדמות, אזי מקום בראש יינתן ליום זה. היום המבאיש והמחריד ביותר שעבר עלינו בוארשה ואולי על ישראל בעולם. יום שדוגמתו לא ימצאו חוקרי־חקר ויודעי סתר ונגלה.

אחרי חצות־הליל התחיל היום. ישנו כשנשמעה תנועת אופניים בחצר. הורי לוברנצקי הכירו שאופני בנם השוטר הם, קפצו לחלון והנה כבר קולו נשמע: "פתחו!" השעה שלוש בלילה. "קרה מה?" קפצנו ממשכבינו. הבן הכניס את הוריו לחדר הרחצה והתלחשו ארוכות, והוא יצא ובלי להשיב במלה, קפץ ועלה על אופניו ונסע.

פרץ לוברנצקי בבכי נורא הוא ואשתו "אבדנו, אבדנו, אין כבר שום הצלה". ואחרי הבכי הודיעונו שהנה כעת בלילה צוו למשטרה העברית שתצא מכל דירותיה ותעבור לרחוב אחד, רחוב ווילינסקה, ובכל הרחובות האחרים הדביקו פקודות, שעל כל היהודים העובדים ושאינם עובדים, לצאת את דירותיהם, ולהתאסף בריבוע הרחובות זמנהוף, מילא, ולינסקה ומורנובסקה, כולם, בלי יוצא מהכלל. מי שיימצא פה יירה במקום. שמה בריבוע תועבר סלקציה, אלה שיבררו לחיים יסעו לעבוד והנשארים לאומשלאג.

עם בוקר הרחוב כמו בית־קברות בעיר קטנה ביום קיץ חם ולוהט. שקט וריח מתים נודף בחלל. אנשים ממהרים, אצים שיספיקו, שלא יאחרו את המועד. "נישאר — החלטתי — אנו נישאר". למה ללכת שמה, להביא להם את ילדתי ואשתי קרבן ואותי לקרבן, מוטב שיבואו הנה לקחת אותנו. למה זה אצטער על טרחתם, אדרבא לא אחסוך להם טרדה. יבואו ויקחונו. גם שארתי נשארה. בריצה באה בת המנהל פרנקל ודודתו להסתתר במרתפנו. גם המה החליטו להישאר. יש זמן למות.

השעה שלושת־רבעי עשר. שקט. ירדנו למרתף אשר בביתנו. בחכמה יתרה העמדנו את השולחן באלכסון באופן כזה שמעצמו יפול על המכסה, כשנרד פנימה. ירדתי האחרון. היה לי הרגש שירדתי לספינה תת־ימית המשתקעת במצולות. אולי נינצל. אולי לא יהדפו את השולחן הצידה ואולי גם אז לא ירימו את השטיח, אז יעבור זמן של ימים ואולי שבועות, שאיש לא יימצא בחדר ובבתים השכנים ונוכל לבשל בלילה, לחמם מעט תה. ואחרי זמן ינקו בודאי את הדירות ויבואו לגור בהן פולנים, אזי נצא מחורינו ו...תלוי במזל, או שימסרו אותנו או לא. נסתתרנו.

פתאום שמענו שריקה, כבר הנם פה! כה מהר!? אחת־עשרה וכבר הם פה. מדברים גרמנית. פקודה קצרה... שקט... מדברים. שפה אוקראינית. הרוצחים נשארו לבדוק את הבית. הננו שומעים פתיחת דלתות. חלונות עפים באויר ונופלים ברסס על רצפת החדר או אבני החצר. יריות. מכים בקת הרובה. מכים בקרדומים, ודאי דירות סגורות. דירתנו פתוחה לרווחה ואי־הסדר שהותרנו כה פראי, מעופש ומזוהם, שעלול להבהיל כל ברנש, חוץ מאוקראינים אולי.

שתים־עשרה. מתקרבים הנה. לפי הפסיעות ושבירת הדלתות הננו שומעים שהולכים מדירה לדירה. חיפוש מדויק. לא יעזבונו. לא! הננו עוצרים נשימתנו. מתקרבים, מצפצפים, דעתם זחה עליהם. לבנו רועד לכל צליל הצפצוף, בוכה ומיילל, כאילו עמדנו ע"י קבר איש יקר, אולי ע"י קברנו אנו. נכנסו לגרם המדרגות שלנו. אחד נכנס לפרטר, שני עלה במדרגותנו, הננו שומעים כיצד

הוא מדלג על כמה מדרגות בבת־אחת, ודאי צעיר הוא וספורטיבי, האוקראיני הזה, בן הסטפ הפראי, מחונך בתרגילי־רצח, עם־הפרא... הנה עומד הוא על־יד דלתנו... אבד חוש ריחו... איני יודע, מה הוא עושה כעת... הוא אינו יודע הברנש הגס הזה שפה, בקרבתו, מחכים 8 איש בכליון־נפש לסידורו המידי. 8 נפשות מחכים לקנה־רובו וכדוריו. 8 נפשות יהודים, כלבי הפקר קרובים חיים מאימת ציד הג'ונגל שיצרו הגרמנים עבורו, בן מכנו ופטלורה. עברו 10 רגעים. על בהונות הרימוני דפיקות לבי עד למכסה. התאמצתי בכל כוחותי לתפוס רשרוש ופתאום כמעט והכה במגפו על ראשי, לולא המכסה. הנהו! הוא פה, בחדר הזה, עלינו, על ראשינו... אל אלוהי־ישראל, רבש"ע, הטוב ומטיב, חנון ורחמן. כל תפילות שלמדו ולא למדו הנפשות במרתף, נישאו למרומים, דרך הפה הסגור, מלבות רועדים. וההוא ניגש לשולחן, נגע בו, אך הצטלבו כל עורקי גופנו, רק בעט בו בשולחן, בבחילה, ירק, קילל, שרק, ניגש לחלון הפתוח, קורא לחברו "פדיה, פדיה, טשארט פאדערי"! מה נעימה באזנינו הפרזה הנשגבה הזו, מה התרחב לבנו ונתמלא תודה לאל מצילנו. הבינונו, שכעת יצאו ודאי. נצלנו. נצלנו.

אין אנו יודעים נסתרי גורלנו להבא. כמה זמן נצטרך להישאר פה במרתף, בלי מים טריים וחמים, בלי רחיצה וחיים. אין אנו יודעים מי יבוא לדירה, מי יגור בה ואיך יקבל אותנו בעל־הבית החדש, הפולני או הגרמני, כשנצא פתאום כעכברים מחורינו ונאמר לו "שלום־עליכם" הננו פה, יהודים, אורחים נעימים". כל זה סתום מפנינו, דבר אחד בטוח, כרגע נצלנו.

פתאום שמענו קולות בגרמנית, אוקראינית ודפיקה בלתי פוסקת הדומה לחטיבת עצים. עברו רגעים. דרך חרך חלוני ראיתי אש שהלכה והתפשטה. לשונות־האש נעשו תדירות יותר ועשן.

פתאום טרא־טא־טא. תרועת חצוצרה של מכבי־אש ובלבול קולות שונים בחצר. ביתנו בוער. ממעל לנו בקומה השניה פרצה שריפה. למזלנו זו נצפתה ע"י אוקראיני, גרמני או פולני ושלחו עזרה, אבל חיש מהר נהפכה שמחתנו לפחד, אחרי שהעמידו הכבאים את העגלה, המשאבה והסולם בחצר, נוכחנו שרק מדירתנו אפשר להגיע לקומה השניה, כי הכניסה השניה כבר בוערת. ובין־רגע נתמלאה דירתנו כבאים ומחדרנו דרך החלון הוציאו את צינור המים והתחילו מכבים את האש. ומגפיים כבדים של חצי תריסר כבאים רצו, עמדו, משכו, סחבו כלים, קרדומים, וצינור העבירו בדיוק מעל לראשינו לחלון, ובעת ששפכו חביות מים על התבערה ירד העשן למטה והתחיל ממלא את מרתפנו בכמות ובפרץ כה רב עד שלא יכולנו לנשום, נגררנו לשיעול והתחלנו ממש להחנק. השתעלנו ככלבים בחורף וכל מזלנו, ששאון המים וקולות האש החניקו את השעול.

יום שני, 7/9 1942. קפואים, קרושים, רטובים, עייפים ושבורים נכנסנו לחיי היום השני במרתף. רחוק מהעולם ומכולם. שום סימן חיים אינו מגיע אלינו. אנו אולי היהודים היחידים שנשארו פה שלא הלכנו לריבוע, בכל אופן בסביבה ודאי אין איש. ואיך נקשור קשר, איך נדע מה נעשה עם היהודים בריבוע, מה יהיה עם הבתים פה, מי יבוא? רחוקים מכל העולם, נמשוך אנו לבד בעול

האסון שלנו. רגש העזיבות הנוראה. בדידות וטרוניות הנשים על שנשארנו פה. לצאת! לצאת, להתמסר מאשר לחיות בתנאים כאלה, ממילא לא נחזיק מעמד פה זמן רב! למה העינוי לשוא?

ערב כבש את התבל וחושך אפף את מרתפנו. צעדים מתקרבים, מתרחקים, גם קולות. מרגישים אנו, שאין אלה קולות גרמניים או אוקראיניים.

תחת לחץ הדרישה פתחתי את המכסה בעזרת כל המשתתפים.

צעדי גבר מהירים נכנסו לביתנו ושארתי הכירתם, זה דייר ביתנו שב. בעזרתו פתחנו את המרתף. אם כבר לא באו, אזי כבר לא יבואו, חשב הוא. בעברו ראה חיפושים בבתים שונים, שמע יריות וראה פגרים והרוגים שנמצאו במרתפים ומחבואים. אבל תקותנו שהנה לא יבואו, כי כבר עברו כאן ומה גם כשיראו בית שנשרף, יבינו שאין אדם חי יכול להימצא בו.

השריפה הצילתנו. הרוצחים היו בכל הבתים. חיפשו חיפוש מעולה ומצאו דוקא כמה יהודים, היו גם בחצרנו, הביטו בעשן העולה עדיין מהחורבה ובעצים החרוכים והלכו. "צריך אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, שאין לך רעה שלא תצא ממנה טובה".

סיפר לנו האיש ששב, שאמש והיום היו ימי השחיטה הגדולה בישראל, שמימי קיום העם גם במלחמות לא נפלו ביום אחד חללים כה רבים כמספר היהודים בריבוע, שנקרא כבר "ריבוע־המוות". אותו חוג צר של כמה רחובות, חלקי רחובות, שמסרו לכל יהודי וארשה. יותר מחמישים אלף איש נשלחו לאומשלאג, לקרונות. גם הגרמנים לא הכחישו והודיעו שהנשלחים בני־מוות הם, וציינו את הנשלחים בתור "שמעלץ" (פסולת), סחורה הטעונה לשריפה.

לפי ידיעותיו, מכל דיירי דירתנו נשאר הוא היחידי, היתר — 30 איש — הובלו כבר לאושלאג. לנו יעץ לברוח, כי כעת תסודר ביקורת חריפה בדירות ורק לאלה שאושרו יוקצה מקום. העובדה שהיהודים שבו והננו בין יהודים, הוסיפה לנו עוז ועצמה. תחת חסותו של הדייר שחזר, דייר רשמי שרשות לו לגור, הבערנו אש וערכנו סעודה מכל הפרודוקטים שלנו, סעודה שכבר זמן לא אכלנו דוגמתה. הדייר התעצב לרגל ההרס והגניבות בחפציו ומלבושיו. נחמנוהו, צרפנוהו לסעודה ובמשך זמן קצר הריקונו מהנשאר 10 ק"ג של צפיחית ותפוחי־אדמה מבושלים קרים וחזרנו למרתפנו לישון, לחכות מה ילד יום. קוינו שישוב נרם או מישהו מהשוטרים ויורנו דבר.

יום ג׳, 8/9. שבו עוד אנשים ושבה היללה הנוראה. מכל דירה לקחו את הרוב לאומשלאג, לפחות 55־60 אלף נלקחו. לפי ההערכה השאירו לשאפים 30 אלף איש: שעבענס — 12; שולץ — 8; וכל יתר השאפים 10 אלפים. הקהילה קיבלה יחד את ההספקה לאלפיים, הפלאצובקעס 4־5 אלף, יתר 35 אלף נשארו ואושרו, והשאר יילקחו לאומשלאג.

יום ה׳, 10/9. הלשכות עובדות. החליטו לגשת לעבודה שטתית ויהי מה. אין נגרים מומחים. רוצים למסור לי שולחן עבודה שאני אעבוד בתור אומן. אנסה. קפליצקי הבטיח להכניסני לרשימה, יען שבריבוע לא אשרו שמות רק מספרים ובכלל חושבים שאחר הרע הנורא הזה יוטב המצב, ואלה שנשארו בחיים

כבר יחיו! אדרבא. אף שקשה להאמין שהמה יוותרו על שאיפתם להרסנו כליל.

נסינו להעמיד שולחנות עבודה ולגשת לעבודה. בקושי מצאנו 6 נגרים־אומנים, במקרה נשאר מנהל העבודה הראשי, קובה הגדול, וגם מנהל פלוגתנו, קובה הקטן, וכמה טכנאים שידעו להפעיל את 4 המסורים החשמליים יחד עם מסור־הטלטלה וגם מסגר נמצא, ככה שלכאורה ימשיך השאפ את חייו הקודמים ואולי יימשכו גם חיינו.

11/9/42. היריות אינן פוסקות לרגע. מעריכים ש"בריבוע־המוות" נהרגו כבר כמה אלפי איש מהמסתתרים, חוץ מהחמישים־ששים אלף שנשלחו לאומשלאג ביום א' וב' של השבוע.

עבדנו היום בלי הרף, יען נפוצה שמועה שמשרד העבודה יבדוק את השאפעס והעובדים ויחוה את דעתו בדבר הצורך והערך של כל שאפ. השמש זרחה, ימי אלול האחרונים, מטעינים את הנשמה בעצב ותוגה, מזכירים ותובעים. וזמזום העבודה וריח הקרשים וזיעת גופות העובדים וצלצול המשור החשמלי, מעבירים אותך לעולם אחר, לעולם שיופי בו, שביעות־רצון מכח שריריך, מגודל פריונך ויעילותך, ונגד רצונך הנך נסחב לריטם העבודה, ואף כי חרב־דמוקלס תלויה מעל לראשך ומאיימת, ואף כי יריות אומשלאג מצלצלות באזנים כדבורים המכינות עוקצן, ואף כי הפחד ע"ד גורל משפחתי ממלא כל תא ותא בגופך ופנימך, יוצרת העבודה שלי צליל משלה. ואפילו הפחד, הצער והכאב מקבלים צביון חדש, צביון השירה הא"י: "במחרשתי" או "נפול נפלה מהשדה". ופתאום מתכווץ המוח "מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה"? אסור, אסור כעת. אסור ליהנות מעבודה, כי כל טובת הנאה תועבה היא, בגידה, בגידה בזכר הכי קרובים, בזכר חללי העבר. אמת שכמו אז כן גם עכשיו יכול היה הבורא לחסוך "למעשה ידיו" לבל יטבעו, אם כ"כ חס עליהם. אבל בגדולות והנצורות והנסתרות — אל נחקור ונתעמק.

יום ו', 28/9. קראוני ללשכה ומכרי קפליצקי מסר לי את תעודתי. כרטיס־זהב, חתומה בחותמת אדומה של ס"ס. לרגע נתמלאו עיני דמעה ממש משמחה, אבל לדקה בלבד, תיכף עמדו לפני מחזות השבועות שעברו, בהם נוכחנו לדעת שלכל תעודה אין ערך בעיני הגרמנים. לו מסרו לי את התעודה הזו בזמנה, הייתי חושב את עצמי למאושר; הפעם, אדרבא, קבלתיה בסבר פנים יפות, יען נזכרתי חלחולי לבי בעת כל סלקציה, כשכולם מרימים את התעודה למעלה ותעודתי בלי ה"צפור" מעוררת בי פחד תדיר. אבל שמחה ואושר, בטחון והצלה לי ולמשפחתי, לא ראיתי כבר ב"צפור" הזו. הודיתי למכרי ושמחתי בלבי על שישנו עוד דבר המסוגל לעורר קורטוב שמחה בלב יהודי ושמחתי שאיני נופל מאחרים. כעת גורלי כגורל כל הפועלים.

היום קבלתי גם מרק שני ממטבח שארתי. בטחנה הסגורה נתחבאתי, פתחנו את המרתף ואכלנו סעודת ליל־שבת כדת וכדין, כמעט לשובע. לחם לא חסר לנו, מרק היה בשפע. לקנוח השארתי את ה"צפור". אחרי שגמרנו ושבענו הוצאתי את תעודתי והראיתי לשתי יקירותי את ה"צפור", חותמת אדומה מטושטשת, כאילו גבה גם מזוהם, עלי תעודתי. ופתאום נוכחתי כמה אמת בפרדוכסים וראיתי

במו עיני את האמת המרה הזו. אשתי וילדתי תפסו את התעודה, לחצוה לחזיהן והתחילו מנשקות את החותמת האדומה הזו, "צפור" גרמנית זו של ההונים, של הרוצחים ההורגים את עמנו, משפחותינו, כל היקר לנו, ההורסים חיינו וכל עושרם, את יפיו, תכנו, שאיפותיו וחלומו. נשקו את חותמת הגזלנים, נשי ישראל העדינות הללו. חשבו והשלו את עצמן העדינות, האומללות, שגאולה תביא להן הגושפנקא הזו. הן לא ידעו בישבן במרתף, את האמת המרה שלמדתי אנוכי, שאידיאת־ההרס היא מצוה אצל הגרמנים ההיטלריסטים והם אף מתפארים בה.

בשאפ נפוצה שמועה, ישנה־חדשה, שזהו כבר הסוף. יחטפו עד יום 1/10 ובזה ייגמר. אלה שזכו להיות בשאפעס ולעבוד, כבר יישארו בין החיים. כל הצרה בנשים וילדים, שמספרם כבר פעוט ובכל זאת נגדם מושחזת עין הרוצחים. יצטרכו בעצמם להוציא את כל הנשים והילדים על אחריותם האישית. בכל שאפ שימצאו בו ילד או אשה, ייהרג המנהל והשאפ ייסגר.

25/10 1942. בערב בא אלי בן המנהל, שאחרי שנודע לי שהיה 2 שנים בארץ־ישראל, יודע עברית ומקצת ערבית, ושמע כי אני הייתי מורה ברוסיה לשפה האוקראינית, שפת־האם שלו, בה נענעה אותו המיניקה בערשו — התידדנו מעט והחלטנו אפילו להמשיך בחקר הערבית ובהעמקת העברית. ואחרי שניהל שיחה קצרה בדברים של מה בכך, בקשני שאצא מעט אתו ולאשתי אמר שיש לו ספריה גדולה שאסף מספריהם של אלה שהלכו לאומשלאג, ורצונו להתיעץ בי איך לסדרם בקטלוג.

יצאנו, הכניסני לדירת אחד הפועלים שלנו, נגר רהיטים, אחד האמנים החשובים בשאפ, ושמה הקריא לנו העתק מדוקומנט, נורא ואיום שנכתב להימלר, ראש הס.ס. בגרמניה, חתום ע"י השטן בעצמו, היטלר. תאריך הדוקומנט — סוף פברואר ש.ז. ובדוקומנט הזה מצווה היטלר להימלר, להבדיל פלוגה של כמה מאות אנשים מטובי וחשובי ס.ס. ולמסור להם את התפקיד להרוס ולחסל את היהודים באירופה. האנשים האלה מחויבים לקבל חינוך מתאים, שידעו למלא את תפקידם בדיוק וביסודיות. לצידם יעמדו אוקראינים ולוטישים שיחונכו כהוגן לכך ויעזרו להם בביצוע תפקידם. לצורך ההרס השלם יסדרו מחנות־כליה בהם יחוסלו היהודים. עבודת הגמר תעשה באופן כזה: א) שחלק אחד מן היהודים יחשוב שההרס נוגע רק לחלק השני ויעזור להרוס אותו, ואחרי־כן ייהרס גם הוא. ב) שהעמים האריים יהנו מהעבודה הזו. הדוקומנט הזה חובר אחרי שאמריקה הודיעה שהיא תצטרף למלחמה נגד גרמניה.

ועוד הוסיף בן המנהל, כי הס.ס. הוא גוף בפני עצמו שאין לשום שלטון רשות להתערב בעבודתם. לאן שהם באים, נמסרים לידיהם כל היהודים והמה עושים בהם כטוב בעיניהם. בבית־ספר מיוחד בלובלין חונכו אוקראינים ולוטישים, רוצחים כמוהם, וקיבלו שיעורים מידי מומחים־רוצחים כגלובוצניק, מנהל דאכאו, רוצח עליון. כל הפעולה נעשית ע"י ס.ס. ואוקראינים, ובהתאם לפקודה משתדלים בכל עיר לנצל את המשטרה היהודית למטרתם, בעשותם לכאורה כאילו אין הדבר נוגע לשוטרים, אולם אחרי גמר הפעולה מחסלים גם את השוטרים.

על־פי הפקודה אסור להם לבוז ולשדוד, הרכוש נשאר לטובת הארים, כדי

שיראו בעליל ערך הטובה הנעשית להם ברציחת כל היהודים. הוא עוד הוסיף שההעתק הזה הגיע לידי המפלגה הפולנית, אשר גם יהודים משתתפים בה. עוד בימים הראשונים של הגירוש שלחה המפלגה העתק, אך לאסוננו נתפסה האשה היהודיה הזו בשער ע"י גנדרם; גם ביום הראשון הנורא ב־6/9, נשלח הדוקומנט ליהודים כדי שידעו את האמת, ושנית קרה מכשול, וככה הגיע הנייר לידינו באיחור רב.

לפי הידיעות שמסר המביא את ההעתק, נוצרו בפולניה 5 מחנות כאלה: טרמבלינקי בלזעץ, סאביבאר, מאידנק, ויאנוב ובהם מחוסלים היהודים במקום. לפי ידיעות המפלגה המה נחנקים באדים, קבוצות, קבוצות. עדיין לא עלה בידם לבדוק את הדבר בדיוק, יען שהגישה למחנות שמורה מאוד ויורים בכל זר הקרב. פקידי הרכבות יודעים שבמחנות הללו מורידים את האנשים, מעמידים אותם בשורות, מצווים לרכבת לנסוע בחזרה מבלי לדעת מה קורה שם, פרט לדבר אחד וזהו הריח הרע, ריח כאילו של בשר סרוח, מורגש תמיד כשעוברים בקרבת התחנות הללו.

הוסרו כל המסוות והחשדים! שם בטרמבלינקי וביתר המחנות נהרגים בני־ישראל לרבבות.

זמן רב ישבנו כולנו נדהמים למשמע הדברים ומודאות המוות שהתחילה פתאום דורכת בחדרנו, בחדרי לבנו; אין מנוס, אין מקלט, אין הצלה. אין עצה אחרת, יש להודיע לכולם את האמת ולצאת כולם היערה. לברוח, להסתתר, להתכונן, ללחום, ללחום!

ביוקר נמכור חיי כולנו. והודיע לנו בן המנהל שלמסקנה כזו הגיעו גם בשאפים אחרים וגם בגיטו, אלה שנשארו. אחרי שנודע תוכן החוזר הזה ונוכחנו לדעת שאין הצלה, הגיע להחלטה אחת: ללחום! למות לא כפחדנים, למות מות גיבורים! ייהרג כל אחד ויקח אתו לקברו פגר גרמני אחד וידע כל העולם ויידעו הדורות, כי לחמו שרידי העם עבור קיומו ונפלו.

4/11/82. הציניזמוס והסדיזמוס הגרמנים מגיעים לשיא שיוצג למופת ויצטרכו ללמדו בבתי־ספר לאות ולדוגמה. הנה באלה הימים עברו דרך וארשה רכבות טעונות יהודים מצרפת ובלגיה בקרונות־פולמן; במחלקה השניה ישבו יהודים, יהודיות, שתו יין, אכלו גבינות ושאלו לקולוניה טרעמבלינקי. הם הסבירו לפולנים ולשוטרים העברים שנמצאו אותה שעה בתחנה, כי הם נשלחו מצרפת בכוונה להתישבות בטרעבלינקי, יען שביצות שמה וערבות והמה יהודים חרוצים, נבחרו כמשלחת לפעולה זו. כשגילו להם את האמת לא האמינו, אבל כאשר גם השוטרים העברים אישרו את הדבר, קרו שם מקרים משונים: שנים יצאו והפילו את עצמם מתחת לקרון ונהרגו, אחדים הרעילו את עצמם, רבים התחילו לבכות, אחרים התחילו מכים בראשם, בפניהם, לחבק נשותיהם וילדיהם ולהיפרד. הספד ציבורי פרץ בתחנה. הם חילקו לפולנים את היין והגבינות וכשהרכבת זזה, הובילה כבר מחנה־בכות אחד.

אכן זהו סדיזמוס וציניזמוס בכריכה אחת: קולוניה טרמבלינקי! ובגאוה הודיעו היהודים הטיפשים הללו, כי רק בהם בחרו היות שטובים וחשובים

המה ויודעים מלאכת קולוניזאציה. ושמא לא ספשים הינם, אלא אנשים בלבד, ואנשים קשה להם לתאר פיסגת בסטיאליות כזו, אליה הגיע בן־השטן הזה.

של נעליך מעל רגליך (עדות ראשונה מן התופת)

10/11 1942. "של נעליך מעל רגליך, כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא" אמר האל למשה כשנגש לסנה הבוער. אל, הוא ידע וראה את התבערה הגדולה והנוראה שלנו. ואני אומר לך, קורא נכבד, של נעליך מעל רגליך, כי המקום אשר אתה עומד עליו קדוש, קדוש, קדוש הוא.

איני יודע אם אחיה עד בוא השלום, כי מדוע זה אחשוב שאהיה יוצא מן הכלל ולא אשרף בשריפה הבוערת לכולנו, כולנו, ובפרט כעת אחרי שיודע אני את כל האמת וראיתי את פני השריפה כי זועמת היא ואין לה רחמים. אבל אם אגיע לעת כזו, אז אם פנקסי זה יפורפפ בלעדי, אבקשך, קורא נבכד, כשתגיע למקום הזה, התרכז, תעביר את פיזור רוחך הטעון מחשבות שונות, תתרכז ותהגה בלבך, המסוגל הנך לקדושה גדולה, אולי הכי גדולה בעולם, למסתורין המסתורין, לסוד־הסודות, להעלאת העילאות, לבית־עלמין הכי גדול בעולם שכמוהו לא היה עדיין ואולי לא יהיה לעולם. כי הנך מביט בעינים לתהום הפעורה הפתוחה לרווחה של עם שלם, הנך שומע רעש, המיית גלי מיליונים ליטראות דם שזרמו מגוויות ילדים, ונשים וגברים וזקנים, זרם ששטף וישטוף לעולם ולעולם, כבר לא ייאסף אל מנוחתו, דם שיצעק ויתבע. הנך מאזין לקול דמי־אחיך, דם אנשים הצועקים אליך מן האדמה!

התרכז, חביבי, אל תתפזר! אל תתקרב למקום הזה לא בשעת אכילה ושתיה ולא לפני השינה. אטום אזנים שלא יגיעו אליהן צליל זר ורחוק, פקח עינים לרווחה, פתח תאי לבך, צוה לדמך שיעמוד הס, ויקשיב, יקשיב, יקשיב לשטף־הנצח של הרצח הגדול בעמים ובעולם. יכה לבך גלים ומשברים, זעה תכסה פניך וכאב יקנן בנשמתך, כאב שידרוש, יתבע, יחוס, יעזור, יקים וייצור ממך יצור איש חדש — ואתה, האיש החדש, תחדש את סביבתך. הסכיתו כולם, בקונטמפלציה (בכוונה) קדושה, לאנקת קדושים וטהורים שהלכו לעולמם, שהובלו למות־עולמים ע"י רוצח־הרוצחים ולא נגדמו ידיהם, לא נשרפו מוחותיהם, לא פקעו לבותיהם — בשלחם איש, ילד, זקן, נער ובתולה במיטב שנותיהם, לשאול תחתיה, על לא עוול וחמס בכפם.

הסכת ושמע! היום בא האיש, כולו גזע שדוף, כולו זכר של פרצוף ודמות־איש ולא יותר. רק זכר מכל אלה: עיניו נדמו, לחייו נשדפו, ברכיים כשלו, ידיים רעדו, קולו חלחל, שיניו נקשו, כזה הוא האיש שבא. בא איש משמה, מטרבלינקי. איש משם! איש אחד ברח. ניצל! ניצל איש משמה, מטרבלינקי. השכיבוהו — לא יכול לישון; הושיבוהו — פחד לשבת; דברו אליו — פרפר מפחד. אוכל הגישו לו, פחד לטעום. שתה, רק שתה בלי הרף. ועיניו הביטו בפיזור נורא ובחשד ובפחד. בבית אחיו הוא נמצא ורועד לכל רשרוש הדלת, לכל פתיחת פתח, כל הד צעדים מעורר בו זעזוע, וכבר הוא מתכונן לברוח. מרגיעו אחיו, מדבר על לבו, מבאר לו: פה כולם כמוהו — מחכים לתורם. פה כולם בני־מוות, בני טרבלינקי גרים. זרים אין פה. אל יפחד. עברו שעות. קמעא, קמעא האכילוהו, הושיבוהו, הרגיעוהו, נגבו את זיעתו, דיברו על לבו, כסוהו, חממוהו;

נח לאט, לאט, הלא כל העת רץ, רץ בלי הרף, מטורף ומשוגע ממחזה עיניו וממשמע אזניו. רץ כדי לברוח, לברוח משם. לא ידע שישיג מקום ובית, בית־אח הקיים עדיין. היה מוכרח לרוץ, לברוח. לברוח מהמחזה ואם גם יישרף בריצה. לבו ייפקע, הוא מוכרח לברוח מן הריח המטורף צורב העינים. הביט סביבו: פה עדיין חיים, עוד יהודים חיים בעולם! נענע הוא בראשו. הוא יודע שהכל בלוף. חופשה קצרה נתן לו מלאך־המוות, תיכף יבוא לקחתנו. גם אותו יקחו חזרה והפעם כבר לנצח. יקחו לטרעבלינקי. טרעבלינקי זעזע כל ישות. ובערב נשארנו עמו שלושה, אחיו ואני, והוא פתח פיו וסיפר:

הוא נחטף בשבת, ביום ה־5 באוגוסט, אז כשקיבצו את השאפ והוציאו את כולם, דוקא הכי טובים ובעלי־המלאכה נדחפו לאומשלאג. אז חשב שהאומשלאג הוא תופת ממש. היום הוא מעריך את המקום הזה מנקודת־ראות טרעבלינקי ולכן נדמה לו, כי המחנק שמה, הספאזמות, התעלפויות, רעב, יריות האוקראינים לתוך החדרים, מכות־רצח של השוטרים היהודים ובעיקר הזעזוע שנוצר מחריקת גלגלי הקרונות ונקישת הפטישים בגלגלים — כמשחק ילדים, ולכל היותר פרולוג, מבוא, פרוזדור, בו רואים רק את סימני המחזה, אבל לא את המחזה גופא. אמת שחיכו יבש באומשלאג מצמאון ואנשים מכרו שעוני זהב, טבעות־קידושין ומתנות־דורות, עבור כוס מים באושים. אמת, שאמהות שברו את צמאון ילדיהם בריר פיותיהן, אמת שבלילה נכנסו אוקראינים, תפסו כמה אנשים העומדים ע״י הדלתות, הוציאום החוצה, פשטום ערומים, צוו להם לרקוד וירו בהם, כזורק סכינים, אשר לא ממית תיכף ומיד, ובמקום בלב או ברקות, פוגע מסביב הגוף, באצבעות, בבהונות, באזנים; וצחקו הרוצחים כשהגורים האלה רקדו מכאב וזוב דם נורא, צחקו והמשיכו את משחקם, ולחדר בו נכלאו האנשים חדרו צעקות וזעקות האומללים ונסרו כבמשור חלוד. כל קמט־מוח נמתח לחוד, כל עורק וגיד לחוד. אמת שבעת שגרשום לקרונות שעמדו כקברים שחורים, בלי אור, בקצה המסילה, הכום מכות־רצח, מכות כה אכזריות עד שהרבה, הרבה, בעיקר זקנים, נשים וילדים נפלו במקום ונרמסו ברגלי הרצים אחריהם. אמת שכמה וכמה מעדו ונפלו על האומללים הללו ונהרגו.

וכך הוא המשיך וסיפר כשכל גופו רועד, על הקרונות שנדחסו לתוכם, מלאים עד אפס מקום, בהם לא היה אפילו מקום לעמוד והאחד נשען על השני, על התעלפויות ועל חוסר אויר נורא. ואח״כ כשהרכבת זזה כעבור שעות רבות של עמידה על הפסים — החלו הבכי הנורא, הזעקות, האנחות, התעלפויות ואף מקרי מוות ארעו בקרון. ועל השעות הרבות שחלפו ואנשים ובמיוחד ילדים שעשו צרכיהם בקרון, ועל נסיונות של צעירים וחזקים לשבור קרש או שניים ולפתוח חור בדפנות וברצפת הקרון ע״מ לברוח, ועל נסיונות בריחה של בודדים, ועל שעות איומות של בכי ודמעות.

״יהודים נאמר וידוי!״ — צעק אחד יהודי נמוך־קומה והתחיל בקול חזק: ״אשמנו, בגדנו, גזלנו, דברנו דופי״. כוח המכות שהכינו באגרופינו על חזינו היה כה חזק, שהדמים את רעש הגלגלים, את שריקת הקטר, את צעקת האנשים

בקרונות אחרים, את היריות של האוקראינים, אפילו את המיית פנימנו, נסענו וצעקנו... "מרדנו, נאצנו, סרנו"... והכינו על חזינו.

הקרון נעצר. הרכבת עמדה. הפסקנו את הוידוי, שכבר כמעט ונגמר. שקט. פתאום מגיעים מקרונות השכנים שלנו צעקות, זעקות נוראות. כאילו נכנסו לתוכם שוחטים וחוטפים אחרים ומורטים שערות ראשם ותוחבים את הסכינים בושט, צעקות כה נוראות. התחלנו גם אנו לצעוק: "מה שם?" — "מה שם?" באידיש, בפולנית, באוקראינית. לא באה תשובה. זזנו ואז הגיע לאזנינו בפעם הראשונה דרך הסורגים השם שיקולל לעולמי־עד, שלא יחונן לנצח, שיישאר לדראון־עולם ובלהות־עמים, השם המשגע והמזעזע "טרמבלינקי".

נוסעים לטרמבלינקי, טרמבלינקי, חזרנו כמטורפים, כולנו ידענו, אף אחד לא השלה את עצמו, שתחנת־מוות הנהו, שטרמבלינקי הוא שמו של הקבר המשותף שלנו. לא ידענו את הצורה, את אופן החיסול, אבל חשנו את הגמר עצמו באופן מוחשי ופנימי.

"טאטע־פאטער (אדוננו אבינו), טרמבלינקי!" — צעק אחד פתאום והבכי נשנה מחדש. בפתח שהצליחו לפתוח באולרים ובכלים שונים — ניסו אחדים להשתחל ולקפוץ מהקרון.

"שמעו, פנה צעיר אחד לקהל, אני מעיז לקפוץ, אבל אין לי פרוטה בכיס. אם אפילו אנצל — אמות מרעב, מי יתן לי הלוואה? הלוואת־מוות של רבבה". שקט, ממלמלים, מתווכחים, טוענים. הצעיר פונה לגביר אחד ודורש ממנו רבבה אחת. יודע הוא שיש לזקן הרבה רבבות, רבבה אחת לא תקטין את עשרו ומה ערך לכל עשרו ברגעי־מוות — אולם הזקן לא נתן לו, בתקוה שאולי יפדה את נפשו בכספו. אולי יקבל האוקראיני כסף ויעזבו לנפשו. אשה אחת מסרה לצעיר את ילדה הקטן וסכום כסף רב. היא הביטה בשריריו המוצקים, בעיניו שברקו לאור הפנסים החשמליים, בהם האירו את חשכת הקרון, והאמינה שגבר זה יציל את ילדה. קשרו את הילד לגבו של הגבר, הרימו את הגבר כשהילד עליו, דרך הפרצה. הוא החזיק בידיו המוצקות בדפנות, עוד קרא לתוך הקרון "להתראות" ולאם שלח מבט מהול אהבה והכרה, ונעלם. לא שמענו הד יריה וגם לא את החריקה מעוררת הצמרמורת שתעיד שגלגלי המסע עברו על גופו "אולי עבר" מלמלו שפתותינו. "ודאי עבר" — צהלה האם. ילדי יחיה, יחיה, זה אשרי, ויפגוש באביו שברח בזמנו לרוסיה וימסור לו, ימסור, מה סבלה אמו, לאן נסעה וכיצד נגמרה. ימסור־ימסור וייקח נקם, ינקום את מותי. שתיקה. נקמה. נקמה — חרקו שן. רגש חדש אחז באומללים הנוסעים למוות.

שני צעירים נוספים התכוננו לקפיצה. עשו את התרגילים הנחוצים, למדו איך להתכווץ, להחזיק ידיים ורגליים יחד, איך פתאום להתמתח, כדי ליפול הרחק מהקרון. חלפו שעות ע"ג שעות ורבים נרדמו, כמה זקנים מלמלו תפילות, זקנות בכו, אמהות ליטפו את ילדיהם והנשארים שקעו בהזיות.

טרמבלינקי! טרמבלינקי... נשמע קול עובדי הרכבת המודיעים על המקום אליו הגענו: טרבלינקי, לצאת!

כאילו חתך מי באיזמל חד גוף חי לשני חלקים, ככה נדהמנו כולנו בבת אחת. בעיני כולם סימן־שאלה אחד, וכבר מכות וצעקות וכבר שומעים רשרוש רגליים יוצאות מהקרונות וכבר ניגש מי לפתוח את פתח קרוננו ובטרם מסרנו

לעצמנו דין־וחשבון והנה כבר עזבנו את הקרון וכבר רץ אחד מהם ובודק הנשאר מישהו בקרון וארבע יריות מעידות שכבר חיסל את אלה שנמצאו שם ואולי ירה במתים בחשבו שחיים המה.

הועמדנו בשורה אחת, רחבה, גדולה. מהרכבת יצאו כמה אלפי איש. מעמידים אותנו, צועקים, מכים, מפקדים. עומדים! הרכבת נסעה. הולכים לא רחוק. לפנינו עצים. גדר. גדרות. בנינים קטנים, אנשים עובדים, גרמנים עומדים, ריח שריפה חודר לפה. בתוך האנדרלמוסיה חודר השם טרבלינקי! טרבלינקי חוזר כגלגל טחנה במים אדירים. הולכים שוב. מסדרים אותנו. יוצא המפקד, איש צנום, גבוה, פרצוף רוצח, בידו שוט קטן. נואם, נואם קצרות, אך הנאום, השפה הזו, שפת רצח ושוד, שפת גזלן ומחרחר מזימות, שפת מיאוס ופיגול, שפת בגידה ומרמה, שפת הנחש הקדמון, שפת שאול פתוחה. נואם ואומר: שפה יהיה לנו טוב, נעבוד. רימונו האומרים שפה עבודה קשה, מי שעובד בשקידה נהנה מזכויות. העיקר חריצות ונקיון. עומדים כולם ומשתוממים. לעבוד!? פה נעבוד? רגע ויתוש תקוה כבר זוחל במוחות כולם. אולי הגזימו? הלא אמרו שלא כולם נהרגים, שהצעירים הולכים לעבודה.

והוא מוסיף: לפנינו טרנספורט גדול; סדר־היום של העובדים במחנה־עבודה טרמבלינקי הוא: ב־6 קימה; 6.10 התכוננות לרחיצה; 6.30־7 רחיצה; 7—10 עבודה; 10 — ארוחת־בוקר; 10.30־12 עבודה; 12־13 צהרים; וכו׳ העינים ממצמצות והמוח עף במהירות אוירון־עבודה, בוקר, צהרים, ערב, ארוחה, סדר, משמעת... פתאום ניגשים כמה ס.ס. ומוציאים משורותינו כ־20 צעירים ומעמידים אותנו לחוד. אחר־כך מסדרים את הטרנספורט — הגברים לחוד, והנשים והילדים לחוד. עיני הנשים והילדים הנפרדים פתאום מאביהם, מתמלאות דמעה. כמה מהם פושטים את ידיהם וזרועותיהם מול בעליהם־אביהם, אבל אין זמן לסנטי־מנטים. הגברים נשארים במקום והנשים מובלות לבית נמוך אבל רחב שמשמאל. — "להתפשט למרחץ" — ניתנה פקודה. "מהר, מהר"! — צועקים כבר האוקראינים והס.ס. ושוטים ארוכים בידיהם. "מהר! לפני העבודה מוכרחים להתרחץ. להוריד את כל הלכלוך" מסבירים הס.ס. בשוטים. הנשים והילדים מתפשטים, נשארים בגרבים, בלבנים. "לפשוט הכל, הכל" צועקים ומזרזים. ופתאום עומד מחנה של אלף איש ערומים, בבהלה ודחיפה. הרבה מחזיקים ביד חבילות קטנות, עושרם האחרון, כסף או זהב או אבנים טובות. עוברים הגרמנים, האוקראינים וצוחקים. פתאום פקודה: "לרוץ למרחץ"! וטרם הספיקו האנשים לפנות בכוון שנצטוו והנה נופלים על גבם מכות שוטים נוראים ארוכים. מחנה ס.ס. רב ואוקראינים ולוטישים (ליטאים), מחנה עצום רץ אחרי הערומים ומכה אותם מכות־רצח ובאותו הרגע מתחילה פתאום מהצד נגינה, תזמורת מנגנת, מרש יהודי או גרמני, מנגנת בשמחה ובקול רם, ופה רודפים את הערומים ומכים אותם עד זוב־דם. מהצד עומדים תליינים אחרים ומצווים לפשוט הכל, להשליך הכל מהיד, את החבילות הקטנות, הכסף והזהב ומגרשים אותם לבית אחד, השלישי מימין, בדיוק אל הבית, אשר שם התזמורת מנגנת. וכשגורשו כולם פנימה לאולם גדול לח ומזיע, סוגרים הרמטית את הדלת. אלף איש באולם צר. סצינות הקרון חוזרות, אחד עומד כמעט על השני, כל אחד משתדל להתרומם מעל לראשו של השני ולחטוף מעט אויר. כל אחד תוחב ראשו אל על כליותן מהים.

בכל האולם נשמעת רק נשימה אחת נוראה, בכבדות. פתאום נפתחים כמה ברזים ודרך אותן השפופרות חודרים אדים, אד פחם רותח ולח, וממלא את החלל, כל אחד פותח, נגד רצונו, את פיו ונושם לפנימו קלוח־אד והאד איננו פוסק, נופל על הגופות, הראשים, העינים. בתחילה הוא גורם כויה, צורב, שורף, בוער. אלף איש בוערים חיים. רוצים לברוח, לנוע, נופלים אחד על השני ושורפים באֵדם האחד את השני. אבעבועות נוראות גדלות בגוויות, מכל הגוף והראש זב נוזל נורא, העינים הופכות לחורי אבעבועות, צעקה נוראה מהולה בזעזועי שגעון ממלאים את החלל, אחד דוחף את השני, מחפש אויר, אויר לנשימה, צועק נורא ודרך הפה הפתוח חודר האד הבוער ומתחיל לשרוף את פנים הגוף. מעיים נשרפות, הקיבה נשרפת, ריאות, ריאות דולקות כאילו הציתן מי בגפרור. בחלל נשמע הד, כעין התפוצצות, קניאק, קניאק, קנאק כזה, בו מתפקעות הריאות ברעש והדם נשפך פנימה ונשרף כצלי מטוגן. נופל אחד על השני, הודפו, מתחזק בו, 8־15 רגעים מתרחצים ואחרי־כן נפתחים השסתומים שסגרו את האולם. 1,000 גברים יהודים נתפקעו בצער עולם, שעד כה לא נראה דוגמתו. אלף נשמות נגדעו מחייהן באיבן. אלף גברים, בעלים יהודים, סיימו את מרוץ חייהם, שמם וזכרם נמחק מעמם ומהעולם.

ניגשים הקברנים. אי־אפשר להפריד בין הגופות, כה נתחברו, כה נדחקו, כה נתחבקו אחד בשני לפני מותן. נתחבקו לראיה ומופת, שגם לפני המוות, בעיני השנאה הגרמנית הנוראה שדוגמתה לא ראה העולם עד כה, חי עוד רגש ידידות ואהבה ואחוה. נתחבקו למחאת־נצח נגד מפיצי שנאה ורציחה. אי־אפשר לקבור אותם באופן כזה. מביאים מים קרים שופכים עליהם ואז, רק אז, נפרדו הגוויות מהידים הצמודות. משליכים את הגופות על פני מיתקן משופע מהפתח לתוך בור ענקי ועמוק הנחפר יומם ולילה ע״י מכונת־חפירה גדולה, אותה הכינו הגרמנים למטרה זו.

ואחרי כן מובילים את הנשים עם ילדיהן לרחיצה, הנשים יצאו ערומות מצריפן, כוונו אותן לעבר צריף המרחץ. רק פנו לעבר הזה, אזי שוב התנפלה עליהם הכנופיה הקודמת, התחילה מכה אותן מכות־רצח. גבן בין רגע נתחלף לאדום וההצלפות הנוראות בלטו על כל גב. הרבה ילדים נשארו בדרך ונרמסו. התזמורת מנגנת בלי הרף, והן גורשו למרחץ. המרחץ נסגר הרמטית ל־15 רגע ואחרי־כן פתחוהו. פתחו את הפתחים בדפני המרחץ, הנשים כה חיבקו אחת את השניה, החזיקו את ילדיהן, עד כי הרבה דודי מים קרים לא הצליחו להפריד ביניהן; והמכונה החופרת, חופרת בלי הרף קבר ענקי והקברנים בועטים את הפגרים מהמרחץ החוצה ומשם בשפוע ישר לקבר. נתמלאה שכבה אחת, מכסים אותה בסיד ושוב זורקים ״מנה״ שניה של הנרצחים.

והס.ס. והאוקראינים מרימים בינתים את החבילות שהמבוהלות זרקו במרוצתן למרחץ. כסף, זהב ואבנים טובות. ומאחורי הבנינים תעלות בוערות, באש־תמידית בוערות. הרוצחים מרימים את הזקנים, החולים, הילדים, הנשים שלא רצו במהירות כאחרים ולא הספיקו להיכנס למרחץ ומעמיסים אותם על עגלה ונושאים אותם לתעלות. ולתעלות־האש הבוערות תמיד, זורקים חיים את האנשים.

3 תאי מרחץ כאלה מצויים שם והם קולטים 400־800 איש בבת־אחת ובשעת הדוחק עד אלף איש. המבנים הללו מסוגלים ״לרחוץ״ 10,000 איש

ביום. עד כה הושמדו מיליון וחצי יהודים במבנים הללו ביסורי־מוות וגיהנום, שגם השטן לא ידעם והזקנים והחולים נשרפו חיים בתעלות האש.

ידידנו העד, המספר כל הזוועות הללו, נקטעה לשונו, דמעות חנקוהו. לא שאלנוהו יותר. לא העזנו לשאול אותו על אופן הצלתו. צער כה רב ועמוק הביעו עיניו עת תאר תמונות שראה מדי יום ביומו, וכאב כה אנושי נטף מכל מלה, עד כי שתקנו כולנו. עוית או שבץ אחזוהו. אחיו השכיבו, הרגיעו. אנו יצאנו. מחר או מחרתים יספר לו את קורות הצלתו. יצאנו כ״א לביתו מבלי להוציא מלה האחד לרעהו.

11/11/42. עבדנו. מה ערך לעבודה זו כשכל מוחך מלא בטרבלינקי וכל צליל המגיע לאזניך צועק טרבלינקי ולכל מסמר, לכל פטיש, לכל קרש מחזה טרבלינקי נצמד. לא מסרנו לחברים ע״ד בואו של החבר הנמלט מטרבלינקי. אחיו, הוא עצמו ואנכי, פחדנו מ״עין־רעה״ ועוד יותר מ״לשון רעה״.

ובערב שוב סרנו לבית הנמלט, שימשיך ויתאר לנו את המחכה לנו. חברי יעצו לי לא ללכת. שמיעת התאור הוא מזוכיזמוס. אנו מכים בשוטים את בשרנו עד זוב דם. הסיפור רק מגרד את פצעי נפשנו. למה לנו התאור, הלא ממילא נגיע שמה בעצמנו. קודם או אחר־כך נהיה גם אנו בטרבלינקי ונחיה הכל, למה לנו התאור מראש. לא השלמתי. האמת נחוצה לנו. האמת המרה והקרה, נכון שהיא מרתיחה את דמינו, נכון שמזעזעת אותנו, כי סוף־סוף מועמדי־טרבלינקי הננו, אבל מאידך גיסא יש בכוחה של האמת ליצור דבר מה. באמת — מקור היצירה. אולי נחשוב וניזום דרך כלשהי להצלה. ואם לא להצלה — אז אולי למלחמה, להצלת הכבוד. כבוד האנשים, לפחות.

נכנסנו. למרות הטיפול המשפחתי החם והביתי, עדיין לן הפחד בעיני האיש והוא מתבטא בריצת האישונים לכל עבר ובתנועות רגלים המוכנות לברוח, לרוץ. ומי זה יתפלא? איש שמלאך־המוות השחיז עליו את חלפו וכבר לקח את עור צוארו בידו לברך עליו ברכת־השחיטה, נתחמק וברח ושב לחיים. איך זה לא יפחד מזכרון מראה־עיניו, מנתיזות ניצוצי ברק של הסכין המושחזת ומדמו הנקרש בו.

> לאט לאט חזרו אליו התמונות המחרידות, והוא סיפר על אותם שבועיים בהם שהה בגיהנום, על ההרג היומיומי, על החנק של רבבה ויותר בכל יום בתאי־הגז, השרפה בתעלות־האש של הנותרים. תאר את התנאים האיומים בהם החזיקו בהם, בעבדים, ובעבודה המחרידה שחייבים היו לבצע בכל מלאכת השטן הזו — עד שעיבד תכנית לבריחה עם עוד שניים מחבריו — להסתתר בין חבילות הבגדים הארוזות, בגדי הנרצחים שנשלחו בחזרה מטרבלינקי; אלא שאין להתחמק מעיני השומרים האוקראינים ולהסתתר מתחת לחבילות ואח״כ להינצל מדקירות הפגיון בחבילות בטרם שזזה הרכבת; וכבר ראה מקרים שאיש שהסתתר, נדקר בכל גופו והוצא מהקרון שותת דם.

וכאשר כבר נדחק אל מתחת לחבילות הרבות חש מחנק מחוסר אויר ומן הריח והצחנה, זז לכאן ולשם וניסה למצוא סדק־מה לאויר צח.

וכה המשיך בסיפורו המזעזע: עם התרוממות החבילות נוצר מצב חדש, כי נגלה סדק מדפנות הקרון הפתוח למעלה, שהוא בלי גג ומעט אויר חדר פנימה, שדיו היה להרחיק במקצת את המחנק ולאפשר נשימה. אבל הפוזיציה שלי כעת נתקלקלה. כבר לא הייתי מקופל בזוית, שכבתי לרוחב הקרון, מתוח לארכי. עודני לוחם כנגד המשא ומשתדל לתקן את הפוזיציה והנני מרגיש פתאום פגיון נתחב בחבילות. הכל עמד בי פתאום, כבשעון מתפקע, הכל פסק לפעול — המוח, הלב, החושים. הנה, הנה הפגיון מתקרב, מתקרב אלי. התחלתי לצעוק, לצעוק כמשוגע. הערימות סתמו את פי ושעול פרוע תקפני. הפגיון פגע בפנה, בה שכבתי לפני־כן. האוקראיני עבר פעם, פעמיים — ופסק. כעת יבוא גם חברו לעזרתו וידקרו שניהם, הבהבה בי המחשבה. אבל הנה זזה הרכבת, קרוני זז, הכו הגלגלים בפסים, אותם הגלגלים באלה הפסים, שלפני יותר מחודש קררו בי את דמי, וכעת אותם הגלגלים על פני אותם הפסים הפכו למוסיקה עבורי. ניגון עתיק, ניגון שלוש־רגלים התאים לנקישת הגלגלים וזמזם במוחי, זמזם. לא יכולתי להתמתח ולא להתקפל. נשימתי כבדה. ערימות כבדות העיקו עלי, ואני שר, לבי שר, הכל שר: מטרבלינקי... מטרבלינקי... מטרבלינקי...

לא ידעתי מה עלה בגורלו של חברי, לא ידעתי גם מה יהיה עמי כעת. איך אצא, אנא אצא, באיזה אופן; ואחרי הרעש הראשון, אחרי חדוות־ההצלה הראשונה באו המחשבות והטרידו את מנוחתי. ברחתי מטרבלינקי וכעת אפול שוב לידיהם. הקרונות יבואו לתחנה אחת בוארשה, שמה יפרקו את המשא, יראוני וימסרוני לידי הרוצחים ואגמור בטרבלינקי, ברצח, בתעלה, במרחץ, בשריפה או תחת מקלו של אויפֶן הרוצח. רבונו של עולם, הזדעזעתי כולי, חזקני ואמצני אך הפעם, כמו שחזקת את שמשון! אני מוכרח לרדת פה, באמצע הנסיעה ויהי־מה. בכל כוחי דחפתי את גבי כנגד הערימות, הרגשתי במקום אחד גמישות, הכפלתי את מאמצי ואחרי כמה זמן, שעות או ימים, קשה לי לדעת, נתרופפו מעט הערימות ועליתי מעט למעלה. נחתי קצת ומוכן הייתי להתחיל מחדש. פתאום עמדה הרכבת. שמעתי רעש והמיה וריצה. פותחים את דלת הקרון. כל דמי נקרש בי, כבר לא הספקתי להסתתר פנימה, יבדקו וימצאוני. והנה לאזני מגיע קול השפה הפולנית. הוקל לי. פולנית, זה בלתי אפשרי שאנשים נעזרים במסוה השפה הזאת, הפולנית, הלא על פי רוב אנשים משתמשים בה שימוש יום־יומי. זו לא גרמנית שצליליה הם יצורי התופת לבני התופת ולמעשי התופת שלהם. הדלת נפתחה, מי שהוא מאיר בפנס, רואה את אי־הסדר בערמות ואומר: "רד, רד מהר! אל תפחד, נו, מהר!" אני זוחל מבין הערימות פרוע, רסוק ושתי זרועות חזקות עוזרות לי להיגרר ולצאת מבין החבילות, מורידני וקול ברנש אחד, אנושי, המעורר אמון מיידי אומר אלי: "ברח היערה, אבל השגח לבל תשוב לטרבלינקי!".

שניים היינו, אבל אפוא השלישי? שמענו ממרחק רעש של רכבות, מכוניות, אך אלינו לא הגיע אור כלשהו, סימן שהננו בעמק או רחוקים מהכביש. עם דמדומי־השחר נוכחנו שהיער נמצא מימיננו ובבהלתנו רצנו לא הישר היערה, כמו שצוה לנו עובד הרכבת, אלא באלכסון לעבר בתים, שנמצאו לא רחוק מאתנו, ולמזלנו לא יצאו האיכרים לבדוק את סיבת נביחת הכלבים, וכך נצלנו. נכנסנו היערה, וישבנו שם זמן רב. רעבנו, צמאנו, אך לכפר פחדנו להיכנס. מצאנו

שביל ביער, התקרבנו אליו. בדרך עבר איכר, תלה בנו עינים מלאות חשד ושאלונו האם ברחנו מטרבלינקי, ותוך כדי דיבור הרגיענו, כי כאן זה קורה לעתים רחוקות; אמר שנלך אחריו והוא יובילנו הביתה, נגוח, נסעד ונמשיך את דרכנו: אגב כך רצה לדעת היש לנו כסף. חברי בפזיזות אמר שכסף אין לנו, אלא שוה־כסף. לי נדמה היה שתפסתי זיק פזיז בזוויות עיניו המבשר רעות, אבל העייפות, שבירת הגוף, הרעב, הצמאון והצורך בהרגעה כה חזקים היו, שלא שמנו לכך לב והלכנו. אחרי זמן ממושך יצאנו לקרחת היער ומשם למושבה קטנה. האכר נכנס לבקתה אחת ויצא עם עוד אכר והזמינונו פנימה. ברגע זה התעורר דבר־מה בתוכי, והסתובבתי והתחלתי לרוץ חזרה היערה. התחילו צועקים ואפילו רדפו אחרי, אני רצתי לא בשביל, אלא עמוק, עמוק לסבך עד שלא שמעתי כבר כל פסיעות אחרי, ואז עצרתי. פרצופו של האכר השני הבהילני יותר מפרצופו של הראשון. מעיניו נשקף הרוע. חברי כבר עמד כמה צעדים לפני, ע״י האכר הראשון ולא היה יכול לברוח. כי היו תופסים אותו מיד.

היום נטה והערב בא, וכה חזק הוא כוח הטבע, עד שלמרות פחדי, יחידי ביער, בלילה, ופחד טרבלינקי בחושי שלא פג, ופחד הרדיפה מצד האכרים, נרדמתי כאבן. קור נורא העירני. חושך. הסתכלתי סביבי, רשרושים, עלים נושרים, הטל מטפטף, חיות היער הקטנות, עכברים, יתושים זוחלים, אוכלים, ישנים — כל דבר מוציא קול, הכל מעורר פחד. התחלתי ללכת. פתאום שמעתי באופן ברור צעדים, צעדי גברים, לא של גבר אחד. שערות בשרי נסתמרו! מחפשים אותי, רודפים. שומרי טרבלינקי או האכרים. לברוח כבר מאוחר. פתאום נזכרתי בתמונות ילדותי וחיש כחתול טפסתי על עץ. ישבתי. הצעדים קרבו, גם קולות נשמעו. רוסית. דיברו בשקט, בלי התרגזות ועברו. אוקראינים. ודאי חיפשו בורחים, אולי ברחו גם אחרים חוץ מאתנו. פתאום נצנץ רעיון במוחי! דיברסנטים (נמלטים) רוסיים. הלא המה יעזרוני, יאכילוני, ישקוני ויראו לי את הדרך.

הקולות נעלמו כליל, התחלתי לרוץ אחריהם בכוון אליו פנו, רצתי זמן רב, לא מצאתי שום עקבות. ברחו, נעלמו או שמא רצתי לכוון אחר — לא אדע.

השחר מצאני בקצה היער בקרבת יאור קטן, במרחק הבריק הכביש. עמדתי נשען ע״י עץ. בכביש הלך עובד רכבת דומה לזה ששחררני מהקרון. לא ייתכן שיהיה איש רע. בכלל, פועל ועובדי רכבת הם פועלים מאורגנים ובעלי הכרה ולא ימסרו איש לחיות הטורפות. בפאתי היער ניגשתי עד ליאור ודרך מעבורת קטנה עברתיו ובצעד בוטח ניגשתי לאיש הרכבת. זה עמד והביט בי בחזקה: ״יהודי״ אמר. חיכה רגע ותכף הוספתי: ״ברחתי מ... ״כן״, הכרתי מיד, אבל מה הנך עושה פה, רוצה אתה לשוב לטרבלינקי?״ — גער בי. ״ברח מפה!״ ותוך כדי דיבור נמלך ״בוא אתי״ לא פחדתי. בביתו האכילוני, השקוני, פחד שאישן בביתו, יען שבאים אליו חברים ולא כולם הם כמוהו. הציע לי משכב בעליית־הגג ורק בקשני שלא אנחר, כי ע״י כך אביא סכנה על עצמי ועליו.

כמו־כן הסביר לי שכעת מכירים בי שבורח אנוכי, ועלי לנוח מעט עד שאשוב למראה נורמלי, אחליף מלבושים ואזי הוא ילווני לתחנה הקרובה, יושיבני ברכבת ואסע בתור פולני עד לוארשה ושם כבר אצטרך לדאוג לבדי כיצד להיכנס לגיטו. הוא גם מסר לי, שלפי דעתו כבר הוציאו את כל היהודים מוארשה, ונשארו

רק כמה בתי־חרושת גרמניים ובהם היהודים סגורים, אין יוצא ואין בא. זה כבר לא מלאני פחד. ידעתי שאם רק אגיע לוארשה, אמצא לי כבר מקום, אם עדיין נמצאים יהודים בעיר.

בערב נתאספו חבריו בביתו, ומעליית־הגג הצצתי בהם, דברו ע״ד דברים שונים גם ביהודים נגעו, על דבר יהודים בורחים ובעיקר על יהודים הנוסעים לטרבלינקי. ספרו שישנם עובדי רכבת שהפכו למיליונרים בין לילה. כי היהודים שנסעו בקרונות כמה שעות ולפעמים יום או לילה, נעשה החום והמחנק בקרונות כה גדולים, ששלמו עבור בקבוק מים באבנים טובות, גם 40 דולר זהב. הצורף העריך את האבנים בסכום ענקי לכל אבן, היות והן כחולות.

בפרצופי החבורה הבחנתי שהכסף היהודי השחית את מוסריותם וערכם האנושי. בבוקר אחרי הליל אמרתי אפוא למצילי, כי מוטב שאמשיך את דרכי בתחבורה אחרת מאשר ברכבת והוא הובילני למכרו שהושיבני בעגלה ויצאתי לדרך. 5 ימים עשיתי את דרכי עד שהגעתי לאחי.

קידוש־השם או מלחמה אקטיבית!

15.11.1942. ועוד מושכים אנו בעול החיים. כל אחד כבר יודע כעת שקיבל פסק־דין, שבכיסו נמצא כבר פסק־דין־מוות ורק שאלת הזמן היא מתי יוצא לפועל, ועל־כן חיים עדיין. אוכלים, עובדים, רבים, דנים וישנן אפילו שכבות וקבוצות שנהנות, שמחות ועליזות. נפתח קזינו בשאפ שלנו עם משקאות, כבד־אוז, טשולנט (חמין) ועוד, כאילו בשנים כתיקונן.

דברתי עם מנהל הקזינו הזה שאמר לי: אדרבא, הוא יודע שכולנו בני־מוות אנחנו. מתים שקיבלו חופשה. ומה בכך? עלינו לחכות למוות, ליצור ועדות קבלת־פנים לקראתו, כאומרים: בוא, גמור, עשה שליחותך — ואנו פה — ההיפך, נרחיקו מאתנו לפחות בכח, במחשבה, לא נחשוב אודותיו, ונשמח. ואני הוגה, פוקח עיני תמהון לרווחה ואיני יודע איך לכנות את המחזה הזה: ויטאליות, קלות־דעת, גבורה, שכחה, אטלנטידה ספוגה בהצלה, חביון של כח פיסי ומוסרי? בשאפ שלנו מתארגנים חיים נורמליים. ביום חלק עובד והחלק האחר, הרוב, סוחר בואליוטה, בזהב, בחפצים שנשארו בכל דירה מאלה שהלכו למות, מאותם המתים המכלכלים את החיים, ובערבים נחים ואפילו נהנים. נפתחו כמה חנויות־חרש, שמביאות שמוגל: נקניק, אוזים, תרנגולות, פירות, שוקולד וכדומה. פתחו כעין בר ואפילו עם מוסיקת תקליטים; בבתים משחקים בקלפים, עומדים לפתוח קלוב עבור האינטליגנטים החשובים, בראש וראשונה ההנהלה נותנת דוגמה כזאת, עורכת בכל שבת נשף במקום אחר, והנשף עשיר ביין, מגדנות ושמחה, ממש שמחה. טרבלינקי ושמחה! ומאידך גיסא האדוקים מתפללים, לומדים, יושבים ימים שלמים ולומדים דוקא הלכתא דמשיחא ומסכתות שונות, ספרי פלפול וכדומה, ונהנים מקושיא ומתרוץ מוצלח כמוצא שלל רב, הכל כבשנים כתקונן.

ציוני נלהב אחד אמר לי, שהננו עם עתיק מאוד, מכל העמים שחיו אתנו בעולם העתיק נשארנו יחידים. שום כוח לא הרס אותנו ולא יהרוס. ודוקא ויטאליות נחוצה לנו. בראותו את הויטאליות, לבו מתמלא חדוה, יען שמתאר הוא לו כמה ויטאליות שוכנת בבוני א״י. מצטער הוא מאוד שלא ישתתף בשליחות שיש לעמנו בבנין המולדת במזרח. אבל הוא שמח ומאמין שהעם

לא יסבול ובמקום יהודי פולין יבואו יהודי ארצות אחרות ויבנוה. אחד המנהלים התווכח אתי ארוכות ובאר לי, שיאוש וספק המה קרדום לגידום עץ־החיים ואיש צריך לברוח הימנו. הוא מאמין שלמרות היטלר וכוונותיו לפי החוזר הידוע וטרבלינקי — בכ״ז נינצל, ורק כשנאמין ונרצה בהצלה. ותנאי ראשון לחיזוק הרצון והאמונה זוהי שמחה.

מבלי להתחשב ומבלי להיות מושפעים מהמערך הכללי, החלטנו אנו, 5 איש, להתחיל במפעל רב־ערך. לא ידענו עוד את טיבו, הרגשנו רק שעלינו לעשות דבר־מה, שהחוזר הידוע של היטלר וטרבלינקי דורשים הגבה מצדנו. פעולה נחוצה. והערב בעשר אחרי שכבר ישנו העובדים ובבתים דלק אור מסווה, נתאספנו במטבח שלי 5 איש: בן־המנהל קוברטובסקי — פוע״צ שמאל; לובלין — שמאלי; אריה — פוע״צ ימין; שורצברג — בית״ר ואנוכי. למרות העמידה על פתח הלוע, לא פסקו מאתנו תפיסות מפלגתיות ובלי השתדלות מיוחדת אלא ממילא נתאספנו כאן ממרבית זרמי החיים הציבוריים לשעבר בפולין.

הננו דנים בפרובלימה עתיקה־חדשה: קידוש־השם או מלחמה אקטיבית? המותר לנו לשבת בחיבוק־ידים עד שיבואו לקחת אותנו לטרבלינקי או עלינו להזדיין ולהתקומם ויהיה מה? קשה להאמין שכעת כבר תשרור מנוחה ואותנו ישאירו פה לעבוד. לא לשם זה נוצר טרבלינקי.

יושבים ולוחשים כמעט מפה לאוזן, כדי לא להעיר ולהקיץ נרדמים ואולי גם לא להשמיע מלה, כי מי יודע את כל המסתובבים והעובדים פה, אולי גם ביניהם יש חשודים. היום הננו לוחמים עבור חיינו, עבור כבודנו בתור אנשים, וכבוד אנשים דורש שאיש ידע ללחום עבור עצמו בנשק בידו. אין לנו עצה אחרת ודרך אחרת אלא להכין נשק ולהתחיל במלחמה על חיינו, ואם זה כבר אי־אפשרי, כי ממילא נמות, אזי למען כבודנו, שלא יבושו בנו הבאים אחרינו, שהובילו אותנו כשור לטבח, שהושטנו את צוארנו, קיבלנו את העול והלכנו.

והיות שהבינונו שחימושו של שאפ אחד מגוחך יהיה ולא יביא שום תועלת, לא ממשית ולא מוסרית, בחרנו באיש שיבוא בדברים עם יתר השאפעס ועם הגיטו בנידון זה. קוברטובסקי מסר, שלפי ידיעותיו דנים כבר בעוד מקומות בדבר ושנקשר אפילו קשר בין היהודים והמפלגה הפולנית פ.פ.ס. בדבר עבודה משותפת לעת־מצוא. נבחר אחד לבדוק ולחקור אחרי כל הדברים הללו, ואם יוודע שאין קשר בין היהודים והמפלגה או שהקשר קלוש הנהו, יעבור הוא לעבר השני, לעבר הפולנים ובמקום יווכח מה מצב הדברים. לאריה מכר טוב, נגר פולני, הוא יפנה אליו, ילון אצלו כמה לילות ויביא לנו בירור.

לובלין הציתה גפרור ולאורו הקצר בערנו כלפידים. 5 איש כפופים; אחד ע״י אזנו של השני. הקשר הראשון והנשק הראשון הוכנס לשאפ שלנו ע״י אמילקה (חניכתי בבית״ר) ומלוותה קלטה.

18.11.1942. חוזר חדש שקראתי היום גזל ממני את כל תקוותי בנוגע לקיום משפחתי. בחוזר כתוב שבפולניה קיימים כבשנים, וטרבלינקי הגדול מכולם. אבל גם היתר, כגון: בלזץ, סוביבור ושצ׳בניץ ראויים להכרה. בטרבלינקי נשרפו עד כה 1½ מיליון יהודים; בשצ׳בניץ ¾ מיליון; בטרבלינקי נשרפו יהודי פולין הקונגרסאית, יהודי צרפת, בלגיה והולנדיה, באותן הקבוצות נסעו גם יהודי גרמניה,

אוסטריה וצ׳כיה; בשצ׳בניץ נשרפו ודאי יהודי גליציה, כי זה כבשן ראש למדינה דהתם.

המספרים האלה נאספו ע״פ הערכה. עובדי הרכבת הפולנים מסרו למפלגה כמה קרונות עברו מהיום הראשון לגירוש עד כה ונתקבל מספר ממוצע לכל קרון והסכום מורה על המספרים המבהילים האלה. אם אפילו נקבל מקצת הגזמה במספרים ואם גם נקטינם ב־20%—30%, יוצא שעד כה נשרפו כבר בכבשני פולין לא פחות מ־3½ מיליון יהודים, רובם כמובן מפולין. פולין מנתה לפני המלחמה 3½ מיליון יהודים. בשעת המלחמה ברחו רבים לרוסיה, מעריכים את מספרם ב־½—¾ מיליון, ¼ מיליון נהרג, או מת לרגלי תנאי־מלחמה, מגיפה, פצצות — נשארו 2½ מיילון יהודים בפולין. ברוסיה חיים כמה מיליונים וגורל הנכבשים בערי רוסיה קל לתאר, אומרים שנהרגים שם בהמונים. בקיוב, עת נכנס אליה הצורר, נהרגו בליל אחד רבבות יהודים וככה ביתר הערים. זה חשבון לחוד. אבל בכבשנים, חניקה באד, נהרגו עד כה 2—3 מיליון. לפי הערכתנו ״חיים״ עדיין בפולין ¼ מיליון יהודים, בלודז, בוארשה בקראקוב, בלבוב, בסוסנוביץ־בנדין, בצ׳נסטוכוב, בביאליסטוק ובכמה מחנות בסביבת לובלין.

כעת החשבון ברור. עוד ¼ מיליון עומד להיחרב לפני החגים והשאר כבר נגמר, נסתלק. ובגליציה נהרגו ¾ מיליון — יותר לא היו. לפי הסטטיסטיקה היו בגליציה 800,000 יהודים. לרגלי תנועת אוכלוסין בשעת המלחמה נגרע המספר ל־¾ מיליון ואלה חוסלו.

מסתורים (בונקרים) ונשק

20.11.42. הגיטו שוב מתארגן. קיימת קהילה, אמנם קטנה, ומשטרה מצומצמת, בית־החולים ואפילו בית־הסוהר, הכל כמנהג גרמניה נוסח פולין. העיקר שעלה בידי הגיטו להשיג שכל ההספקה גם של השאפים תימצא בידיה, זה פתח לאלפי קומבינציות ואפשרויות. רושמים את פועלי השאפ, פעם עם נשותיהם ופעם בלעדן. רושמים את הפועלים שאושרו ואת אלה שלא אושרו. ומשיגים מאת הטרנספר והדיסטריקט מזון יסודי רק עבור אלה שאושרו, ומעט מזון גם לבלתי נשארים ורזרווה לכלכל את אלה, שלפי החוק אינם קיימים, אך ״שומרי־החוק״, יודעים שהינם קיימים, ולמען האמת הם מכלכלים בעיקר רק את עצמם ואת המקורבים. חוץ מירקות שמשיגים כמעט ע״פ רשיונות מהשוק החפשי, הנמצאים במידה כמעט מספקת, משיגים את כל היתר על קצה המזלג. אפילו הפועלים בעלי האישור, שעבורם הלא ניתן הכל, מקבלים כמה דַקה לחם ביום, וכמה טפות דבש לעתים די רחוקות. וההתרגזות פה במחנה הפועלים עולה מאוד, יען כל אחד מבין ורואה את המשחק השפל. כמה אנשים ממלאים את כרסיהם אוכל עד להתפקע ואת כיסיהם בכסף עד להשתגע — ע״ח אלפי אנשים רעבים.

הלילה היתה לנו פגישה שניה במטבחי ודברנו ארוכות על כך שניקח את רסן הנהלת העבודה בידינו ובענין השביתה העומדת לפרוץ בקבוצתנו, עקב מחאת הפועלים נגד מנהלי־האספקה בשאפ; אלה יסודרו להבא על ידינו ע״פ תכנית מסוימת שנעבד.

שני המקשרים הודיעונו שגם בשאפים ובגיטו נוצרו קבוצות דומות לנו, ובאנו לידי 2 מסקנות: זיון הפועלים לעת מצוא וחפירת סכרים (בונקרים) מתחת

לאדמה. סכרים שיאפשר לאקטיוו, לעיקר לשרוד, לחיות כמה חדשים מתחת לאדמה. בעבר השני, הפולני, חושבים שהמלחמה מגיעה לקיצה והגרמנים ישתדלו כעת לחסל את היהודים. אולם היהודים יגנו על עצמם.

החלטנו לטפל בענין הנשק. בחרנו באריה שינהל את עבודת המנהרות. החלטנו לטפל בעניני הפועלים לאחר שנסדר את הדברים הראשונים שאינם סובלים דיחוי. אמילקה חזרה שוב עם מטען נשק.

22.11.42. בפסיכיקה של הפולנים חל שינוי. עד כה חשבו שכל פטיש גרמני מכוון כלפי הראש היהודי בלבד ושואף למחוץ אותו, והנה נוכחו אחרת; המפלגה הסבירה בחוזר מיוחד שהגרמנים לא התוו את הגבול רק עד היהודים, היהודים הגם התחלה, הפולנים הם ההמשך. בחוזר מיוחד מודיעה המפלגה, שבטרבלינקי הרחיבו את הכבשן. במקום 3 קומורות (אולמות־כבשנים) נבנו 10. ולמי, שואל החוזר, נועדו אלה אחרי שהיהודים כבר נשרפו. לשלושה מיליון יהודים הספיקו 3 קמורות, למי נועדו כעת 10, אם לא לפולנים, כדי להשמידם, וכאן — בפולין — ליישב גרמנים?

לא חשוב לחקור כמה אמת בחקירה הזו; מספיק לקבוע שפחד אחז את העם והם מביטים כבר על גורל היהודים מנקודת־ראות של שיתוף־במלחמה. בלי להתחשב בשיטה הזו או אחרת השוררת במחנה, אנו רוכשים נשק, כדי לארגן את כל הפועלים למלחמה, ולבנות סכרים לאקטיוו.

בערב ניגשנו לעבודה. אריה ברר מרתף אחד בחזית הבית בנובוליפקי 39 ואליו כניסה אחת. החלטנו לסתום בבניה את הכניסה, כך שלא יכירו שפה היה דבר־מה, לפתוח ברצפת שוער־הבית 3 קרשים לאורך כל החדר ודרכו לרדת פנימה. כל הקונץ הוא בזה שהסדקים בין הקרשים ימלאו תמיד אותו אבק־רפש הנמצא בחרכי הקרשים האחרים, ושלא יראה חור או סדק בקרשים. הפעם עמדו לי ידיעותי בתור נגר־אומן. יעצתי לאחד בין קרש לקרש באותם הסדקים בני 2־3 מילימטר פיסת בד הדוק במסמרים ולהדביקו ברפש וטיט, שיראה כטבעי, ונתקבל הרעיון.

כמעט כל הלילה סחבנו לבנים. מקצת שגנבנו מחומה הנבנית סביב השאפ ע"י הגרמנים ומקצת שהוצאנו מתנורים וקירות הרוסים בבתים ובשאפ. ואריה נגר־טיח־בנאי יסד את המסד וטפחו.

גדל מספר המגינים הלוחמים. ענין אספקת הנשק שהיה בעוכרינו, יען שלא היה לנו מקור להשיג אקדחים ויתר כלי־זין, וגם הקשר עם הקבוצות בגיטו והשאפים לא הפחיד אותנו; עתה זה קיבל אצלנו צורה חדשה, צורה ממשית.

לפני כמה ימים קיבלתי טלפון, שחברי קוסובר מרדזימין ברחו מעירם כמה שעות לפני התחלת הגירוש והינם מסתתרים בוארשה. אחרי משא־ומתן קצר מצאה אחות שלהם, שושנה, עוז בנפשה לבוא אלינו לשאפ כדי להתיעץ מה לעשות ולפי דבריה להוציא גם אותנו, שנסתתר אצל פולנים עד יעבור זעם.

באה שושנה, ששמה הנוצרי היום אמיליה, והסבירה לי שאמה ורוב משפחתה הלכו בדרך שכל באיה לא ישובון, ולבה מתפקע בפנימה; רק לה, ולעוד אחות אחת ולשני אחיה — עלה בידם לברוח, והם מסתתרים אצל פולנים, ומוכרים

בתור פולנים. כולם עשו להם ניירות, קיבלו שמות פולנים, גרים בהסתר, משתדלים שלא ייראו ומקוים שיחיו עד יעבור זעם.

אומץ לבה של הילדה מצא חן בעיני. לצאת ברחובות פולנים בלי סרט יהודי, כאילו פולניה היא ולחיות בין פולנים העידנא, לאו מלתא זוטרתא היא. בפרשת האקדחים קשרתי בינה לבין בן המנהל, והיא הסכימה בלי פקפוק לקחת על עצמה את ענין ההספקה של מספר אקדחים ואמוניציה. היא הבטיחה לבוא בפעם הבאה יחד עם מכרה, צעיר פולני חרוץ שישמש קשר בין השאפ והעבר הפולני, הצד השני כפי שזה נקרא אצלנו.

לילה, לילה, בונים 5 מבני־ישראל, מומחים בבנאות, חומה שתכסה ותסגור מרתף עמוק, שחור, לח, שישמש דירה לבני־ישראל לזמן־מה, אולי לכמה חדשים בלבד.

22.11.1942. לא הספקתי להירדם בשובי מעבודת הסכרים והנה הרגיש לבי הער, שלא ידע שינה מהיום הראשון של המלחמה הזו, שדבר־מה רע מתרחש סביבנו. נזדקרתי וכבר תפסה אזני פסיעות חשאיות־חשודות ולחישה סודית על המדרגות. נדבקתי ממש לצל אחד, לא נתתי לו להיעלם ונודע לי מפיו, שבשאפ השכן שלנו, שאפ־תפירה של הופמן, אשר תופס את הבתים השכנים אלינו ושהננו נבדלים הימנו רק בגדר של עץ, מחכים לסלקציה. נודע שם שבלילה או לפנות הבוקר יבואו ס.ס. לברור כמה מאות חייטים הנחוצים להם "לעבודה במזרח". בעל השאפ בעצמו, הגרמני הופמן, הודיע את הדבר להנהלה היהודית ואלה הודיעו לקרוביהם, וכעת בורחים כל אלה שנודע להם הדבר לשאפ שלנו. הפתח בגדר, המוביל אלינו, סגור באופן רשמי, אבל תשלום של 50 זלוטי פותח אותו לכל בורח ומביא על השאפ שלנו סכנה, יען בודאי יוודע לס.ס. שברחו כולם הנה, ויבואו לחפש.

מיד נפגשנו בבורחים הראשונים. צללי צללים, מבוהלים ודחופים, כל אחד רץ, כאילו רוכב כבר הס.ס. על גבו, מביט בחשד אחריו, מביט בחשד על כולם, זורק ראש לכל העברים ומחפש מחבוא.

בביתי ידעו כבר ממקור כל־שהוא שס.ס. באים הנה להוציא את הנשים והילדים לעבודת תפירה במזרח. הרבה זמן לברור לא נשאר לי. צויתים להתלבש, נתחבא אולי במרתף. בעצמי רצתי למצוא את קבוצת "ל", אולי הגיע זמן הפעולה. אך עדיין אנו בלי כלי זין, בלי אקדח, בלי בקבוקים ואפילו בלי מים רותחים — אזי מוטב כבר לחכות עד שנשיג נשק מתאים ונערוך להם קבלת־פנים כיאות, כשיבואו לקחתנו.

גם להסתיר או להסתתר לא יכולנו. המחבוא שלנו במצב גרוע, באמצע עבודתו. החומה שטוחה ורטובה, ומרתף בלי אויר ואור, ממילא בית־עלמין מוכן הנהו. והנה נודע שס.ס. היו אצל הופמן והיות שבסניף מספר 2 לא נמצא אף פועל אחד, כי ברחו או הסתתרו, אזי פרצו לסניף מספר אחד שעבד כשורה, הוציאו 100 פועלים, ואחר־כך באו הנה לחפש את הבורחים. ומענין שלאחר שרבים מבין האנשים שהסתתרו — נותרו בחיים עד כה, נעשה ההסתר עבורנו שאלה פסיכית יותר משאלה טכנית והכרח. "נחוץ להסתתר", הרגיש כל אחד, ואם גם בהסתר מצויים אנו בסכנת התגלות גדולה יותר מאשר בבית, בכ"ז

שאף כל אחד להסתתר. ההסתר הפך כאילו למילוי חובה מוסרית כלפי עצמו. ברגע שהסתתרתי או הסתרתי את אשתי וילדתי — הבינותי שאת חובתי מלאתי, כעת יכול לבוא ס.ס. או אוקראיני לגלות את המחבוא ולירות בי או במשפחתי. אני את נפשי הצלתי. את חיי לא, את נפשי כן.

עד כה הוכרחנו כולנו לגור בשני הבתים שלנו ואין עצה. כעת מסרו לנו את בית 39 וכמעט כולם חשבו להעתיק לשם את דירותיהם, יען ידעו כי בבית ההוא ישנם מחבואות חשובים וטובים, עשויים על־ידי פועלי הופמן העשירים, אשר גרו שם. נפתחה כעת פרספקטיבה של "שאבער". המלה החדשה הזו שהיא הכי מודרנית בשאפ, נעשתה כעת לתוכן חייהם של הדיירים כולם, הנשים ובמקצת גם הגברים שעברו מדירה לדירה בבית החדש, התחילו בחיפוש חפצים ומציאות שונות. ילדי כל השאפ רצו מבית לבית, מצאו והביאו הביתה ספרים, משחקים, שעונים, מכשירי־נגרות, כובעים, רובים; נשים הביאו נעלים, שמלות, חולצות, כלי־מטבח והגברים רהיטים. חסר למי שהוא כלי או חפץ הלך לשאבער, שב אחרי כמה שעות מלוכלך בנוצות והביא את המבוקש. נשברה למישהו מיטה הלך לשאבער והביא מיטה או ספה. נחוץ למי פטיש, מסמרים, בשאבער תמצא את כל הרהיטים, מכשירי נגרות, חייטות, סנדלרות וכדומה. בשעת בריחה מהבית עזבו הכל חוץ מכמה חפצי־הכרח כמו חליפה או מצע הכרחי. הזרם הראשון של המחפשים שבא לדירות הללו חטף את הכי יקר ומועיל, השאר נשאר לבני השאפ שלנו. ובאו ילדות, חברות בתי, והביאו אתן בכל יום ספרים, צעצועים, תכשיטים שונים. פעם הביאו אלבום־בולים ואז חשקה גם ילדתי לחפש. בהיותה בת שש מסרתי לה את אלבום הבולים שלי, שאספתי במשך 30 שנה, החל מהמחלקה השלישית בגימנסיה, שהעשרתיו באכסמפלרים נחמדים ובבולים אכסוטיים, בעיקר בימי עבודתי בקונסוליה הבריטית, ומאז נעשה לה אוסף בולים לדבר שבקדושה ונקשרה נפשה ממש באלבום.

והנה מצאנו דירות עם רהיטים, חפצים וספרים. מימי לא ראיתי עושר כזה ולא חלמתי שיהדות וארשה ברוכה בעושר ספרים כזה. ונדמה לי שכבר לא תמצא יהדות כזו בעולם וארוני־ספרים כאלה לא יימצאו יותר. כמעט בכל דירה מצאנו ספרים. ברוב הדירות ארון, ארונות ובהם מאות אלפי ספרים. לרוב ספרי יהדות כרוכי־עור. ופה יכולנו להיוכח מה שבה את לבו של היהודי הפולני ובמה חשקה נפשו, במה התרומם לגעגועים, לחלום, לשאיפה. אחרי חומשים ותנ"ך בהוצאות שונות, החל ממקראות־גדולות עם פירושי אור־החיים וכאלה עם הרשב"ם, אבן־עזרא, היו הרבה עם המלבי"ם, אחרי כן תלמוד בכל הוצאותיו בעיקר וילנא, הרבה ספרי הלכה, פלפול, "אלפסים" ונושאי־כליו, שו"ת ועוד כאלו נמצאו והרוב המוחלט ספרי דרוש, מוסר, קבלה וחסידות, בשלל כזה ובמידה כזו שאי־אפשר היה למנותו. אספתי אוצר אחד, והשארתיו, יען השני היה טוב מהראשון. ואחרי יום עבודה הבאתי הביתה 10 שקי ספרים, מבחר מן המובחר מכל מה שמוח יהודי בכל שלבי התפתחותו ומכל כווני מבטו, רקם וטווה ויצר; הכנסתי אותם בשלושה החדרים ע"י דירתי ובארון ספרים גדול, רכוש חדש שהשגתי משאבער.

וילדתי הביאה לה הביתה מכל טוב, החל מתמונות וגמור בבולים.

דרך חלוני נראה אופק חדש שלא ראיתיו עד כה. מולנו מנזר, במנזר

רהיטים שמורים ע״י ס.ס., וע״י המנזר משני צדדיו משתרעים בתים פרועים ונטושים, בתים שכל דייריהם נחטפו, הכל נהרס והוצא משם ואין כל חיים בהם. ויודעי־חן אומרים שבכל זאת, אף כי הבתים האלה עומדים כבר 3־4 חדשים ריקים והחלונות שבורים, הדלתות פתוחות, הדירות חרבות — בכ״ז מסתתרים בהם עדיין אנשים ובלילות ירח ולפני עלות השחר רואים צללי אנשים היוצאים מבורות וחורים, שומעים דפיקת חלון פתוח, נראית יד ילד פותחת או סוגרת חלון, שומעים צעדי איש נחרד שברח מפני אנשים להסתתר מתחת לאדמה.

3.12.42. ימים של חוויות ספציפיות הם הימים האחרונים עבורי, עבור חברי החופרים ועבור כל החופרים מסתורים בשאפים ובגיטו. אחרי שסתמנו באבנים ובמלט את המרתף שאין לו שום כניסה, ורק בהרמת הקרשים בחדר־השוער אפשר להגיע פנימה, ניגשנו לסידור המחסה ולהכשירו לחיי אנשים לזמן־מה. לפי הערכתנו ישמש המרתף המורכב כעת משני חדרים לאחר עבודת שבוע בו עמלנו לפתוח חומה בעובי של מטר אל מרתף שני, שבאורך 12 וברוחב 3 מטר — לדירת 20 איש, בזה 8 גברים, 7 נשים, 5 ילדים, למשך כמה חדשים. כשהגרמנים יגרשו את כל היהודים למרות המלחמה וההגנה שלנו, יסתתרו הנשארים בחיים במרתף הזה.

29.11.1942. ״לד׳ מצעדי גבר״. השכם באתי מהמרתף לדירתי והנה הדלת פרוצה, נוצות בחדר, הספרים פוזרו ומקצתם נלקחו, התנור נגנב, חלק הרהיטים נשבר. היה ״שאבער״ בדירתנו החדשה, אמש אחרי צאתנו או הבוקר. לפני בואי קדמוני שאבראווניקעס. לרגע חשבתי, אולי אצבע אלוקים היא, שלא להיכנס לדירה זו. סוף־סוף רק לילה ראשון וכבר ביקור כזה והרס ושבירה ורמיסה. בעיקר כאב לבי על הספרים. כמה מהספרים, בהם טיפלתי, נחו פה מלוכלכים וקרועים וקראו ממש לנקמת־אל.

ממחשבותי הוציאתני אשתי שבאה וחפצים בידה. בראותה את החורבן חזרה על טענותיה בלווי בכי, ולי נותר רק לבאר שהכל יהיה בסדר, ולתבוע שימשיכו לסדר את החדר והחפצים שבו, וילדתי ואנוכי יצאנו לשאבער.

הנה עוסקים ״האומנים־הבנאים״ אריה וואווע, לובלין וניסנבוים, בדברים חשובים, כלומר בהבקעת הארובה, סידור בור לבית־כסא, מקום לבית־עלמין וכד׳, ואנו הפועלים השחורים, אני ושורצברג חופרים לעומק, כדי להגדיל במקצת את הקובטורה (הנפח) של המשכן שלנו בעתיד. כבר שבוע עובדים הננו בלי הרף. בעולם חושך, לילה שחור, הכל ישן. המרתפה אינו מגיע שום הד, לא של יריות ולא של נחירת הישנים, פה הכל עמום. קשה וסגור. לפעמים תוקף אותנו הרגש וחוטף אותנו בכח כה חזק, עד שמתחילים להזיע ופושטים את המעילים. התחושה שהננו חופרים קבר לעצמנו. מטה, מעלה, מעלה מטה. האת נתחבת, מוציאה אדמה, חול, קורקר ולבנים שנשארו פה מזמן בנין המסד של הבית. האת מוציאה רגבים והנך זורק אותם למרחוק. ואחרי שנצברה ערימה גדולה, הנך מכניס אותה בשקים וסוחב למעלה, דרך הפתח שבקרשי הרצפה, לחדר השוער ומשמה בסתר וצנעה למרתפים אחרים, רחוקים ממרתפנו, שלא יכירו המחפשים באדמה הטריה ויחקרו היכן נחפרה. ועומדים כפופים, אני וחברי,

וחופרים שעה שעתיים. תחתי כבר בור, בור בן מטר. הנני נזכר בחפירות בורות לזיתים, שתילי זיתים בארץ־ישראל, ביבנאל. גם שמה חפרתי בורות של מטר והשתדלתי לשכנע את עצמי ואת בעל השדה, שהבור העגול כסליל ובעומק רב במקום אחד מגיע באמצע עד למטר, נמצא שזה מטר מרובע והאכר פיקח ככל בעלי־אחוזות בעולם, עשה לו מידה, קוביה של עץ, רצה לתוחבה לבור ומובן שלא נכנסה והטיל את האשם בחולשת שרירי ורפיון חשקי לעבודה.

וכעת הנני חופר בורות עמוקים, לא לשתילים, לא לנטיעה, ובעל־השדה אינו עומד עלי ומידת־עץ בידו. והנני רועד כולי, זעה משונה מכסה את גופי ומחלישה שרירי־ידי. הננו חופרים קבר, קבר! וכי ייתכן שנוכל פה לחיות? נניח שנצליח והגרמנים והאוקראינים והלוטישים יחפשו בכל בית, יהפכו את כל המרתפים ולא ימצאו את מרתפנו. נניח שבני־מזל אנו. אבל איך נוכל לחיות פה ימים ולילות, שבועות ע״ג שבועות, וירחים, בלי שמש וירח, בלי שמים וארץ, בלי אויר. ונניח אפילו שנצליח ונחיה בלי אור ואויר ימים ולילות, שבועות וירחים — איך זה יחיו נשינו, ילדינו בלי מים חמים, בלי תבשיל חם, בלי מאכל טרי. ואיך זה נחיה בסביבת צחנת בית־הכסא הנוצר פה — ובקרבת בית העלמין בו נקבור את מתינו. ואם על כל זה נבליג, איך נבליג על תנועת המוח, שייפקע מרוגז מרוכז, ממתח, איך נשקיט את גלי־הלב שיתרומם ויקפוץ מעלה מטה ברוגז ופראות?

הננו חופרים. הלילה מתקדם. שחור בכל מקום, רק נר קטנטן מהבהב פה ואנו מכים באתים, סוחבים שקים מעמקי המרתף, מרתף־סתר שיתן חיים לכמה משפחות יהודיות, הרוצות על־אף־הכל ולמרות־הכל לחיות ולהגיע לרגע של גאולה, להשתתף בשמחת העולם באותו רגע ולעזור לעולם בנקמתו בשונא העולם, הרוצח הזה. בפנות אורבת כבר צפורן מלאך־המוות. יום־יומיים, שבוע, שבועיים — סו״ס יבואו מלאכי־חבלה ויחטפו את כל היקר בחיינו, אותנו ומשפחותינו ויעבירום לטרבלינקי, ובטרבלינקי — אויפן, ובטרבלינקי כבשן, ובטרבלינקי תעלות בוערות. ברר... ברר... נחפור הלאה! הלאה! מהר, מהר! ושוב חפרנו וחפרנו ואחרי כמה ימים העמקנו את קרקע המרתף, שהגובה שלו עולה על ראש איש גבוה. ונחפור עוד, נרחיבו, נגדילו, נעמיקו.

כל המלחמה הזו, אמרתי לחברי, היא קרב בין האדמה והאדם. מנרתיקה השחור, מעומק, הוציאה האדמה את כל כוחותיה השחורים ושלחתם למעלה, כדי לחטוף אותנו ולהכניסנו לקרקע. אנו לוחמים בה בכוחותינו, בשארית האומץ שבנו. היא כבר גזלה מאתנו מיליונים. האדמה השחורה נצחה מיליונים והכניסתם לקיבתה; ועדיין לא שבעה ועוד תאבונה רב. עדיין הננו עליה, אבל היא דורשת אותנו פנימה. עשינו לכן פשרה אתה: מחבוא, בונקר־פשרה שהוא קבר חיים. כך תקבל האדמה את שלה ואנו את שלנו. אולי נרמה אותה בזה, אולי תסתפק בזה, אולי נחיה, אולי!

חפרנו וחופרים הלאה. בבוקר, בטרם אספיק להירדם בשובי מעבודת־החפירה, והנה קולות משונים פורצים מהרחוב: ״הי, הי, הי!״ הי, הי, הי,״ בחוץ חושך עדיין, וכבר אצים צעירי ישראל וביניהם גם צעירות לעבודה בבתי־חרושת ובפלצובקות גרמניים. מהגיטו באים, עוברים דרך השאפ שלנו לסמוצ׳ה, ושמה עוברים בשער הגיטו לשנו־זלזנה. וכדי שידעו הג׳נדרמים מרחוק מי הולך,

שיוכלו יותר להתל בהם ולעשות בהם כרצונם ומאידך גיסא, כדי שידעו שלא סתם יהודים מעיזים להגיע הנה, אלא פועלים לטובת מכונת המלחמה של הגרמנים, עליהם ללכת בקבוצות קבוצות ולשיר. ולשיר שירים יהודיים. שרים לכן "התקוה", "השבועה", הימנונים ידועים ושלאגרים "דער רבי" אַי, אי, אי. כה הרבה שפלות וירידה והכנעה ושעבוד ודגנרציה של המין האנושי צבור בשיר הזה, במלודיה היוצאת בצווחה מכמה עשרות גרונות של יהודים ויהודיות.

בכל בוקר מעיר אותנו הניגון. ולא קבוצה אחת, אלא כמה קבוצות וכולם בניגון זה. רק קבוצה אחת שרה שירי־צבא פולניים. איני יודע אם קיבלו הכשר לכך, בכל אופן מלטפת השירה הזו, למרות זכרונות־עבר מעורפלים החבויים בה. שיר יבלוננה וזכר מחנה־הסגר בהם נתנו לחיילים היהודים במלחמה הקודמת שירי לכת צבאיים ופזמונים, ובהם דברי לעג ליהודים ולכשרם הצבאי. זכרונות־הצללים סרים הצידה בגלל המנגינות הפולניות החודרות לאוזן באיזה רוך וחיבוק ממש. כי מה קטן היה הסבל והצער בעיירות הפולניות בהשוואה לאסון הגרמני הזה. גלות פולין הלא גן־עדן היתה לעומת החורבן של הפראים האלה.

יום שבת, 5.12.42. הלילה הזכירני את הרגעים הכי נוראים של חיינו וכעת בבוקר הנני מתפלא על כח סבלנו וחוזקנו. לפתע התעוררה ילדתנו בפחד נורא. לקול קריאתה הקיצונו אנו והנה מגיעות לאזנינו יריות ממכונת־יריה ממרחק קרוב מאוד, כמעט מתחת לחלונותינו. והיריות פוסקות ומתחילות מחדש באינטנסיביות ובטמפו ומלוות איזה המיה רחוקה, כהמית מפל־מים חבוי בין מדרון הרים או כזעקת חיות בג'ונגל.

בבוקר נודע לנו שכל אותן היריות והצעקות באו מבית־הסוהר פביאק, בו ערכו הגסטפו וס.ס. בלילה אכזקוציה על השבויים, בעיקר פולנים — אסירים פוליטיים. הוציאו כמה מאות שבויים, הכניסום במכוניות משטרה, ובשעה שאלה היכו במכוניות — הוציאו כמה שבויים בבגדי־מאסר, צוום לרוץ בחצר סביב עץ אחד, ומכל עבר ירו בהם במ.פ. היות שרובם בני־צבא ואופיצרים מאומנים, הם נפלו לאדמה והיריות לא פגעו בהם. אז נגשו אנשי הגסטפו כמעט לכל אחד לחוד וירו באחורו. אז הרימו היושבים במכוניות ואלפי שבויים המביטים מחלונות בית־המאסר צעקה נוראה והגסטפו השקיט אותם ביריות אל החלונות ולתוך המכוניות. כשהורידו את הקבוצה השניה, פרצה ממש מלחמה ביניהם ובין מלוויהם, והגסטפו הוכרחו לירות בהם במקום. צעקת השבויים לא ידעה גבול. מחאתם היתה כה פראית ואלמנטרית, שלרגע גם הגסטפו נבהלו. המה חשבו שזהו משחק רגיל כמו בעיירות־פולין והנה פה מצאו התקוממות, ממש מאורגנת ואולי גרועה ממאורגנת, כי סטיכית שכל כח פחד נעלם הימנה. אזי הביאו "עזרה" באו עוד כמה מכוניות של ס.ס. וגסטפו ואלה פרצו לתאים וערכו בהם טבח ממש, במשך הלילה, מלווה בחרחור שלפני המוות. כך הם נרצחים במולדתם ע"י זרים, שונאים, פראים ואכזרים.

וברגע כזה, כאשר בלב וארשה, בלילה בהיר נהרגו טובי העם הפולני, מנהליו ולוחמיו הפוליטיים, לא באו רבבות פולנים מכל עבר, במוטות, קרדומים, גרזנים וחרמשים בידיהם כדי להצילם. סימן הוא שאין כח לעם הפולני, שפג זיק־מהפכני מתוכו והוא רועד מפני עצמת־העל הגרמנית, וזה סימן שאין

אותם השבויים מהווים עבור העם הפולני כח מניע חזק דיו, כדי שיקריבו עבורם בית וחיים ויבואו ללחום עבורם.

וככל דבר בעולם הפועל ומשפיע בניגודו, כמים הנדחפים לאחור ומניעים את הספינה קדימה, ככה השפיעו עלינו המחשבות על חוסר האונים הפולנית. בשעת העבודה התראינו במספר 5 והחלטנו להחיש את ענין ההגנה, להזדיין — ואם תגיע לאל־ידינו — לחמש את כל השאפ; הבינונו שאכזקוציה שהיתה בפאביאק זוהי איזו הקדמה לאכזקוציה גדולה וסופית שתיערך בנו. משיחות עם הפועלים נוכחנו שכולם מוכשרים כבר לרעיון ההגנה, אין כבר אחד שישאל לערך הדבר, שירצה להוכיח שההגנה רק תזיק, ושע״י כך תכריח את הרוצחים לנקום בכולם ולענות את המשפחות. עלינו רק להיזהר מפני ״מוסרים״ שונים שודאי מסתובבים בשאפ, ובעיקר חשוב להשיג את הכסף הנחוץ לקניית נשק מספיק לכולם.

אחרי שקיבלתי את תשלומי השבועי חכתה לי הפתעה, הפעם נעימה. הנה חברי בגיטו מהצה״ר, העורך ליזרוביץ ומברית־הקנאים שלחו לקרוא לי לטשולנט חברתי, מקצתו מדיני. הבינותי שגם בגיטו דנים כבר בדברי הגנה.

ובשער הגיטו עמדו ג׳נדרמים וכל כניסה ויציאה סופה מוות, אבל יהודים מצאו גם לזה תרופה. לפלצובקות רשות לצאת ולהיכנס לגיטו. וככה הכניסוני פתאום לפלצובקה, העמידוני בשורה, עם כל ״החברה״ ואני בתוכם.

טשולנט כזה מזמן לא היה. טוב בטעם וטוב בזכרון זמן העבר, המזכיר לעם שהוא חי עדיין, בריא עדיין, ושמוכן ללחום בכל כוחו נגד מחריבו. רודל, מנהל הצה״ר, מסר לנו שבגליל הרובישוב וביערות לובלין נמצאות קבוצות צה״ר ובית״ר המנהלות מלחמה את הגרמנים. וגם פה בגיטו הצה״ר מאורגן. כעת רצונו להתארגן בתור גוש־לוחם־מגין. ליזרוביץ מסר ע״ד מצב־הרוח בגיטו. שלוש קבוצות מתפצלות: קבוצת מגינים, קבוצת מתנגדים וקבוצת פסיביים.

חברי מבר״ק* הודיעו שהנוער ברובו מתכשר להגנה. נוער מכל הכיוונים החל מ״בונד״, דרך השומר־הצעיר, דרור, החלוץ, פוע״צ, ציונים כלליים ועד בית״ר, אין ידוע עדיין אם כל הקבוצות תהוונה הנהגה אחת — ימים ידברו. אני הדגשתי את ענין הנשק. כי יבוא זמן ואזי כבר נהיה תמימי־דעים כי נחוצה הגנה. דברנו ע״ד הקשרים שיש בינינו והנוצרים. אני הצעתי את מכרתי אמילקה והנוצריה שלה בתור ספקים. נדברנו לעמוד בקשר.

9.12.42. בן הרב מאוטבוצק, היהודי הצעיר הזה, רחב־גרם, בינוני בקומתו, אדום־שער, בעל־משקפיים, למדן מופלג וחולם־ציון מובהק, סיפר לי על גורלה המר של כל משפחתו. ״רק באבא שלי, אבי הקדוש, לא נגעו ידי הפיגול של הרוצחים״, הרים קולו בגאון הרב הצעיר. שני אנשים שברחו מטרבלינקי בין ערמות הבגדים, מסרו שבזמן שהתנפלו בטרבלינקי על הרב מאוטבוצק שהגיע ביחד את כל עדת היהודים מעירו וציוום עליהם להתפשט, ניגש ס.ס. אחד, שזקנו היפה של הרב ״מצא־חן״ בעיניו ורצה לתפוס אותו בפאותיו וזקנו, אזי

* ברית קנאים — תנועת נוער מפלג של הרויזיוניסטים בראשות גרוסמן.

התחיל הרב הזקן לרעוד נורא, עד שהס.ס. נבהל ונרתע אחורה; הרב הרים עיניו למעלה ובצעקתו "שמע ישראל" יצאה נשמתו ב"אחד", בקדושה ובטהרה, לעיני כל הקהל של אלפי היהודים העומדים להישרף, לעיני האוקראינים והס.ס., ויד הרוצחים לא נגעה בו, ואפילו אחרי מותו פחדו לנגוע בו האוקראינים ויצוו על היהודים לזרוק אותו לתעלת האש, לשריפה.

הפעם לא בכה המספר, אדרבא, בירך. גאוה נצנצה בעיניו, התפאר שזכה לאב שכזה, שאביו זכה למוות כזה, והוא חש גאווה ורצון להידמות לו.

קבענו בינינו עתים לתורה. ניגשנו ללימוד ערב. הערב נלמד מן הבא בידינו, תלמוד וקבלה. בספרי מוסר לא אבתה נפשי ואגדה לא התאימה לו, לכן בחרנו בהלכה וח"ן (חכמת הנסתר).

יום ו', 11/12. משלחת הורים וגם הסדרן הראשי קווה פנו אלי שאארגן בית־ספר לבניהם. אסור לשבת בחיבוק ידים ולחכות למוות. "נחוץ ללמוד עתה" אמר הסדרן. "אסור להרשות שהילדים יתבטלו כליל. אולי נחיה. אולי כבר יאמרו די לצרותינו. יש רגלים לדבר להאמין שבנו כבר לא יפגעו". שולץ בא השבוע מברלין והביא בשורה שהשאפ שלו כבר יישאר עד סוף המלחמה. גם שילינג שלנו משתדל שהשאפ שלנו יכנס תחת חסותו של ריסטונג, ושוב נתמנה כעת שילינג לתורגמן גרמני־רוסי בשטאב בברלין, וישתדל להשפיע לטובת השאפ שלנו; והתקוה קיימת שכבר לא יפגעו בנו.

שתקתי. דעתי קבועה ואיתנה. השאול פתחה פיה ושוב לא תסגור אותה. בכל זאת שתקתי. כי למה אגזול מאלה האנשים את בטחונם ומה אתן להם תמורתו? גם נשק אין לי, גם תכנית ברורה אין לנו עדיין, למה אוציאם ממנוחתם. שתקתי. הסכמתי לארגן קורסים למחלקות הראשונות של בית־ספר עממי ולהתחיל בלימודים.

מעניין שכעת בשופ ובשופים בכלל וגם בגיטו תבחין ביהודים, אשר בתגובה למצב הנוכחי מתחלקים לשלושה סוגים: פסיביים, לומדים, שיכורים; רוב היהודים, גם הפועלים, גם משפחותיהם, נשותיהם וילדיהם שאינם עובדים, חיים באיזה פסיביות קהה, חלק משתכר, יומם ולילה שותים, משחקים בקלפים ומתאמצים לא לחשוב, לגרש, לשכוח, להרוג את יתוש המוח הנוקב. וחלק לומד. ותעבור בערב, לילה, השקט שולט בכל ואזנך תקלוט זמזום מוכר וקרוב, וניגון הגמרא.

בכל ערב הנני הולך עם פרופס לקבל את לחמנו, הניתן לנו מהועדה בגיטו בשופ שולץ. החלוקה בבית אלתר, קרוב אל הרבי מגור, ושמה תמיד יושב לו זקן מופלג ולומד במתיקות כזו ומעיין בדבקות, התענגות והתעמקות כזו ב"שפת־אמת", שהלב מתענג מנחת.

וכעת כבר בביתנו מזמזם הניגון הזה. הנני שב משוטי ברחוב ובשופ שלנו או בשופ שולץ, מביקורי יחד עם פרופס, בבית מכרים שונים ואחרי הארוחה הנני עורך לי שולחן שני, רי"ף או זוהר, שני אהובי. ולעתים אפתח שניהם בבת־אחת, אציץ זמן־מה בזה, ברי"ף, אשא עיני בנושאי־כליו וכשאתעיף אשים פני בדפי הזוהר, במדרש ובסתרי־תורה שלו. ומעבר לקיר זמזום, ניגון תלמודי של שכני. אמת, מאחורי ביתנו ולפני ביתנו — מנזר, ובמנזר ס.ס. האורבים לחיינו, אמת כי לפני ביתנו בתים שנשללו החיים מיושביהם, עדי חורבן עמנו,

אמת שכמה מטרים מפה הפביאק משתרע ומחכה לטרפו, אמת שלא רחוק האומשלאג ושמה פסים ועל הפסים קרונות והקרונות הם חלק מן הרכבת והרכבת נוסעת לטרבלינקי, ובטרבלינקי דוד גדול ואד נצחי ושמה שורפים. שורפים, שורפים אחים. אמת, אבל פה... עדיין... "מאימתי קורין שמע... בניגון ונחת; ומעבר הקיר סנהדרין שנרצח איש בידיהם... קטלנית..." וניגון ע"ד משפט יהודים, איך מותר לשפוט ואיך לדון... וכו'.

המה בשלהם ואנו בשלנו ונראה מי ינצח. מלחמת נצחיות הצדק. נצחיות הטומאה בנצחיות הטהרה, נצחיות עם־נצח בנצחיות עם־רצח. זה מול זה. כל אחד בכלי־זינו. ושוב ממשיכים... בסנהדרין... הלילה חשוך, הכל ישנים, אך מחדרי וחדר שכני הניגון אינו פוסק.

ובלילה, בלילה, קבוצתנו ממשיכה לבנות...

יום א', 13.12.42. היום התחלתי גם בניהול הקורסים. מענין שהמלחמה הזו באה להזכירני את עברי בכל גווניו ומעמידה דרישות דוקא בנוגע לידיעותי שרכשתי לי בנעורים, כאילו כל יתר ימי חיי ללא צורך וללא ענין המה. בנעורי למדתי, בנעורי עבדתי, אחרי־כן נטלתי חלק פעיל בהסתדרויות ובתנועות שונות — והנה כעת בשעת חירום, בעת צרה, לא עמדו לי זכויות ההסתדרותיות, הארגוניות והפוליטיות, כעת עמד לי הכח הפיסי בהספקת מזון לי ולביתי, וכוחי הפדגוגי אותו רכשתי באוניברסיטה, בידיעת ערך ארגוני חשוב בשופ בתנאים הללו.

סדרתי לי כמה מחלקות. הנהגתי תיכף הכל ביד רמה וכדין, כפי שלמדתי בהיותי מורה בגימנסיות בגרודנה ובקובל.

כל הקושי הוא בתכנית מה ללמדם. מספרים פולניים אינו כדאי. ראשית כל ספק אם מי מאתנו יחיה וכשיחיה, מי יישאר בפולניה? שנית, הכל אינו אקטואלי. ספרים עבריים אין וההורים אינם גורסים זאת, יען ילדיהם חונכו בפולנית. מספרים באידיש — אסור באיסור נמרץ. גם קווה, חבר בונד ופוע"צ שכל ימיו גרס אידיש וחי בספרות אידיש — הסכים שכעת מחויבים היהודים לקרוא תגר נגד השפה הזו, לא מאשמתה היא, אלא מאשמת הורינו ואבותינו, שסחבו אתם מנהר הריין את השפה הגרמנית לאירופה, לפולין, וכעת מצויים בשפה זו אותם הצלילים אשר לגרמנית. ובצליליה — שפת הגרמנים — מתו הורינו, אחינו, ילדינו, קרובינו, וכל עמנו.

יום א', 21.12.42. בבוקר השכם העירו אותנו צלילי מוסיקה, ודאי מהמנזר שממולנו. הס.ס. הביאו ודאי אורגניסט מומחה, יען שטפו הצלילים בכוח מיוחד, ברוך ובחוזק. ועמוק היה צלילם, סחט דמעות מעיני כולנו. הרגשנו מרחק ומרחב, עומק וגובה, קרבות ורגש, נועם וזיו. צלילים נמשכים כקרני־השמש בקיץ וממלאים געגועים בלב ילדה אוהבת באהבת נעוריה וכה בלתי אמצעית, כאילו דברה הנגינה הישיר לאזניך ומלטפת את לבך באצבעותיה הארוכות, העדינות.

אבל היום לא נותר לנו פנאי לחקירה ולהתעמקות. המבשרים הודיעו שלוש בשורות, שבכל אחת די אבקת רעל להרעיל חיי מיליונים יהודים, יותר נכון חיי האלפים, אותם השרידים, שעוד נשארו: א) האומשלאג, שכה זמן רב היה סגור, נפתח היום והביאו קרונות חדשים להובלת "סחורה" חדשה. ב) האוקר־

אינים ששטו ברחבי פולין "וגמרו" שמה את אחינו, שבו היום וכבר ראום מטיילים ברחובות. תיכף ודאי יתחילו לבקר את הגיטו או השופים. ג) ידידינו בס.ס. הודיעו להנהלה שעליה למסור לס.ס. את כל הילדים וכל הנשים שאינן עובדות.

אני ממש ברחתי הביתה. דוקא כעת אשתי וילדתי אינן עובדות. מחלת הילדה גרמה להפסקתה. ומה אעשה כעת?

ולפנות ערב התחיל בשופ רעש מיוחד. כולם רצו לטלפון, לבוא בדברים עם מכרים ברחובות הפולנים. במשך שלושת החדשים של השקט הרלאטיבי, מזמן החטיפות באוגוסט עד היום, הספיקו היהודים לחדש את ידידותם מאז עם הפולנים, ע"י שיחות טלפוניות. הרבה פולנים באו לשופ לקשור קשרים עם היהודים. הרבה פולנים, בעיקר פולניות, באו הנה לקנות מציאות והשוטרים הפולנים השומרים על החומות ובית־העלמין למדו כבר את מלאכת השמוגל ואיפשרו להם להיכנס. אבל בעיקר נהדקו קשרים ע"י הפלצובקות, אלה הצעירים שיצאו בכל יום לעבודה ברחובות הגרמנים, הדקו קשרים והתודעו לפולנים מסוגים שונים. וכעת, בעידנא דריתחא, אצים כולם לטלפון, ע"מ לחדור דרכו ללבות המכרים הפולנים — שיבואו להציל. היה תור ארוך והשיחות ארכו והמבוקשים הפולנים לא תמיד מהרו בתשובה, ולוא גם שלילית, בעיקר גמגמו וגמגום משונה נוצר ע"י הטלפון, יען כל אחד פחד לבאר את שאלתו, ראשית מפני האזנת הגסטפו ושנית מזהירות מפני העומדים סביב. ונשמעו שיחות משונות: "ערבא טבא למר, מה שלומו, כה התגעגעתי לאדוני, יש לי עבורו דבר־מה... חפץ שיכניס לאדוני ודאי סכום הגון... לא, לא, חפץ נוח ואינו מפריע בחדר... לא רהיט, חלילה, את זה מוכרחים לראות".

בסוף בא גם תורי. גם לי מספר למכרתי, "השומרת־הלאומית" — "הבית"רית". קול זר בטלפון ענה לי, שאיננה כבר פה, כאילו הפילני ממדרגות הקומה החמישית אחורנית; נשמע קול אחר והוסיף שבכל אופן יודיעו לה שצלצלו אליה.

22.12.42. ואשתי וילדתי אינן... צהרים! אינן. ע"י המטבח לא נראית אף אשה אחת, אף ילד. תמיד בשעה זו עומדים בתור הנשים או הילדים המכינים ל"מפרנסיהם" בעליהם־אביהם, את המרק. היום עומדים גברים, ורק אלה שלא הסתתרו, פועלים ממש. יען טבח היום על נשים וילדים, לכן התאספו הגברים, בעליהן ואבותיהם עם קדרות וסירים לקבל את הרוטב מחיה־הנפשות.

פה גם נודע לי שאשתי וילדתי נסתתרו בשופ של ההנהלה. לא הרשו לי להיכנס למסתור זה, יען מבנה מיוחד לו, נפתח ונסגר רק פעם אחת ובסוף לבירינט של מרתפים.

לפנות ערב פתחו והכריחו את המסתתרים לצאת... נפלה ילדתי על צוארי ושאלתה השגורה בפיה: "טאטושיו, פזשעז'יעם"? (נבלה אותם, אבאלה?)" — עניתי בחיוב. האמנתי שנחיה.

בינתיים קיבלתי אורחים חשובים, אמילקא ובאלעק. האורח המצופה על ידי וה"5" הנה בא. נוצרי צעיר בן 23, גבוה, חסון, חוטם ארוך, עינים כחולות. פרוה בלויה עם צוארון של חיית־בית (אולי של חתול), עניות בולטת וגם פשטות, אבל לא תמימות; אדרבא, זיק של תפיסה מהירה ותגובה ערה מהבהבת

במבט השקט, לכאורה, כפני מים עמוקים. עלי עשה רושם טוב, חיובי, ועל אשתי — שלילי.

באו אורחי, שמחתי לקראתם כפגוש איש את מצילו במדבר, כשהוא מוקף שודדים וחיות רעות גם יחד. הצילונו, הצילונו, אחותו של קוסובר סיפרה לי את הקורות וההרפתקאות שעברו עליהם מרגע בריחתה מהבית. שני אחים ברחו למקום־העבודה של דרזימין, שמה מצוי שדה־טורף (כבול) גדול, שם לנו ובבוקר הרגישו שהמקום מסוכן וברחו למכר נוצרי. למחרת בבוקר הקיפו הרוצחים את המקום ההוא והרגו 124 יהודים. האחיות, היא ואחותה, ברחו למכרה בוארשה. אחרי שבוע של שהייה שלחו אליהן אנשים, חושדים שזה היה בהסכם עם האשה המכרה שלהן, לקחו מהן כל רכושן, מלבושיהן, פרוה, נעלים, ודרשו עוד כסף. ואחותה הלכה רגלי יום ולילה ובמקרה הצליחה למצוא את האחים ופדו את האחות, ובולק הנמצא פה העיז ומצא בלבו אומץ להצילם, להוציאם מעליית־הגג, שמה ישנו והוביל אותם בלילה, בדרך עקלתון, והביאם למקומו אצל נוצרי הגון מאוד מכפר ע״י וארשה. אחד רצונם להציל גם אותנו ולשם זה באו. הנוצרי התחפש כיהודי, ענד סרט יהודי ונכנס יחד את פלצובקה לגיטו ומהגיטו הנה. אך היום פג חלומי ונמס בטחוני, כנמס טיפת שלג ע״י אח בוערת, כי שני אורחי ביארו לי שמוכרחים למצוא מקום אצל נוצרי בטוח ושקט וכאלה כמעט אינם בנמצא. ויש לדאוג שיימצא פולני, אוהב יהודים, פועל בעל לב רחמן, דבר שקורה פעם לרבבות. לזה נחוץ שתהיה לו גם אשה כזו — זה קורה פעם למאה אלף. ואם כבר נמצא פולני ופולניה כזו ומסכימים המה לקחת יהודים, אף על פי שיודעים שאם תופסים יהודי בביתם, נהרג היהודי וכל המשפחה של הפולני — אזי חשוב שיגור בבית העומד אי־שם בצד, ללא שכנים, ולא קרוב לכביש, וגם לא יותר מדי רחוק מהכפר, שלא יטילו בו חשד. והאפשרות למציאת נוצרי כזה, בעל כל אותן הסגולות והאפשרויות, מינימלית היא, וכשימצאו — נחוץ לשלם הון רב.

התחילו לגולל לפני את פרשת הנוצרים ובמה כרוך כל ענין הסתרת יהודים ושערותי הלבינו מפחד וחוסר תוחלת.

נוצחתי. לא היתה לי שום תקוה. ברגע אחד נפתחה שאול לפני, שאול עמוקה ואנו שלושתנו: ילדתי, אשתי ואנוכי, נזרקנו שמה ומנסים להיאחז בסלעים, בעשבים, ללא הועיל, עפים, עפים למטה ועוד מעט, עוד רגע — הקרקע של השאול, ועוד רגע ונתנפץ...

שמעתי את קול אשתי: ״את ענין־הסתר בבית נוצרי, נעזוב כעת. הפעם רצוננו שתסדרו לנו ניירות נוצריים, שיהיו לנו לעת־מצוא, כשנצטרך לברוח, אולי בלילה, ונעבור לעבר הרחובות הפולנים, או אפילו למקום להסתתר בו״. התחילו דנים בענין והוחלט לסדרו.

אלה שחכיתי לעזרתם, המה המצילים שלי, פתחו לפני את מכסה השאול — וברגע האחרון עצר בעדנו נייר־דוקומנט — בשלב ראשון.

החבריה, החמישיה שלנו, התאספה. ענין הנשק אולי יסודר. הרושם שעשה הנוצרי עליהם הוא בינוני. הוא אמיץ, קל־דעת, אינו יורד לעמקו של הדבר, מרחף מעל פני השטח. טפוס פולני ממוצע. ומענין: שגזעו ויחוסו אינו פולני. שמו איטלקי ובשיחה אתו נודע לי, שהנהו אציל איטלקי ממילנו. זקנו ברח

לפולין, אשת זקן־זקנו היתה ברונית פאן קטשר, גברת בארמון הקיסר פרנץ יוסף, וזה כמה דורות שעזבו או אבדו את התואר. הבטחתיו לעזור לו אחרי המלחמה בריאקטיביזציה של התואר — בהחזרת זכויותיו. נדמה שרכשתיו לידיד והוא כבר יעזור ויתאמץ, שענין המסתור שלנו ימומש, למרות הסכומים הענקיים הללו שאינם בידינו.

ובשעה ששאַרתי וכל בני־ביתי ישנו, התאספה החמישיה לדון בשאלת השגת כסף. את המקלט כבר בנו. נחוץ מזון לרבע שנה, נחוץ נשק נוסף עבורנו ועבור כמה חברים בריאים שנכניס לשורותינו. לזאת הבטיחה אמילקה לדאוג כעת, אחרי שהִדקנו קשר עם עוד קבוצות וידענו שההכנות נעשות בכל מקום ומקבלות צורה ממשית. ישנו קשר בין היהודים והפולנים ולהגנה הזו יהיה טעם וערך. הן בנצחון והן במפלה. הבטיחו שיפעלו הרבה לטובת היהודים וכבודם, לטובת פולין ומלחמתה המחתרתית.

להגנה: למלחמה על כבודנו!

יום שבת, 25.12.42. היום ממשנו את החלטתנו, ניגשנו להשיג אמצעים הנחוצים לקניית נשק. אָקספרופריאציה (החרמה) — יפה צלצל השם באזני והזכירני דפי ספרות מהפכנית. והנה עלי להשתתף בפעם הראשונה באקספרופ־ריאציה. מהמחסן העומד באמצע השופ, בו רכזה ההנהלה את כל הרכוש שנשלל מהיהודים שהלכו אל "ריבוע־המוות", שם גם נמצא מחסן החפצים של גבירי השופ, קרוביהם של המנהלים, ממחסן זה עלינו להוציא את החפצים הכי טובים, נמכרם ותמורתם נקנה נשק מספיק להגנת כולנו. שלושה נבחרנו לעבודה הזו. בן המנהל וקרובו הוצאו מעבודה זו, לעומת זאת נספח וַרקשוץ* אחד שעלה בידינו לקרבו לעבודתנו, ואשר בלעדו הפעולה לא תצליח, יען יכולים להפתיענו באמצע העבודה.

היום ליל שמירה של הורקשוץ הזה, לכן בחרנו בליל זה. גם בן המנהל וקרובו עוזרים לנו ע"י ארגון נשף־חנוכה, בו יעסיקו במחזות את מנהלי וגבירי השופ, כדי שלא יצאו להסתובב בחצר, ולא יפריעו לנו במזיד או בשוגג.

כל היום הנני מרגיש את עצמי כמקודש לדבר־מה, כחתן דומה למלך, שמוכרחים להשגיח עליו שלא תארע בו תקלה וכל החגיגה תופרע. השגחתי על כל תנועותי, עבדתי במתינות וזהירות, חסכתי כח, שאוכל לעבוד בלילה בלי ליאות.

בערב הדלקתי נרות־חנוכה במצב מרומם ומיוחד, כאילו עומד אני לפני ראיון עם נסיך רם מעלה או מלומד עליון. אני בחדר אחד ושכני בחדר שני, ברכנו את הברכות בקול ו"שעשה נסים" נישא למרחקים וגוע בחלל הדירה בלי הד, בלי רצון התחדשות. ילדתי החמודה קמה ממטתה, התלבשה בפאר והדר, רצונה להזכיר לי את ביתנו ואת יפיו של החג הזה בבית, כדברי השיר: "יופי האור והנרות שכל אחד מזכיר אגדה אחרת". השתוממתי לפירוש החג החדש הזה שבפיה, האומר שגבורה ואומץ־לב אינם באים וצצים פתאום, כמינרוה

* פלוגות שמירה על מפעלים מלחמתיים גרמניים, שהורכבו ע"י פולנים ואוקראינים. בגיסאות אורגנו פלוגות ורקשוץ גם מיהודים, לשם שמירה על מפעלי הגרמנים.

מראש זיאוס, אלא הם פרי כמה וכמה הרגשות פרימריות (ראשוניות). ראשית־כל אהבת המשפחה של אחד אל השני "כמו משפחתנו", אחרי־כן אהבה לעם, אמונה, געגועים ותשוקה. ולבסוף אומץ־לב וגבורה. בחנוכה חוגגים שמונה נסים. התחדשות החיים הנורמליים של העם, שנסו האחרון — גבורה — הניב כבר פרי. זמזמתי בניגון את "הגרות הללו", הקשבתי רב קשב לפרוש זה ולא האמנתי לעומק מחשבותיה ולטעמה של הילדה הזו. שרנו בקול ובניגון "מעוז־צור". נכנס שכננו, והנשים הכינו לביבות כדת־וכדין, כאילו לחיים נועדנו, וכאילו אינם יכולים בכל רגע לבוא ג'נדרמים וס.ס., להקיפנו ולשלחנו לטרבלינקי...

לפני חצות יצאתי מביתי בשברון לב. כל היום שמחתי למפעלי זה של אקספרופריאציה וכעת הוכרחתי לעזוב את משפחתי, את החום והאור של חנוכה, בקושי מצאתי תירוץ והסתלקתי מביתי. הורקשוץ השייך לקבוצה עמד ע"י המחותן ובבואי התרחק לעבר בית־ההנהלה. תפקידו לעמוד שם ואם יצא מישהו יעשה סימן בפנסו. תפקידי להיות "נר" עומד ולהביט לעברו. אני דופק בחלון המחסן ורץ לעבר הסדנאות ומסתתר. במחסן נמצא זה, הבוחר בסחורות חשובות ומכניסם לשק. אריה נושא את השקים לסדנאות. ברגע של סכנה אני מזהיר את ווה שמסתתר בפנים וסוגרו בחוץ, ורץ לעבר אריה כדי שלא יצא עם שקו.

שבתי הביתה מקודש בעיני, השתתפתי בפעולה יפה, בהכנת נשק ללוחמים. לא רק לי, להגנתי ולהגנת משפחתי יספיק הנשק, אלא יספיק להרבה ימים, נצליח למכור יפה את החפצים שהחרמנו, נוכל להשיג, לפי המחירים שקבענו עם בולק, מכונת יריה, ונעמיד אזור חי של מגינים סביב, וכל מי שיתקרב אליו ירגיש כי כח המכבים לא תש. חנוכה בעולם, חנוכה בשופ!

נמות, ודאי נמות ולא יישאר זכר מאתנו, אבל בחלל ינשא פלואיד של רצוננו האחרון של הגנת הכבוד. בפלואיד הזה, כמו בחמצן פסיכי יוצתו גפרורי־נשמות אלה שיבואו אחרינו, יאירו את חשכת הנשמה בעולם וישרפו עד תומם את הטומאה.

1.1.1943. כולם בונים מסתורים (בונקרים). הפסיכוזה הניעה את כולם לעבודה במקצוע הזה. גם הלילה, ליל המעבר משנה אחת לשניה, אותו קידש לעולם ועד הנזיר סילוסטר, לא ניעצר מבנין. אמת, כי סובאי השופ לא שכחו לנצל את ההזדמנות הזו ויינות לשכרה נשתו כמעט בכל דירה ובעיקר בקזינו חדש, וכל הליל שרו שירי שיכורים. אך יחד עם זה נראו צללים נגררים בחצרות, סוחבים קרשים, לבנים, מעדרים, כלי־מים; רצים, דוחפים, בונים בונקרים.

כמה מסתורים יפים נבנו, באמת בטעם, בזהירות והעמקה פסיכולוגית כזו, שקשה להאמין שהחוטפים, וגם אם יחפשו זמן רב, ימצאו אותם. עיקר פרובלימה של הסכרון (מקלט) היא הכניסה. סוף־סוף יכולים בכל דירה גדולה בת 4־5 חדרים למצוא פינה, העמקה, חדר השרות קטנטן שאפשר להסתירו בבניה ולא יכירו. השאלה היא באיזו דרך יכנסו ושלא ימצאו את הכניסה. כמה מבני השופ השכילו בזה מאוד. בבית הד"ר אורונוביץ טייחו את חדר הרחצה, סידרו בטפטים חדשים וזרקו עליו רפש וסיד, שייראה כעבודה ישנה. החדר הזה, ד' על ד' אמות, יספיק לכמה משפחות לכמה שעות, ולעת הצורך למעת־לעת שלם. הכניסה נעשתה דרך קערת בית־הכסא שנברגה לכאורה במקומה, ובצד נעשה

פתח, בשעת השינה הזיזו את האסלה, נכנסו, הבריגו מבפנים והכל חזר למקומו. ואף בר־נש לא יכיר כי פה נמצא עוד חדר, והאסלה הצנועה הזו משמשת למטרה אחרת חוץ מיעודה הרגיל.

בבית מכרנו, אצל שולץ, טייחו גם את חדר־הרחצה, הדביקו טפטה חדשה והכניסה נעשתה דרך האח. בצד מבלי להכיר, נעשה חור שדרכו נכנסים לסתר, ומכסים המכסה והדירה כמנהגה עומדת.

כניסה דומה כזו נעשתה בשופ שלנו. גם־כן דרך האח. בניה אחרת נעשתה במרתף אחד בביתנו, במקום שנמצא מנגנון למדידת המים לבית, עשו את הכניסה והטבלה נסגרת ונהדקת מבפנים בכמה ווים ויחפשו המחפשים ימים ויעברו ע״י האפרט במשך שבועות, ולא ימצאו בו שמץ של חשד.

בבית שכן אחד טייחו חדר קטן, כעין מזוה, מחסן ביתי, והכניסה נעשתה דרך התנור הגדול, תנור מצופה חרסינה. הדקו היטב את התנור, הרימוהו על מוט ברזל ואופנים קטנים, בשעת סכנה מזיזים אותו הצידה, נכנסים, ואת התנור מהדקים למקומו ובלי סימן ואות הוא ניצב לו התנור במקומו כמו בימים הטובים.

אחד הגבורים פה מסדר לו מסתור אחר. בחדרו הארוך מאד הוא עושה קיר כפול, יקצר את הארוך ויעמיד קיר, ובין אותו הקיר החדש והישן יימצא הסתר. את כל החדר ירפד מחדש והכניסה דרך הרצפה.

שני מנצל את גובה חדרו ויעשה תקרה כפולה והכניסה ממקום בו תלויה המנורה. ישנם כבר כוונים ונולדו שיטות שונות. דיירי קומת־הקרקע והקומה האחרונה יכולים להשתמש במרתפים ולעשות כניסה למרתף ישר מדירתם. אם יבוא האחד לשני ויאמר: ״נו אדרבא, אולי נחפש יחד״, וכבר נוצר זוג, וכבר לחישה, וכבר תכנית, אם מרתף, אמבטיה, חדר, תנור, גג, מעלית. גם בלקון (גזוזטרה) בא בחשבון, כי יש גם גורסים ששמה בין ערימת סמרטוטים ובהכנה מתאימה, אפשר לסדר סתר נפלא עבור איש אחד או שניים.

כעת עלה הערך של בעלי־מלאכה, זקוקים לעזרתם וחסדם של הנגרים האמיתיים ועוזריהם. ואלה אינם מספיקים לעבוד בכל מקום, בדיוק כמו חייטים בעיירה לפני פסח, רצים ממקום למקום, כשמקצוע ומשור בידי הבונים. אך העיקר הוא לשמור סוד.

8.1.1943. גם אני נעשיתי לקבלן מסתורים. קבלתי ביחד עם שני חברי לבנות 2 סתרים, הכינונו מעט חומר שבערבים דרך הגדרות או בעגלות־הסקה הועבר לשופ השכן, ונגשנו ״לבנין״. אחרי שבעלי הסתר בעצמו נקו את המרתף והכינו לנו שטח מוכשר לעבודה.

היות שהבעלים אינם חסרים כסף והודיעונו שכל סכום ישלמו עבור בטחון של 100% — עיבדתי תכנית לבנות בונקר לא במרתף, שסוף־סוף יוכל כל מחפש, אחרי חיפוש מעולה, למצוא אותו, כי יבין שתחת כל דירה נמצא מרתף. אני רציתי לבנות זאת באמצע החצר או דרך ברז המים הנמצא בפנת החצר. התכנית אושרה וביום א׳ ניגש לבנין.

יום שבת, 9.1.43. גם בחברתנו הוחלט לארגן נשף, מובן שבהתאם לעורכים והאורחים הוא שונה מחבריו בסביבה. אחרי שנודע לנו שבגיטו שוב ממשיכים בתכניות ״עונג־שבת״, החלטנו לסדר ״עונג־שבת״ עבורנו לטובת חברנו הסובל

מאוד, המשורר יצחק קצנלסון, שאשתו וילדיו נלקחו לאומשלאג. בימים הראשונים היה כה נדהם, שלולא בנו היחיד שנשאר לו, יען היה יחד אתו במקרה במעבדה, היה ודאי גווע מרעב ויסורין. גם כעת מצב רוחו ירוד, עיניו הובלטו כאילו מוכה מחלת־בזאדוב וכל תנועותיו מבוהלות. נערוך לכן "עונג־שבת", הוא יקריא לנו מיצירותיו הפיוטיות על דבר המצב דהעידנא וכן "איוב" שלו ודרמה "על נהרות בבל"; ההכנסה תאפשר לו במקצת לסדר את חייו, לספק מעט מזון לו ולבנו, יען שאינו עובד כעת וכל העזרה הציבורית שהננו מקבלים, פירושה לחם או 2 ככרות שחורים לשבוע.

פתחתי את הנשף בנאום קצר לכבודו של יצחק קצנלסון, ובתור מנחה כאילו שרטטתי את המצב, חיפשתי לו אנלוגיה בכל דפי ההיסטוריה שלנו ובאתי לידי מסקנה שלא נמצאת דוגמתה.

להצעת אחד הנוכחים שנכבד את מתינו, המיליונים שהלכו, בקימה ושתיקה, התנגדו הרוב, יען כי אין אנו המספידים, אולי המוספדים, כי נמצאים אנו עדיין בעבר הזה, בתחום־המוות, ועדיין לא יצאנו הימנו. קצנלסון הקדים מספר שירים מחיינו, יותר נכון "פון אונדזער אפלעבן" — מחיינו הכלים והולכים. רובם ככולם כתובים בעט הצער, בצפורן סופר חדור כאבו וכאב עמו, בפלסטיקה מזעזעת, שלעתים מגיעים לגובה של ליריקה טהורה ונעלה.

אחרי ההפסקה הוכרחנו לקצר את החלק השני, יען הודיעונו שלגרמנים נודע ענין האסיפה וקיים פחד שירצו לבקרנו.

הרבה משירי קצנלסון, הקראות של פרופס ונאום הנעילה שלי נשארו בקרבנו, אך לא לרעת הנאספים שעזבו בפזיזות את האולם. קצנלסון עוד הספיק לגמור את הקראת "דאס ליד פון געהרג'טן פאלק", שיר עברי יפה, שיר מלא עדוד ואמונה, שהלהיב את כולם, בעיקר בכח הקונטרסט שלו, האמון שבלב איש מוכה כמוהו ומעונה בלי מצרים מצער הכלל וצערו הפרטי הוא.

בלשכת המחסנאי, פטרון שלנו ובעיקר של קצנלסון, שמה בלינו כמה שעות כמעט בכל ערב, המשכנו במצב הרוח שהיה בנשף. שוחחנו, דקלמנו, התוכחנו בעיקר בשאלה היישארו שרידי השרידים הללו בחיים?

יום א', 10.1.43. היום בא אלי לביקור גומלין משה זילברברג מהגיטו. הוא הביא לנו ידיעות מידידו ליזרוביץ ומהגיטו. מסר ששמה נקהלו כמה אסיפות ובהן התבטאו כמעט באי־כח כל הזרמים בעד הגנה. שמה נבנים סתרים לא כמו אצלנו, כדי סתם להסתתר, אלא בונקרים ממש. מכניסים לסתרים נשק, מחזיקים אותם מבפנים, אם כבר יחדרו הגרמנים ויפרצו פנימה, לא ימצאו אפשרות לגמור עם החטופים ויתנהל קרב וימותו מות גיבורים.

רוח חדשה נשבה בחדר. קראתי לחבריה והוא ממשיך לספר. גבורת בני־ישראל מכל המינים, נתחזקה. מתכוננים לקרב האחרון. בגיטו אינם מאמינים בהבטחות המרגיעים. רואים בזה יד הגסטפו וה"מוסרים", המעונינים בהשקטת הרוחות, כדי שלא יתכוננו למרד, ולאפשר לס.ס. התנפלות פתאומית והוצאת כולם בבת־אחת. מתכוננים לקרב באמוניציה ובפרוביאנטים. הנוער מתחמש ומהישישים דורשים עזרה כספית, ומי שאינו חפץ לתת מרצונו הטוב, מאיימים עליו ואין ספק שימלאו את הנדרש. ראש המשטרה קולונל שרינסקי נהרג, כל

חבריו ועוזריו הולכים וילכו בדרכו. בגיטו יודעים שקם כוח חדש, שאינו מתחשב בכלום. כל מה שימצא לנכון — יעשה. קשה קצת לחבר את כל הזרמים, החל משמאל, קומוניסטים, בונד וגמור בימין ברויזיוניסטים, אבל מוצא יימצא וחזית מאוחדת תיבנה.

14.1.43. היום קיבלה כל הפסיכיקה של מסתורים מכה חזקה שמטילה בספק את ערך כל התאמצויותינו והשתדלויותינו. ממסתור אחד מרחוב טברדה יצאו כתריסר אנשים שהיו נחבאים שמה מזמן חיסול הגיטו הקטן, מאמצע אוגוסט 1982, זאת אומרת 5 חדשים בערך. והנה לג'נדרם העומד בשער ז'לזנה־פאנסקה ניגש מחנה משונה של יהודים, כמנין יהודים, ביניהם נשים וילדים, לבושים בגדים טובים אבל רטובים, ועמם 3 עוורים, לבושים כמוהם. פני כולם אפורים, עיניהם תקועות עמוק בחוריהן ובוערות, והעוורים צועקים ומשפשפים בלי הרף את עיניהם; הם פנו לג'נדרם בבקשה שיואיל למסור אותם לרשות שלו, לאומשלאג, לטרבלינקי, או לאן שימצא לנכון. שאלם הג'נדרם מאין מוצאם, ביארו לו שהיו עד כה במסתור. מחצית מהם כבר מתו ונקברו באדמה בסתר, והם כולם חולי שחפת וריאות, לבבות נפוחים, החושים מטומטמים, הידים ורגלים רועדות, הקיבות כמעט ואינן מקבלות יותר שום אוכל, משתעלים בלי הרף, בוכים. ישבו 5 חדשים בלי אור. בצאתם לאור השמש הוכו חלק בסנוורים וגם עיני השאר, חוץ מעיני הילדים, ממצמצות והם חוששים שעוד מעט וגם הם יתעוורו. הג'נדרם הביאם ל"בעפעלשטעלע" (נקודת ריכוז). ונודעו עוד פרטים שבמסתור היו בראשונה יותר אנשים, ואז "מוסר" אחד גילה את המקום וחלק נורה ע"י האוקראינים והשאר נסגרו בפנים. מזון לא חסר להם, ומים, גם חמים, היו להם.

המפקדה בבעפעלשטעלע, נגד רצונם ובקשתם של האומללים הללו, לא הרגה אותם, אלא שלחה אותם לגיטו בפקודה שהקהלה תתענין בהם, תאכילם ותשקם, תעבידם ותסדרם. הרופאים בדקו את האכסמפלרים הללו ולפי השערתם אין אף לאחד מהם כח־חיים, כדי שיוכל להבליג ולגבור על החולשה. גופם נעשה רכרוכי, גם העצמות שלהם כמו שדופות ואין להם כח להחזיק את האורג־ניזמוס עליהן. העצבים נתכווצו ואינם מגיבים כדבעי, החושים קהו, הריאות שדופות, הקיבה אינה פועלת, ובקושי תקבל דבר־מאכל. מצב הילדים בדרך־כלל טוב יותר ממצב המבוגרים. והנה הידיעה הזו לגמרי מבטלת את כל המסתורים. מוטב שנפסיק מלחשוב על הסתר ונחשוב על דבר בריחה לעבר השני, הדבר היחיד העלול עוד להצילנו ממוות בטוח.

יום ד' 10.1.43. בינתיים הגיעו ידיעות מהגיטו שהשכיחו את כל הנעשה פה. הרג, ממש חורבן, פוגרום, כניסת אוקראינים. ברחובות הורגים יהודים ויהודיות, ילדים וזקנים למאות. הורגים בכל אופני הרצח הנהוג: ביריות, בבגנטים (כידונים), בשוטים, בבעיטות ובאגרופי־ברזל.

כולם פרצו ממש מהמסתורים. במקום נתארגנה אסיפה ואגרופים קומצו ושיניים חרקו וחגורות חוגרו ושבועות נפלו: עד הטיפה האחרונה, על גופנו יעברו, אותנו לא יקחו!

בערב הגיעו ידיעות שבגיטו שמח. מתגוננים היהודים, נפלו חללים כמה גרמנים, ברחובנו נובוליפיה זרקו היהודים פצצה, מכמה בתים ירו בגרמנים המתפרצים וכעת מפחדים המה להיכנס לבתים ושולחים את המשטרה היהודית

ראשונה. וקללה יצאה מפיות מאות: דין המשטרה העברית כדין הגרמנים, אם ייכנסו — המה ייהרגו כמו הס.ס. והאוקראינים.

עשינו ביקורת של הנשק. מצער וקטן הוא. השבוע קוינו לקבל הרבה נשק והנה קדמונו. אבל הפועלים לא שמו לב לחוסר הנשק, רשמית שבו כולם לבתיהם אבל לא לשינה, ומכל דירה נשמע רשרוש וחריקה, מאות פועלים השחיזו כליהם. המקצועות הושחזו באבן־השחזה וכך גם הקרדומים. הנגרים השחיזו כלי־ברזל ומשורים ומכושים. הכינו להם פטישים מכל המינים, הקטנים לנשיהם וילדיהם, הגדולים לעצמם. המכונאים הכינו פסי־ברזל קשים וכבדים, הפחח תיקן את הצבת, העובדים ע״י מסורי־חשמל הוציאו את המסורים העגולים, השחיזום, ניסו לסובבם, ולנצלם כמכשירי־יד.

שעות עברו, שעות חלפו. השופ לא נח. השופ לא ישן. כולם השחיזו וניסו את המשחז, תיקנו, בחנו ולימדו אבות לבנים ובנים לנשיהם להחזיק קרדום, פטיש, אזמל או ברזל. לקצץ, לנפץ, לנסר, ולפצל כל גוף של רוצח שיקום להרגם!

יום שבת, 16.1.43. בבתים הפראיים (הנטושים) שממולנו, סדרו הגרמנים ועדטעפאסונג*, פירושו קבוצות יהודים באים, מוציאים כל דבר ערך מהבית, שמים בעגלות ומביאים למחסנים הגרמנים. על כל קבוצה ניצב שומר גרמני מזוין באקדח ושוט, המשגיח שכל הרכוש היהודי ייכנס למקום המיועד ושהם לא יהנו ממנו.

בקבוצת ועדטעפאסונג כזו, באו אלינו אמילקה ובולעק, בתור חברי פלאצובקה. נכנסו לגיטו, לנו שם וכעת באו אלינו. הביאו לנו כמה תעודות והפכנו לפולנים. שמות פולניים קבלנו: וואצעק, סטעפאן, יוליאן וכדומה. ובין־לילה נעשה חיים ומיכאל ואברהם לטשעסלאוו, ויונה לבולעסלאוו. בעיקר סודר ענין הנשק בכי טוב וזה העיקר. הבטיחו הספקת אקדחים מהטיפוס הכי חדיש, עפעמקע, רוסיים, בלגיים, גרמניים, פאראבעלעס ועוד. קשה מעט ענין אמוניציה. לא תמיד נמצא מספר כדורים מתאים לאקדחים שונים, כי את הנשק מקבלים בדרכים שונות, ורק בסוף מבחינים כי חסרה תחמושת וקשה לדרוש שיצרפו לכל אקדח מספר כדורים מתאים.

ובערב ישב הנוצרי בביתנו, השתתף ב״מלוה־מלכה״, זמזום הניגון של שכני וגם ניגוני החדיש, מלאו את החלל.

ואחרי שבני־ביתי ישנו חרש, נתגנבתי לסתר. שמה היתה לנו ישיבה חשובה, מעין ישיבה חגיגית לרגל הבטחת הנשק. כעת לא היינו כבר אי־מאורגן בין השופ והגיטו. כל החזית מאורגנת. בשופ שלנו כמעט הרוב, ולא רק הפועלים, מאורגן בחמישיות.

יום ה׳, 21.1.43. מלחמה! מלחמה בגיטו! אשתי וילדתי הושמו בסתר החדש של המנהלים בהשפעת מכירי, ואני מסתובב בשופ ומלקט ידיעות ברגש מהול פחד ונחת. מלחמה! נהרגו כבר מאות גרמנים. אמת, אלפים יהודים מתגוללים בחוצות, אבל זה לא חשוב! בין כך ובין כך נמות, קודם או אחרי־כן, העיקר שנילחם על כבודנו!

---

* החרמת דברי־ערך.

ד"ר י. קרמיש

על עצרת־נוער בלתי ידועה בגיטו וארשה ב־13 בספטמבר 1941

(מתוך ארכיון "עונג שבת" — ארכיון רינגלבלום)

מאז התחלת העבודה המעשית ביד־ושם (ב־1 בינואר 1954), ועוד קודם לכן במכון ההיסטורי־היהודי בוארשה וכן בבית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון, הושקעה עבודה רבה בפיענוח כתבי־יד של ארכיון "עונג שבת" (ארכיון רינגלבלום) שהיו טמונים במשך למעלה מ־4 שנים במעבה האדמה, תחת חורבות הבית הגדול שבגיטו וארשה ברח' נובוליפקי 68, ומשום כך כתבי־יד לא מעטים הם עתה בלתי קריאים או קריאים בחלקם בלבד (אותיות בודדות, שורות, ואף עמודים שלמים ניטשטשו לחלוטין).

בין החיבורים הרבים שזיהיתי באחרונה בתוך גנזי "עונג שבת" מצויים כל כתבי ההיסטוריון המחנך אברהם לוין שנכתבו בגיטו, ואשר בחלקם פורסמו על־ידי המכון ההיסטורי היהודי בוארשה בכתב־העת שלו ("בלעטער פאר געשיכטען" ו־ "Biuletyn Z.I.H."), אך, למרבה הצער, עם קיצורים והשמטות מהותיות הפוגעות בשלמותו של המקור.

כותב שורות אלה פרסם בראשונה בעברית את הרשימות של לוין מיוני 1942 (קובץ מחקרים יד־ושם, כרך ו', 196). בית לוחמי הגיטאות ע"ש י. קצנלסון (בשיתוף עם הוצאת הקיבוץ המאוחד) נתן לקורא העברי בשנת 1969 אסופת רשימות של אברהם לוין, מלאה ככל האפשר ("מפנקסו של המורה מיהודיה, גיטו וארשה אפריל 1942 — ינואר 1943", מבוא והערות — צבי שנר).

☆

אברהם לוין, יליד וארשה, תלמיד ישיבה לשעבר, פשט בהיותו בן עשרים את הלבוש המסורתי של אברך חסידי ופנה ללימודים חילוניים. בשנת 1917 הצטרף לחבר המורים של הגימנסיה לבנות בוארשה "יהודיה", כמורה לעברית, תנ"ך

והיסטוריה יהודית. לוין היה ציוני מנעוריו, בשנת 1911 היה בין מייסדי קבוצת "חלוצי ציון" בוארשה, שחלקם עלו ב־1912 לארץ ישראל. לא היה איש מפלגה, אך ראה עצמו שייך למחנה של א"י העובדת. הוא נמנה עם המרצים שהירצו בסמינר העולמי של "החלוץ" שנפתח בוארשה, ב־9 בספטמבר 1930. באותו סמינר השמיע לוין חמש הרצאות ונושאיהן: תפקיד הלימוד בספרות העברית, יצירות לוצאטו (במיוחד דיבר המרצה בהערצה על יצירתו של לוצאטו "מגדל עוז"), הספרות העברית בגרמניה, הפרוזה העברית בגאליציה וברוסיה. לוין ביקר בארץ פעמיים. בשובו מביקורו הראשון בשנת 1925 חולל שינוי מהפכני בהוראת העברית בבית־ספרו — ההברה האשכנזית, שהיתה נהוגה אז הוחלפה בהברה ספרדית. בשניה ביקר בארץ בשנת 1934, אך הפחד מקשיי הקליטה בארץ מנע ממנו לעלות.

אם כי שקוע היה כולו במלאכת ההוראה והחינוך וידע להחדיר בלבבות תלמידותיו את ספר־הספרים ולאהוב את השפה העברית, מצא לוין עתים גם למחקר. בשנת 1934 פרסם ביידיש מונוגרפיה רבת־היקף בשם "קאנטאניסטן", על קורות חטיפת ילדי יהודים וגיוסם לצבא הרוסי במחצית הראשונה של המאה ה־19, בימי הקיסר ניקולאי הראשון (1827—1856).

לוין המשיך את עבודתו החינוכית גם בוארשה הכבושה בתנאי מחתרת, ולא חדל לעשות נפשות לחינוך הלאומי. הלימודים התקיימו בכל יום בבית אחר, בקבוצות קטנות. כן נמנה הוא עם פעילי "ארגון העזרה העצמית" שעשה רבות להקלת מצוקתם של כלואי הגיטו. הוא שימש מזכיר מדור הנוער בארגון זה, ובכתביו מימי הגיטו מצויים הדים רבים לפעולה זו, כמו כן לפעולתו הברוכה כחבר ההנהלה המצומצמת של הארכיון המחתרתי "עונג שבת" (ביחד עם שמואל וינטר, אליהו גוטקובסקי, הירש ואסר והרב שמעון הוברבנד), אותו הקים וניהל ד"ר עמנואל רינגלבלום.

מן הראוי להביא לדוגמה מדבריו על השתתפותו הפעילה בישיבות ההנהלה של "עונג שבת", אותם רשם ביומנו במוצאי־שבת, 6 ביוני 1942. "בכל שבת — כותב הוא — מתאספים אנו קבוצה של עסקני־ציבור יהודיים בענייני יומנינו ורשימותינו. אנו רוצים, כי סבלותינו, חבלי המשיח, יירשמו לזכרון הדורות הבאים ולזכרון העולם כולו"...

אכן, בדומה לרינגלבלום, לא הסתפק לוין בחלקו בארגון עבודת התיעוד, אלא כתב גם בעצמו. כתבי־היד שלו נמצאו בשתי הגניזות של ארכיון "ע"ש" שהוצאו לאחר חיפושים רבים וחפירות מתחת לחורבות הגיטו בספטמבר 1946, וכן בדצמבר 1950. לידינו הגיעו שני חלקים עיקריים של כתביו. חלקו הראשון מורכב מרשימות יומן ביידיש (26 במרס 1942 — 12 ביוני 1942). ברשימות אלה לא הסתפק לוין ברישום העובדות שארעו בוארשה, אלא רשם מה שקלטו אזניו על חייהם וסבלותיהם הקשים של היהודים בערי השדה מפי פליטים ומגורשים וכן משליחי המחתרת היהודית, שהיו מגיעים בחשאי לגיטאות ולמחנות ברחבי שטחי הכיבוש. המחבר לא הסתפק ברישום עובדות בלבד, העסיקו אותו שאלות קיומיות שונות הנוגעות לעתיד העם, ובייחוד שאלת היחסים בין הפולנים והיהודים, שאלת אחריותו של העם הגרמני לפשעים שבוצעו בימי המלחמה כתוצאה ממדיניות ההכחדה הנאצית כלפי האוכלוסיה היהודית.

המחבר הישווה את סיפורי פלאביוס עם רציחות הגרמנים בימינו אנו, והגיע למסקנה כי "מעשי הגרמנים היום הם יותר עקובים מדם, יותר רצחניים ויותר מזעזעים מאשר מעשי הרומאים והיוונים לפני 2000 שנה".

"לעולם לא יימחק דם ילדינו ממצח קין של העם הגרמני... — כותב הוא ברשימתו מה־25 במאי 1942 — אי אפשר לבטא במלים את כל רגשותינו. רק אילו ניתן לנו לעקור בכח יסורינו החנוקים את הגדול בכל ההרים, את אוורסט, ולהטילו בזעם ובתנופה על ראשם של כל הגרמנים רוצחי־הילדים והישישים, היתה זו התגובה היחידה המתאימה לזמננו".

כן עומד המחבר על אחת מתופעות־הלוואי המפליאות ביותר של מלחמה זו והיא ההיצמדות לחיים. "הבריות מתים בהמוניהם ברעב, במגיפת הטיפוס או בבורדם. בהמוניהם הם נענים ונרצחים ע"י הגרמנים, אך אין הם נמלטים מהחיים על דעת עצמם. נהפוך הוא, הם קשורים בחיים בכל חושיהם, הם רוצים לחיות בכל מחיר ולבלות את המלחמה"... (רשימה — 6 ביוני 1942).

החלק השני של כתבי לוין, תחילתו עם פרוץ ה"אקציה הגדולה" בערב תשעה באב תש"ב (22 ביולי 1942), כתוב כולו עברית ונושא אופי של יומן ממש, אשר רשימותיו נעשו מדי יום ביומו, עד 16 בינואר 1943. בימי ה"אקציה" הגדולה נלקחו ממנו אשתו לובה ובתו אורה בת ה־14. מרוב צער ניסה המחבר לשלוח יד בנפשו, אך הוא המשיך לרשום את רשימותיו בתנאים בלתי אפשריים. הוא נספה בימי ה"אקציה" השניה בגיטו, זו שבין ה־18 וה־22 בינואר 1943.

במסתו הנקראת בלשון סתרים "ע"ש" שנכתבה כפי הנראה בראשית 1943, מסר ד"ר רינגלבלום, מתוך פרספקטיבה של שלוש שנות עבודה ומעלה, הערכה על הארכיון החשאי ועל עבודות החקירה שלו, שהודרכו על ידי מרכז עיוני־רעיוני בהנהלתו הוא, על משתתפיו, על קשייהם והישגיהם, מצויים דברי הערכה חמים ביותר על יומנו של לוין. לדבריו של רינגלבלום השקיע לוין ביומנו את "כל כוח יצירתו הספרותי", ולכן בגלל הדייקנות והנאמנות במסירת העובדות, בגלל תוכנו העמוק, יש לראות את היומן כתעודה ספרותית רבת־ערך, ולאחר המלחמה יהא צורך להחיש ככל האפשר את פרסומו".

מתוך כתביו של אברהם לוין שפוענחו בשלמותם ומצויים בארכיון "יד ושם" מתפרסמת לראשונה להלן ההרצאה שנשא המחבר בעצרת נוער מוקדשת לזכרו של הסופר יצחק מאיר ווייסנברג (1881—1938), מגדולי הסופרים היהודיים בפולין בין שתי מלחמות־עולם.

✡

וארשה היהודית הפועמת והתוססת תמיד בחיים תרבותיים מלאים לפני פרוץ המלחמה, היתה גם בתנאים האיומים ביותר של קיומה החשוך תחת שלטון הנאצים — חדורה רוח של יצירה יהודית.

ביצירת רשת מוסדות תרבותיים ובתי־ספר ללימודים גבוהים ותיכוניים נתגשמה ההתנגדות התרבותית. חיי הגיטו השתקפו ביצירות הספרותיות היהודיות שנוצרו ב"עידנא דריתחא". בלי הדחיפה הגדולה ליצירה לא היו נוצרים אוספי היצירות שנתגלו מיד לאחר גמר המלחמה בשתי החטיבות של ארכיון "עונג שבת",

הגדול והחשוב ביותר מבין ארכיונים מחתרתיים יהודיים ולא־יהודיים מתקופת השואה, יחיד במינו בקרב העמים המשועבדים בימי מלחמת העולם השניה.

על אף הטירור, הרעב והמצוקה בגיטו התפתחה עבודת התרבות רבת ההיקף והעומק — ברגע שהגיטו נסגר והוקף חומות ונותק מן העולם החיצוני, נוסד במחתרת מוסד תרבות בשם "ייקאר" (יידישע קולטור ארגאניזאציע), אשר ניהל עבודת תרבות רחבה, ארגן סדרת הרצאות מדעיות ופופולריות וכן חגיגות יובל לכבוד פרץ, שלום עליכם, מנדלי, בורוכוב ואחרים. כן ארגן "ייקאר" בעזרת ועדי הבתים מפעל תרבותי הנקרא "נשפי מנדלי". בעשרות בתים נערכו במשך זמן קצר אסיפות שעיקרן היתה הרצאה על מנדלי וקריאה מתוך יצירותיו. "תקומה", מוסד לפעולה תרבותית עברית בגיטו, ארגן סמינרים, קורסים, חוגים למדע וכן עצרות. כך, למשל, התקיימה באולם הגדול של בנין ספריית הקהילה ברחוב טלומצקה אקדמיה עברית לכבוד יהודה הלוי למלאת 800 שנה לפטירת המשורר, ובה הירצו ד"ר מנחם שטיין, מחבר הספר המפורסם "הלניות ויהדות", והמשורר יצחק קצנלסון.

"תקומה" ערכה גם אקדמיות אחרות מיוחדות לפרץ, להרצל וביאליק (בעצרת נשא הרצאה עיקרית ד"ר יצחק שיפר), וגם ערב של מוסיקה יהודית. האסיפה האחרונה שערכה "תקומה" התקיימה בחוה"מ פסח 1942, בביה"ס העברי של "תרבות" ברח' נובוליפקי 22, שהיתה מוקדשת לזכרו של הד"ר פינסקר.

אגב, יש לנו מידע על אי־אלו סכסוכים בין "ייקאר" ו"תקומה". "הקנאים של 'ייקאר' — כפי שמוסר ד"ר שטיין — היו מחטטים יותר מדי בבעיות הלשונות ולא רצו בשום אופן להכיר בזכות העברית". כן ניהלו עבודת תרבות חשאית ערה כמעט כל המפלגות, וביחוד ארגוני נוער.

אברהם לוין הירצה, כאמור, באחד הארגונים של הנוער ותודות לכך שהעלה את הדברים בכתב, ביידיש, אנו מביאים אותם ככתבם וכלשונם, שכן הם מהווים תעודה נדירה ורבת־ערך.

13.9.1941

מיר לעבן אין א תפיסה. מיר זענען געווארן אראפגעשטויסן צו דער מדרגה פון היימלאזע און פארוואלאזטע חיות. קוקנדיק אויף די געשוואלענע און האלב־נאקעטע יידן, וואס ליגן אויף די גאסן, האבן מיר דאס געפיל, אז מיר געפינען זיך אויף אן אונטערמענטשלעכער שטופע. די יידישע האלב־טויטע סקעלעטישע פנימער, באזונדערס פון די קליינע אפשטארבענדע קינדער [1], ווארפן אן אויף אונז אן אימה און דערמאנען אונז בילדער פון אינדיען און אנדערע איזאלאציע־לאגערן פאר מצורעים, וואס מיר פלעגן זעען אויפן עקראן. די ווירקלעכקייט שטייגט איבער די פאנטאזיע און בלויז נאך איין זאך וואלט אונז געקענט איבערראשן, און דאס איז א מאסן־מארד, אנשטאט דער סיסטעמאטישער אויסראטונג און פארניכטונג. און ווי ס'זאל נישט זיין שווער צו ברענגען די ווערטער פארן מויל, מוז מען דאך זאגן, אז פאר די, וואס גייען אויס פון

הונגער[2], וואלט א שנעלער געוואלט־טויט געווען אן אויסלייזונג פון שווערע און לאנגע גסיסה־יסורים.

ס'האט זיך ראדיקאל געענדערט די פראָפאָרץ צווישן לעבן און טויט[3]. אמאל פלעגט דאס לעבן פארנעמען דעם אויבן־אָן, דאס הויפט־אָרט, און דער טויט פלעגט זיין א נעבן־דערשיינונג צום לעבן, זיין פינאל. היינט הערשט מאיעסטעטיש דער טויט, און דאס לעבן טליעט קוים ווי אונטער א גראָבער שיכט פון אַש. אויך דאס לעבן וואס טליעט נאך איז אזוי שוואך, אזוי נעבכדיק און ארעם — אָן יעדן פרייען אָטעם, שוווּנג און גייסטיגן אינהאלט. די נשמה פון יחיד ווי פון כלל איז ווי אפגעשטארבן, פארטעמפט און אטראָפירט[4]. בלויז דער גוף האט נאָך זיינע באדערפנישן און ער פירט בלויז א אָרגאניש־פיזיאלאגיש לעבן.

אזוי זעט אויס די לאגע אונזערע אין יידישן ווּוין־פערטל אין ווארשע און אנדערשווו. און דאך האבן מיר נישט פארגעסן, אז מיר זיינען מענטשן און נישט קיין פרימיטיווע נידריקע באשעפענישן, דאך געדענקען מיר, אז סך־הכל מיט 2 יאר צוריק זענען מיר נאך געווען פרייע מענטשן. מיר האבן געבילדעט א לעבעדיקע אָרגאנישע געזעלשאפט, וואס האָט טראָץ אלע אירע שלעכטע און שאטנדיקע זייטן דאָך געהאט א מענטשלעכע צורה. מיר האבן זיך געבילדעט, געשטרעבט צו שאפן אויף אלע געביטן פון לעבן, און צו באַרייכערן דאס לעבן. מיר האבן געבענקט נאך קונסט אלס דעם העכסטן אויסדרוק פון מענטשלעכן דאזיין און מיר האבן די קונסט אויף אלע געביטן לויט אונזערע מעגלעכקייטן געפלעגט. מיר האבן אויך געהאט א חוש און נייגונג צו וויסנשאפט.

מיט איין ווארט: מיר זיינען געווען מענטשן און אלעס מענטשלעכע האט אונז געלאָקט און צוגעצויגן. און היינט ?... ווי דערדריקט, באשפיגן און אומגליק־לעך מיר זענען!

דאך ווילן מיר ווייטער לעבן און בלייבן פרייע שאפנדיקע מענטשן. דאס וועט זיין אונזער לעבנס עקזאמען. אויב אונזער לעבן וועט אונטער דער דיקער שיכט פון אַש נישט אויסגעלאשן ווערן — וועט דאס זיין א טריאומף פון מענטשלעכן איבערן אוממענטשלעכן, וועט דאס זיין א באווייז, אז אונזער לעבנס־נערוו איז שטארקער פון דעם פארניכטונגס־ווילן, אז מיר זענען אימשטאנד גובר צו זיין אלע בייזע כוחות, וואס ווילן אונז איינשלינגען.

אָט די א.ג. קולטור־אוונטן, פון וועלכע מיר האבן היינט דעם ערשטן, דארפן זיין איינער פון די באווייזן פון אונזער שטארקן לעבנס־אינסטינקט. זיי דארפן אונז דערמאנען אין אונזער פארגאנגענהייט און וועקן צו א בעסערע צוקונפט. זיי דארפן אונז דערמאנען, אז מיר זענען געשטאנען אויף א העכרן ניוואָ ווי די ציגיינער אדער וועלכע ס'איז נישט ווילדער שבט אין אפריקע. זיי דארפן אונז אויך וועקן צו נייער גייסטיקער ארבעט און שאפן, זיי דארפן אונז נישט לאזן איינשלאפן מיט אן אייביקן שלאף. איך גלייב, אז די יידישע יוגנט, וועלכע איז אזוי טראגיש געטראָפן געווארן דורך דער מלחמה, ווייל זי האט נאך נישט באוויזן צו געניסן פון די פרוכטן פון לעבן און איז פולשטענדיק בארויבט פון גענוס פון שול, וויסנשאפט, ליטעראטור, טעאטער און אנדערע און אנדערע מענטשלעכע גייסטיקע און מאטעריעלע דערגרייכונגען און נישט רעדענדיק וועגן די פיזישע ליידן ביז הונגער־טויט, אָט די יידישע יוגנט וועט מיט פרייד אויפנעמען

אונזער איניציאטיוו און וועט אין די אוונטן געפינען נייע כוחות צו שטארקן זין און צו דערהאלטן איר מענטשלעכן אויסזעען.

מיר האבן דעם ערשטן אוונט געווידמעט דעם פארשטארבענעם שרייבער ווייסנבערג: מעגלעך, אז דאס איז געשען צופעליק, דאך איז עס אין א געוויסער מאס סימבאליש. ווייסנבערג געהערט צו די קינסטלער־שעפער, וואס ווערן געבוירן ווי פון זיך זעלבסט, וואס וואקסן ארויס ווי א בלום אויף א פוסט אומבאארבעט פעלד. אין דעם זין דערמאנט ער אונז אן דעם רוסישן שרייבער גארקי, וועלכער איז אויך אויפגעוואקסן אין א סביבה, ווו ס'איז נישט געווען קיין פארשטענדניש פאר קולטור און ליטעראטור. אזעלכע קינסטלער זענען א באווייז פאר דער לעבנס־קראפט פון מענטש, פאר זיין אייביקן שטרעבן צו ליכט און פראגרעס, פאר דער אינערלעכער שאפונגסקראפט, וואס שפראצט ארויס אומדערווארטעט ווי א באהאלטענער וואסער־קוואל פון אונטער דער ערד. זאל ווייסנבערגס אנדענק זיין א סימבאל פון אונזער לעבנס־כוח, וועלכער וועט להכעיס אלע פארצוימונגען און שטיינער ווייטער פליסן באהאלטענערהייט, ביז ער וועט ארויס אויף די פרייע וועלט און וועט זיך צעגיסן מיט יובעל און פרייד איבער אונזער לעבנס־פעלד.

יידישע יוגנט! מעגלעך אז צווישן אייך אין זאל געפינען זיך באהאלטעטע, פאטענציעלע ווייסנבערגס. פאלט נישט ביי זיך! שטארקט זיך און זאמלט כוחות אויף דורכצוהאלטן, ביז ס'וועט אויפשיינען די זון פאר אלע אן אויסנאם קינדער פון דער ערד. דאן וועלן זיך אויך ביי אונז באווייזן נייע ווייסנבערגס און אנדערע שעפער. דאן וועלן מיר ערן און פייערן נישט בלויז דעם אנדענק פון די פארשטארבענע שרייבער, נאר מיר וועלן פייערן און באערן אויך די לעבדיקע שאפנדע יונגע יידישע קינסטלער אויף אלע געביטן פון קולטור און ציוויליזאציע.

תמציתו של הנאום בעברית

אנו חיים בבית־כלא. נדחפנו והתגלגלנו למדרגת חיות עזובות חסרות־בית. בראותנו את היהודים הנפוחים והערומים, הנערמים ברחובות, את הפנים דמויי השלדים ובמיוחד את הילדים הקטנים הגוועים ברעב [1] — ברור לנו שירדנו לדרגה תת־אנושית, ומה שעשוי עוד להפתיענו הוא רק רצח המוני, שיבוא במקום העקירה וההרס הסיסטמטי בהם אנו נתונים [2].

הפרופורציות בין החיים והמוות נשתנו כליל [3]. פעם היוו החיים את העיקר והמוות שימש להם כתופעת־לואי בלבד; כיום המוות שולט בכל, והחיים דועכים מתחת לערמת האפר.

נשמת הפרט והכלל נמצאת בתהליך של גסיסה [4], ורק הגוף תובע עדיין את צרכיו הפיזיים.

אולם חרף כל זאת לא שכחנו, כי בני־אדם אנו ולא יצורים מסוג ירוד, וכי עוד לפני שנתיים היינו בני־חורין בחברה אורגנית חיה. למדנו, שאפנו להתקדם בכל שטחי החיים, כמהנו לאמנות, וטפחנו את נטייתנו הטבעית למדע. במשפט אחד: היינו בני־אדם וכל דבר אנושי ענין אותנו וכיום — כמה לחוצים ואומללים אנו.

ולמרות הכל חפצים אנו להמשיך לחיות וליצור. זה יהיה מבחננו בחיים. אם חיינו לא ידעכו כליל — יהיה זה נצחון האנושי על הבלתי־אנושי, והוכחה שרצון החיים גבר על יצר ההרס, וכי מסוגלים אנו לגבור על כוחות השחור הרוצים לבלענו.

ערב התרבות הזה, אשר בו אנו פותחים שרשרת של פעולות דומות, הוא ההוכחה לאינסטינקט־החיים החזק שבקרבנו. ערבים אלה יזכירו לנו את עברנו ויעוררו אותנו לעתיד טוב יותר, ליצירה רוחנית.

אני תקוה כי הנוער היהודי, אשר כה נפגע במלחמה זו, באשר נשללו ממנו האפשרויות הרבות שמעניקים החיים לאדם הן במובן ההתקדמות, הצמיחה, האמנות, והן של הקיום הפיזי, נוער זה יקבל בודאי בברכה את יזמתנו וישאב מפעולותינו כוחות לחיזוק רוחו ולשמירת דמותנו האנושית.

ערב זה מוקדש לסופר וייסנברג המנוח, ואפשר שיש בכך סמל, מאחר ווייסנברג שייך לאותו סוג של אמנים יוצרים שנולדו כאילו מתוך עצמם, שצמחו כפרח באדמת בור עזובה. בזאת דומה הוא לגורקי שגדל אף הוא בסביבה שלא ידעה ספרות ותרבות מה הן. אמנים כאלה הם הוכחה לכוח־החיים שבאדם, לשאיפתו לאור וקידמה, הנובע כמתוך מעין הבוקע מן האדמה.

יהיה נא זכרו של וייסנברג לסמל של חיוניותנו, אשר למרות כל המכשולים והמחסומים הנערמים בדרך — יזרום במסתרים, עד אשר יפרוץ אל העולם החפשי.

נוער יהודי! ייתכן כי ביניכם, במסתור, מצויים הוייסנברגים בכוח. אל יאוש! חזקו ואספו כוחות כדי לשרוד — עד שתזרח השמש לכל הילדים עלי־אדמות.

אזי יתגלו גם בקרבנו וייסנברגים ויוצרים חדשים, אז גם נוכל לא רק להעלות את זכרם של היוצרים שאינם, אלא נחוג, נעריך ונעריץ את היוצרים הצעירים החיים ופועלים בכל ענפי התרבות והיצירה.

הערות

(ההערות מתייחסות לטכסט שבמקור, באידיש, וכן לתרגום העברי)

1. מחנות של ילדים ערומים ויחפים, נפוחי רעב וגוועים ברחובות — מספר היתומים הלך וגדל לאין שיעור — רשמו את הפרק הטראגי ביותר של תולדות הסבל בגיטו.

2. בסתיו 1941 היה הרעב בבחינת תופעה המונית. רצח הרעב והמוות מתוך רעב — לא היה כמעט בית בגיטו שלא היתה בו להקת רעבים: מגורשים מערי השדה, נשרפים ללא קורת גג, או אנשים שפונו מרחובות "אריים" של וארשה גופא — הטביע על הגיטו הסגור והמסוגר חותם של עיר גוועת, שכמעט בכל קרן רחוב שבה היה מוסד לעריכת לוויות.

3. מיום ליום גדל מספר המתים שגוועו ברעב באמצע הרחוב. כ"כ היו מקרי מוות רבים בבתי חולים ובבתי יתומים. כל היום השתרכו ברחוב עגלות הקברנים, בחלקן רתומות לסוסים ובחלקן רתומות לאופניים. יצויין, שברבע האחרון של שנת 1941 נרשמו 13,781 מקרי מוות בגיטו, פירוש הדבר — 14% מיתות בשנה ברובע היהודי, לעומת 1.2% לשנה בוארשה בשנים 1931־1935.

4. בדרכים נפשעות היה מנגנון ההשמדה הגרמני עושק את היהודי מכל זכויות אנוש, מנוון אותו באופן שיטתי, רומס בעריצות את כבודו האנושי וגוחל ממנו את אמונתו וכוח התמדתו, שובר את אומץ רוחו ומטיל אותו לתוך עולם של יאוש ואפאטיה. "הם רוצים להסיר מאתנו את הפרצוף האנושי — כתב אחד המחברים בגיטו — הם רוצים לשבור את רוחנו, הם זורעים פחד בתוכנו וכורתים נפשות יהודיות נשברות".

יהושע גלבוע (גלויברמן)

האיש יאנוש קורצ'אק

(ליום הזכרון לחללי הגיטו בוארשה, ה־19 באפריל)

הרשימה המובאת להלן חוברה ע"י יהושע ז"ל ב־1949, עם שובו מברית־המועצות לפולין, ועליה הוא חתם בשם אמוני, שהוא תרגומו של גלויברמן. העבודה פורסמה עוד באותה שנה ב"העובד הציוני".

נראה לנו, כי מן הראוי לעיין מחדש בעבודה מאלפת זו, בה מצליח יהושע לחדור, בעינו הבוחנת, לעמקי אישיותו המופלאה של קורצ'אק.

בוארשה ההומיה מאדם ומשא ומתן חי ופעל האיש הזה. בכל לשון הנכתבת באותיות לטיניות וודאי שצריך היה לכתוב "אות גדולה" בתחילת התיבה. "איש", רופא מפורסם, סופר שיצאו לו מוניטין, מחנך ששמו הלך לפניו — אך לא מצאתי בגנזי הלשון כינוי נעלה יותר ליאנוש קורצ'אק מאשר "האיש", כי גדולתו של קורצ'אק ברפואה, בספרות ובפדגוגיה באה לו בעיקר מסגולות נפשו הנדירות. הן שעמדו לו להגיע לשיאים במקצוע החינוך, להיות אמן העט, לגלות כשרונות מדיציניים מובהקים. אהבת הבריות היא האתחלתא למחשבותיו ומפעליו, ששימשו את הבריות. לבו של האיש הזה היה המקור שהפרה את מוחו, הוא שהטביע את חותמו על אורח חייו, הוא שחימש אותו במלחמת חייו. לא אידיאולוג, לא מנהיג ולא עסקן היה יאנוש קורצ'אק, אלא איש שהטבע חננו בהומניות עמוקה. לה היו משועבדים כל מגמותיו, כל תכניותיו, כל מפעליו. הכוח המניע בעסקנותו היה מה שהצרפתים קוראים: Sentiment humain. מובטחני שביאליק היה אומר עליו כעל ברל כצנלסון בשעתו: "צדיק"! רק במונח עברי מקורי זה מקופל כל יקרו של האיש הזה. כשאנו מזכירים עתה את שמו הקדוש עלינו להוסיף ברוח המסורת העברית: זכר צדיק לברכה.

צנוע היה האיש בהליכותיו ונימוסיו. ברח מפני הכבוד, אך הכבוד רדף אחריו. מאור היה לדורו ושבעתיים יאיר שמו לדורות הבאים, שיגוללו את

מגילת חייו. אישיותו הדגולה ראויה לעמוד בשורה אחת עם הדמויות של מיכלאנג'לו, בטהובן וגנדי, שהנציח בספריו הסופר הצרפתי הגדול רומן רולן. כי במה הצמידו אלה את טביעת עינו ותשומת לבו של רומן רולן? — לפי הגדרתו — אדם גדול הוא בראש וראשונה אדם טוב. הגדרה פשוטה, אך עמוקה — "מועט המחזיק את המרובה". לתואר "אדם טוב" לאו כל מנהיג, לאו כל עסקן, ראוי.

ערירי היה האיש, רווק בשנות שיבה, אך ערירותו וודאי לא הכבידה עליו; עולמו היה מלא אור וצהלה, שחוק ותמימות — הלא הוא עולם הילדים, שרק בו ראה יאנוש קורצ'אק את מהות קיומו, את תוכן חייו.

גולת הכותרת של מפעליו, גם משוש חייו היה בית־היתומים שברח' קרוכמאלנה בוארשה.

הוא, הערירי, היה אב למאות היתומים האלה. בהם שיקע את חום נפשו, להט לבו ומיטב מאמציו. רק סנובים יעיזו להגיד שבתחומי מוסד חינוכי אחד היה שטח מצומצם מדי לגילוי המרץ הפדגוגי התוסס של יאנוש קורצ'אק. מי ששואף באמונה לגדולות אינו בז לקטנות. ועוד: תוך כדי חינוך ילדים מוכשר אדם לראות את הדורות הבאים, לטפח את החברה בעתיד. הרי התינוקות הללו עתידים, לכשיתבגרו, להוות את הציבור.

זכור עמי הביקור בבית היתומים שברחוב קרוכמאלנה. הבית הזה היה כולו בן טיפוחיו ופרי גידולו של קורצ'אק. תלמידותיו, מהן חניכות בית היתומים הזה היו המחנכות והמדריכות במוסד. הוא בעצמו היה בא מזמן לזמן לראות שלום ילדיו ויום בואו היה חג לילדים.

עם הופיעו המה הבית ככוורת ומכל הפינות נקבצו הילדים אליו. ימים רבים חשבתי על חידה פליאה זו: כיצד יכול איש שיבה להרוס בהרף עין את המחיצה הטבעית, שחוצצת בינו לבין תינוקות? הילדים היתומים הכתירו אותו למלכם. הוא לא היה בעיניהם הבוגר, המנהל או המחנך, אלא נראה להם כחזק ביותר, כפיקח ביותר, אפילו כשובב הגדול ביותר. הם ראו אותו כשר־צבא, שבמשחק קרב יוליך אותם לנצחון. הסתכלתי ותמהתי: הנה הוא מכרכר יחד עם הילדות על פני חבל ומוכיח להן, שקפיצותיו יותר מוצלחות משלהן. הנה הוא, קונדס בעל־זקן, מראה לתינוקות כיצד אפשר לעמוד ולכרכר על רגל אחת, לשרוק באף. הוא שיחק עמהם במחבואים, ב"חוטפים וחטופים". אחר כך התכנסה עדת הקטנים למשפט. ביררו את ההאשמות ההדדיות, שמעו דברי עדים, סניגורים וקטיגורים. יוסי התאונן על האני, שזה האחרון רכב על האופניים שעה שלמה ולא נענה לבקשתו לתת גם לו לרכב מעט. פעוטה אחת התאוננה על חברתה, שזו החזיקה את הבובה בלי הרף כאילו היא רק שלה. ויאנוש קורצ'אק יושב בראש כאוטוריטה עליונה. מקשיב לטענותיהם בכובד ראש, חורץ משפט ולפיו יקום דבר. ושוב ריצה עם הילדים מחדר לחדר, צחוק וצהלה.

הזמנתי פעם את קורצ'אק לבוא לסמינריון המדריכים שלנו להרצות על נושא פדגוגי. הוא בא ובמקום הרצאה נתגלגלה שיחה, שכללה תשובות לעשרות שאלות של המנהלים. בסופה נהפכה השיחה לסיפור אגדה. השתררה דומיה באולם. כולנו היינו גדושים תיאוריות פדגוגיות, כרסמנו עשרות ספרים מתורת החינוך ולפתע נהפכנו לתינוקות, שמקשיבים למעשיה של סבתא טובה. נעצנו את

עינינו במספר, והבעת פני כל אחד שאלה בקוצר־רוח: נו, מה היה בסופם של הענק והגמד?...

צפים ועולים עוד זכרונות הראויים להיות נחלת הקורא. באתי פעם אל מעונו של קורצ'אק ובקשתי ממנו שיכתוב סיפור לילדים בשביל עתון לנוער, שהוציאה ההנהגה הראשית של "הנוער הציוני". בטרם נענה לבקשתי הרבה לשאול על הילדים שמתחנכים בשורותינו, מה מספרם, בריאותם ובמה הם עוסקים בתחומי ההסתדרות שלנו? אחר כך הורה באצבע על עצמו, והוסיף: למה אתם שואלים סיפור מזקן בלה זה? מה ענין הילדים הרכים לסיפוריו של "בר־דעת" כמוני? אם יש לכם עתון לילדים — יכתבו בו הילדים! הם בעצמם הסופרים המוכשרים ביותר בשביל הילדים! כשהם יתארו בסיפוריהם בערה בעיר, הרי זו תהיה בערה ממש, לפרטיה, צליליה וצבעיה.

באותו רגע הבריקו עיניו של הזקן ולעינינו נהפך מיד לתינוק והחלה אימפרוביזציה על בערה: איך לשונת האש מלחכות את הקירות והכבאים מטפסים על הגגות: מלחמת האש במים; רעש נשים, זקנים וטף מתבולל בשאון הבנין המתמוטט; חריקת אופנים ושריקת חצוצרות; סחיבת תיבות, רהיטים ומזוודות; משיכת סילונים; גלגול חביות וזריקת דליים. כל חוויותיו של ילד בשעת בערה, שהן בליל של פחד ושמחה, בוטאו בלשונו של הסופר הזקן כאילו הגידם ילד.

במרוצת הימים פתרתי את החידה הזאת, ששמה יאנוש קורצ'אק. הוא היה אבי מדע חדש: "כיצד לאהוב את הילד". (זה גם השם שנתן לאחד מספריו). לדעתו, אם תאהב בלב שלם את הילדים, תמצא בעצמך את השיטה הנכונה, את האמצעים הראויים לחינוכם, תמצא את המפתח ללבם, תצליח בהדרכתם.

כשהניף מלאך המוות הפאשיסטי את מגלו על אירופה שש ביחוד לקצור את השבלים הרכות שבשדה עמנו — את ילדינו. החיה החומה קלעה את חציה המורעלים בילדי ישראל, בעתידו של העם.

הטרגדיה של אבדן ששה מיליונים נפשות יהודיות מתעמקת על ידי האסון הלאומי הגדול, שנתרחש לעם, שאבדו לו שמונים למאה מילדיו. הונף הגרזן על הדור העברי הצומח וגדל, על כוחה הפטונציאלי של האומה, על אפשרויות הריבוי הטבעי בתוכה. זה החשבון הלאומי. אבל הוא עדיין אינו ממצה את כל עומק הטרגדיה.

איכה תעבור אם עבריה בחוצות קריה ותראה ילדים צוהלים בהפסקות בתי הספר? איך לא תזדעזע כשתראה בחלון הראוה של צלם תצלומי ילדים רעננים ומחייכים? איכה תעבור ליד חלון, שמוצגים בו לראוה כלי־שעשועים לילדים ותתאפק מבכי?

ניב להרגשות של "אם שכולה" נתנה המשוררת אנדה פינקרפלד בשירה:

"אך אתה, העולם, / אתה העד וראית, / אתה העד ונשאת מות ילדי על חזך — / איכה תראה בילדיך / וינהרו מנחת פניך? / איך לא תאסוף גוזליך / תחת כנפות שלמתך / לבל אראה גדולם? / אתה ראית ועד — ולא תטרף דעתך? / ולא תפער לועך / כמולך גוזליך לבלוע?" / "אתה, העולם השוקט / אני לא אקלל ילדיך, / אנוכי לא אקללם, כי הייתי אם".

דיינו לשמוע הסיפור על מותו של קורצ'אק יחד עם ילדיו, ושוב לא נשתאה למקרא החרוזים רוויי־הדם האלה.

דוד פרישמן אומר במאמרו על כתבי מנדלי מו"ס, שעל יסוד ספריו של סופר זה ניתן היה לכתוב את תולדות הישובים היהודיים בתחומי המושב של סוף המאה הי"ח והמאה הי"ט. לי נדמה כעת, שאילו ירד מבול חדש על העולם והציף את כל הזכרונות, התעודות והעדויות על זוועות הנאצים באירופה של המאה העשרים — היה מספיק סיפור אחד על קיצם של יאנוש קורצ'אק וילדיו־יתומיו, לסמר את השערות ולהציג לפנינו את החיה הנאצית בכל מוראה. אין תימה, שלמחזה בלהות זה הקדישו הרבה משוררים את עטם במחתרת ובארצות מקלטם, ובטעם עשו העורכים, שבקובץ הספרותי המוקדש לימי הדמים כללו את השירים לזכרו של קורצ'אק במדור שהוקדש לילדים. יאנוש קורצ'אק וילדים — חד הם, ואין להפריד ביניהם. אכן, בחייו ובמותו לא נפרד האיש הזה מילדיו.

הזכרתי את החיבורים הביוגרפיים של רומן רולן על בטהובן ומיכאנג'לו. עוד יקום קומפוזיטור בחסד עליון, שיגלם בצלילים את החזיון של תהלוכת ילדים עליזים בגיטו לקראת המוות, כאשר הלכו בשנים כתיקונן בטיול ל"ג בעומר: בראשם צועד חברם הגדול, הטוב והנאמן, והם צועדים אחריו בבטחה שהוא יודע לאן הוא מוליך אותם, שתחת כנפיו יראו אך טוב ושלום. ואֵי פסל ברוך־אל שיחצוב סלע מהרי ירושלים (כמיכאנג'לו בשעתו מהרי איטליה) ויקים מצבה לזכרם של מאות הקדושים הקטנים, אשר מצאו את מותם יחד עם אביהם הגדול? ואם לבו של האדם יהיה אבן — הלא יתפלץ למראה האיש, שנטל על זרועותיו את שני הילדים הרכים ביותר מבית היתומים ובקומה זקופה צעד בראש השורות המסודרות של התינוקות לקראת המוות?

יאנוש קורצ'אק לא קנה את עולמו בשעה אחת. כל ימי חייו הם שרשרת של מעשים למען הדור הרך. אבל באותה שעה. כשסירב לקבל את חסדם של הנאצים ובחר ללכת עם ילדיו באשר ילכו — נתעלה לקדושה עליונה, שאפשר למצוא דמיון לה רק בקדושתו של ירמיהו הנביא כשהלך עם אחיו בני עמו הגולים לבבל.

במה נתנחם?

בכך שירבו בישראל אנשים כיאנוש קורצ'אק, שגדולה תהיה אהבתם לילדים השרידים כגודל אהבתו הוא, שיקדישו את כל נפשם וכוחם לדור הצעיר.

ימים יבואו ובכל בירה אירופית יכרו קבר סמלי לילד העברי האלמוני, קרבן הטבח הנאצי, ומשמר כבוד יוצב לידו.

ישמשו דברי על האיש יאנוש קורצ'אק זר פרחים על הקבר הזה.

יהושע אמוני

לודז', אפריל 1949.

מפי אנשי־רוח בפולין
ביום השנה החמישי למרד גיטו וארשה

יוליאן טובים

האנדרטה ומצבת הזכרון

מעולם לא חשתי כה משוחרר מכל זיקה לאומית כפי שחשתי היום, בעמדי לפני המצבה של קרבנות גיטו וארשה, והיא הקבר הענקי של העם שאני הנני בנו.

לא כיהודי באתי הנה ולא כפולני, אף לא כבן אירופה, כי אז היתה התייחדותי קלה וקלושה מדי, ואבלי — שטחי מדי.

באתי — כסתם אדם, כאיש מן השורה — כדי להעלות כאן, ליד אנדרטה זאת וליד מצבת זכרון זאת, את שלהבת האנושיות. על עפרותיכם, אחי היהודים היקרים לי, אני מבעיר את אש הזעם. אני קורא בשמם של — הדייג הנורבגי, האיכר הרומני, החייל הסובייטי, המיסיונר באיי הפאציפיק, האורג מעיר לודז, הכושי מהארלם, איש הערבה בקירגיזיה והיהודי הלוחם בארץ־ישראל: "הייה נא אתה, העפר שלא יימדד מרוב, לכוח חי במאבקו של האדם למען הטוב והצדק עלי אדמות!"

לא באנו הנה כדי לבכות. באנו להדליק אש תמיד, ולא לזכרון בלבד, אלא להמשך המאבק עד לנצחונו של האדם על החיה. עד לנצחון הרחמים על האכזריות, המצפון — על כוחות השחור. באנו גם להעלות בדרגה את עפרות הקדושים הללו: עליהם להיעשות לדינמיט רוחני. כי בקבר זה, ידידי, מונחות לא רק עצמותיהם של יהודים שנרצחו. כאן נקבר גם מצפונה של האנושות. הוא — מעל לכל — חייב לקום לתחיה.

ק. י. גאלצ'ינסקי

כאשר יחובר תנ"ך חדש ותוקם קתדרלה חדשה בת זמננו, שכולנו הננו בוניה האלמונים, יהיה בו, בתנ"ך, שיר השירים על מרד גיטו וארשה ובחלונותיה הצבעוניים של הקתדרלה יהיו תמונות של מרד גיטו וארשה, אותה ההתקוממות של יהודים, שנלחמו כדי שאירופה תוכל לנשום לרווחה.

יאן פאראנדובסקי

גיטו וארשה רשם בתולדות עם ישראל דף של פאתוס עילאי. הלהבה של הדם הבוער, שפרצה לפתע במקום בו שרר הדיכוי והיאוש האילם, לא תכבה לעולם. הקרב שהתחולל אז, יונצח בין הקרבנות הזכורים לעד שניטשו על עמדות אבודות. לעתים נדירות מתממשת בדיקנות כזאת האימרה של ההיסטוריה בדבר הקרבת החיים שהאויב נאלץ לשלם עבורה מחיר יקר. ואולי לא היה עד כה מעשה שהביע זאת באופן כה מזעזע. נפל בחלקה של האימתנות התהומית של תקופתנו, להוסיף מיתוס חדש על אלה הישנים, המפארים את קומץ הנידונים למוות, אשר ברגעי חייהם האחרונים מסוגלים עוד לנקום את נקמתם ולהיות עטורי תהילה. במיתוס זה יסופר על גיבורים, אשר מאבקם ומותם על קברו של עם שלם הינם גם קללה, גם פרידה וגם כפרה.

מתוך "אופיניה", 19 באפריל 1948

(מפולנית — רינה נזר)

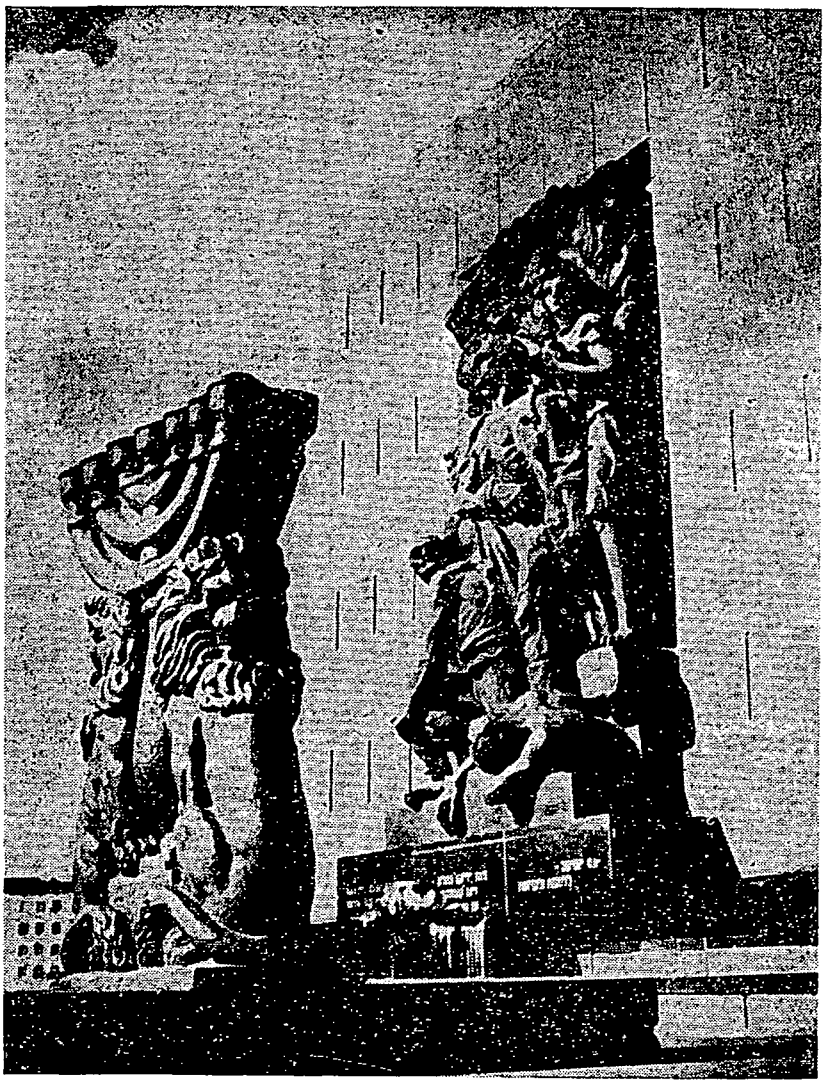

על חורבות הגיטו
אנדרטה לזכר גבורי גיטו וארשה
מאת הפסל נתן רפופורט

המחתרת היהודית בהונגריה במלחמת־העולם־השניה

יום עיון שנערך במשואה, בל׳ כסלו תשמ״ג — 16.12.1982

פרופ׳ בלה ואגו

דברי פתיחה

בין הקצוות של תאור פסיביות מוחלטת ומצד שני של היפוש בכל מחיר אחרי התנגדות הרואית של העם הנרדף בתקופת השואה, עברה הספרות שלנו את כל השלבים האפשריים. בדרך כלל הדגשנו מיד אחרי השואה את הממדים הטרגיים של שואת עמנו, ואת העובדה שהיהדות עמדה חסרת־אונים מול הנאצים. רק בשלב מאוחר התחילה ההיסטוריוגרפיה שלנו לעסוק גם בשאלות העמידה, ההתנגדות, המחתרות והגבורה. ובעוד שרבים מאתנו הקדישו את כל תשומת־לבם לסבל, לאסון שפקד אותנו, נמצאו לא מעטים שחיפשו מעין קומפנסציה והגזימו בממדי ההתנגדות. כך הגענו בעבודות ספרותיות, בזכרונות, ואפילו בעבודות מחקר לאידיאליזציה של הגבורה ולהגזמות שאין להן אחיזה במציאות.

המחקר דורש אובייקטיביות אפילו בנושאים הלאומיים המכאיבים והרגישים ביותר. את חוסר ההתנגדות ברוב המקרים, ברוב הקהילות בתקופת השואה, יש להסביר בפירוט הסיבות, הנסיבות והמניעים, בלי אפולוגטיקה אמוציונלית. ואילו את הגבורה יש להציג בלי אידיאליזציה, הרי העובדות עצמן משכנעות יותר מאשר העטיפה ההירואית והתיאטרלית. והנה דוגמתה של הונגריה: הנסיבות האובייקטיביות דנו לעבדות ואפילו למוות את רוב יהודי הונגריה, דוקא בשלב האחרון של המלחמה. אבל נסיבות אחרות, מיוחדות, אפשרו גם תנאי התנגדות, שנוצלו אם לא עד המכסימום, אבל בהצלחה על ידי גורמים ציוניים, ואף לא־ציוניים.

יהדות הונגריה בגבולותיה החדשים של המדינה המוגדלת מ־1938 ועד 1941 מנתה למעלה מ־800,000 איש; יהדות זו חולקה באביב ובקיץ 1944 לשניים: מאפריל ועד תחילת יולי 1944 — הונגריה, להוציא את עיר הבירה הפכה ל־Judenrein. רק מספר זעום של מסתתרים נשארו בארץ, ומלבדם

נמצאו עשרות אלפי גברים בגדודי עבודת־כפיה בחזית המזרחית ובארץ עצמה. בבודפשט נשארו כ־200,000 יהודים שגירושם לא הוגשם בגלל סיבות שאין זמן לעמוד עליהן בדברי פתיחה.

קהילה זו בעיר הבירה, שהיתה ברובה סגורה בגיטו ובכעין־גיטאות, וגם בבתים מוגנים, עד לשחרורם — נתברכה בנסיבות שאיפשרו את הקמתה של מחתרת חלוצית ומחתרת מסוג אחר, פרי יוזמתם של יסודות שברוב המקרים השתייכו לנוער הציוני. לא מעטים מהפעילים של הנוער־הציוני הגיעו לעיר הבירה מסלובקיה, ואפילו מפולין, ורבים מהשטחים המסופחים להונגריה, משטחי צ׳כוסלובקיה ורומניה. מלבדם, פעלו קבוצות דינמיות, אמיצות של הנוער־הציוני מהונגריה הטריאנונית עצמה. מ־1942 ועד הרגע האחרון לשחרורה של בודפשט בינואר 1945, פעלה מחתרת ציונית בקרב שרידי יהדות הונגריה, כאשר ממדיה היו גדולים יותר וחשיבותה עלתה על רוב ההתארגנויות היהודיות המחתרתיות באירופה הכבושה.

אנו נהנה כעת מנוכחותו אצלנו של אחד הפעילים הבולטים של אותה מחתרת; כבוד לי להציג את הד״ר זיפריד רוט, המנהל את המכון לענינים יהודיים בלונדון. למרות גילו הצעיר מאוד בתקופת השואה, כבר אז נחשב לדמות בולטת בשורת המנהיגים של הנוער־הציוני (אני משתמש במושג זה **לא** במובן תנועתי). ד״ר רוט היה מבין מנהיגי תנועת ״הנוער־הציוני״ — וכעת אני כן מדגיש את המלה תנועה. והיות וגם במחתרת של שנות 1942־1944 נשארו קוי ההפרדה בין התנועות השונות, יש הצדקה להזכיר במסגרת המחתרתית הכללית גם את חלקה של תנועת ״הנוער־הציוני״. על חלק זה, על חשיבותה של התנועה במחתרת, ירצה הד״ר רוט.

ד״ר זיגפריד רוט

זכרונות מימי השואה והמחתרת בהונגריה

חברים, כפי ששמעתם זה עתה, אשא את דברי באנגלית. ייתכן וחברי הותיקים מהונגריה יתאכזבו מכך שאיני מדבר הונגרית, אולם למען משה קול וחברי ״משואה״ בתל־יצחק עלי לדבר בשפה שבה יוכלו להבינני. צר לי על כי איני יכול לדבר עברית, כפי שראוי היה לעשות, אך אני חושב כי תוכלו להבין את דברי. אחת מחוויותי הראשונות באנגליה (עוד בטרם נעשיתי תושב בה) היתה עצרת מחאה ציונית שהתקיימה בעקבות מאסרם של כל מנהיגי הישוב וההסתדרות הציונית ע״י שלטונות המנדט הבריטיים (כולכם ודאי זוכרים — קיץ 1946). השתתפתי בעצרת שבה היו שני נואמים. האחד היה ברל לוקר והשני זליג ברודצקי. ברל לוקר ידוע לכולכם ואילו זליג ברודצקי היה פרופסור למתימטיקה, יליד בריטניה ואחד המנהיגים הציוניים הותיקים. האנגלית שלי היתה גרועה ביותר

ובמשך זמן רב תהיתי — מדוע כה קל היה לי להבין את ברל לוקר ומדוע התקשיתי מאוד בהבנת דברי זליג ברודצקי. הסיבה היתה פשוטה ביותר, כפי שהתחוור לי לאחר מכן: ברודצקי שהיה יליד אנגליה דיבר במבטא אנגלי, ואילו ברל לוקר דיבר במבטא האופייני והמיוחד לו.

ובאשר לי, אפילו לאחר שלושים וחמש שנה קרוב מבטאי יותר לזה של ברל לוקר מאשר לזה של ברודצקי, ואני מקוה אפוא שתוכלו להבין את דברי.

קושי השפה אינו הקושי היחידי שלי, כי נוסף לו קושי אחר: אני בא מהקונגרס הציוני. כולכם ודאי שמעתם על המחלוקת בענין הצעת ההחלטה המדינית אמש. הקונפדרציה החליטה במפתיע לנסות ולמצוא פשרה כדי למנוע פילוג בקונגרס. בקיצור, מונתה ועדה בת ששה חברים למטרה זו, והקונפדרציה החליטה שאני אהיה אחד מהם. בנסיון להשכין שלום בין הליכוד והעבודה, ישבתי שם עד ארבע לפנות בוקר, ובקושי הספקתי לישון 3 שעות. אולם אלו הם קשיים טכניים פעוטים. לאמיתו של דבר יש לי קשיים גדולים בהרבה, ואיני יודע אם תוכלו להבין את משמעותם.

אתם חיים כאן בחוג ידידים אשר יחד עברתם את שנות השואה. יש לכם זכרונות משותפים ואני בטוח שבפגישותיכם (כפי שאני נוכח לראות בביקורי בארץ) אתם משוחחים על זכרונות משותפים אלו וכך נשארים הזכרונות חיים. אני חי באנגליה ואין איש שעמו אני יכול לחלק זכרונות משותפים (יש אולי אדם אחד שעיקר המשותף לנו הוא שהינו דובר הונגרית). לעולם איני משוחח על נושאים אלו. קראתי רבות על השואה, בעיקר מחקרים היסטוריים, עבודות תיאורטיות, אולם באשר לזכרונות אישיים אין לי הזדמנות לשמרם ולהחיותם. מסיבה זו, לא זו בלבד ששכחתי הרבה יותר מכפי שהייתי רוצה לשכוח מאירועי אותה תקופה, אלא שניתן לומר כי הגעתי לנקודת שתיקה בכל הקשור לנושא. אני ממעיט לדבר על כך ואיני יודע מדוע. ייתכן ויש לכך סיבות פסיכולוגיות.

אני בטוח כי ביצעתי את אחד החטאים החמורים. בדרך־כלל זהו חטא הקשור לדת היהודית, אך לדעתי זה חטא גם בקשר לשואה וכוונתי היא לאי־קיום המצוה "והגדת לבנך". בני (יש לי בן אחד) אינו יודע בעצם דבר על הוויתי ונסיונותי. יש ודאי סיבות פסיכולוגיות עמוקות לכך שלעולם איני מדבר, או מדבר מעט מאוד על הנושא, ועלי לומר לכם שזו אולי הפעם הראשונה בה אני מביא כעין עדות אישית וייתכן ואומר דברים שאפילו אשתי, היושבת פה, לא שמעה אותם מעולם. ובכן אנסה לעשות זאת ואני מקוה שאתם מבינים שהדבר אינו קל.

רשמתי לי מעין ראשי פרקים לדברי ואפתח בראשון שבהם:

האם ידענו ומה ידענו? וכוונתי כמובן לתקופה שקדמה לכיבוש הונגריה. מבחינה מסוימת היתה לי האפשרות לדעת יותר מאשר רוב האנשים בהונגריה. בשנת 1938 הייתי עדיין סטודנט, אולם חייתי בוינה ונסעתי הביתה לבודפשט כדי להיבחן באוניברסיטה. והייתי שם, דומני כי היה זה בשלושה עשר במרץ — יום ה"אנשלוס", וראיתי את היטלר נכנס. משם נסעתי לאיטליה. היטלר אמנם לא הגיע לאיטליה, אולם היטלריזם או רעיונותיו הגיעו. שהיתי שם חדשים מספר ואז התפרסם החוק להגנת הגזע וכל היהודים הזרים נאלצו לעזוב את המדינה. לאחר שהות קצרה בבודפשט נסעתי לצ'כוסלובקיה והייתי בפראג במרץ 1939

כשהיטלר שוב פלש, ושוב ראיתי זאת, ובפעם הרביעית חזיתי בכך בהונגריה.

כאשר הגעתי להונגריה היה מאחורי נסיון של שלוש שנים. אני חושב שהייתי בין הבודדים אשר השם אדולף אייכמן היה ידוע להם מוינה, ויותר מכך מפראג, בשעה שלא היה עדיין ידוע לאיש בבודפשט. ראיתי יהודים בוינה שאולצו לשטוף את הרחובות, ראיתי יהודים בפראג שנאלצו לעמוד בתור כדי לקבל אשרת יציאה תוך קשיים עצומים, אולם לאורם של אירועים מאוחרים יותר, אלו היו דברים קלי־ערך.

נודע לנו קצת יותר משהגיעו הפליטים. בתחילה הגיעו מעטים מאוסטריה, ומאוחר יותר הגיעו רבים מסלובקיה ולאחריהם מעטים מאד מקרואטיה. אני מפסיק כאן לפני שאדבר על בואם של הפליטים מפולין. מיד עם הגיעם של גלי הפליטים הראשונים התגייסו תנועות־הנוער לעזרתם. הסיוע התבטא בשילובם בחיים בהונגריה בדרכים בלתי חוקיות או חוקיות למחצה ע״י כך שסופקו להם תעודות, כספים וכו׳. ובאופן כללי ניתן לומר שהדריכו אותם כיצד עליהם לנהל שם את חייהם.

קריאת ביניים מהקהל: האם אתה מדבר על 42 או 43?

תשובת המרצה: לא, אני מדבר על 41, הדבר החל עוד ב־41.

קל היה להסתדר עם הקרואטים והסלובקים, כי הם דיברו הונגרית, אולם באשר לתנועתנו, תנועת ״הנוער־הציוני״, חשנו מדולדלים, משום שלכל התנועות האחרות הגיעו חברים ואילו אלינו לא. ״הנוער הציוני״ לא היה בסלובקיה, ולא בקרואטיה. היתה בקרואטיה תנועת ״עקיבא״ — זו היתה התנועה הקרובה לנו ביותר, ואילו בסלובקיה הקרובה ביותר היתה תנועת ״מכבי״, שהיתה למעשה תנועה של מבוגרים, ״המכבי הצעיר״ שם השתייך ל״איחוד העולמי פועלי־ציון״. בעוד שהאחרים זכו בחומר אנושי נפלא שהגיע מסלובקיה, חשנו אנו תסכול משום שלא יכולנו לעשות את אותם הדברים שידענו כי יש לעשותם. אולם כל העבודה נעשתה אז, בצדק או שלא בצדק, בעצם אולי בצדק אם נביא בחשבון שהמעשים היו בלתי ליגליים ומסוכנים, על פי מפתח תנועתי, על פי התנועות השונות, בדומה לתנועות בלתי ליגליות אחרות, כפי שפעלו למשל הקומוניסטים. כלומר אי־אפשר היה אחרת. וכך קרה שלתנועתנו לא הגיעו פליטים בכלל, אך אנו התיידדנו עם אחדים מהאחרים. עלי לציין שאם כי כאן אני מזכיר את אנשי ״הנוער־הציוני״ כמו רפי פרידל, הידוע היום כרפי בן־שלום, או מימיש, או אלי שיו, או פיל, אשר נספה לצערי, ואשר היה חברי הטוב, היו אנשים נוספים אתם התיידדנו, ואז כמובן התחלנו לדעת הרבה יותר. באמרי ידענו, אני מתכוון לומר שרק אנו והאורתודוכסים ידענו (אני מניח שידועה העובדה כי הציונים היו מיעוט קטן בהונגריה). רק אנחנו והאורתודוכסים היינו מוכנים לקבל פליטים אלו שהיו בלתי ליגליים, וכידוע, לדעת האחרים אפילו הקשר אתם היה ״מדבק״, כי אתה הפכת לבלתי ליגלי ע״י כך שעזרת להם. נכון אמנם שהקהילה הרחבה הושיטה עזרה והקימה דבר חדש לגמרי — ארגון סעד וסיוע, אולם הם העיזו לבוא במגע עם הפליטים רק כאשר אלו הפכו ליגליים. וכיצד הפכו להיות ליגליים? מעצרם ע״י השלטונות ההונגריים הפך אותם לכאלה. מאותו רגע שבו הם היו ידועים כבר לשלטונות הפכו לליגליים. מדי פעם קרה שהם הוחזרו לגבול, אך למרבה המזל הדבר נפסק. כאן החלה הקהילה

היהודית הרשמית במתן סיוע לפליטים במחנות המעצר השונים בהם הוחזקו. לאחדים מכם ודאי זכורים השמות ריצָה ואחרים. הם עשו עבודה נפלאה בבודפשט גופא, ברחוב רוֹמבך. בקיצור הם עשו עבודה נפלאה. ובקשר לכך כדאי אולי להזכיר ענין נוסף, שאמנם לא היה קשור ישירות לתנועתנו, אך הוא מעניין כשלעצמו.

בלחץ האירועים בהונגריה החלה צומחת מנהיגות חדשה, מנהיגות שהיתה מתבוללת כקודמתה, אך היתה בעלת תודעה סוציאלית עמוקה הרבה יותר, תודעה סוציאלית שהם הביאו אתם לא משרשיהם היהודיים, כי אם מתנועת הבונים החפשיים. ואלו היו האנשים שהקימו את ארגון הסעד מתוך ההכרה שיש לעזור לפליטים שהגיעו. אמנם במהלך עבודתם הם היו ליהודים טובים יותר, אך נקודת המוצא שלהם היתה לאמיתו של דבר, דאגה אנושית כללית שנבעה מתודעתם הסוציאלית.

ובכן כפי שציינתי, אלינו לא הגיעו פליטים מחברי "הנוער־הציוני", ונדמה לי שהראשונים שהגיעו, אם זכרוני אינו מטעני, היו עוזיאל ליכטנברג ושני חבריו אשר שמותיהם אינם זכורים לי, ואתם היו לנו יחסים קרובים ביותר. מאוחר יותר הגיע מושקו פרמינגר שלמעשה לא השתייך ל"הנוער־הציוני א'" כמונו, אלא ל"הנוער־הציוני ב'", אבל אנו היינו כל כך צמאים לאנשים, ולכן אמצנו את "הנוער־הציוני ב'" וכן גם את... אתם זוכרים ודאי את החבר שוורץ מזגרב שהשתייך ל"עקיבא"... בקיצור לבד מהטרויקה של עוזיאל ושני חבריו לא הגיעו כלל חברים של "הנוער־הציוני", וכתוצאה מכך לא זו בלבד שלא יכולנו להשתתף במלאכה ושנשללו מאתנו אפשרויות שונות כמו תקציבים, סרטיפיקטים וכדומה אשר ניתנו לתנועות האחרות, אלא בעיקר נשלל מאתנו הקשר עם הפליטים על כל המשתמע ממנו ועל כל המידע שהם הביאו.

זכור לי שפעם קיבלתי מכתב מ"מכבי" בסלובקיה (אותו אני מזכיר רק בשל מה שקרה מאוחר יותר), דומני כי הוא נשלח ע"י אוסקר קרסניאנסקי. נאמר בו: אחד מחברינו הטובים ביותר ר.וו. נמצא בבודפשט ואנו מבקשים ממך לסייע לו (הוא לא ציין את השם במפורש למרות שהמכתב הגיע באמצעות שליחים). תהיתי מיהו אותו ר.וו. עד שיום אחד בפאל'אַם (המשרד הא"י) הוצגתי בפני אדם ששמו היה רודי וויסהרץ. באותו רגע קשרתי את הדברים. רודי וויסהרץ בא מבנסקה־ביסטריצה והסתבר שאת אשתו הכרתי היטב עוד בילדותי, ואני אכן עזרתי לו. אני מזכיר זאת כאן, כי פגישתי הבאה עם רודי וויסהרץ התקיימה בלונדון מקום בו שירת כשגריר צ'כוסלובקיה בלונדון תחת השם רודולף ביסטריצקי. (הוא שינה את שמו). כחבר המפלגה הקומוניסטית נקרא לשוב למולדתו מיד עם פתיחת משפט סלנסקי, למרבה המזל לא נעצר, אך הודח ממשרד החוץ והיה לפרופסור באוניברסיטה. מאז 1968 הוא מתגורר כפליט בג'נבה. יש בכך ללמד, אולי, על גורלם של אנשים ועל ארועים שונים שהתחוללו בתקופה זו.

דרך נוספת בה הייתי בקשר עם ההתרחשויות (ואשר קבעה אולי במידת־מה את עיסוקי כיום במכון לענינים יהודיים, אותו הזכיר היושב ראש) היתה באמצעות המרכז לתיעוד, אשר הוקם ע"י ד"ר ארנו מַרטון (ששמו אני מניח ידוע לכולכם), במסגרתה של אותה סוכנות סעד גדולה. היה זה מרכז מיוחד למחקר ותיעוד. הוא הבין שלא זו בלבד שאנו חיים על אי בליבה של אירופה הנאצית, אלא

שאנחנו עדיין חפשיים יחסית. בשנת 1943 הוא ייסד מרכז זה במטרה לאסוף גם מידע על רדיפות היהודים בהונגריה וגם עדויות ראיה רבות ככל האפשר, של אנשים המגיעים אלינו. וזה בדיוק מה שעשינו. ואם ברצונכם לדעת מה עלה בגורלו של כל החומר אספר לכם: בתשעה עשר במרץ 1944 כאשר נודע לנו מחדשות הבוקר כי הגרמנים פלשו, הלכתי למשרדי וטלפנתי לשניים מעוזרי ובמשך כל שעות הבוקר שרפנו את החומר עד תום. זהו אכן אובדן גדול להיסטוריה, אך לא ראינו אז כל דרך אחרת. ובכן זו היתה דרך נוספת לדעת משהו על המתרחש.

ואז (ואיני זוכר את התאריך המדויק) נוסדה "ועדת העזרה וההצלה". זה החל כאשר יום אחד בא אלי קסטנר, שאתו הייתי בקשרי עבודה הדוקים למדי באותו זמן. בתנועה הציונית בהונגריה באותה תקופה היה שיתוף פעולה בין "פועלי־ציון" ותנועת "כלל", כנגד הברית של "השומר־הצעיר" עם "המזרחי". נאבקנו בעיקר על סרטיפיקטים, ועל ידי כך הייתי מקורב לקסטנר. הוא בא אלי והראה לי מכתב שהגיע מפלסטינה (כפי שנקראה אז). לא זכור לי מי חתם על המכתב, ובמכתב היתה הצעה להקמת "ועדת עזרה והצלה", וכן הוצעו ארבעה שמות של אנשים שיש למנות לועדה. הוזכרו קסטנר, ברנד ועוד שני חברי "פועלי ציון". עלי לציין כי ממש נדהמתי. קסטנר שאל אותי מה עלינו לעשות והאם לדעתי יש להיענות לפניה. השבתי לו, כי ללא כל ספק עלינו להיענות, אך אני מזועזע מכך שבשעה קשה זו מגיע מכתב המבקש למנות ארבעה אנשים מאותה המפלגה ל"ועדת עזרה והצלה", בעוד שהבעיה היא בעיה כללית. והוא המשיך ושאל מה אני מציע לעשות ועל כך השבתי שיש להקים ועדה ולשתף בה נציג אחד מכל מפלגה. וכך התחילה מלאכת ההצלה. בראשיתה שמשתי אני כנציג תנועתנו והוחלפתי אחר־כך ע"י אוטו קומוי. דבר נוסף שנעשה, וזאת בעיקר בקושטא מקום בו ישבו שליחים של הסוכנות היהודית, היה משלוח מכתבים לאנשים שונים, שבהם נאמר כי מגיעים פליטים ויש להיחלץ לעזרה. המכתבים נשלחו פשוט באמצעות הדואר. והם נשלחו לא רק לבודפשט (זו היתה חצי צרה) כי אם גם לקרפט אליא שהיתה תחת שלטון צבאי.

אנו חשבנו שזה טירוף, הרי המכתבים היו בפיקוח והפליטים היו בלתי ליגליים. למרבה המזל נמצא מישהו שהיו לו קשרים עם בלדרים דיפלומטיים ואז כתבנו וביקשנו שלא יוסיפו לשלוח מכתבים בדואר, כי אם באמצעות אותם בלדרים. ומאותו זמן (וזה היה הרבה לפני 1944) החלה התכתבות סדירה ואנו מסרנו דוחות שבועיים או חדשיים (אדם אחד כאן ודאי זוכר זאת וזה משה). היושב־ראש שלנו, פרופסור ואגו, הצליח למצוא בארכיון כלשהו אחדים ממכתבים אלו ועלי לומר שהיו אלו זכרונות מענינים ביותר, על אותו קשר שהיה לנו.

זה היה המצב עד יום־כיפור 1943, היום בו הגיעה הקבוצה הראשונה של ה"גרופה", הפליטים מפולין. אני זוכר שזה היה ביום־כיפור ובדרך כלשהי נודע להם באיזה בית כנסת אני מתפלל, קראו לי לצאת ואז פגשתי בפליטים הראשונים מבין חברי "הנוער הציוני". (אני מתכוון לומר מלבד עוזיאל), ושבוע שבועיים מאוחר יותר הגיעה קבוצה נוספת, גדולה למדי, ומקבוצה זו אחדים נמצאים כאן באולם. מאותו זמן ואילך ביליתי זמן רב יותר במחיצת ה"גרופה" מאשר במחיצתם של חברי התנועה בהונגריה. היתה לכך סיבה, לא ידענו עברית

כלל, וזו היתה אחת המגבלות של תנועתנו, כך שהשפות המשותפות היחידות היו גרמנית ואידיש, אך בעיקר גרמנית, כשהתחילו להגיע אנשים מאיזור בנדין. ומכיון שידעתי גרמנית טוב יותר מאשר חברי האחרים בתנועה, הפכתי להיות איש הקשר, וידידות עמוקה צמחה ביני לבינם.

ברצוני לספר עתה משהו שיהיה מענין אולי מבחינה היסטורית. אני משתדל שלא לספר על פעולותיה של התנועה באופן כללי. בטוחני כי רבים כתבו על כך. אני יודע שאוסי בידרמן ז"ל כתב על התנועה ההונגרית, כמו גם רבים אחרים. כך שאיני מתכוון לחזור על העובדות הכלליות אלא מנסה להביא בפניכם פרטים קטנים, פכים קטנים מן ההיסטוריה שייתכן והם ידועים רק לי או למספר קטן של אנשים.

מערכת היחסים שלנו עם הונגרים מסוימים היתה מענינת. יום אחד פגשתי בבן הרב של עיר הולדתי (חייתי בבודפשט, אך מוצאי היה מעיר־שדה). הוא התענין במעשי ומאחר והיתה לנו היכרות רבת־שנים שוחחתי אתו בגילוי. הוא אמר לי שברצונו להציגני בפני ראש אחת המחלקות של מיניסטריון הפנים. זו היתה המחלקה שהיתה ממונה על קיאוק — משטרת הזרים, והוא היה ממונה עליה. אלו מכם שהיו פליטים בהונגריה יודעים את פירוש השם קיאוק. היתה זו משטרת הזרים הידועה לשמצה שניסתה לעצור את הפליטים. בן־הרב אמר לי כי ברצונו להציגני בפני אותו אדם וכי עלי לספר לו על פעולותינו. שאלתי אותו אם נטרפה עליו דעתו שהרי כל הפעילות הזו הינה בלתי ליגלית. הוא הרגיע אותי ואמר לי שאוכל לבוא אתו ולספר את סיפורי ללא חשש כי הוא מיודד מאד עם אותו אדם ששמו אנטל ירושק וכך הלכתי אתו וסיפרתי את סיפורי. לא סיפרתי כמובן הכל, אך דברים מסוימים סיפרתי. ואז הוציא הוא את כרטיס־הביקור שלו ורשם עליו "רשאי להיכנס בכל עת", ומסר לי את הכרטיס בהוסיפו: "בכל עת שתתקל בבעיה כלשהי, תוכל לבוא ישירות אלי ללא תיאום מוקדם של פגישה ואני אשתדל לעזור".

פעמים רבות פניתי אליו. זכור לי כי באחת ההזדמנויות סיפרתי לו כי הצלחנו בדרך כלשהי להשיג עותק של בטאונה הרשמי של ההסתדרות הציונית (דומני כי נקרא "העולם"). באותו הגליון הופיע דו"ח מישיבת הועד הפועל של ההסתדרות הציונית, אשר בה אמר משה שרתוק (כפי שהיה קרוי אז), ואני מצטט פחות או יותר: "ישנן מדינות מסוימות המגלות יחס אנושי כלפי הפליטים המגיעים אליהן, ואת זאת לא נשכח בתום המלחמה". ברור היה שכוונתו להונגריה. כשסיפרתי על כך לאנטל ירושק הוא שאל אם אוכל לתת לו את העתון. עניתי לו: "ראשית זהו העותק היחידי שברשותנו, אשר בדרך כלשהי הגיע אלינו, שנית הוא כתוב עברית ולא תוכל להבינו". הוא ביקש לקבלו עם תרגום. לשאלתי לשם מה דרוש לו הדבר, השיב לי כי ברצונו למסור אותו לשר הפנים ע"מ שזה יביא אותו לישיבת הממשלה. שר הפנים באותה עת היה אנושי יחסית (הכל היה אז יחסי). לדברי אנטל ירושק טען שר הפנים שהעזרה לפליטים תירשם לזכותה של הונגריה לאחר המלחמה וע"י הבאת הדברים בפני הממשלה יוכל לחזק את טיעונו. מלאתי את בקשתו. הבאתי לו את "העולם" בצרוף תרגום, ואני מניח שהוא הגיע לישיבת הממשלה ההונגרית. מהדברים הללו ניתן לראות איזה אדם הוא היה. מצפוני מייסרני לעתים, על כי לא פעלתי למען יוכר כאחד מחסידי־אומות־

העולם. לא עשיתי זאת משום שחשתתי פן אזיק למעמדו במשטר הקומוניסטי.

אחדים מכם ודאי זוכרים את התקופה בה נשלחו הפליטים מפולין למחוזות השונים (הפליטים היהודים מפולין. רשמית הם היו כולם אריים, אולם היה ידוע היטב מיהם היהודים שביניהם). האנשים שלנו נשלחו למואץ'. רצינו שאנשים יישארו בבודפשט. פניתי אז לאנטל ואמרתי לו כי שולחים את האנשים מכאן והייתי רוצה שכמה מהם יישארו. שאלתו: "מדוע, לשם מה?" השבתי: "אלו הם האנשים המסייעים לנו בפעילות הבלתי ליגלית". תארו לעצמכם שיכולתי לדבר אתו בחפשיות כזו בשנת 1943. הוא שאל בכמה אנשים מדובר ואיני זוכר אם היו שלושה או ארבעה, אולם זכור לי שליאון בלט ומושקו פרמינגר היו ביניהם. תשובתו היתה: "גש למזכירתי, והכתב לה בקשה בשמו של כל אחד מהאנשים. במקרה נוסף ציין כי המבקש סובל מדלקת פרקים ועליו לרחוץ במרחצאות המרפא של לוקאץ'. המצא משהו אחר עבור השלישי והרביעי, חתום בשמם, ואני אאשר ואחתים את הבקשות מיד". וכך אמנם קרה. יצאתי ממשרדו עם שלושה או ארבעה היתרי שהייה והאנשים הללו לא נשלחו למחוזות. הקשר האחרון שלי עם אדם זה היה יומיים לאחר כיבוש הונגריה. מנוס, אתה ודאי זוכר זאת. קבוצה מאנשיך אשר נסעו לוינה חצו את הגבול להונגריה יום יומיים לפני כיבושה, הם לא ידעו, כמובן, על הכיבוש הממשמש ובא, והם נעצרו בגבול ונשלחו לכלא. באת אלי ובקשת שנעשה משהו בענין. טלפנתי למשרדו של אנטל יום או יומיים לאחר הכיבוש, ואמרתי לו שברצוני לשוחח אתו על פליטים מסוימים שנעצרו. הוא השיב: "טלפן אלי בעוד יומיים. אם אהיה עדיין במשרדי אוכל לעזור לך". יומיים מאוחר יותר הוא כבר לא היה שם.

לאחר הכיבוש נודעו לנו כמובן דברים נוספים והייתי בין הראשונים שראו את הפרוטוקול של אושויץ לאחר שקסטנר קיבל אותו.

לאחרונה היתה לי חוויה מענינת ביותר. הבי.בי.סי. הפיק סרט טלויזיה תחת הכותרת "אושויץ ובנות־הברית". התחקירנים באו למכון שלנו ולהפתעתם התברר להם כי נוסף על ספרים ומסמכים, נמצאים שם גם אנשים שהם עדים חיים מאותה תקופה. אחד מהם החל לראיין אותי ושאל: "מה היתה התרשמותך מהפרוטוקול של אושויץ? מה היתה תגובתך כשראית אותו?" ניסיתי לחשוב, לנסות ולשחזר את מחשבותי, ונוכחתי שלא היתה לנו תחושת אסון כבד, פורענות נוראה, ואז שאלתי את עצמי כיצד ייתכן שלמקרא הפרוטוקול לא הבנו כי משהו נורא מתרחש. ותשובתי למראיין היתה שכנראה לא הזדעזענו כי ידענו כבר, למעשה, את כל מה שנמסר בפרוטוקול שנכתב על סמך עדותם של שניים שהצליחו להימלט מאושויץ, ואשר רק חיזקו את אותם הדברים שכבר היו ידועים לנו. אמנם, בפרוטוקול הובאו הדברים ביתר פירוט, אך למעשה לא היו בגדר חדשות, והרגשתי היא (חשבתי על כך רבות מאז) שלא היינו מסוגלים להבין. לא ניתן היה להבין את השואה כשהידיעות התקבלו כמקשה אחת. רק כשהן חדרו לתודעה טיפין טיפין, רק כשהמידע הגיע במנות קטנות, ניתן היה להבין, ולנסות להרכיב את התמונה כולה. כשנמסרו תיאורים מלאים על המתרחש, אנשים לא האמינו, כי הדברים היו מעבר לתפיסה. וזו גם הסיבה לכך שהקהילה היהודית בכללה לא האמינה, להוציא את הציונים והאורתודוכסים שידעו.

נוסף על כך האמינו באמת ובתמים כי הונגריה שונה. את הסיפור הבא שמעתי

מקסטנר. איני יכול לערוב לדיוקו, אך אלו הדברים אשר סיפר לי: יומיים או שלושה לאחר הכיבוש פנה קסטנר אל נשיא הקהילה היהודית, סמוש שטרן, ואמר לו: "ברצוני להבהיר לך את משמעות הכיבוש. אני מניח כי לא תאמין לי. אני נחשב כתעמלן ציוני (כידוע לכם לא היתה דעה טובה במיוחד על הציונים) ולכן יש להניח כי לא תאמין לדברי. הרשה לי, אפוא, להביא בפניך פליטים — אחד מוינה, אחד מסלובקיה, אחד מקרואטיה ואחד מפולין. הקשב בנפרד לעדותו של כל אחד מהם, ולאחר שתשמע את סיפוריהם, תוכל לראות שקיימת מתכונת אחת. בתחילה על היהודים להירשם, לאחר מכן מגיע תור הטלאי הצהוב, לאחר מכן שוללים מהם את מכשירי הרדיו והטלפון, ולבסוף מרכזים אותם יחד. מתוך תיאוריהם תוכל לקבל את התמונה כולה ותוכל לדעת מה עתיד לקרות גם פה". ולפי דבריו של קסטנר ענה לו שטרן: "אל תביא פליטים אלו בפני. הארצות, מהן באו שונות. מערכת היחסים שלנו עם ההונגרים שונה לחלוטין. דברים כאלו לא יוכלו לקרות כאן".

ובכן אלו היו הקשיים שהיו כרוכים בידיעת המתרחש. מכאן אעבור לנושא השני. עלי להודות כי נושא זה ממשיך לרדוף אותי, וזוהי השאלה, האם עשינו די? האם פעולות ההצלה שלנו היו מספיקות?? ואני מדבר כאן, כבוד היושב ראש, כפי שאתה אמרת "בלי אידיאליזציה".

ראשית, איני בא לבקר את מעשי הגבורה של תנועות־הנוער הציוניות ושל חברינו אנו שפעלו רבות במאמץ ההצלה. אני חושב שכל אחד ואחד עשה את המכסימום שניתן היה לעשות. השאלה שאני מעלה היא האם בגישה הכוללת לנושא ההצלה היה די? ייתכן ואחת הסיבות לכך שאיני נוהג לשוחח על נושא השואה, היא שמצפוני אינו לגמרי נקי. דאגנו, אומנם, להפיץ בין חברינו את המידע שהגיע. כפי שהסברתי קודם, היה בתנועתנו ארגון על בסיס תאים, ואנו שלחנו שליחים לערי־השדה השונות כדי למסור את אשר היה ידוע לנו. אבל לא דאגנו להזהיר את היהודים ככלל, ואנו היינו היחידים שיכלו לעשות זאת. אני ער לכל הקשיים שהיו קיימים, ואני בטוח, שאם יתקיים דיון בנושא, יהיו שיאמרו שלא היה חופש תנועה וכן שאנשים לא האמינו לדברים (כפי שעולה מן הדברים שסיפרתי זה עתה). יתרה מזאת, היו אנשים אשר בתגובה לדברים שהשמעת באזניהם על המתרחש, טענו שאינך אלא מפיץ סיפורי זוועה, והיו אפילו שאיימו להסגיר את המסַפר לידי המשטרה. ולמרות כל זאת מקננת בי ההרגשה שניתן היה לעשות יותר.

ושוב ברצוני לחזור ולספר על בואם של חברינו מפולין. המשמעות של בואם לא התמצתה רק בכך שמאותו זמן יכולנו גם אנחנו לתרום את חלקנו למאמץ הגדול, על ידי הושטת סיוע לפליטים. בואם, היה עבורנו הרבה יותר מכך. הם האירו את עינינו לראות במה, למעשה, מדובר. מהם למדנו לא רק שירים כמו "עס ברענט" או שימוש בנשק. בעיקר למדנו מהי המשמעות של כל השתלשלות הענינים. אבל אפילו הם לא הציעו להזהיר את כל יהודי הונגריה (איני בא לגנותם כי הם באו מתנאים שונים לגמרי). אולם הם עשו מעשים אחרים שעליהם אהיה להם תמיד אסיר תודה.

אני זוכר, בתקופה מאוחרת יותר כשהונהג בהונגריה ה"שוץ־פאס", דרכון החסות, היינו אנחנו אמורים לקבל דרכוני חסות שוייצריים. לפתע הסתבר, שאנחנו מזייפים

דרכונים, ובמקום 7800 שהיו אמורים להיות היו אולי 78000. השלטונות ביקשו רשימה של כל 7800 האנשים הזכאים לדרכון. הזכאות היתה מבוססת על הסרטיפיקטים לפלסטינה משום ששוויץ בהיותה נייטרלית, ייצגה את האינטרסים של בריטניה ולכן גם את אלו של פלסטינה. עלי הוטלה האחריות להכנת רשימה של 7800 הזכאים לדרכונים, שנעשתה באחד מבניני הקנסוליה השווייצרית. ואז באו אלי כמה חברים מפולין (ואיני רוצה להזכיר שמות) ואמרו: "זיגפריד, אסור לך לעשות זאת. אל תמסור כל רשימה. זאת למדנו מנסיוננו. אפילו אם אתה סבור שהרשימה נועדה להצלה, אתה עתיד להציל את אותם 7800 ולחרוץ את דינם של האחרים למוות".

לא ניתן היה לסרב למסור את הרשימה כיוון שההוראה ניתנה ע"י השלטונות ולכן מצאתי תחבולה. בהכנת הרשימה הועסקו כ־20 נשים — הדפסת רשימה של 7800 אינה ענין של מה בכך, כאשר הרשימה היתה מוכנה גיליתי בה מספר טעויות, קרעתי אותה ודרשתי שידפיסו אותה מחדש וכך עשיתי עוד פעמים אחדות. בסופו של דבר לא הגיעה רשימה זו ליעדה. ועתה אני אומר דבר שמעולם עוד לא אמרתי והוא, שעד יומי האחרון אהיה אסיר תודה לאותם חברים מפולין על שהזהירוני, כי יש להניח שאילולא כן לא הייתי יכול לחיות עם מצפוני.

נסיון אחר שהיה לי קשור לעבודתי באותה סוכנות־סעד שהזכרתי. בשלבים הראשונים התחילו לרכז את היהודים, לא בגיטו כי אם בדירות. בבודפשט נזהרו שלא להקים גיטו מפני שחשבו שאם יוקם גיטו, הוא לא ייפגע מהפצצות מהאויר, בעוד שכל שאר חלקי העיר יופצצו. לכן העדיפו שהיהודים יגורו בכל חלקי העיר במטרה למנוע את הפצצתה על ידי הבריטים והאמריקאים, אותם ראו כידידינו הטובים. לכן שיכנו שתיים שלוש משפחות בכל דירה. הם פנו אל עובדי המוסדות היהודיים השונים — המורים, עובדי המדינה ואחרים והורו להם לצאת בקבוצות בנות שני אנשים, כדי להסביר ליהודים מה עליהם לעשות וכיצד עליהם להתארגן למגורים בדירות ובבתים מסוימים. היה עליהם לפנות לאנשים ולהסביר להם את דרישת הגסטפו בצורה אנושית ובדרכי נועם, אך עם זאת להבהיר להם, כי זוהי הוראת הגסטפו ויש לקיימה. גם אני הייתי בין המסבירים ויחד עם אדם נוסף הוטל עלינו לעסוק בכך במשך יומיים שלושה. לאחר חצי יום חזרתי והודעתי שאינני מוכן לעשות זאת. לא ידעתי מה עלולות להיות התוצאות, אבל הודעתי שאינני מוכן לעסוק בכך. בעצם כל מה שנדרש היה לבקש מאנשים לעבור מדירה אחת לאחרת, אך אני חשתי שאני משמש ככלי, ולזה לא הייתי מוכן. עלי לציין כי ככל הידוע לי היו רק שניים שסירבו. כל האחרים בצעו את המוטל עליהם באורח אנושי ומכובד ככל שניתן, אך בכל זאת היה בכך משום עשיית מלאכת הגסטפו.

ועכשיו ברצוני לספר משהו מחויותי האישיות בבית־הסוהר. סיפור זה שייך למעשה לפרק "מה ידענו". בתשעה עשר במרץ 1944 נודע לנו מחדשות הבוקר על הכיבוש. בעקבות זאת התכנסנו, אחדים ממנהיגי התנועה הציונית שהיו פעילים כבר ב"ועדת העזרה וההצלה" ובמוסדות אחרים. נאספו כעשרה שנים־עשר איש. עד היום אני זוכר שזה היה בקפה ידוע בבוקר יום ראשון שעה שכל האנשים נמו את שנתם, בית הקפה היה ריק מאדם ואנו יכולנו לשבת, כתריסר אנשים בפינה, מבלי שאיש יאזין לנו. כולם היו שם: קסטנר וברנד וקומוי

וכל השאר. ויש בכך כדי להוכיח כי ידענו הרבה.

ללא שהות תכננו את המשימות העומדות בפנינו. חילקנו אותן לארבעה תחומים: האחד היה מסמכים ארים; השני היה גיוס כספים, מזון, וכדומה; השלישי היה בריחה והרביעי בונקרים. בתוך התנועה שלנו התמניתי אני לפעול בנושא הבריחה. תפקידי היה לשלוח אנשים לרומניה. אינני זוכר כמה אנשים הצלחתי להבריח. הם נסעו בקבוצות קטנות בנות ארבעה עד חמישה אנשים, אבל היו קבוצות רבות למדי. ואז יום אחד ביוני נעצרתי, ולא ידעתי מדוע, משום שנעצרתי בדירתי, בה לא התגוררתי כבר במשך זמן־מה.

זכור לי שאת הלילה שלפני כן עשיתי במקום כלשהו, בחברת קבוצה גדולה למדי. איני זוכר היכן זה היה בדיוק, נדמה לי שזה היה בזוגלו. המקום לא מצא חן בעיני. הוא לא נראה לי בטוח די הצורך. ואכן צדקתי. יומיים מאוחר יותר נעצרה כל הקבוצה, אולם אחר־כך הם הצליחו לברוח. ובכן, בבוקר שבתי לדירתי בלווית אחד החברים מפולין, שהיה מומחה בהכנת מסמכים, מסמכים אריים, ובדעתנו היה לזייף היתרי־מעבר של הגסטפו, עם חתימות וחותמות של הגסטפו, דבר שנחשב לשיא של זיוף מסמכים. עמדנו להתחיל לעבוד, היה שקט לגמרי, כי אמי ואחותי כבר לא התגוררו שם, והנה לא חלפו מספר דקות ונשמעה דפיקה על הדלת — גסטפו. כפי שאמרתי קודם, לא שהיתי בדירה במשך הלילה, והגעתי רק בסביבות השעה עשר בבוקר. האדם שנכנס היה המתורגמן של הגסטפו. מאחר שלא כולם דיברו גרמנית, ואנשי הגסטפו דיברו גרמנית בלבד, הם הלכו תמיד עם מתורגמן הונגרי אשר היה אחד מה"פולקסדויטשה" שחיו בהונגריה. מתורגמנים אלו לא קיבלו הכשרה של שוטרים, כמובן. מאוחר יותר הסתבר לי שהם הגיעו בשעות הערב או הלילה במטרה לאסור אותי, אולם מכיון שלא מצאו אותי הניחו שאני עתיד להגיע הביתה, ולכן הם חיכו במשך כל הלילה והסתתרו ליד דירת האחראי על הבנין. משלא הגעתי בבוקר, פקעה סבלנותו של איש הגסטפו והוא החליט לחפשני במקום עבודתי. למזלי לא נמצאתי שם, וע"י דירתי הוא השאיר את המתורגמן כדי שיחכה לי, והלה — כאמור — נכנס לדירתי זמן קצר אחרי שהגעתי. כפי שציינתי הוא לא היה שוטר מאומן ובעצם היה טיפש גמור. הוא ביקש מחברי להשתהות בדירה. כאשר הגעתי לדירתי הבינותי, על פי הרמז של חברי, מה מתרחש שם. חברי נעל את השוטר בחדר וקיוה שכך אוכל לברוח. באותו רגע נפתחה דלת המעלית וממנה יצא האחראי על הבנין בלווית אדם נוסף, אותו לא הכרתי. הוא פנה אלי ושאל: "היכן מתגורר מר רוט?" באותו רגע התחוור לי כי זהו איש הגסטפו שחזר. הוריתי לו באצבע לכיוון מסוים והתחלתי לברוח במורד המדרגות. מבנה חדר המדרגות היה כזה שבערך במחציתן ניצב קיר. בינתיים החל המתורגמן להקיש על הדלת. היה לי כבר יתרון של מחצית הקומה, והקיר מנע את האפשרות לירות בי. מבלי לחשוב, משום שלא היתה לי אפילו שניה למחשבה, ניסיתי להגיע אל הרחוב, כי ידעתי שאם אצליח להגיע לרחוב יש לי סיכוי להינצל.

לאלו מביניכם שאינם מהונגריה, אסביר כי בהונגריה היתה תופעה מענינת. לאדם שנעצר ברחוב והצליח לעורר מהומה (געוואלד גדול) — היה סיכוי טוב להשתחרר, כי הגרמנים העדיפו לעשות את מלאכתם בשקט, מבלי שהציבור ההונגרי ידע על מעשיהם. כשחשבתי שאם אגיע לרחוב יש לי סיכוי להינצל,

לא ידעתי, שכאשר הם נכנסו לבנין כלשהו, הם דאגו לנעול את דלת הכניסה לבנין. וכך ניצבתי מול הדלת הנעולה עד שהם הגיעו אלי ולקחו אותי בחזרה. אין צורך להרבות בפרטים על ה"טיפול האישי" שזכיתי לו לאחר שנעלתי איש גסטפו בדירתי. לכולכם יש גם דמיון וגם נסיון אישי. הם לא לקחו אותי למטה הגסטפו על הר שוואב, כי אם לבית־הסוהר בתוך העיר. לאחדים מהם היה ודאי ה„עונג" להימצא בין כתליו של בית־סוהר זה. ושם החלו להכותני. והם עשו זאת בדרך מתוחכמת למדי. הם היכו אותי בכדי שאשיב על שאלה אחת והיא: היכן אמי. הם ראו בדירתי בגדי נשים ולשאלתם: "של מי הבגדים?" השבתי כי הם שייכים לאמי. הם המשיכו ושאלו "היכן נמצאת אמך?" (זו היתה דרכם, אסרו את האם, האדם נשבר, ואז יכלו לעשות בו ככל העולה על רוחם). האמת היא שמקום הימצאה של אמי לא היה ידוע לי. איני יודע מה עלול היה לקרות אחרי המכות, לוא ידעתי זאת. ואני אומר זאת משום שזהו נסיון מעניין ביותר. היכו אותי במשך שעות ארוכות, כשהמכות מלוות בשאלה אחת בלבד: "היכן אמך?" ומשאמרתי שאיני יודע, אמרו שאני משקר. וכך המשיכו להכותני מבלי שידעתי מה בעצם הביא למעצרי. את התשובה קיבלתי מאוחר יותר, כשהגיע אדם מקלוז' והודיע לי שבא לקחתני אתו לקלוז'. באותו רגע הבנתי כי הם תפסו על הגבול קבוצה שברחה. כנראה שהם הצליחו לתפוס את הקבוצה האחרונה ששלחתי, כי מהם עדיין לא קיבלתי בחזרה את הפתק ועליו הסיסמה המוסכמת לאות שהצליחו לחצות את הגבול. כנראה שתפסו קבוצה זו, ומפיהם נודע להם שמי. עכשיו לפחות ידעתי מדוע נאסרתי. כאשר המשיכו להכותני החלטתי בשלב מסוים לומר כי אמי נמצאת ברומניה. לשאלה "כיצד הגיעה לשם?" השבתי כי היא חצתה את הגבול בדרך בלתי ליגלית. אז ידעתי כבר כי עיסוקי זה ידוע להם, וכך יכולתי להקל מעלי את לחצם.

— "ובכן, מדוע לא אמרת לנו זאת מיד?"

— "לא העזתי לומר לכם מפני שזוהי פעולה לא ליגלית".

ואז שיפשף החוקר את ידיו בהנאה ואמר "הנה, הצלחנו להוציא זאת ממך". ומאותו רגע החלטתי שאם זוהי דרך פעולתם, גם אני יכול לפעול לפי כללי המשחק שלהם. כשהיו שואלים אותי בדבר אנשים מסוימים או ארועים מסוימים, נתתי להם להכותני במשך שעתיים־שלוש, עד אשר הגעתי לקצה כוח הסבל שלי, ואז סיפרתי להם שקר גמור. והם שיפשפו ידיהם בהנאה על כי הצליחו "להוציא" ממני את הדברים. אני מקוה שאיש מאתנו לא יזדקק לשיטה זו, שיטה שלא המצאתי אותה, אלא הגעתי אליה בדרך המזל והמקרה. בצורה כזאת עלה בידי, שלא למסור לגרמנים ולוא גם שם אחד או כתובת אחת. עלי לומר כי ייתכן ולא השגתי רבות בחיי, אך על מעשי אלו אני גאה.

אולם בכך עדיין לא תמו הקשיים. ביום המחרת הם ערכו חיפוש בדירתי והריקו אותה לחלוטין. הם נטלו משם מסמכים והרבה תצלומים. בין התצלומים היה תצלום יפה שצולם חודש לפני כן, כאשר עוזיאל ליכטנברג ומושקו פרמינגר עזבו בדרכם לארץ־ישראל. בתצלום נראו גם ליאון בלט ואנוכי. החוקרים שאלו לזהות האנשים. הצבעתי על עוזיאל ונקבתי בשמו. לשאלה: "היכן הוא?" השבתי כי נסע לפלסטינה, לאחריו — מושקו פרמינגר, בפלסטינה. משהגעתי לליאון בלט אמרתי כי זהו עקיבא אונגר (שהיה חבר "המזרחי" שעלה גם הוא לארץ־

ישראל). ולשאלתם למקום הימצאו השבתי כי גם הוא בפלסטינה. המשכתי והסברתי כי התצלום נעשה לכבוד נסיעתם, כעין תצלום פרידה. שמחתי שהצלחתי להיחלץ מהענין מבלי להזכיר את ליאון בלט. אולם צחוק הגורל, כעבור יומיים מופיע ליאון בלט באותו בית־כלא. הוא נעצר בסמוך לאי מרגיט סיגט והובא לאותו בית־כלא. למרבה המזל, נחקר הוא ע״י איש גסטפו אחר שלא הכיר את התצלום ולא יכול היה לזהותו. איני יודע מה היה קורה אילו זה היה אחרת.

ולסיום, כמה מחשבות לא על התנועה או המחתרת, כי אם על המצב הנוכחי. עברו עלינו כששה חודשים קשים בחיים היהודיים. היינו עדים להתחדשות האנטישמיות ולהתחדשותה של תעמולת־שטנה, בעיקר על רקע המלחמה בלבנון (במיוחד התעמולה בעתונות). ואני מנסה לנתח את המסתתר מאחורי כל התופעות הללו, (וזאת כבר במסגרת עבודתי המקצועית) בידיעה שדעותי אינן מקובלות כל־כך בישראל, אולם למרות זאת אני משוכנע כי הצדק עמי. במרבית המקרים לא היו התופעות תופעות של אנטישמיות. לא אנטישמיות במובן של שנאת היהודים, של הזלזול ביהודים ושל הנסיון לפגוע בזכויות היהודים. הדעות נגדנו הושמעו ע״י אנשים הידועים לנו כאנשים ליברליים ומתקדמים. (מעניין לציין, שאת הדעה שגיבשתי לעצמי, שמעתי בקונגרס בישיבה שעסקה בנושא האנטישמיות, מפיו של הסופר הצרפתי פינקלקראוט אשר הוזמן לנאום, ואמר בדיוק את אותם הדברים). אחת הסיבות לתופעות האנטישמיות קשורה בשואה. העולם, ובמיוחד הלא־יהודים באירופה, חיים כבר למעלה משלושים שנה עם מעין תסביך אשמה, תסביך אשמה מטפיסי. אמנם אין מודים בו, או מזכירים אותו במפורש, אך אני משוכנע שהוא קיים.

לא קל לחיות תקופה ארוכה עם תסביך אשמה והדבר קשה שבעתיים כשחוזרים ומזכירים אותו בכל הזדמנות. ולכן, כאשר עשינו אנו מעשים שהיו פסולים, לדעתם, (ואחדים מהם היו פסולים גם לדעתי אני), ואשר בצורה כלשהי הזכירו להם את הריגתם של חפים מפשע ושל אזרחים, הם חשו הקלה וטענו כלפינו שהנה גם אנו איננו צדיקים וקדושים. מתוך כך שהם מרבים להשתמש במושגים מתקופת השואה, בכנותם את אירועי מערב־ביירות גיטו וארשה או באבי־יאר, מן השימוש שהם עושים במושג נאצים, ניתן לראות שהדברים קשורים לתסביך האשמה שהיה להם, וכי הוקל להם עתה. אני מעלה נושא זה, לא רק מפני שאני סבור שהוא הובן בישראל שלא כהלכה, אלא גם משום שלדעתי צריך מוסד המוקדש לחקר השואה, כמו ״משואה״, להקדיש מחשבה לתפקידה של השואה בפוליטיקה היהודית. ברור שלשואה היה תפקיד, תפקיד חשוב מאוד. מי שאינו יהודי, לא יוכל להבין את דאגתה הגדולה של ישראל לבטחונה, מבלי להבין את השואה. מי שאינו יהודי לא יוכל להבין את רגישותם של היהודים אשר יש המכנים אותה פראנויה. מלה זו אינה מפחידה אותי. מי שעברו עליו חוויות נוראות כאלו — זכאי להיות פרנואי. האם יכול אדם שהתנסה ברדיפות קשות כאלו לא להיות פרנואי? איש לא יוכל להבין זאת מבלי שהבין את השואה. ולכן, לשואה יש תפקיד חשוב מאוד בפוליטיקה היהודית, ואני מתכוון ליחסינו עם הלא־יהודים. אולם אפשר לעשות שימוש לרעה בתפקיד זה, לעוותו ולהוריד מערכו, ע״י כך שמנצלים אותו בכל הזדמנות, ואיני צריך לפרש מי עושה זאת כאן בארץ. ולכן אני קורא: למען השם, הבה

לא נסתפק בחקר השואה ובמאמצינו לשמר את זכרה בהיסטוריה (ההיסטוריה נועדה להבנת עצמנו ולא לידיעת עובדות בלבד, ולא נוכל להבין את עצמנו ללא הכרת השואה), אך הבה ננצור את זכרה הקדוש ולא נסחור בו, כפי שהדבר נעשה ע״י אנשים שונים כאן בארץ.

(מאנגלית — רינה נזר ויעל גזית)

*

לאחר הרצאתו של ד״ר רוט, השמיע ד״ר אשר כהן מאוניברסיטת חיפה הרצאה קצרה, אשר כללה את ראשי הפרקים לספרו ״התנועות החלוציות בהונגריה במלחמת העולם השניה״, העומד לראות אור בקרוב.

על ספר זה זכה ד״ר כהן בפרס משואה ע״ש שלמה ורלה גוטמן ז״ל, שהוענק לו בסיום יום העיון ע״י מר משה קול.

עדויות

יעקב רוזנברג

פעילותינו בהונגריה

הגענו להונגריה בשליש אחרון של שנת 1943 ומיד התחלנו בהתארגנות. את הפעילות שלנו בהונגריה צריך לחלק לשני שלבים:

א. מעת בואנו מפולין ועד לכניסת הגרמנים להונגריה.

ב. אחרי הכיבוש הטוטלי של הונגריה ע״י הגרמנים.

בשלב א׳ התרכזנו במטרות הבאות:

1. ליצור קשר הדוק עם חברי ״הנוער־הציוני״ ההונגרי, ולהתחיל בהסברה ובפעילות בקרב הנוער החלוצי על יסוד הנסיון שלנו בעבר ואזהרה לקראת הבאות.
2. חיפושים אחרי אפשרויות לרכישת נשק.
3. חיפושי קשר לפרטיזנים של טיטו.
4. יצירת קשר עם יתר אנשי הקבוצה שלנו שנשארו באוסטריה, גרמניה, סלובקיה ופולין, וריכוזם בהונגריה.

ארגון הנוער — קיימנו פגישות יומיומיות עם האנשים שלנו בהונגריה, והסברנו להם מה קרה בפולין, וכיצד פעלנו לשם ארגון המחתרת, ומה היו המשימות בפעולות ההתנגדות שלנו לגרמנים. בחודש דצמבר 1943 התקיים מחנה

צופים עבור מדריכי "הנוער־הציוני" מכל הונגריה בבלטון־בוגלר, שלחנו למחנה זה קבוצת מדריכים שלנו בהנהגתו של חברנו אלכס גתמון ז"ל. המדריכים הודרכו ואומנו בשימוש בנשק, בעזרה ראשונה, בבניית בונקרים, בהכנת ניירות מזויפים ובדרכי התנגדות לגרמנים ועוזריהם ההונגרים.

רכישת נשק — קשרנו קשר עם קצין בחיל־האויר ההונגרי בשם קלמן, דרכו קיבלנו כמויות קטנות מאוד של נשק. את הקשר השני לרכישת נשק הקימונו באמצעות נוצרי פולני בשם פורמסקי, אשר היגר מפולין להונגריה בשנות העשרים. פה האיר לנו המזל פנים והגענו עד הקצין הראשי של אפסנאות הצבא ההונגרי בדרגת אלוף (גנרל). הקשר הזה נמשך והתפתח, ועליו אספר בפרק הבא.

קשרי מחתרת — בחיפושים אחר הקשר עם הפרטיזנים של טיטו, ניצלנו הזדמנות שהמשטרה לחצה על נתינים זרים לעבור לערי־שדה, ואז עבר חלק מאתנו לקרבת הגבול היוגוסלבי. "קילפלדי רנדרשק". בחרנו במחנה חדש שע"י הגבול בעיר מוהץ' ואני נתמניתי בו ל"תבור פרנצ'נוק" (מפקד המחנה). למוהץ' הגעתי ב־30 בצדמבר 1943, בתור חלוץ המחנה, ואחרי כן התחילה להגיע כל הקבוצה. בבודפסט השארנו 3 איש בלבד בתור נציגים, עם ליאון בלאט בראשם.

ואמנם יצרנו קשר גם מבודפסט וגם ממוהץ' ושלחנו שליחים לפרטיזנים של טיטו. אחת השליחות היתה תושיה הרצברג היושבת עמנו כאן. אך אנשי טיטו סירבו לקבל אותנו בתור יהודים, ועל אחת כמה וכמה בתור קבוצה יהודית מאורגנת.

קשרים עם חברינו בארצות שונות — בדרך זו הגיע אלינו אמיל בריג מפולין, וקבוצות קטנות מאוסטריה דרך עיר הגבול שופרון. אני מדגיש שהשתמשנו בפעולות אלה בכסף של הועדה להצלה, אבל כל הארגון נעשה על ידינו. אחת הקבוצות מאוסטריה שמנתה 8 איש, 2 חברים ושש חברות, נתפסה בשופרון ונשלחה לבית־הסוהר "רומבך" בבודפסט. בפעולה נועזת ורבת־רושם ומתוכננת היטב, הצלחנו להוציא את כל הקבוצה מבית־הסוהר. הפעולה עשתה לה כנפים בקרב כל התנועה החלוצית בבודפסט ובין היהודים בכלל. הפעולה היתה קשורה בתיכנון מדויק גם בפנים בתוך הכלא, בקרב השמיניה שבראשה עמד חברנו קרול טוכשניידר, אשר במסירותו ועוז רוחו תרם להצלחה מלאה של הפעולה.

שלב ב':

במרץ 1944 כבשו הגרמנים את כל הונגריה והקבוצה שלנו התרכזה שוב בבודפסט, פרט לשלושה חברים: אלכס גתמון, דנקה גלבוע ואמיל בריג, שנעצרו בעקבות פעולת־נקם נגד משתף־פעולה עם הנאצים ונכלאו בבית־סוהר בפייץ'.

פה מתחיל השלב השני של פעילותנו בהונגריה, שהתרחבה ונוספו עליה עוד מטרות, כגון: בריחה לרומניה, שחרור אנשינו מבתי־סוהר, עשיית ניירות מזויפים בקצב מואץ, חיפוש דירות קבועות וזמניות, חיפושים אחר בונקרים ובנייתם, אימון בשימוש בנשק והדרכת החברים. בשלב הסופי לפני כניסתם של הרוסים, חיפשנו קשרים אל ארגונים שמאלניים וקומוניסטיים במטרה לשתף

עמם פעולה נגד הגרמנים וההונגרים מהמפלגה הנאצית ההונגרית. וכאן ברצוני להוסיף פרטים אחדים:

בריחה לרומניה — שלחנו שליחים לרומניה שהתיישבו בערי־גבול, כדי לתאם את פעולות הבריחה עם המבריחים ועם חברי התנועה שלנו ברומניה. בראש השליחים האלה עמד פינק טריימן. חברים הונגרים שימשו כבלדרים — בתלבושת הנאצים ההונגרים — שליוו את האנשים שלנו ברכבות שהובילו אותם לגבול רומניה.

שחרור מבתי־סוהר — שחררנו מבית־סוהר טולונסהז את כל משפחת לנדאו: אב, אֵם ובן, את רותקה באיוק שחררנו מכלא מפֶה אוטסטה והשקענו מאמצים גדולים על מנת לשחרר את אלכס, דנקה ואמיל, אבל ללא הועיל, והם שוחררו מאוחר יותר על ידי הרוסים.

דירות — באמצעות נוצרים הונגרים ועל שמם, שכרנו דירות בפרברי בודפסט ובתוכה, ביניהן וילות ודירות שלמות, בהן שוכנו חברים שברחו מבתי סוהר, או כאלה שהיו צריכים להחליף דירה וניירות. עד שהכל הוסדר החזקנו אותם בדירות אלה. באחת הוילות באויפשט (פרבר של עיר־הבירה) ערכנו אמונים בנשק. טיפלנו בנשק ואיכסנו אותו שם. מחסן נשק אחר הוחזק על ידי חבר שלנו שיקורה, והוא גם שימש בתור מחסנאי ראשי של כל הנשק.

נשק — התחלנו ברכישת נשק בכמות יותר גדולה ורצינית הודות לקשר עם אותו קצין אפסנאי בצבא הונגרי והעברנו, באמצעות צבי גולדפרב ופיל, כמויות רציניות לאנשי "החלוץ" בבודפסט.

יש לציין שהקשר עם תנועות חלוציות אחרות התהדק בזמנים ההם והרבה פעולות ביצענו במשותף, כגון רכישת נשק, דירות, מציאת דרכים לרומניה, ניירות מזויפים, בניית בונקרים ועוד. העברנו אוכל ונשק לתוך הבתים המוגנים של שווייץ ושבדיה שנפתחו בבודפסט. היינו מאורגנים היטב והודות לפיזור הגדול שלנו על פני העיר הגדולה בבודפסט, שמרנו על קשר יוצא־מן־הכלל, ותוך זמן קצר ביותר הועברו ידיעות מאחד לשני עד להנהגה, ובכיוון ההפוך — מההנהגה לכל חבר.

לסיכום יכול אני להגיד בוודאות, כי כל פעולות ההגנה וההצלה בבודפסט, שאורגנו ע"י הנוער החלוצי ההונגרי, כולל הפעולה הידועה נגד הטנקים הגרמנים — בוצעו בעקבות השפעתה הישירה והשראתה של הקבוצה הפולנית שלנו מ"הנוער־הציוני". הנוער ההונגרי קיבל מידינו נשק ודרכי ארגון לפעולות התנגדות, ואת האזהרה לקראת הפלישה הנאצית, שראשיתה באותו מחנה ההדרכה בבלטון־בוגלר.

תושיה הרצברג

עזרה הדדית בימי המלחמה

בדרך כלל רווחת בציבור דעה שבתקופת המלחמה היו היחסים בין אנשים בבחינת "אדם לאדם זאב". אבל לנו, לקבוצת "הנוער־הציוני" מפולין, היה נסיון אחר לחלוטין וברצוני להצביע על כמה גילויים של עזרה הדדית באותם הימים.

בשנת 1943, ביום־כיפור הגענו לבודפשט, קבוצה ראשונה בת חמישה איש. לא ידענו מה מצפה לנו בעיר הזרה הזאת. לא ידענו את השפה, לא היה לנו כסף, לא היו לנו מכרים. "כרטיס־הביקור" היחיד שלנו היה "הנוער־הציוני" והמלה הזאת עשתה פלאים. חברי "הנוער־הציוני" בבודפשט עם זיגפריד בראשם, קיבלו אותנו כקבל ידידים ותיקים. דאגו לנו למקום־סתר לימים ראשונים, התלוו אלינו ברחובות הזרים עבורנו, לימדו אותנו מלים יומיומיות בהונגרית, ונוצר בינינו קשר ושיתוף־פעולה מלא שנמשך עד תום המלחמה.

נוצרו בינינו יחסי גומלין: הם דאגו לנו בתקופה הראשונה, אבל כאשר לאחר מחצית השנה הגרמנים כבשו את הונגריה — אנחנו עזרנו להם: הדרכנו אותם בעשיית תעודות מזויפות, ולא פעם הוצאנו אותם ממרתף בואדאס־אויצה והבאנו אותם אחד אחד למקומות בטוחים יותר.

כבר בתקופה הראשונה נוכחנו לדעת שלפולנים הנוצרים יש מעמד מיוחד בהונגריה. הם חיו בשלוה ובשקט עד תום המלחמה, וגם אנחנו כפולנים־נוצרים מדומים יכולנו לעבוד ולגור מבלי לשנות את הכתובות והשמות אין־ספור פעמים.

אבל לכל אחד מאתנו היתה תחושה של שליחות מיוחדת*. הרגשנו שאנחנו חייבים לעזור לאחרים להינצל. ראינו בזאת נקמה באויב והתנגדות לאכזריותו של הצורר.

מיד כשהגענו לבודפשט מסרנו לועד־ההצלה כתובת של איש־הקשר שלנו בסלובקיה, בכדי להעביר מבנדין את חברי "גורדוניה" ו"השומר־הצעיר", ולא הרפינו מועד־ההצלה עד שלא העבירו לבודפשט את כל הקבוצה שלנו מאוסטריה.

לכל אורך הדרך הצטרפו אלינו הורים. לא רק הורים שלנו, אבל גם הורים של חברים שנפלו, או של חברים שלא היו יחד אתנו. דאגנו להם לכל: מצאנו להם מקומות מגורים, העברנו אותם ממקום אחד למקום בטוח יותר, נסענו עמם ברכבת מעיר לעיר, כשאחדים מהם נעצרו — שלחנו להם חבילות ומכתבים, ועשינו את כל המאמצים כדי לשחררם. לדאבוננו לא תמיד הצלחנו.

אירע פעם שהורה אחד, אביו של חבר שנפל בפולין, סיפר לחבר שלנו שנאבדה לו תעודת הזהות. החבר הזה, בלי היסוסים כלשהם מסר לו מיד את תעודתו הוא, ובעצם מסר לו את תעודת־החיים שלו. היה זה החבר מאנוס דיאמנט, הנמצא עמנו כאן הערב.

בגבול הונגריה־רומניה — החברים שלנו יחד עם החברים ההונגרים, חצו את הגבול בלילות הלוך וחזור העבירו אנשים, לפעמים אף זרים לגמרי. בשטח

---

* תושיה היתה באותה תקופה אחראית לעזרה לאסירים.

זה פעלו פינק, פיצי ואחרים. אחות בבית־חולים עזרה לחבר שלנו, שהיה מאושפז כאסיר, לברוח. השיקול שלה היה פשוט: היא אמנם תפסיד מקום עבודה, אבל הוא יזכה בחיים. היתה זו מגדה יַנסֶן.

פטר היה מבוקש ע״י הגסטפו ולמרות זה התנדב יחד עם דודק מרגלית למשימה נועזת ביותר: הם תכננו לשחרר שלושה חברים שלנו מבית־הסוהר פייץ׳. הם היו מודעים לסכנת המוות האורבת להם, ובכל זאת נסעו. השלושה: אלכס, אמיל, ודנקה, ולבסוף אציין את שרסקי, שהיה יותר מבוגר מאתנו, היתה לו כבר אשה וילד, בכל זאת הטיל על עצמו משימה מיוחדת: הוא דאג לתעודות עבור יהודים שהגיעו לבודפשט בדרך־לא־דרך. אנחנו סיפקנו לו את התעודות בצורה מאורגנת ומסודרת ביותר, והוא מסר אותן לאלה שהיו זקוקים להן. אבל יום אחד הוא נעצר ברחוב ע״י בלשים, כאשר בידו תיק מלא תעודות כאלה. הם היכוהו, עינו אותו... והרגוהו, אך שֶרסקי לא פצה את פיו ולא סיפר אף מלה, לא מי נתן לו את התעודות ולא למי הן היו מיועדות.

אפשר לספר, ולספר... ואולי הסיפורים הללו יספקו להיסטוריונים תשובה חלקית לשאלה: למה עשינו כל כך מעט ומדוע היינו כה מעטים?

אליהו גלאור

ההצלה בבניני־החסות

עיקרה של פעילות ההצלה בהונגריה בתקופת השואה נעשה באמצעות ״השגרירות השוייצרית — אינטרסים של אזרחים זרים״, או, ליתר דיוק, באמצעות דרכוני־חסות פלשתינאיות, בתים־מוגנים ובתי־חסות. רבות נכתב ונאמר על פעולות ההצלה, אולם אלה טרם זכו למחקר לו הם ראויים. במסגרת עדותי זו אזכיר אפיזודות ספורות בלבד.

ביוזמתו של המשרד הארץ־ישראלי, שהיה באותה עת במחתרת, ובחסות השגרירות השוייצרית, הוקמו בבודפשט שתי ״שגרירויות״ פלשתינאיות — אחת, הידועה יותר, ברחוב ודאס — Vadasz (בית הזכוכית), והשניה, הסניף ברחוב וַקרלה — Wekerle. מאוקטובר 1944 ועד מועד שחרור פשט ע״י הרוסים בינואר 1945, התגוררו בשני הבנינים האלה כ־3500 איש. המשרד ברחוב ודאס החל לפעול עוד בחודש יוני 1944, כ״שגרירות״ מסודרת במלוא־מובן־המלה. בין יוני לאוקטובר התרכזה פעילות המשרד בעיקר בהוצאת שוצפסים (Schutzpass), כלומר תעודות־חסות. תעודה כזו אישרה, כי בעליה נמצא תחת חסותה של השגרירות השוייצרית, וכי הוא מועמד לנסיעה לפלשתינה, בהקדם. עם הדרדרות המצב בחדשי הקיץ, עלה מספר היהודים דורשי השוצפסים ממאות אחדות ליום לאלפים, ותורים ארוכים השתרכו לפני בנין השגרירות. למרות זאת הוסיף המשרד לפעול על־פי שעות עבודה מסודרות לפני־הצהרים ואחרי־הצהרים, כפי שמעיד המסמך הבא:

הוראות
סדר חדש לקבלת קהל

קבלת קהל רק עד השעה 2.30. החל מהשעה 2.15 יוצאים רק דרך השער, אך לאיש אינה ניתנת הרשות להיכנס. עד השעה 2.15 יכול כל אחד להיכנס לחדר ההמתנה שבקומת הקרקע. עד שזה מתמלא. לקומה רשאים לעלות רק האנשים הבאים:

1) פקידים בעלי כרטיס כניסה קבוע; 2) אנשים בעלי כרטיס כניסה קבוע; 3) מי שקיבל כרטיס כניסה יומי; 4) אלה שהודיעו על בואם בטלפון וכניסתם אושרה על ידי מר ארתור וייס או על ידי אחד הפקידים הבכירים; 5) למרות הנ"ל, רשאים להיכנס אחרי השעה 2.30 פקידים בעלי כרטיס כניסה קבוע ואנשים אחרים בעלי כרטיס כניסה קבוע. אך אלה יכולים לשהות רק בקומת הקרקע ואינם רשאים לעלות, אלא אם קיבלו לכך רשות בטלפון ממר ארתור וייס או מאחד הפקידים הבכירים.

וזאת רשימת הפקידים הבכירים:

מיהלי סלומון, ד"ר בילא אונגר, ד"ר ארתור גייר, אימרה גייגר, ד"ר שנדור אונגר, ד"ר פביאן הרשקוביטש, אנדרה גלרט, ד"ר פאל קוניג.

לאחר תפישת השלטון ע"י מפלגת צלב־החץ ב־15/10/1944 הופרו כל הסדרים. לא ניתן עוד לפעול על־פי שעות קבלה סדירות, וגם הסדר הפנימי של השגרירות השתנה. מדי יום נכנסו עתה אל הבנין עשרות רבות של חברי התנועות הציוניות בהונגריה, כדי למצוא מקלט בחדרי עליית־הגג ובמרתף, בהם הוקצה לכל תנועה מקום משלה. בקומה הראשונה הוסיפו לשבת הפקידים הראשיים והכתבניות, כדי ליצור רושם של שגרירות המוסיפה לתפקד.

אביא כאן אפיזודה אחת בלבד, כדי לתאר את המצב שנוצר: יום אחד בחודש נובמבר, עמדו כמדי יום אלפי אנשים ברחוב הצר לפני הבנין, בתקוה לזכות בתעודות־חסות או להיכנס לתוך הבנין ולהישאר בו. הרחוב רגש וגעש, חיילים ושוטרים הונגרים ניסו לשמור על סדר כלשהו. לפתע אני שומע קול צעקה מבחוץ, קול הקורא בשמי: "בנדי, בנדי...". זיהיתי את הקול, היה זה קולה של אשת חברי לספסל הלימודים בגימנסיה היהודית, חבר שהפך למשורר שמאלני ידוע ונרצח באחד ממחנות עבודת־הכפיה. בקושי רב פלסתי לי דרך לצאת מהבנין, מצאתיה עומדת במרחק של כעשרים מטר. אחזתי בידה ומשכתיה לכוון הבנין. תוך כדי כך ניחתו עלינו מכות השוטרים, שניסו למנוע כניסה לבנין. לבסוף הצלחנו להיכנס ומצאתי לה מקום בעליית הגג, בחדרי "הנוער־הציוני", שם היא נשארה עד לשחרור פשט. כיום היא חיה בארץ, נישאה בשנית והיא אם לשני בנים, קציני צה"ל.

נוסף לפעולות הנ"ל, דאגו ה"שגרירויות" ברחובות וודאס ווקרלה לספק מזון לבתים המוגנים שבחסות השגרירות השוויצרית. במסגרת פעילות זאת, אשר נמניתי בין משתתפיה, נהגנו לצאת יחד, ארבעה־חמישה חברי תנועות, ללא הטלאי הצהוב, נסענו בעגלה רתומה לסוס, והבאנו פעם או פעמיים בשבוע מזון לחברינו וליהודים אחרים שמצאו מקלט בבתים "שלנו".

לא ניתן לקבוע בוודאות את מספרם של אלה שניצלו הודות ל"פעולה השוייצרית" (תעודות־חסות, בתים־מוגנים, בניני ה"שגרירות" ומזון שסופק על ידינו), אולם מבין שמונים־תשעים אלפי יהודי בודפשט שנותרו בחיים בתקופה הזאת, הייתי אומד את מספר אלה שחבים את חייהם בדרך זו או אחרת ל"פעולה השוייצרית" — בכחמישים־שישים אלף.

בבניין שברחוב וקרלה שהו כ־400 יהודים. בשני "בניני השגרירות" מצאו מקלט לא רק ציונים, אלא גם חברי המפלגה הסוציאל־דמוקרטית והקומוניסטית, — רוב רובם יהודים. מן ה־15/12/1944 ועד ליום שחרור פשט כמעט ולא התקיימה פעילות מסודרת במקומות אלה, בגלל הפצצת הבירה ההונגרית ע"י בנות הברית. את רוב שעות היום והלילה בילינו במרתפים, ושמחנו לשמוע את קול האזעקות, כי בעת האזעקות וההפצצות היינו בטוחים מפני בריוני צלב־החץ ואלמנטים שונאי־ישראל אחרים, אשר נהגו לפשוט מדי פעם גם על השגרירויות שלנו כדי לשדוד ולרצות.

במרתף הבנין שברחוב וקרלה פעלו שני מטבחים, אחד כשר למהדרין והשני לאלה שלא דרשו מזון כשר. הדודה גלרט — אמי — ניהלה את המטבח הכשר. כחודש ימים בילינו במרתף זה, בתנאים־לא־תנאים, מייחלים לבוא הצבא הסובייטי. למרות הצפיפות הנוראה עסקנו גם בפעולות הסברה ציונית לנוכחים במקום, ובתכנון פעילותנו הפוליטית לאחר השחרור.

אור ליום 18/1/1945 שמענו לפתע מבחוץ קולות רמים של פקודות צבאיות ברוסית, בליווי רעשים בלתי רגילים וקול שבירת קירות. דרך אחת הפרצות הופיע החייל הרוסי הראשון. הוא פתח ושאל באידיש: "האם יש פה יהודים?" כאשר הבין מי הם הנוכחים, זלגו דמעות מעיניו, וגם מעינינו. שוחררנו.

אריה לוי

לאחר השחרור

שחרור הונגריה מידי הנאצים הציב אתגרים חדשים בפני תנועות הנוער: שיקום החיים היהודיים מבחינה פיזית ומבחינה רוחנית. טיפין טיפין חזרו אל ביתם ההרוס בודדים משארית הפליטה: גברים שהיו במחנה עבודה של הצבא ההונגרי, נשים שהחזיקו מעמד במחנות מוות, ילדים ששהו בבתי־ילדים של התנועות הציוניות שהתקיימו במסוה של ארגונים בינלאומיים שונים, וכל אלה שהצליחו להסתתר. הם חיפשו זה את זה וחיפשו דרך להמשך חייהם.

במהרה התברר שבמרבית הישובים משם גורשו היהודים לא היתה אפשרות לשקם את החיים. בודדים שחזרו אל ישובים בהם שקקו מקודם חיים יהודיים, העדיפו ללכת למקומות בהם התקבצו קבוצות גדולות באופן יחסי של יהודים. לפני השואה חיו יהודים בכאלפיים ישובים שונים בהונגריה. אחרי השואה חזרו

יהודים אל עשרות ישובים בלבד ובמרוצת זמן קצר הלך וקטן מספר הישובים בהם התרקמו מחדש חיים יהודיים.

אך מעבר לקשיים נפשיים וחברתיים סבלו החוזרים גם ממחלות, מעוני, מחוסר מזון ומעון. ארגוני צדקה יהודיים בינלאומיים ומקומיים ניסו להקל על סבלם של שרידי הפליטה והושיטו להם עזרה. התנועות הציוניות מלאו תפקיד מרכזי בפעולות אלה.

הודות לקשרים עם מוסדות יהודיים שונים בארצות שלא נפגעו מן השואה, אך בעיקר הודות למסירותם ולתעוזתם של קומץ צעירים, הצליחו תנועות־הנוער לארגן מוקדים של חיים יהודיים תוססים במקומות שונים בהונגריה.

אחת הפעולות עטורי תהילה היתה הקמת בתי־ילדים, בהם זכו לטיפול ולחינוך יתומי השואה, ומאוחר יותר אף ילדיהם של אלה שהתכוננו לעלות ארצה.

בבתי־ילדים אלה היתה הפעולה השיקומית בחזקת שיקום פיזי ונפשי כאחד. הילדים שהגיעו למוסדות סבלו מרעב ממושך, היו נגועים בכנמת, גרדת ומחלות שונות ומשונות, ומדריכים חניכי תנועות־נוער התחילו לטפל בהם, לדאוג לשיקומם הפיזי, ויחד עם זאת התחילו לגבש תוכן רוחני ואידיאי לעיצוב החיים במוסדות־חינוך אלה.

מסכת פעולה זו היא נושא ראוי לחקר היסטורי ופסיכולוגי, ואני תקוה שיבוא יום ויימצא מישהו שאמנם ינסה לחקור אותה לכל פרטיה. מחנכים ותיקים בימינו המביטים לאחור, ומנסים לשחזר את האירועים של אותם הימים, רואים בפעילות החינוכית של תנועות־הנוער אחרי השואה תופעה מיוחדת במינה.

מנין שאבו המחנכים הצעירים כוח לטפל בילדים, שחוויותיהם וסבלם השאירו פצעים עמוקים בנפשם. איך ידעו מה לעשות, ומה היה סוד הצלחתם? הרי אנו יודעים כמה קשה עבודתו של המחנך. שנים של לימוד חינוך אינם מספיקים להכשיר מורים המסוגלים להתמודד עם משימות מורכבות בעולם החינוך, ובכל זאת באותם הימים יכלו להתמודד צעירים חסרי נסיון וחסרי הכשרה עם בעיות חינוכיות שכיום אף מחנכים מנוסים היו נרתעים מהן.

אחד הביטויים של הצלחת הפעולה החינוכית בבתי־ילדים של התנועות הוא עלייתם של החניכים ארצה והשתלבותם בחיים בארץ. מאות מחניכי בתי־ילדים שקמו בהונגריה אחרי המלחמה, חיים כעת בארץ, אפשר לראות אותם בקיבוצים, במושבים ובערים. ביניהם חקלאים מצליחים, אנשי עבודה, אנשי צבא, פקידים, מורים, אנשי מדע, מרצים ופרופסורים באוניברסיטאות.

במשך שלושים ושלוש שנות חיי בארץ תמיד היתה זאת חויה עבורי לפגוש ידידים שהיו אי־פעם חניכים בבית־הילדים של התנועה בדברצן. להפתעתי, פעמים רבות יצא לי לפגוש אותם לא רק בכנסים של התנועה, אלא תוך מגע "עסקי" בחיי יום־יום, בפגישות עבודה שגרתיות.

כנראה החיים שלנו מתנהלים במעגלים צרים ומצומצמים, ובהם צמתי דרכים רבות. לפעמים בצמתים אלה נפגשים ידידים ותיקים שזמן מה לא שמעו זה על זה, נפגשים גם מבלי להידבר.

אני נזכר כעת בחניך צעיר קרוב לגיל בר־מצווה שהגיע לבית־ילדים שלנו בדברצן לפני 35 שנים. ילד בודד, שמשפחתו נספתה. מהרגע הראשון כבש את לב כל אלה שהיו בסביבתו. הוא הצטיין בסקרנות אינטלקטואלית, במחשבה

עצמאית, ברצון לשתף פעולה עם חברים ועם מורים, ללמוד, ולעזור לאחרים ללמוד.

כפי שאמרתי אנו מסתובבים במעגלים צרים ומצומצמים, ובצמתי דרכים לפעמים אנו פוגשים מכרים ותיקים. גם היום נקלע בדרכי ידיד ותיק משנים שעברו, אותו חניך שכבש את לב כולנו לפני שנים רבות בבית־הילדים בדברצן, יושב כעת אתנו, על־יד שולחן הנשיאות, והרי הוא ד״ר אשר כהן, היסטוריון ומרצה באוניברסיטת חיפה, אשר לרגל הוצאת ספרו על פעולות תנועות־נוער ציוניות בתקופת השואה בהונגריה, התכנסנו כאן ליום העיון.

מתוך הארכיון

תנועותינו בגיטו

מתוך "מחוללי המרד בגיטו וארשה"
מאת ד"ר י. קרמיש

בחלק הציוני של תנועת־המרי הלאומית תפסו מקום בולט הציונים הכלליים עם ארגוני־הנוער שלהם: "הנוער הציוני" ו"עקיבא". הציונים הכלליים היו פעילים בתחום העזרה הסוציאלית העצמית וכן בתחום הפעולה התרבותית, בעיקר באיגוד לתרבות העברית "תקומה", שהיה קיים בגיטו. האסיפות החשאיות היו מתקיימות בימי חג־ומועד לאומיים ובימי זכרון אחרים. כפעולה חשובה יש לציין את הוצאת הירחון האי־לגלי "אונזער האפנונג" ("תקותנו"). ל"עקיבא" היה בגיטו קן גדול ופעיל שמנה כ־300 חברים. בראש הקן בגיטו, שהוציא מקרבו שורה של לוחמים אמיצים, עמדו לוטק רוטבלאט *, מפקד הקבוצה הלוחמת של "עקיבא" בזמן המרד, וישראל קאנאל, אחד הראשונים שתבעו התנגדות מזויינת פעילה, הלוחם היהודי שירה יריה ראשונה בגיטו — בהתנקשו בחיי מפקד משטרת הסדר היהודית (שרינסקי), ואח"כ המפקד הראשי של כוחות המרד בגיטו המרכזי.

"הנוער הציוני" שמנה תחילה 160 חברים, קיים את קבוצת "בדרך" ואת סדנות־העבודה שלו ברחוב דלוגה 27. לאחר הקמת הגיטו עבר הקיבוץ לרחוב נובוליפקי 7, ואילו הסדנות עברו לרחוב לשנו 27. הקן הווארשאי של "הנוער הציוני" הקיף 700 בני נוער (בגיל 12—18). כתב־העת האי־לגלי של הארגון הזה הוצא בעברית בשם "שביב" — "בטאון הנוער הכלל־ציוני".

---

* בדעוך המרד, כאשר הבונקר במילא 18 הוקף, ירה באמו שהיתה יחד אתו, ואח"כ שלח יד בנפשו על מנת שלא ליפול בידי הגרמנים.

ב. אאורבך

"הנוער הציוני" בגיטו וארשה וחלקו במרד

עדות זו פורסמה לראשונה בחוברת "לזכר גבורים" (בפולנית) שיצאה לאור במלאת 5 שנים למרד גיטו וארשה, ע"י ההנהגה הראשית של "אחוד הנוער־הציוני—עקיבא" בלודז', בחודש ניסן תש"ח — אפריל 1948.

בפתח הסקירה מעירה מערכת "לזכר גבורים", כי העובדות המובאות בזה נערכו על פי דבריו של ב. אאורבך, שהיה חבר קיבוץ הנוה"צ "בדרך" בלודז' ואשר השתתף באורח פעיל במרד הגיטו.

מלחמת העולם, אשר פרצה בספטמבר 1939, זיעזעה את כולנו החל מיומה הראשון. הרחובות מלאו אנשי צבא, אל העיר הגיעו ראשוני הנמלטים מערי השדה, הפצצות בלתי פוסקות הרעישו בינינים וגשרים, דרכים נהרסו וחיי אדם נעשו הפקר.

שאלת העתיד הטרידה קשות את חברי הקיבוץ שלנו "בדרך", אשר בלודז'. השם "בדרך" סימל לחבריו את המטרה אליה שאפו להגיע ואשר בה צעדו כבר בעצם הצטרפותם לקיבוץ, אולם המלחמה שיבשה את תכניותיהם והציבה בפניהם שאלות קשות בדבר הדרך בה ילכו עתה, בתנאים החדשים. מיד עם פרוץ המלחמה התגייסו חברי קיבוץ רבים לצבא הפולני (ב. אאורבך, מ. באום ואחרים) ואלה שנותרו בקיבוץ (בפיוטרקובסקה 120) החליטו להמשיך יחדיו, בהתאם להכרתם הלאומית והתנועתית. למרות הקשיים העצומים שהיו כרוכים בהחלטה זו — היא היתה טבעית ומובנת לאור החינוך התנועתי הממושך לו זכו והודות למספר המכריע של חברים בעלי רמה, חדורי רגש האחריות ועשירי הנסיון שהיו בקיבוץ. לרגל המצב שהשתרר בלודז' כבר בימים הראשונים של המלחמה הוחלט להעביר מיד את הקיבוץ לוארשה. אמצעי התחבורה המשובשים שפעלו עדיין במדינה היו אסורים ועל כן עזבו את לודז' באחד הלילות ופנו ברגל לעבר הבירה הפולנית.

היה זה לילה בהיר ויפה... בלבבות קינן החשש שמא דרך זו מובילה אל הבלתי נודע, אלי תהום... ומה צופן עבורם העתיד? בלילות שכאלה, בעבר הלא רחוק, נוהגים היו לצאת לטיולים, לבלות ליד מדורות ביער, לשיר משירי הארץ ולחלום על הקיבוץ אותו יבנו על אדמת המולדת.

כעת בלכתם בדרך הזרה, מלאת הסכנות, נתן כל אחד את דעתו על קרוביו, הוריו, אחיו ואחיותיו שנותרו ללא מחסה. היריות והפיצוצים שליוו אותם בדרכם לוארשה פיזרו כל אשליה והציבה לעיניהם את המציאות הטראגית. מטוסי אויב הופיעו לסירוגין, יריות שרקו מעל ראשיהם. ההפצצות הלכו וגברו. הרגליים נשרכו בקושי, הרעב גבר והצמא הציק יותר מכל.

לאחר תלאות מרובות הגיעו לוארשה המופצצת, אך במקום 60 חברים שיצאו מלודז' נותרו 30 בלבד. תחת מטר יריות כבד הגיעו למועדון, לביתם החדש ברחוב פאנסקה 111. שם החלו לארגן מחדש את קיבוצם "בדרך" שהפך במהרה לנקודת משיכה לכל החברים הנאמנים שהגיעו מערי שדה שונות וחיזקו

את שורותינו. בימי הכיבוש הראשונים מנה הקיבוץ 160 חברים, מבוני התנועה ברחבי פולין. מערים שונות הגיעו ידיעות על המשך קיומה של התנועה. היה, אפוא, צורך דחוף להרכיב הנהגה ראשית חדשה שתיטול על שכמה את המשימה הקשה. להנהגה נבחרו: שמואל קפלן (סמק), מרדכי אאורבך, אביגדור כץ,

שמואל (סאמק) קפלן
מראשוני בוניה של התנועה בפולין,
ומראשיה בימי השואה והמרד.

יצחק גולדשטיין, יחזקאל דוברשקלנקה ויוסף שפטל. מקום מושבה נקבע בביתו של סמק קפלן, ברחוב גז״יבובסקה 32. התפקידים חולקו כדלקמן: סמק — יו״ר; מרדכי — סגן, גזבר ואחראי לעבודות; ש. פצנובסקי — אחראי מטעם ההנהגה הראשית בלבוב; אביגדור — המדור הכספי; יצחק — ארגון; יחזקאל — תרבות ויוסף — חבר. למועצה העליונה של התנועה השתייכו: ד״ר שיפר, ד״ר בלוך, פ. קירשנבאום וד״ר מורגנשטרן. התפקידים העיקריים של ההנהגה הראשית התמקדו סביב ביסוסו של הקיבוץ והקמת הקשר עם הקנים בערי השדה.

הכובש הנאצי פקד על פירוק כל הארגונים הפוליטיים ועל כן נאלצנו לרדת למחתרת ולהתארגן בצורה אחרת. מצבה של האוכלוסיה היהודית הלך ורע, מחסור ודלות הקיפו שכבות יותר ויותר רחבות, המלחמה לפת לחם היתה אכזרית וקשה ומאות מתו יום יום ברעב. האחריות לקיומם הפיזי של 160 חברי הקיבוץ היתה עצומה ולמטרה זו הוחל בתכנון הקמתם של בתי מלאכה שיהיו קרובים למקום מגורינו. בניהול הקיבוץ פעלו: משה באום — תרבות; ברק אאורבך — גזבר; ל. יעקובוביץ — מנהל עבודה; בת עמי אשכנזי (בת הרב מפלוצק) — הוראת העברית וטולה קפלנסקה — משק בית.

בהתאם לנסיבות החדשות נקרא מעתה הקיבוץ נקודה מס׳ 4 של ז׳.ט.או.ס. (האגודה היהודית לסעד חברתי) ובתי המלאכה של הקיבוץ היו, באורח פורמלי, בבעלותה של האגודה שהיתה באותה עת אחראית למאות בתי מלאכה, מטבחים ציבוריים ובתי תמחוי ברחבי וארשה. מחצית חברינו עבדו בבתי המלאכה הנ״ל ויתרם במקומות עבודה אחרים וההכנסות רוכזו בקופה אחת, ניהלנו חיי חברה ומשק משותפים. בידינו היו הסדנאות הבאות: סנדלרות, בניהולו של באום, מברשות בניהולו של י. גולדשטיין, חייטות בהנהלתו של ב. אאורבך ונגרות בהנהלתו של י. שפטל. הציבור היהודי התיחס בהערכה ובאמון לבתי המלאכה שלנו ואל עובדיו. עם תום העבודה המפרכת ולאחר חוויות מרות שפקדו אותם במשך היום חזרו חברינו אל הקיבוץ ולאחר הפוגה קצרה של ארוחת הערב החלו בפעולות תרבות מגוונות. למדו עברית, שרו משירי הארץ, העלו זכרונות, דנו במצב וחלמו על החיים העתידים בארץ.

הוועד הציבורי, הפאטרונט, של הקיבוץ כלל את: אליעזר בראון, אסתר ולוציה רוזן, קפל פליזקי, רישפלד, יהודה קופלביץ ומשפחת רודנר. בעזרתם נתאפשרו פעולות סעד, טיפול בחולים וכן הושג מזון נוסף לעובדים עבודה גופנית. ההנהגה הראשית הצליחה לקשור קשר עם ד״ר שוואלב בשווייץ והודות לכך הגיעו משם לידינו חבילות מזון.

כן הודקו הקשרים עם הקנים: אוסטרובייץ, ביאלה פודלאסקה, לובלין, דמבלין, לבוב, שידליץ, לוקוב ועוד. הקשר קויים הן באמצעות הדואר והן ע״י ביקורים אותם ערך מ. אאורבך, אשר מראהו ״הארי״ ותעודותיו האריות איפשרו לו להתהלך באורח חופשי כמעט ברחבי פולין.

הקן בוארשה היה בין הגדולים בתנועה ומנה 700 חברים בגילים 12—18. הפעולה החינוכית היתה אינטנסיבית מאד ולא פסקה אף ליום. כאשר נסתיימה עבודתנו המקצועית בסדנאות החלה העבודה התרבותית בקן, אותו ניהלו צבי שפטל, דוברשקלנקה, י. גולדשטיין וב. אאורבך.

כך חיינו עד להקמתו של הגיטו. באותו רגע בו הכריזו הגרמנים על ריכוז כל היהודים בשטח מצומצם ומגודר נאלץ גם הקיבוץ להעתיק את מקום מגוריו לתוך אזור הגיטו. לצידנו עמד הפאטרונט (הוועד הציבורי) והוא אשר סייע בידינו להשיג אולם לבתי המלאכה ברחוב לשנו 29 וכן 8 חדרים ברחוב נובו־ליפקי לצרכי מגורים של 150 חברי הקיבוץ. (דירה זו שימשה בעבר את מערכת העתון היומי ״נאש פשגלונד״). גם ההנהגה הראשית עברה לשכון בבתי המלאכה.

בתי המלאכה שלנו היו מן הגדולים בגיטו והודות להם גדל הקיבוץ והחזיק מעמד. עבודתם של חברינו בסדנאות העלה את ערכם בעיני כלל הציבור. הסדנאות כללו את המחלקות למברשות, סנדלרות, חייטות, כובענות ונגרות. עם פטירתה של שרה רוזן, חברת הוועד הציבורי, שעזרה לנו רבות בהקמתה של סדנת הסנדלרות, קראנו בית מלאכה זה על שמה.

לימים ברחו גם חברי קיבוץ ״החלוץ הכלל ציוני״ מלודז׳ לוארשה והצטרפו אף הם לקיבוץ שלנו. יחד עם זאת הוחלט על איחוד מלא בין התנועות. מטעם

"החלוץ הכלל ציוני" צורף יעקב פרשקר להנהגה הראשית ומשה חנצ'ינסקי להנהלת הקיבוץ. הקיבוץ גדל ע"י צרוף זה ב־30 חברים והקן ב־50. כן הוגדלו הסדנאות והעבודה בהן נמשכה במלוא המרץ.

בתקופה ההיא הצטרף אלינו מוסיקאי נודע, הפרופסור פייבשיץ ומיד עם כניסתו אורגנה מקהלה בת 40 חבר, שהתאמנה מדי ערב בערב. ברור שהרפרטואר היה מורכב משירי הארץ, שירי חלוצים. רמת המקהלה היתה גבוהה והתוצאות לא איחרו לבוא, כי הודות למקהלה ניתן היה לארגן הופעות קבועות באולם שברחוב לשנו 14. הופעות אשר משכו קהל רב. כעבור זמן קצר הצטרף אלינו מוסיקאי נודע נוסף, הוא הפרופיסור זק מלודז' ואף הוא תרם את חלקו למען ההופעות המוסיקליות בפני הציבור הרחב. המופעים נשאו אופי מחנך ברוח חלוצית והיה בהם עידוד בלתי משוער לאוכלוסיה היהודית הדוויה, אותה ניסו הגרמנים לדכא ולהחניק בה כל רגש אנוש. כאן — בהופעות שלנו — מצאו המוני יהודים מפלט ממצבם הקשה, רגעי נוחם, אמונה ותקווה.

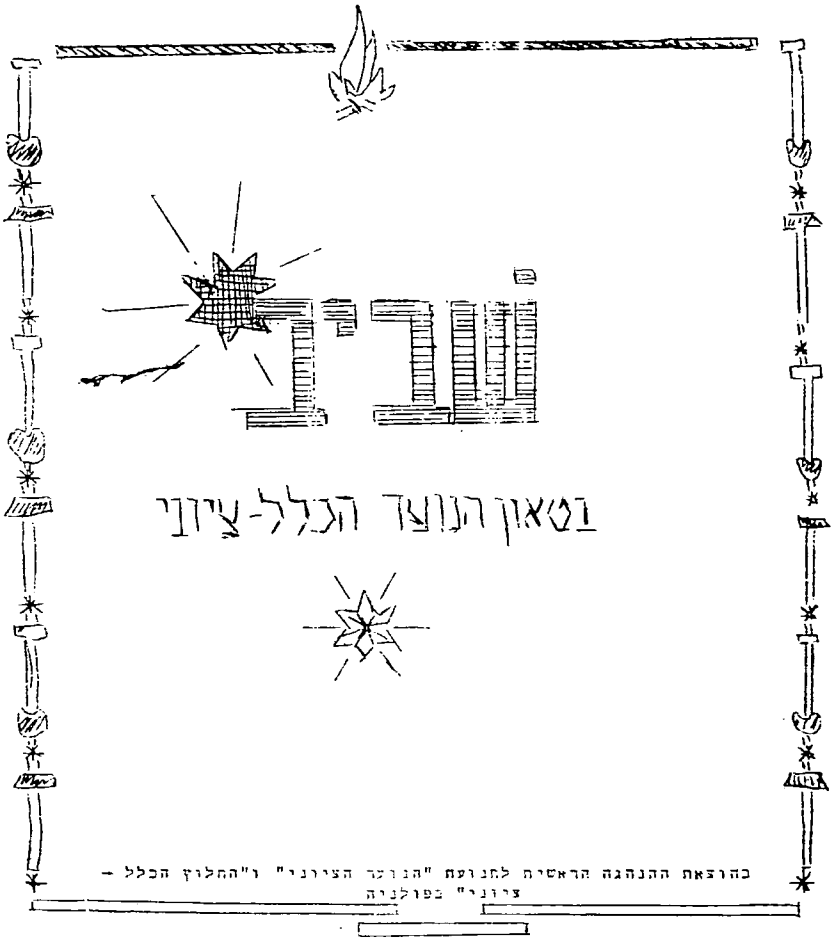

באותה עת פרסמנו את עתוננו החדש "שביב". העתון הופץ בין חברי הקן וכן חדר לכל הקנים שהיו קיימים בערים האחרות. שני גליונות של "שביב" הוטמנו בארכיון של ד"ר רינגנבלום, אשר אחד מהם כלל את תמונותיהם של הרצל וביאליק (קטלוג 2, מס' 933). חבר אחד בתנועתנו, בשם יהודה (את שם משפחתו איני זוכר) חיבר שירים רבים בעברית ובאידיש, אותם שרו רבים ברחובות הגיטו. אני מניח שאחדים משירים אלה השתמרו בארכיון הנזכר לעיל.

עם ראשית החורף של 1941 התכונן הקיבוץ לחוג ברוב עם את חג החנוכה. אולם תוכנית זו שובשה קשות ברגע הופעתם של 5 שליחים מוילנה, נציגי 5 תנועות נוער, שהביאו עמם בשורות איוב על מצבה הנואש של יהדות וילנה. הם תבעו עזרה גדולה ודחופה ביותר לשרידי היהודים שנותרו שם. מטעם הנוער הציוני הופיע במשלחת זו חברנו שלמה אנטין, אשר סיפר לנו פרטים על גורלה המר של יהדות וילנה המפוארת, על הריגה המונית ביריות של 80 אלף איש, על אכזריותם של הגרמנים והליטאים, על תלייה בשערות הראש ושאר עינויי תופת שנפלו בחלקם של היהודים שם.

מיד הוזעקה הוועדה הבין־תנועתית, בה השתתפו מטעם ז.ט.או.ס. (הוועד לסעד יהודי) ד"ר רינגלבלום, ד"ר שיפר, גוזיק, גוטרמן, בלוך וסק. מטעמנו נכחו קפלן, אאורבך ודורברשקלנקה. לאחר שמיעת הדו"ח מוילנה, הוחלט לשגר לשם מיד מיליון זהובים. העברת הכספים וארגון העזרה שם הוטלו על חברת קיבוץ "בדרך" זהבה באייר ומאחר והיא נאסרה יצא לדרך במקומה שלמה אנטין. למרות הזעזוע שעבר עלינו החלטנו בכ"ז לערוך את חגיגת חנוכה, שהיתה, לפי מיטב זכרוני, החגיגה היחידה בגיטו באותה שנה. האולם ברחוב נובוליפקי 7 היה מלא מפה לפה. נכחו כל חברי הקיבוץ, חניכי הקן ומוזמנים רבים. החגיגה החלה בהדלקה מסורתית של הנרות, מ. אאורבך סיפר על פעולותיו של הקיבוץ ולאחר מכן הוצג מערכון; ד"ר בלוך וד"ר ניסנבוים השמיעו דברים מעניני דיומא והערב הסתיים בשירה היפה של מקהלתנו. היה זה ערב מרשים מאד. דומה היה שמנורת החנוכה האירה לפתע את חשכת הליל שמסביבנו וכאילו רוח המכבים הפיחה בליבנו את זיק המרד. ואכן היה זה בראשית התארגנותה של המחתרת היהודית, אשר שמה לה אז למטרה פעולות הסברה בע"פ ובאמצעות עלוני הסברה וכן הרתעת בוגדים ושוטרים יהודים שסרחו. לאגודה המחתרתית השתייכו החל מראשיתה החברים: בומה אשכנזי, לולוק יעקובוביץ, בריש אאורבך וטולה קפלנסקי.

האביב התקרב ובא. לשם חיזוק הקשר עם קני התנועה שיגרה ההנהגה הראשית את מ. אאורבך לסיור בן חודשיים ברחבי המדינה. לא היתה זו משימה קלה ואף על פי כן עלה בידו של אאורבך לבקר בסניפינו בלובלין, לבוב, ביאלה פודלסקה, אוסטרוביץ, דמבלין, קוז'ניצה ועוד. הוא שב מדוכא מאד. הידיעות שהביא עמו על המצב הכללי בערים השונות ועל הגירושים שהחלו בלובלין הוסיפו דאגה עמוקה בלב כולם. הצורך בהצלת חברים מלובלין היה דחוף ואמנם הצלחנו להציל משם ברגע האחרון 4 מחברינו.

ימי הפסח של 1942 הגיעו והפעם השקענו מאמצים כבירים בהכנת החג במתכונת גדולה וחגיגית, כי ראינו בכך ערך מוסרי ולאומי. לחגיגת ליל הסדר

בקיבוץ הוזמנו הד״ר שיפר וד״ר בלוך. זכרונות יקרים קשורים לאותו חג שחגגנו באולם נובוליפקי 7, כי היה זה הסדר החגיגי האחרון שהוחג בגיטו.

✡

ב־22 ביולי 1942 נתפרסמו על חומות הגיטו המודעות על גירוש כל אלה שאינם עובדים וגם של דרי מעונות הזקנים והנתמכים. החלו מירדפים אחר יהודים, בראשונה ברחובות ואח״כ בבתים. חניכי הקן הצטרפו לעבודה בסדנאות. חלק מן הסדנאות חוסל אך לעומת זאת הורחבה סדנת המברשות. הגיטו צומצם בשטחו ורחוב לשנו נותק ממנו, אי לזאת הועברו בתי המלאכה והקיבוץ לרחוב שבינטויירסקה 32. הקיבוץ צורף למפעל המברשות שהקיף 140 בתי מלאכה. למרות כל השינויים הדרמטיים המשיך הקיבוץ לפעול כמקודם ולחיות חיי קולקטיב.

הגרמנים לא הסתפקו בפשיטות רחוב. גם בסדנת המברשות החלו החיפושים אחר מסתתרים ובמשך זמן קצר איבדנו 15 חברים. לאחר שבועות אחדים של שקט פקדו עלינו הגרמנים להתאסף ברחוב ניסקה ולהביא עמנו אוכל ל־3 ימים. ליתר הסדנאות קבעו נקודות ריכוז אחרות. באחד מימי ספטמבר השחורים הובילו אותנו הקלגסים בשורות לעבר נקודת איסוף כללית ובדרך היכו באכזריות איומה. באותה נקודת איסוף נאלצנו לשכב ברחוב במשך שלושה ימים ולילות ללא מזון. גם כאן שררה בין חברי הקיבוץ תחושת השותפות והאחד תמך בשני במידת יכולתו. ביום הרביעי החלה הסלקציה — (הברירה) ואת כל חברי הקיבוץ הועידו לכור המשלוחים.

החלטנו לא להכנע. פרשקר הסתנן לבית המלאכה לבורסקות של משפחת רוזן לברר את אפשרויות ההצלה. הוא חזר והודיע לנו כי למרות הסכנה שבדבר ניתן יהיה להחביא בלילה את מרביתנו בשטח הסדנא. באותו לילה הועברו 35 מחברינו לשטח המיועד, כל היתר יצאו לאומשלאג. נודע לנו שיחזקאל דוברשקלנקה בלע רעל ציאנקאלי ע״מ להימנע מלהכנס לקרון ולהשלח למחנה מוות. 15—20 יום הסתתרה השארית שנותרה במרתפים ובעלית הגג של בית המלאכה עד שמשפחת רוזן הצליחה להשיג עבור כולם אישור שהייה והודות לכך הם חזרו למקום עבודתם בבית המלאכה בשבינטויירסקה.

✡

זעזוע עמוק ומסעיר נגרם לנו עם שובו של חברנו אברהם קשפיצקי מטרבלינקי. אברהם, שהיה במשלוח שיצא לפני מספר ימים בקרון המוות, הסתתר בין החפצים שבקרון ובאחת התחנות קפץ מן הרכבת וחזר לוארשה, לקיבוץ. אברהם שנכח במו עיניו באמת על המשרפה — הקרמטוריום (בין היתר ראה את חברנו סמק קפלן שעמד ערום בטרם שנדחף לתוך הכבשן) — החל לשכנע את כולנו, בעוצמה בלתי רגילה, בדבר הסוף הצפוי. הוא תבע בקול — הן בקיבוץ ובארגונים אחרים — להתארגן לקראת מרד מזויין. עם קריאתו וסיסמתו זו של קשפיצקי הזדהו מרדכי אנילביץ (השומר הצעיר), אליעזר גלר (גורדוניה) ומרדכי אורבוך (הנוער הציוני). בתחילה ניהל אנילביץ פעולה עצמאית

ועם גורדוניה והנוער הציוני הוא התאחד רק לאחר ההתקוממות המזויינת ברחוב מילה. בעת הגירוש ב־18 בינואר נתקלו הגרמנים בהתנגדות שאורגנה ע״י קבוצה משותפת של הנוער הציוני וגורדוניה, שכבר היה בידיהם נשק חם. בהתנגדות זו נהרגו 3 אנשי אס־אס ואחדים מהם נפצעו. במשך ימים אחדים השתוללו הגרמנים בגיטו כמעשה נקם בשל ההתנגשות הזו. לאחר הפעולה נאלצו חברי גורדוניה לעבור לגור בשטח שלנו, ברחוב שבינטויירסקה 32.

ההתנגשות המזויינת ברחוב מילה השפיעה על החלטתו של מרדכי אנילביץ לאחד ולתאם את פעולותיהן של הפלוגות הלוחמות. הישיבה המשותפת נערכה בסדנא לבורסקאות של רוזן ובה הוחלט לגייס סכום כסף גדול לרכישת נשק ולהדק את הקשר עם המחתרת הפולנית. בכל הפעולות האלה נטל מ. אאורבך שלנו חלק פעיל.

הקיבוץ שלנו אירגן 3 פלוגות בנות 10 איש כ״א:

פלוגה א׳ בראשותו של מ. באום.

פלוגה ב׳ בראשותו של ב. אאורבך.

פלוגה ג׳ בראשותו של י. פרשקר.

בסכום הכסף הגדול שהושג ע״י מ. אאורבך נרכש נשק ללוחמים (20 כלי פרבלום) וכן ניגשנו לייצור עצמאי של נשק בשטח בית המלאכה שלנו. שעורים בתהליך ייצור הפצצות מצנורות ברזל, גפרית וחומרים נוספים ניתנו לנו בפגישות סודיות, בהן השתתפו מ. אנילביץ ומהנדס יהודי שאת שמו לא ידענו.

אאורבאך מרדכי מראשי "הנוער הציוני" בוארשה, בתקופת הגיטו, ביצע תפקידים רבים בגיטו ומחוצה לו. ממנהיגי המרד. נורה ב־1944 ע״י הגסטאפו.

ועד הקואורדינציה של היחידות הלוחמות היה מורכב מ־10 איש, שניים שניים מכל תנועה. מטעמנו השתתפו י. פרשקר ומ. אורבוך. אורבוך התמסר במיוחד למציאת דירות בשטח הארי (הפולני) בשביל אנשי המחתרת. חבר אחד מקיבוצנו זיכלינסקי, אשר עבד בקהילה ברחוב זמנהוף, סיפק לקואורדינציה

פראשקר יעקב יליד לודז׳, ממארגני ״הנוער הציוני״ במחתרת, מפקד הפלוגה שלנו בגיטו וארשה. נפל בבונקר ברחוב ואלובה.

דלק, שדרוש היה לתעשית הנשק. דלק זה נגנב ממכוניות שהמשיכו להגיע אל משרדי הקהילה, כ״כ עסקנו יחד עם חברי מחתרת אחרים בהחרמות כספים לשם קניית נשק ותחמושת. שניים מחברינו השתתפו בביצוע עונש מוות כלפי שני בוגדים יהודים ששרתו את הגיסטפו. הדבר אירע בפברואר 1943, כ״כ הוזהרו משתפי פעולה אחרים לבל ימשיכו בפעולתם הבוגדנית.

במשך פברואר ומרץ פחת מספר היהודים בגיטו והגיע ל־40—50 אלף. כהכנה לקראת המרד הגדול התחלנו, תוך מאמץ גופני עצום, בבניית מקלט תת קרקעי (בונקר) בעל כניסה מוסתרת ברחוב וואלובה 6. משאבות, מנוע ומכשירים סופקו לנו מן הצד הארי ע״י מ. אורבוך. כן היינו שותפים יחד עם ״גורדוניה״ וה״בונד״ לבונקר נוסף, שהיה קשור למרתף בית המשפט בככר קראשינסקי.

חודש אפריל הגיע ועמו גדל המתח. הקיבוץ העתיק את מקום מגוריו לבונקר. בעלית הגג, ממנו נשקף נוף רחב ידיים אל מעבר הגיטו ואל הצד הפולני של וארשה, עמדו שומרים יומם ולילה.

*

ב־19 באפריל 1943, בבוקר, התקרבו 7 אנשי גסטפו אל ביתנו לשם ביקורת. בעקבותיהם צעדו אוקראינים וליטאים. קיבלנו את פניהם באש, ברימונים ובבקבוקי מולוטוב. האש הפתיעה אותם וגרמה לבהלה בשורותיהם ועל כן לא גילו התנגדות וניסו לחפש מחסה בספגם אבידות ניכרות. למקום הגיעו כ־15 מכוניות עזרה ראשונה לפינוי הנאצים ההרוגים והפצועים. ניצלנו את תדהמתם של הגרמנים והרסנו את החומה שסגרה על הגיטו מרחוב בוניפרטרסקה ושביינטויירסקה לכיוון ככר קראשינסקי. ע״י כך איפשרנו לאחינו הנצורים בגיטו לברוח. חלק מהם ניספה מכדורי הגרמנים, אולם מאות הצליחו להינצל. התקפתנו הבאה התרכזה כנגד השומרים מסביב לחומת הגיטו ורבים מביניהם נהרגו. אש המרד אחזה בכל הגיטו.

בימי 20 ו־21 באפריל העבירו הגרמנים כוחות יותר גדולים לקטע החזית שלנו. כל הבתים הפולנים ברחובות שגבלו עם הגיטו פונו מיושביהם, תנועת הטראמים הופסקה ובפרצות שפרצו הלוחמים בחומות הגיטו הועמדו טנקים. ב־21 בחודש הזעיקו הגרמנים מטוסים לעזרה. בסוג זה של נשק לא היינו מסוגלים להילחם ותוצאות ההפצצות שהונחתו עלינו לא איחרו לבוא. הגיטו בער, עמדות הקרב, המקלעים והמחבואים בקומות הבנינים איבדו את יעילותם מול המטוסים ואש הטנקים. נלחמנו בזעם וביאוש. לא חשבנו על נצחון או על הדברת האויב במובן הרגיל של המושג. כ״כ לא חשבנו כלל על הצלת חיינו. נלחמנו למות בגאון למען הצלת כבוד האדם, כבוד היהודי. התחמושת הלכה ואזלה, המרד דעך. ב־25 באפריל נסוגנו למקלטים. מרבית חברינו אבדו וכוסו בבונקר ברחוב ואלובה 6. שישה מבין לוחמינו עזבו את הגיטו הבוער עם תום המרד, והם: פרשקר, גולדשטיין, ב. אורבוך, בלונס, ליבוביץ, אולם כולם פרט לאורבוך נהרגו בשבועות שלאחר מכן, בעת הבריחה אל היערות והחפושים אחר מקומות מסתור.

כך נסתיימו באורח טראגי תולדותיו של קיבוץ הנוער הציוני ״בדרך״.

(מפולנית)

(ראה קובץ ב׳)

מאקס שטייגביגל

על אירועי השואה בקראקוב

בימים אלה נתקלתי בצרור מכתבים שנשלחו אלי ב־1946, ומצאתי ביניהם גם את מכתבו של מאקס שטייגביגל ז״ל, חברי מתקופת הבראשית של א.ה.ה. ״עקיבא״.

ש. סיים פקולטה למשפטים בקראקוב ועסק במסחר. על סף מלחמת־העולם־השניה ניהל מפעל למכשירי כתיבה, ואת תקופת השואה עבר במחנות ריכוז.

במכתבו הנ״ל הוא מתאר תמציתית את גורל חלק ממשפחותינו, אשר באו לכלל קירבה הודות לקשר חיתון, אך הדגש במכתבו הושם על פעולותיהם של אידק (יהודה) טננבוים וחלק מחבריו במסגרת ״החלוץ הלוחם״.

נראה לי שיש למכתבו, במידת־מה, ערך דוקומנטרי ואני מעמידו לרשותה של מערכת ״משואה״.

יהודה אורנשטיין

ניו־יורק 21 באפריל 1946

אידק היקר,

אין לתאר את השמחה שגרמת לי במכתבך, ורק חבל שהוא הגיע אלי בשעה שהנני כאן, ביבשת **החדשה**. עוד בהיותי בבוכנואלד נסיתי להתקשר אליך, ועדיין לא ידעתי אז כי אחותי נותרה בחיים. כל מכתבי אליך נשארו ללא מענה. גם לארץ־ישראל כתבתי פעמים רבות וכיוון שלא ידעתי את כתבתך המדויקת — נסיתי כך: ד״ר יהודה אורנשטיין, אגודת הנוער העברי ״עקיבא״, כפר טוהן. לשוא! סבור הייתי שאינך בחיים, כי כאשר נפרדנו אמורים הייתם — אתה, דרייבלט ופנינה — לעלות לארץ־ישראל בדרך בלתי חוקית. אצלנו רווחו שמועות שונות ומשונות על אודות קורותיכם. לא אוכל במכתבי זה לספר לך בפרוטרוט כיצד ניספו בני משפחתנו. כמו זבובים נקטלו כולם ולא שרד מהם איש. בבוא היום אכתוב לך על כך במפורט.

היום מלאה שנה לשחרורי ועדיין אינני מסוגל לתפוס את ממדי הכליה במלואם. בעצם — איני רואה טעם בהעלאתן של כל אותן החוויות. משהו הרי ידוע גם לכם.

הוריך עברו לגור בכפר (נדמה לי ששמו סקאבינה או שם אחר, אחד הכפרים ליד ראבקה), ומצבם היה טוב. כעבור זמן־מה בא לפתע הגירוש **ואיש לא ניצל.** הם ניספו מוקדם יחסית, ועליך למצוא בכך נחמה פורתא. יסוריהם לא ארכו זמן רב.

אנחנו חיינו אז בגיטו ונדמה היה לנו ששם נחזיק מעמד, כי הרי המלחמה — כך קיוינו — עומדת עוד מעט להסתיים. משפחתנו היתה שלימה עד ל־26 באוקטובר 1942. באותו תאריך נשלחו בטרנס־פורט אֶלה, לודק וכל משפחתם. נשאר רק בנם איזיו וייתכן שהוא היחיד, אשר **אולי** נותר בחיים. הדודה נשלחה עוד קודם לכן. בימים שבין 26 באוקטובר 1942 ל־4 בפברואר 1943 — נרצחו **כולם.** שלושה חודשים!

אידק[1] מת מות גבורים! ראוי הוא, כמו ליבסקינד,[2] לא לאיזכור צנוע בחוברת, אלא לאנדרטה. ד"ר חיים הילפשטיין[3] יודע על כך רבות. הריהו בארץ כעת ותוכל לפגשו.

ראשי המפקדה של הארגון היהודי הלוחם בקראקוב.

1) יהודה (אידק) טננבוים. שמו המחתרתי — "דישק". לדמותו ראה "יומנה של יוסטינה" לגוסטה דוידזון, המהדורה השניה (להלן: "היומן") דפים 28—30.
2) מראשי "החלוץ הלוחם", חבר ההנהלה הראשית של א.ה.ה. "עקיבא" בפולין.
3) מראשוני הציונים בקראקוב ומראשי הציונים הכלליים בגליציה המערבית ושלזיה.

ביוני 1942, בקירוב, ייסדו אנשיך, חברי "עקיבא" אירגון. (ליבס־קינד, זיגה מאהלר,[4] אידק, פולה, וושקה ספינר[5] ועוד). בתחילת פעילותם עסקו בעיקר בהנפקת "קנקארטה" (תעודות זהות) מזויפות. (הודות למרצו ולקשריו של אידק השיגו את הטפסים המקוריים ואת החותמות המתאימות.) אידק עבד אז אצלי, ב"יוטשנקה" והמפעל נוהל על ידי קומיסר. קיבלנו הזמנות רשמיות רבות מטעם "אס־אס" ומשטרת הביטחון ("זיכרהייטס־פוליציי"). נדרשנו להדפיס נייר מכתבים ושאלונים משרדיים ולשם כך נשלחו אלינו החותמות המקוריות והגלופות. אידק ידע להפיק מהם את "התועלת הרצויה". חבל שפעולתם שנעשתה בלהט רב, היתה נעדרת אמצעי זהירות. אף כי העלים אידק מעיני את מעשיו, גיליתי בלי קושי את סודו, כאשר לפי תומו שאל אותי איפה יוכל להשיג אשלגן־כלורי וחומצת־גפרית. עד כדי כך הם היו תמימים שנדמה היה להם שיוכלו לשאול על דברים כאלה את הנוסעים שפגשו בחשמלית. אידק תמה כאשר שאלתי אותו מי מהם רוצה לייצר פצצה? אני מציין זאת כדוגמה לאי־זהירותם ולאידיאליזם הרב שלהם. את ה"קנקארטה" סיפקו **חינם אין כסף**, כי האמינו שבכך הם מצילים חיי אדם. אני מבליט פרט זה כי רבו אז הרמאים שניצלו את האנשים באמצעות ה"קנקארטה". בסתיו 1942 ביצעו זיגה מאהלר וה"כושי" (הכרת אותו?) התנפלות על בנין הדואר באחת העיירות בגאליציה המזרחית, והם השיגו אז סכום כסף ניכר. ארגון המחתרת הפולני **לא תמך** בהם מפני שלא היו מוכנים לוותר על הדגשת אופיים הלאומי־יהודי. הזכר אתה את שנאפ (חתנו של פאלק)? הוא עשה למענם את חותמות הגומי וכמדומני היה בין הראשונים שנאסרו — אבל הוא **לא הסגיר מהם איש!** את אידק חיבבו הכל. היה תמיד עליז ומצב רוחו היה טוב. בדיחותיו וכן נגינתו המעולה באקורדיון רכשו לו את אהדתם של כל אנשי "אר־דה", של השוטרים הפולניים ואף של אנשי "אס־אס". הוא קיבל משרה במוסך של "אס־אס" שהקנתה לו רשיון מעבר חפשי בחוצות העיר. הפעילות הוטלה ברובה על שכמו. מקום המפגש שלהם היה ברחוב ז'ולאבסקי (בקצה רחוב דלוגה).

בחג המולד, 24־25 בדצמבר 1942 החליטו לתקוף את יושבי בית הקפה "ציגנריה". הפצצה שזרקו הפילה קרבנות (בין הקצינים הגרמניים), אולם הם עצמם נתפסו. יש אומרים שהמלשין היה איש "אר־דה", ד"ר ארטור לפלר, ידידו של אידק. כמעט ודאי הוא שהבוגד היה איש גסטאפו יהודי, **יולק אפפל**, לכאורה ידידם הטוב של אנשי המחתרת. אנשי "אס־אס" גילו את המחבוא שבו הדפיסו ליבסקינד ואידק את הכרוזים. השניים התגוננו בגבורה וירו על התוקפים. לבסוף, כאשר הלכה ואזלה תחמושתם, ירו איש ברעהו. הפרטים

---

4) זיגמונט מהלר, שמו המחתרתי — זיגה. ראה "יומן", דפים 33—34.

5) רבקה קופר, לשעבר רעיתו של דולק ליבסקינד ז"ל.

שהבאתי כאן נשמעים כרומנטיים, אולם אמיתיים הם. אינני בקי בכל פרטי פעילותם, מפני שימים ספורים לאחר גירושה של אֵלה פניתי מרצוני למחנה העבודה בפלאשוב כדי לעבוד בו. הידיעות על מותו של אידק, על מאסרם של הנקה,[6] מונדק[6] ופולה[7] ועל הירצחם באושויץ — הגיעו אלי כאשר הייתי במחנה. פולוסיה[7] יכלה אמנם להציל את חייה, כי הגרמנים רצו לשחררה, אבל לא הסכימה לנטוש את הוריה.

אשר למותו של סבא[8] שלך, ניתן לומר שאיחר לבוא בכארבע שנים. לוא נפטר לפני ה־1 בספטמבר 1939, היה נאסף אל עמיו בשיבה טובה. הזוכר אתה את סעודת פורים החגיגית והאחרונה בביתו? הוא האריך

דולק ליבסקינד
ראש הארגון היהודי הלוחם בקראקוב.

6) ההורים של יהודה טטנבוים.
7) אחותו.
8) רב אריה (לייביש) טנבוים, ראש הגבאים של בית כנסת "הקופה", חבר הנהלת "בית לחם" ועוד — סבו של יהודה טנבוים.

ימים יתר על המידה. הדודה[9] נשלחה בטרנספורט בתחילת יוני 1942 והוא התייסר בבדידותו, כי לא יכול עוד לשרת את עצמו, אף כי דעתו היתה צלולה לחלוטין. מות אבי (4.2.1942), גירושה של אֶלה, מאסרם של מונדק, פולה והנקה ושילוחן של משפחת ארליך ושל משפחתו של לוזק — הגדישו את סאת סבלו בערוב ימיו (פרשת האסונות שפקדו את המשפחות הללו היא סיפור בפני עצמו). מונדק והנקה השיגו עבור סבא מקום בבית החולים היהודי בגיטו, בתואנה כי הינו "חשוך מרפא". למאושפזים מסוג זה לא נשקפה סכנת גירוש. אולם ביום חיסולו של הגיטו (13 במארס 1943) נורו למוות כל האנשים הבלתי כשירים לעבודה. אם רצונך לומר קדיש לזכרו, דע התאריך הזה הינו ודאי. אני לא אומר קדיש. די![10]

ייתכן כי במכתבי הבא אכתוב ביתר הרחבה. אני מודה לך על מאמציך להשיג עבורנו סרטיפיקטים. חלמתי על העליה לארץ־ישראל ולכן כיוונתי את צעדי מערבה. בפאריס — כמו בכל מקום אחר: בלי פרוטקציה לא זכה איש לקבל סרטיפיקט, אפילו אם היה ראוי לכך למעלה מכל ספק. כאסירי בוכנואלד אמורים היינו לעלות בין הראשונים, אבל נמצאו "ילדים טובים" אחרים. חבל. כה עזים הם געגועי לארץ, אך באין ברירה איאלץ להתאקלם בנכר! כל תקוותי היא כי אנצל את ההזדמנות לצבור כסף ואז אעלה לארץ בכוחות עצמי ולא אזדקק לחסדי המשרד הארץ־ישראלי. כנראה מסורת היא כי על היהודי לנדוד ארבעים שנה בטרם יבוא לארץ. ולי מלאו "רק" שלושים ותשע! כן, אידק יקירי, הזמן לא עמד מלכת.

אגב, לוא ידעתי שאתה חי ושיש לך "קשרים", הייתי פועל בפאריס ביתר מרץ. אבל איש לא הכיר אותי ולא מצאתי אדם שיסייע בידי. חבל. האחות שלנו היא ממש מלאך. כדאי היה לבוא הנה כדי להיווכח בזאת.

מה שלומו של איגנץ? ודזיונק רודנשטיין? דרוש בשלום כל המכרים. דרישת שלום לפולה. נשיקות —

מאקס שטייגביגל

(מפולנית — רינה נזר)

---

9) אשתו השניה של רב אריה טננבוים. במשפחה קראו לה דודה.

10) סמוך למותו ביקר שטייגביגל עם אשתו השניה בישראל (אשתו הראשונה וילדיו נרצחו בשואה), הוא בא גם לביתי בירושלים וטיילנו בתוככי העיר. כאשר הגענו לכותל המערבי לחש לאזני, שהוא מבקש סידור. עם הסידור ביד התרחק מאתנו, נשען זמן רב על החומה, כאשר ראשו שמוט על ידו. כאשר נרגע והתיישב, דמעות זלגו מעיניו

אברהם גולדברג

פעולת נקם של חברי "הנוער הציוני" בלבוב

(מתוך ספרו "זכרונות מלבוב 1941—1943", הנמצא בדפוס)

ואצק, אחד מחברינו *, נסע בקיץ 1942 — בתור ארי — לדניפרופטרובסק, שהיתה גם היא בשליטת הנאצים. משם הוא בא מספר פעמים ללבוב, ובכל פעם לקח עמו כמה מבין חברינו; אולם במאי 1943 קרתה לו תקלה חמורה: בשעה שהגיע ללבוב, הכיר אותו אחד הבלשים, שהיה שכנו בעבר. הבלשים הללו שוטטו בתחנות הרכבת כדי לתפוס יהודים בעלי ניירות אריים. ואצק נעצר וכל מסמכיו, גם אלה שלו וגם של האנשים האחרים, הוחרמו. כאשר הובילו אותו מתחנת הרכבת לרחוב לאצקי, הבין ואצק שאין לו עוד מה להפסיד — וברח, וכך הגיע לגיטו ושהה בו כמה ימים. הוא סיפר לנו שבקרבת מקום, ברחוב קרולבסקה, יש לו דירה משלו וכי יש בדעתו להעביר לשם, מדי לילה, אחד מאתנו, ואף כי היה רוצה לקחת אתו רבים, אינו יכול לעשות זאת, כדי שלא לעורר חשד. באותו שבוע לא הצליח להעביר לשם אלא נערה אחת, את ברוניה מרגוליס, מפני שהגרמנים כיתרו את הגיטו. חלפו כשבועיים מאז התחלנו לעבוד בגיטו, והנה יום אחד הופיע שוטר אוקראיני ופנה לבלום (מהמשטרה היהודית), בדרישה לשלושה אנשים הנחוצים לו ברובע הארי. לרוע המזל עמדתי קרוב אליו לכן הייתי בין השלושה שנבחרו. האוקראיני הוליך אותנו אל מחוץ לגיטו, דרך רחוב קראסובה לרחוב קרולבסקה.

מעבר לפינת הרחוב נתגלה לעיני מראה יוצא דופן. קבוצה גדולה של מיליציה אוקראינית, וכן אנשי "שופ" (שוץ־פוליצייי הגרמנים) וקציני הגסטאפו אספו לבנים ממקומות שונים ובנו לעצמם מתרסים נמוכים. הם הסתתרו מאחוריהם וירו על הבית הבודד שעמד במרחק מה משם. הבית נראה כלפי חוץ כמקום נטוש, אבל ברגע שניסה מישהו מן הצרים עליו לזוז ממקומו, מיד נפתחה אש מקומת הקרקע. הבינונו שהגרמנים גילו מחבוא והיהודים שבו אינם נכנעים ומתגוננים

* החברים עליהם מדובר כאן, כולל המחבר, השתייכו ל"הנוער־הציוני" בלבוב.

בנשק חם שבידיהם. ברגע שהגענו ראינו כיצד אחד האוקראינים שהתרוממו כדי לקלוע בחלון של קומת הקרקע, נפגע ונפל על הארץ. הרופא לא יכול עוד להצילו: הוא נורה למוות מפגיעתם של המגינים האמיצים.

כאשר ראה אותנו אחד מקציני הגסטאפו שהיה בעל דרגה גבוהה, אם לשפוט לפי מדיו, אורו לפתע עיניו. הוא ניגש אלינו, הצביע על הבית ואמר: "הביטו, בבית זה יושבים כמה מטומטמים שחושבים כי אנחנו יורים בכל מי שנתפס. אתם תלכו בכיוון לבית, כי עליכם הרי לא יירו, ותדברו על לבם שיסגירו את עצמם. אנחנו לא נפגע בהם לרעה ונרשה להם לבוא אתכם למחנה". העמדתי פני תם ושאלתי אותו אם קיבל על כך את הסכמתו של מפקד המחנה, וילהאוס. הוא גער בי ואמר כי עלינו לעצור במרחק של עשרה צעדים מהבית ומי שיעז להתקדם עוד — יירה. שלושתנו הלכנו לאט לאט בכיוון הבית ואיש לא ירה עלינו. פתאום הגיעה לאזני קריאה: "דולק!" ** — זה היה קולה של ברוניה. עוד מן ההתחלה היה בלבי חשש שזוהי אותה הדירה ברחוב קרולבסקה, אשר ואצק סיפר עליה.

כעת עמדתי מולם ואמור הייתי לשכנע אותם שייכנעו... המרחק בינינו ובין הגרמנים היה רב למדי. ניצלתי אפוא את העובדה שלא יכלו לשמוע את דברי וסיפרתי להם את הידוע לי על גורל אנשינו. אמרתי שכמעט כולם הועברו לפיאסקי * והשאר ממתינים לתורם. המצב היה ללא מוצא וכניעה מצדם לא באה כלל בחשבון. בעיני הקצין התארכה שיחתנו יתר על המידה והוא איבד את סבלנותו. חזרנו למקום לפי פקודתו. מצב רוחי היה איום. רק חמישים מטר מפרידים ביני ובין ידידי המגן על הייו, ואני אינני יכול לבוא לעזרתו, כי שני האוקראינים עומדים לידינו ונשקם דרוך. תכניתו של הקצין נכשלה והוא שקל כיצד עליו לנהוג. כל אותה העת נמשכו היריות מתוך הבית ובלבנו היתה שמחה, כאשר ראינו את ה"שופו" ואת האוקראינים המשתטחים על האדמה, ואת הגרמנים האמיצים המחפשים מחסה מפני כדורי היהודים. הגוויה של האוקראיני היתה מוטלת שם, כי איש מהם לא יכול לזוז ממקומו כדי לגרור אותה. ה"האופטשטורמפירר" הסתתר מאחורי הבית הפינתי ונשך את שפתיו בכעס עצור. הוא קרא לאחד ה"שופו" וזה קרב אליו בזחילה, סמוך מאוד לקיר. הם נועצו זה בזה ואחר כך קרא לי המפקד בפעם השניה. הוא פקד עלינו לחזור ולהתקרב לבית ולנסות לשכנעם. הבנתי מיד שהוא זומם דבר מה והתברר כי צדקתי. לאחר שהתרחקנו מעט, שמנו לב כי שלושה אוקראינים שומרים את צעדינו ומוכנים להשתמש בנו כ"קולטי כדורים". שני החברים שבאו אתי, אשר חרף גילם הגבוה היו שייכים לבריגדה ** שלי, החליפו אתי מבטים ובין־רגע השתטחנו שלושתנו על הקרקע. האש שנפתחה מן הבית כוונה אל האוקראינים ואף הם נאלצו להשתטח על ידינו. זחלנו אחורה והאוקראינים עשו כמונו, אבל הפעם הם נמצאו בינינו לבין הבית ושימשו מטרה נוחה לקליעתם של ואצק

** שם המחבר.

* אזור השמדה מחוץ ללבוב.

** פלוגת עבודה.

וברוניה. ואמנם הקליעה היתה מדויקת ואחד הנבלים האלה נפגע בזרועו. ה־האופט־שטורמפירר נתקף זעם נורא, אך לא אמר לנו מלה.

הפעם שיגר לשם אחד מה"שופו" והלה התקדם בזחילה אל הבית עם רימון בידו, אולם ברגע שקם על רגליו כדי להשליך את הרימון, נפתחה עליו אש והוא מעד. ניצרת הרימון היתה כבר משוחררת וההתפוצצות ריסקה את עצמותיו. הקצין ראה שגם תכסיס זה נכשל ושוב פנה אלינו בחיוך על שפתיו: "עכשיו תלכו אתם לשם ותשליכו פנימה רימונים". לרגע קפא הדם בעורקינו. אם כן, הוא מטיל עלינו את התפקיד להרוג את אחינו, מכיון שאנשי אס־אס הם פחדנים. אחד מבין שלושתנו ניסה להתחמק ואמר כי מימיו לא החזיק רימון בידו. "הו" — אמר המפקד — "זה בכלל לא קשה. לומדים זאת מהר מאוד". נתמלאתי כעס על המנוול החושב כי היהודים הם חסרי רגש כבוד כמוהם, הגרמנים, ובלי לחשוב הרבה, קראתי: "אבל אינך יודע עדיין לאן נשליך את הרימונים!" היה זה משגה חמור מצדי.

לוא שתקתי, היינו מקבלים ממנו את הרימונים ואז היינו יכולים להוכיח לחברינו האמיצים שכמותם גם אנחנו מסוגלים לגרום למותם של כמה מנוולים. אולם לאחר ששמע את דברי, סקר אותי במבט מטיל אימה, שלף את אקדחו וצעק: "אל הקיר!" היינו בטוחים שבו במקום יירה בנו, אבל נראה ששינה את דעתו והחליט כי טרם הגיעה שעתנו.

בינתיים התחילו להתגודד במקום רבים מתושבי המקום ששמעו את חילופי היריות והגרמנים חשו שאין זה לפי כבודם להראות, כי במשך כל השעות הללו לא הצליחו להתגבר על שני היהודים שבבית. האוקראינים נסוגו וחיפשו דרך אחרת כדי לתקוף את הבית. בתוך כך הלכו ופחתו היריות של המגינים האמיצים כי תחמושתם הלכה ואזלה כנראה. אחד ה"שופו" הצליח לחדור אל תוך הבית. הוא הצית אותו אך לא נראה יוצא ממנו החוצה. האש התפשטה במהירות והאיש לא הספיק להימלט, כי המגינים המטירו עליו יריות. כאשר אחזה האש בכל הבית, נשמעו עוד יריות אחדות ואחר השתררה דממה. הדליקה היתה בעיצומה ואיש לא יכול היה להתקרב לבית. הוא נשרף עד היסוד על שני מגיניו האמיצים שבחרו להתאבד כדי לא ליפול בידי הגרמנים.

מצבנו היה בכי רע. עמדנו עם פנינו אל הקיר והבינונו שה־האופטשטורמפירר לא ישחרר אותנו בעודנו חיים. למזלנו הוא לא נראה בקרבתנו, כי עמד סמוך לבית ולרגע נדמה היה ששכח על קיומנו. אולם שני האוקראינים לא חדלו מלשמור עלינו. על ידינו עבר באותו רגע "שופו" אחד. קראתי לו ואמרתי שהובאנו הנה מהגיטו כדי לשכנע את היהודים שיסגירו את עצמם. השליחות שלנו נסתיימה והמפקד היה בודאי מוכן לשחרר אותנו, אולם האוקראינים אינם שומעים גרמנית ואינם מחזירים אותנו לגיטו. אם לא נצא מיד נאחר לעבודת הבריגדה שלנו ונגרום לשערוריה רבה. ה"שופו" השתכנע מדברי והורה לאוקראינים ללוות אותנו למקומנו. אבל הם, נאמנים לפקודה שקיבלו, ניסו להסביר לו שלא יעשו זאת בלי פקודת ה־האופטשטורמפירר ומכיון שלא ידעו גרמנית, חזרו שוב ושוב על המלה המציינת את דרגתו. לבסוף ביקשו ממני לתרגם את דבריהם לגרמנית ולהסביר שלא קיבלו פקודה לשחרר אותנו. כמובן, תרגמתי באופן "חפשי" ואמרתי: "הרי שמעת בעצמך, אדוני, כי הם חוזרים ואומרים

'האופטשטורמפירר', זאת אומרת חייבים לשחרר אותנו לפי פקודתו". ה"שופו" איבד את סבלנותו והורה להם חד־משמעית להחזיר אותנו לגיטו. הם משכו בכתפיהם — וצייתו לו. עברנו את רחוב קרולבסקה וכשהגענו לגיטו הודינו להם ועברנו במהירות את הגדר. השעה היתה ארבע וחצי אחר־הצהרים וכרגיל היינו חוזרים מהגיטו למחנה בשעה שש. היינו בטוחים שהמפקד לא יעבור בשתיקה על הסתלקותנו, לכן החלטנו להסתתר בבונקר ואפילו להישאר בו במשך הלילה, אם יהיה צורך בכך, ובלבד שלא ליפול לידיו. איש לא ידע עדיין מה עבר עלינו באותו יום. רק לגאסטהלטר, שהכיר יפה את ואצק, סיפרתי את הכל ואמרתי לו באיזה בונקר הסתתרנו. חלפה כשעה והוא חזר ובפיו הודעה מטעם בלום שעלינו לצאת, כי בלום ערב לכך שלא יאונה לנו כל רע. אולם לא סמכנו על הבטחה זו ונשארנו במקומנו, והודות לכך ניצלנו. התברר שהמפקד בא במרוצה לגיטו ודרש שבלום יסגיר את שלושת האנשים. נערך חיפוש אחרינו בכל הגיטו, ומכיון שלא הביא את התוצאה הדרושה, מסר בלום לידי המפקד שלושה אנשים אחרים. הלה הבטיח שיחזיר אותם בשעה שש, שהיא שעת היציאה מהגיטו למחנה. חיכינו עד שש וחצי, ומשלא באו יצאנו בלעדיהם.

כאשר הגענו למחנה המתין לנו וילהאוס* ואמר: "איידם**, חסרים לך שלושה אנשים. קיבלתי ידיעה על כך. ראו למה מסוגלים היהודים שלכם. אלה שהיו נצורים בתוך הבית, ירו על אחיהם והרגו אותם!" הוא הניע את ראשו בסלידה. היה בנו רצון עז לצעוק לעברו: "האם לדעתך אנחנו כה טפשים שנאמין לכזבים שלך?", אבל הוא לא היה ראוי לתגובה. למחרת נלקחו שלושה אנשים אחרים מהעתודה, במקום הנעדרים, והאירוע נשכח מהר מאוד. המוות במחנה היה דבר כל כך שכיח, שלא ניתן היה להרהר בו זמן רב מדי.

הרגשנו שהעבודה בגיטו הולכת ומסתיימת, וכבר פירקנו אפילו את הגדר המקיפה אותו. ב־10 ביולי הופיע בעיתון הלבובאי מאמר וכותרתו היתה — "לבוב בלי יהודים!" (למברג יודן־פריי). לא היו עוד יהודים בלבוב מלבדנו — כלואי המחנה. אף בתוך המחנה חלו שינויים ניכרים. אחדים מבין אנשי אס־אס, קוסאנקו וסילר, הועברו לערי השדה והעיקר, גם וילהאוס עזב! הכל, כאיש אחד, נשמו לרווחה. וילהאוס נחשב למומחה בהשמדת בני אדם, לכן העבירו אותו שלטונות הרייך לבסראביה כדי שיחיש שם את "הטיפול" במחנות. במקומו נתמנה מי שהיה עד כה מפקד מחנה לאצקי, האופטשטורמפירר פראנץ וארצוג. שמועות שונות נפוצו סביב לאישיותו, לאו דוקא לשלילה. סופר אפילו לשבחו כי בשעת החיסול של המחנה שלו, הביא אתו ללבוב ארבעים בני אדם שנחשבו לאישים חשובים. הוא היה גוץ ושמנמן וחזותו זאת תרמה אף היא לפופולריות שלו כי זכרנו את הקומה הענקית של וילהאוס ונדמה היה לנו שאדם נמוך קומה ושמן אינו יכול להיות אכזרי. האמנו בכך, כי רצינו להאמין. למעשה היו צעדיו הראשונים לא גרועים כלל. עם בואו כינס את כל אנשי אס־אס ואסר עליהם להכות את האסירים במכות בפניהם ובראשיהם. נוסף על כך שחרר מן הבונקר את כל הגברים הכשירים לעבודה. מעשים אלה היו יוצאי דופן בהומאניותם, ואין פלא שרכש לו את אהדתם של אנשי המחנה. לי היו באותה העת דאגות משלי. החלטנו בכל מחיר לברוח מהמחנה. (מגרמנית — רינה נזר)

---

* מפקד מחנה ההשמדה יאנובסקה. ** יהודי, מנהל בריגדת עבודה.

עיון ודיון

יהדות צפון־אפריקה ומדינת ישראל

יום עיון שנערך מטעם "משואה" והמדרשה הליברלית ע"ש פורדר
בי"ח בתשרי תשמ"ג — 29 בספטמבר 1982

לזכרו של אלכס גתמון ז"ל, ביום השנה לפטירתו

יוחנן כהן

דברי פתיחה

חלפה שנה מאז הלך מאתנו אלכס גתמון. עדיין קשה להסתגל למחשבה שהגבר התמיר והנאה, תוסס־חיים ומלא־חן, הנועז והפעיל — איננו עוד בתוכנו. סיפור חייו — אגדה היא. רבות סופר ורבות עוד יסופר עליה ודורות רבים עוד יתחנכו לאורה.

אלכס גתמון, בן למשפחת גוטמן, נולד בבנדין שבשלזיה הפולנית. כשפרצה מלחמת־העולם הוא היה נער בן 14, מחניכי תנועת "הנוער־הציוני".

יחד עם חבריו הקים את חבורת הלוחמים "נאשה גרופה", אשר פעלה נגד האויב הנאצי והבקיעה לעצמה דרך להונגריה. מעלליה של חבורה זו חרותים באותיות־נצח על לוח קורותיו של העם היהודי, אשר גיבוריו האמתיים היו והינם הלוחמים המעטים נגד הרבים, הצודקים נגד הרשעים, הענותנים נגד השחצנים, אוהבי־השלום נגד הקלגסים שיכורי־הדמים.

על חבורה נפלאה זו נמנה אלכס שלחם בנאצים ובעוזריהם, כשהוא מוכן להקריב את חייו הן בקרב והן על הגרדום; ששתק ולא היה מוכן לבגוד בחבריו, גם כאשר חבל התליה נכרך על צוארו, שזכה לנקום באויבי עמו וגם להשתתף במלחמה על תקומתה של מדינת־ישראל.

מסכת חייו במדינת ישראל היתה המשך הגיוני — ועם זאת סוער ומסעיר — לאותה האגדה שנרקמה בגולה. כל חייו היו קודש להצלת בני עמו, לחיזוק מדינתו, לטיפוח זכרון השואה ומניעת הישנותה. למטרה זו פעל הן כקצין בכיר בשורות חיל־האויר, הן בשורות ה"מוסד", הן כבונה התעשיה, והן כאיש־ציבור.

לא אפרט, כי על אישיותו של אלכס ידבר בכנס זה מנכ"ל המחלקה לעליה ולקליטה בסוכנות היהודית, מר יהודה דומיניץ; אולם על שתי נקודות ברצוני לשים את הדגש:

א. יום עיון זה נערך בחסותם של המכונים לחינוך־יהודי־ציוני, של המחלקה לעליית־הנוער ושל "משואה", יד לחברי תנועות־נוער־ציוניות בשואה ובמרי, ולא במקרה הוא שאנו מתכנסים כאן, בבית שעל שמו של גדי מַנֶלה ובחסות "משואה".

רבבות צעירים, מהארץ ומהגולה ספגו במשך שנים בין כתלי משואה את דבר השואה ושמעו מפי עדים — שרידי־השואה — את סיפורי האימה והגבורה. אלכס היה חבר פעיל ביותר בהנהלת "משואה", ראה בה מפעל חינוכי־לאומי מדרגה ראשונה, ותרם לצמיחתו ולתיפקודו במיטב מחשבתו, מסירותו ויוזמתו.

ונקודה שניה: פרק אחד בחייו של אלכס, חיים שהיו כה עשירים ודרמטיים, והוא פרק עלום ולא ידוע כל־כך לרבים:

בתחילת שנות הששים יצאו הוא ורעיתו כרמית, בשליחות המוסד לצפון־אפריקה, וארבע שנים פעלו שם בשליחות ההצלה וההעפלה. אלכס תרם תרומה בלתי נשכחת לעלייתה של יהדות צפון אפריקה ולשילובה ברקמת חייה של ישראל, לעלייתו של שבט גדול זה, ששרשיו עתיקי־יומין ותרומתו למדינת ישראל כיום גדולה ביותר. יש רבים היודעים כי אלכס ראה פרק זה של חייו כאחד החשובים והיפים ביותר.

משום כך ראינו לנכון למקד יום־עיון זה סביב הנושא: יהדות צפון־אפריקה ומדינת־ישראל. נשמע על כך שתי הרצאות, האחת: "כיצד ניצלה יהדות צפון אפריקה מן השואה" מפי ראש המרכז לחקר יהדות צפון־אפריקה במכון בן־צבי, הד"ר מיכאל אביטבול.

והרצאה שניה: על עליית ילדי צפון־אפריקה באמצעות עליית־הנוער, מפי האיש שעמד שנים ארוכות בראש עליית־הנוער, הובילה להישגים עצומים ועשה

אותה לכור הממזג גלויות — השר לשעבר משה קול. כן נשמע דברי עדות מפי גד שחם, איש רגבים, גלעד מכפר־רופין, וד״ר עצמון ממעלות.

אנו מקווים כי יום עיון זה יאיר את הנושא המרכזי שנדון בו, ירים תרומה נכבדה לתהליך מיזוג הגלויות והבנת יתר בין העדות, וישמש נר זכרון, אהבה והוקרה לדמותו של אלכס גתמון.

ומלה אחרונה למשפחה — לכרמית, לדינה ושלמה, לתושיה, לשלום ולכל בני המשפחה: אהבתכם לאלכס — אהבתנו היא, גאוותכם עליו — גאוותנו, וצערכם — צערנו. שמו ינון לנצח בין שאר גיבורי האומה ויקיריה.

יהודה דומיניץ

על אלכס גתמון ז״ל

כאשר הכרתי אותו כבר היה מאחוריו סיפור חיים עשיר, נסיון חיים שעיצב וגיבש אופי של לוחם, אישיות של מפקד, של מנהיג, דמות של אדם. הכרתי אותו לפני צאתו לשליחות עליה והצלה בצפון־אפריקה בה הביא לידי ביטוי את קוי אופיו, אישיותו ודמותו, כפי שעוצבו וגובשו בנערותו, ובה יישם את לקחי השואה אותה חווה וחזה כנער בוגר, בשל, שעיניו פקוחות, לבו פתוח ומוחו ער.

את השואה חווה אלכס בכל מוראותיו — פגישה בלתי אמצעית עם צבא הצוררים הכובשים באזור הולדתו, אבדן חלק מבני משפחתו בדרך אכזרית, עימותים חוזרים עם הרודפים והנוגשים. כל אלה חישלו בנער הצעיר כוחות־נפש אדירים.

הוא גם ראה גלויות על סף השואה, בסלובקיה ובהונגריה, וניסה להיות להן נביא זעם ונביא נחמה כאחד. האיזון הפנימי הזה בין תכונות שהן לכאורה מנוגדות, הוא אולי המפתח להבנת אישיותו של אלכס ז״ל.

הוא בא למוד־נסיון מגיא־ההריגה אל יהודי סלובקיה, ואח״כ אל יהודי הונגריה, כאשר בלבם עדיין האשליה, כי ״לא תבוא בעדנו הרעה״, והזהירם מפני הבאות. יחד עם זאת נסך בהם תקוה. את הלקח הזה הביא עמו לשליחותו בצפון אפריקה. על בשרו חזה את מוראות הקיום היהודי בגולה. הוא עצמו היה חדור תחושה זאת ואין ספק שהיא הדריכה אותו בפעילותו האמיצה ורבת המכשולים למען הצלתם ועלייתם של יהודי צפון־אפריקה. הוא גם ניסה להעביר תחושה זו, בתוקף ובנועם, למוחותיהם וללבותיהם של יהודי מרוקו. גם כאן ביקש מצד אחד להעמיד את היהודים על חומרת מצבם, על חוסר התוחלת בחיי גולה, ומצד שני — לחזק את בטחונם העצמי, את גאוותם היהודית, ולנטוע בהם זיק של תקוה.

אלכס נולד מנהיג. האלהים חנן אותו במידות טובות ובנתונים מתאימים. קומה זקופה — תרתי משמע— הופעה מרשימה, קול אומר כבוד, נועם הליכות.

שרשיו בעולם היהדות, כנכדו של רב חובב־ציון, גזעו בתנועת־הנוער הציונית, נופו בצה"ל, בישראל העצמאית, בן־בית בהיכלות של אמנות, אורח מצוי בספרות של עמים שונים, איש שיחה בלשונות רבות, שותף ליוזמות ולעשיה בעולם המשק והכלכלה.

המיגוון העשיר הזה של תכונות ושל כישורים, של נסיון ושל נתונים, מרכיבות את דמות המנהיג. אמרנו שהאיזון הפנימי בין תכונות מנוגדות הוא המפתח להבנת אישיותו של אלכס. הוא ידע את סוד המינון הנכון של התכונות הללו. כמפקד במחתרת חלו עליו הגבלות משמעת חמורות, כללים ונוהלים של פעילות חשאית. הוא ידע לשמור על כללים אלה בקפדנות ויחד עם זה לחרוג מהם במידת הצורך.

אסור היה לו להיחשף, והוא שמר על כך. יחד עם זה בא אישית לשטח, לנקודות ריכוז לפני הפלגות וכדומה, כדי להיות במקום האירוע. כאיש מחתרת פעל מאחורי הקלעים, כמפקד הופיע בזירה עצמה. השילוב של השניים, במידה הנכונה, תוך אחריות עילאית — זו אישיותו של אלכס.

בעבודתו בצפון־אפריקה היה מופקד על הכלל ובמרכז משימתו: העלאת המוני היהודים. ראשית פעולתו בימים שבהם לא היתה יציאה. כל הפלגה — קרב עם האויב, התגברות על המכשולים. כולנו ידענו שעליה זו איננה הפתרון. בדרך זאת יצאו ממרוקו פחות יהודים משנוספו בה כתוצאה מריבוי טבעי. אבל היא שמרה על המתח הציוני, על זיק התקוה.

המאבק על היציאה הגיע לשיא עם טביעת "אגוז". לחשוב באותם הימים על עליית רבבות ממרוקו — חלום בהקיץ; אפשר לומר חלומות באספמיא, ואלכס היה עסוק במציאת קשרים בהיספניה... אלכס קורץ מאותו חומר של מפקדים ויוזמים שבעולם המושגים שלהם לא קיים המושג "אי־אפשר". אין "אי־אפשר". נכון: קשה, המכשולים רבים, צריך לעבור הרים גבוהים, להזיז סלעים. זה קשה, אבל אפשר. אם לא היום — מחר. אם לא בדרך א' — אולי בדרך ב', או ג', או ד'. לא עלינו המלאכה לגמור — עלינו לנסות בלי הרף. להיות דבקים במטרה. והוא זכה בחייו לראות בפירצה — רבבות רבות עלו.

לא היה זה מבצע של איש אחד. אבל תרומתו היתה עצומה, מכרעת. לצידו של אלכס ז"ל עמדה במסירות, בחריצות, בתבונה ובחן רב, רעיתו כרמית, שתאריך ימים. ולצידם צוות אנשים, פיקודיו של אלכס במקום. הוא היה משכמו ומעלה, אבל יחד עם זה איש צוות, במרחק־מה מהם — מפקדיו של אלכס. ועל כולם: יהדות מרוקו.

הוא ואנשיו נסכו בהם בטחון ותקוה, והם — הפעילים ו"עמך" — שמו מבטחם בשליחים ובשולחיהם.

אלכס, בן אירופה, התאהב ביהודי מרוקו, בעדה כולה ובכל אחד מהם. הזדהה אתם הזדהות מוחלטת. עד יומו האחרון ליוה את העדה הזאת ועמד בקשרים אישיים עם רבים מבניה. אלכס היה אמן בקשירת קשרים. וכשם שידע לרקום קשרים ולנצלם לפתרון בעיות של כלל־ישראל, ידע לנצל קשרים ולהפעילם למען הפרט — לעזור לפיקודיו ביום צרה, לדאוג לקליטה של עולה,

להושיט עזרה לנצרך, לעשות טובה ליהודי — היתה בשבילו סיסמת־חיים. הוא ידע את סוד המינון הנכון, סוד המיזוג של דאגת־הכלל ודאגת־הפרט.

מעגל חייו נסגר בפגישתו עם יהודי בריה״מ בביקורו שם, אשר ממנו לא חזר ארצה.

בן דור השואה שעמד מול צר ואויב, ראה את מלאך המוות לנגד עיניו ויכול לו, בתחבולות עשה את מלחמתו בנאצים, זכה לעלות ולהגיע לקצונה בכירה בצה״ל, הביא תקוה ופדות ליהודי מרוקו, חזר לארץ ותקע יתדות במפת התעשיה והחברה, יצא לבקש את אחיו בבריה״מ ועלה לישיבה של מעלה. שבע־מעשים, אך לא שבע־ימים.

דמות כזאת, הפורשת מן העולם משאירה אחריה חלל, אבל היא גם מקור של השראה ונחמה לכרמית, לילדים, למשפחה הקרובה ולמשפחה הגדולה.

ד״ר מ. אביטבול

יהודי צפון־אפריקה במלחמת־העולם־השניה

ערב מלחמת־העולם־השניה, היו בצפון־אפריקה הצרפתית כ־400,000 יהודים מפוזרים ביותר מ־400 ישובים. הם היוו כ־3% מכלל אוכלוסיית המאגרב שמנתה ארבעה־עשר מיליון תושבים, מהם 1,200,000 אירופים.

מחוץ לכמה בעלי נכסים גדולים־שבחלקם ניזוקו מתוצאות המשבר הכלכלי של שנות ה־30 — היה הרוב המכריע של האוכלוסיה היהודית מורכב מעובדים במעמד צנוע, סוחרים קטנים, בעלי־מלאכה, פקידים ופועלים. ערב המלחמה התגבש גם מעמד חדש של בעלי־השכלה מודרנית, ליתר דיוק השכלה צרפתית שנחשבה בעיני הכל כאמצעי מוחלט ומהפכני להצלחה סוציאלית.

בתחום זה, כמו בתחומים אחרים, היו פערים גדולים בהתפתחותן של שלוש קהילות — מרוקו, אלג׳יריה ותוניסיה. הם נבעו מאופיה של המדיניות הצרפתית כלפי כל אחת מהקהילות, וגם מהוותק של הנוכחות הצרפתית במקום.

צרפת עודדה, למשל, את התבוללות יהודי אלג׳יריה, לתוכה היא נכנסה ב־1830. ב־1870, עפ״י פקודת כרמיֶה, כל יהודי אלג׳יריה קיבלו את האזרחות הצרפתית. הקידום הזה ממעמד של ״דהימי נסבל בארץ מוסלמית״ — לאזרח שווה־זכויות עם האדונים הצרפתים, לא התקבל בעין־יפה מצד היסוד האירופי של אלג׳יריה, וזה היה אחד הגורמים לקיומה של תנועה אנטישמית חריפה ביותר באלג׳יריה שפעלה מ־1870 עד לסוף מלחמת־העולם־השניה.

בתוניסיה התגלו הצרפתים פחות ראדיקלים במדיניותם כלפי היהודים. למרות הלחצים והשידולים של יהודי צרפת, סירבו שלטונות הפרוטקטורט הצרפתי לאַזרח את יהודי תוניסיה, ורק ערב מלחמת־העולם־הראשונה, הם ניאותו להעניק את האזרחות הצרפתית ליסודות המשכילים ביותר של האוכלוסיה היהודית.

במרוקו שבה הנוכחות הצרפתית היתה הקצרה ביותר, הצרפתים כמעט ולא נגעו במעמד היהודים, והשאירוהו — למעט את הסממנים הגלויים של האפליה המסורתית — כפי שהיה ערב כניסתם למרוקו. גם מוסדות הקהילה נשארו על כנם: בראש כל קהילה מקומית עמד ועד שחבריו מונו ע"י השלטונות, ואשר עסק למעשה אך ורק בנושאי צדקה. כל זה הביא להתרחקות הדור הצעיר והמשכיל מכל פעילות קהילתית. אלה פעלו בתוך מסגרות חילוניות כלליות — מפלגות אירופיות, עתונות פוליטית — או במסגרות יהודיות חוץ־קהילתיות, כגון הארגונים הציוניים. עוד קו משותף לכל האליטה הצעירה הזאת: האמונה בתרבות צרפת ובצרפת. האהדה לצרפת התחזקה עוד יותר עם פרוץ המלחמה, כאשר המטרופולין יצאה למלחמה נגד גרמניה והיטלר, אויבו המושבע של העם היהודי. מכאן תדהמתם המרובה של צעירי יהודי צפון־אפריקה, כאשר נוכחו לדעת שצרפת של המהפכה ושל האידיאלים הנשגבים — מוכנה היתה לנטרש את הקרב, וגם לשתף פעולה עם הנאצים לאחר שביתת הנשק של יוני 1940.

היחסים בין יהודים לסביבתם עד למלחמה

בעקבות כניסתה של צרפת לכל אחת מארצות צפון־אפריקה, פסקו — כמעט לחלוטין — כל ההתנפלויות, כל הפוגרומים שנערכו מדי־פעם ביהודים בצפון־אפריקה. אין זאת אומרת ששררו יחסי אהדה בין יהודים לבין מוסלמים. אך יהודי יכול היה להתלבש כפי שרצה, יכול היה לסייר ולטייל היכן שרצה בבטחון כמעט גמור.

מצד שני, על רקע הנוכחות האירופית ההזקה בכל אחת משלוש הארצות התפתחה תנועה אנטישמית־אירופית בכל צפון־אפריקה ובאלג'יריה במיוחד. נזכיר ש־Eduard Drumond היה נציג העיר אלג'יר בפרלמנט של צרפת. האנטישמיות בצפון־אפריקה ניזונה משורה של גורמים פוליטיים צרפתיים־כלליים — כמו פרשת דרייפוס, האיבה לליאון בלום וכו'. לכל המפלגות האנטישמיות שפעלו בצרפת בשנים שלפני המלחמה, היו סניפים מקומיים בצפון־אפריקה, בנוסף — כמובן — למפלגות האנטישמיות המקומיות. בשנות ה־30 נמצאו שני גורמים נוספים שהגבירו את התסיסה האנטישמית בצפון־אפריקה:

1) התעמולה הגרמנית־איטלקית — מוסוליני והיטלר שאפו לעורר התמרדויות בקרב המוסלמים במדינות המאגרב. לצורך זה הם נגנו על המיתר האנטי־יהודי, כשהם מציגים את היהודים כשותפים פעילים בניצול האוכלוסיה המקומית ע"י הקולוניאליזם הצרפתי.

2) ההשלכות של המאורעות בארץ־ישראל: המאבק האנטי־ציוני שבו דגלו כל התנועות הלאומיות בצפון־אפריקה, קיבל מהר צביון אנטי־יהודי. גם המפלגות האנטישמיות של הימין הצרפתי וגם התעמולה הגרמנית־איטלקית השתמשו במוטיב האנטי־ציוני, בכדי לנגח את היהודים.

✡

לאחר הסכם שביתת הנשק בין צרפת לגרמניה, חולקה צרפת לשני אזורים — אזור בשליטה גרמנית ואזור חפשי, אזור Vichy שחלש גם על המושבות הצרפתיות

מעבר־לים ובכלל זה על ארצות צפון־אפריקה. לגרמנים לא היתה דריסת רגל באלג׳יריה, במרוקו או בתוניסיה לפני נובמבר 1942. שלוש המושבות המשיכו אם־כן לחיות תחת שלטונה של צרפת, אשר כמו בעבר שלחה לשם מושלים, פקידים, חיילים וכו׳.

כידוע, על רקע התבוסה של מאי 1940 הוקם בצרפת משטר חדש, בראשותו של המרשל פטאן (Petain), שלא מונה ע״י הגרמנים אלא ע״י הפרלמנט הצרפתי מרצונו החפשי. הוא לא היה קויזלינג, אלא גיבור לאומי מקובל על כל מרכיבי האוכלוסיה בצרפת ובצפון־אפריקה כאחד. פטאן — כמו צרפתים רבים — ראה בתבוסה הזדמנות היסטורית לטהר את צרפת מחטאיה ומסטיותיה הפוליטיות והחברתיות, דהיינו: מהשפעות הדמוקרטיה ורעיונות השמאל. הוא רצה, אם־כן, להנהיג ״מהפכה לאומית״ — שבין עיקריה ביטול ההשפעה היהודית, וזאת ללא כל קשר ללחץ הגרמני או לנוכחות הצבא הגרמני בצפון־צרפת.

ואכן, החוקים האנטישמיים שנחקקו בצרפת של וישי עד נובמבר 1942, היו כולם או כמעט כולם פרי יוזמה ומחשבה צרפתיים. כל החוקים האלה הועתקו לצפון־אפריקה. אם לגבי צרפת גופא ניתן לקבל גם את התירוץ שכאילו הדבר נעשה מפני שהגרמנים ישבו קילומטרים בלבד מוישי, לא כך הדבר לגבי צפון־אפריקה, שבה כאמור לא היתה כל נוכחות גרמנית. כמו־כן יהיה זה בלתי נכון לטעון שהחלת החוקים האנטישמיים על צפון־אפריקה היתה רק ביטוי אחד מני רבים של הצנטרליזם הצרפתי הידוע. למעשה, הצרפתים דאגו לתת לבוש מקומי לחוקים האלה שבאו בראש ובראשונה כדי לספק את דרישותיה של האוכלוסיה האירופית המקומית, וגם לזכות בנאמנותם ובאהדתם של התושבים המוסלמים של המאגרב. לכן, הצעד האנטי־יהודי הראשון שנעקט בצפון־אפריקה היה ביטול צו כרמיה, ב־7 לאוקטובר 1940. ספק רב מאד אם הגרמנים דרשו זאת או התענינו כלל בהשיבותו של צו זה.

עבור חצי מיליון יהודי צפון־אפריקה היו שתי תקופות במלחמה: תקופה ראשונה ממאי־יוני 1940 עד נובמבר 1942, ותקופה שניה מנובמבר 1942 עד מאי 1943, אשר ראתה מצד אחד את כניסת האמריקאים למרוקו ולאלג׳יריה, ואת כיבוש תוניסיה ע״י הגרמנים והאיטלקים מצד שני.

א. התקופה של וישי

לאחר ביטול פקודת כרמיה, פורסמה בצפון־אפריקה החוקה האנטישמית הראשונה של משטר וישי. בחלקו הראשון מגדיר טכסט זה ״מיהו יהודי״ עפ״י חוקי נירנברג, דבר שאפילו הגרמנים היססו לעשות כלפי היהודים בצרפת הכבושה. בחלקו השני מפרט ה־Status des Juifs שורה של תפקידים ושל עיסוקים הנאסרים על היהודים, ועליהם התווספו במרוצת השנתיים הבאות צעדים חריפים אחרים. כל האיסורים והצעדים האנטי־יהודיים הועתקו מהמציאות הצרפתית: אחדים כלשונם, אחרים לאחר עיבוד מקומי, וכמה נוספים נעקטו באופן מיוחד עבור יהודי צפון־אפריקה.

אלג׳יריה, בה ישבו מרבית המתישבים האירופים, היתה זאת שהצטיינה בחקיקה האנטי־יהודית המקיפה והחריפה ביותר.

להלן כמה מהצעדים שנעקטו על ידי שלטון וישי:

— הנהגת "נומרוס־קלאוזוס" במקצועות חפשיים ופיטורי פקידים יהודים.
— אריאניזציה של הרכוש היהודי.
— הרחקת הילדים מבתי־ספר ואת הסטודנטים מאוניברסיטת אלג'יר.
— החזרתם לגיטו של יהודי הערים הגדולות במרוקו, שעברו לגור ברבעים אחרים.
— הקמת ה־UGIA, ע"פ מתכונת היודנראט שהוקם בצרפת.
— הנהגת הקצבת מזון על פי קריטריונים גזעניים.
— מעצר אסירים יהודים מקומיים ופליטים יהודים מאירופה במחנות־ריכוז ובמחנות־עבודה במדבר הסהרה.

לכל זה צריך להוסיף את האוירה הכללית העוינת שלובתה ע"י הארגונים האנטישמיים למיניהם: לעומת מה שהתרחש בצרפת באותן שנים לא קם אף אחד בצפון־אפריקה, במיוחד בין אנשי הכמורה, לגונן על היהודים. בלי ספק המדיניות של פטאן זכתה בקונצנסוס מלא הן מצד האירופים והן מצד הערבים. למען האובייקטיביות צריך לציין שהאוכלוסיה הערבית נמנעה באותם חדשים מלתקוף את היהודים, וזאת חרף ההסתה של הגורמים שהוזכרו לעיל.

ב. הגרמנים בתוניסיה

הגרמנים נכנסו לתוניסיה ב־10 לנובמבר 1942. ביסודו של דבר, יחסם ליהודי המקום לא היה שונה מיחסם ליהודים במקומות אחרים, ומשום כך לא יהיה זה נכון להסביר על רקע שוני אידיאולוגי את העובדה, שבתוניס לא אירע ליהודים מה שקרה להם במקומות אחרים. את הגורמים להצלת יהודי תוניסיה ניתן לראות:

א. בשהות הקצרה של הגרמנים במקום.

ב. בניתוק הפיזי של תוניסיה מהאימפריה הנאצית ומתשתית המוות של מחנות־ההשמדה במרכז אירופה.

ג. במצבו הרעוע של הצבא הגרמני שעמד מול התקפות בלתי פוסקות של צבא בנות־הברית.

ד. הקמת מחנות־השמדה במקום לא היתה בת־ביצוע, הן בגלל חוסר מרחב וסודיות (הגרמנים שלטו ברצועה צרה שהתגמדה מדי יום), והן בגלל היעדר שיתוף פעולה מצד האוכלוסיה הערבית המקומית. אכן, ראש הס.ס. ראהן חשב לארגן פוגרומים נגד היהודים, אך הוא הגיע מהר למסקנה שאי־הסדר שהדבר עלול לגרום, יסבך את הגרמנים עצמם, מה גם שהאוכלוסיה עשויה היתה לנצל זאת כדי להתקומם נגד הכיבוש הקולוניאלי הצרפתי, דבר שבו לא היו מעונינים הגרמנים וגם לא האיטלקים.

הגרמנים נאלצו אם־כן לחכות עד להתייצבות החזית, בכדי להתחיל לטפל ביהודים. הם חיכו עד ל־23 לנובמבר בכדי ליצור את המגע הראשון עם יהודי המקום בצורה של מאסר ראש־הקהילה.

בשישי לדצמבר מתחיל השלב הקשה ביותר של הפעולה הגרמנית: הגרמנים מפזרים את ועד הקהילה ובמקומו מקימים יודנראט שתפקידו היה ליישם את כל צווי הגרמנים, כשהעיקרי ביניהם היה גיוס יהודים לעבודות כפיה. הגרמנים נתנו שהות של 48 שעות לועד לארגן את המשלוח הראשון: 2000 איש.

אך במועד שנקבע הופיעו רק 120 בתגובה ותחת איום לפוצץ את בית־הכנסת־המרכזי של תוניס נלקחו עשרות בני־ערובה מבין מנהיגי הקהילה ונערכו מאסרים המוניים. בלית־ברירה ומחשש לבאות, הועד התחיל להתארגן, ולפעול כמעין ממשלה יהודית עם אמצעי הסעה, אגף משטרה ורישום משלו. בסה"כ נלקחו כ־5000 יהודים לעבודת־כפיה. הם פוזרו בכ־30 מחנות שכולם שוכנו בקרבת קו החזית, בתנאים פיזיים קשים. הגרמנים לא הסתפקו בגיוס כוח עבודה בלבד: הם החרימו רכוש יהודי, הטילו קנסות כבדים על האוכלוסיה, וכנראה בעצת הצרפתים — אשר פורמאלית המשיכו לנהל את עניני תוניסיה — שלחו כעשרים יהודים למחנות השמדה באירופה.

כל הצעדים האלה התרחשו באוירה של מתח חיצוני ופנימי חריף מאד: כפי שזה קרה במקומות אחרים, החלוקה בין מגייסים למגוייסים לבשה בהדרגה מימד חברתי ברור, מה שגרם למהומות בתוך האוכלוסיה היהודית.

למזלם של יהודי תוניסיה התחיל השלטון הגרמני להראות סימני חולשה, כעבור זמן קצר בלבד. הועד היהודי ניצל את זאת בכדי לארגן בריחות המוניות של האסירים. כאשר הגרמנים עזבו את תוניסיה, נותרו עשרות מעטות של יהודים במחנות. השאר ברחו מזמן. את החזיון המיוחד הזה ניתן להסביר בכך שהצבא הגרמני שהגיע לתוניסיה היה שונה בדמותו ובמצבו מהצבאות הגרמנים שהציפו את אירופה. היו בו רק מעט מאד אנשי ס.ס. ובחלקו הוא היה מורכב מיחידות שהובסו על ידי הבריטים בקרבות המדבר הלובי. זה היה צבא שאיבד מבסחונו העצמי ומזהרו, ואשר במשך ששת חדשי שהותו בתוניסיה עמד מול התקפות בלתי פוסקות של המטוסים והתותחים של בנות־הברית.

עבור יהודי אלג'יריה ומרוקו, החקיקה האנטישמית חדלה להתקיים תיאורטית עם כניסת האמריקאים והבריטים — אבל תיאורטית בלבד, כי למעשה אף חוק לא בוטל ואף מחנה לא נסגר במשך חדשים ארוכים. אפילו אזרחותם של יהודי אלג'יריה לא הוחזרה להם אלא באוקטובר 43, וזאת בעקבות לחץ כבד ובלתי נלאה מצד העתונות האמריקאית והארגונים היהודיים שהרעישו עולמות. עד ליוני 1943 התקיים למעשה בצפון־אפריקה משטר אנטישמי שנהנה מחסות אמריקאית.

אשר ליהודים ולתגובתם: הם הוכו בתדהמה. הם היו היחידים שחשבו שהחקיקה האנטי־יהודית היתה תוצאה של לחץ גרמני ולא יוזמתה החפשית של צרפת.

מאידך־גיסא, ההשפעה של החוקים האלה לא היתה זהה בכל מקום. במרוקו ובתוניסיה פעלו מספר גורמים שמיתנו במקצת את חומרת המצב:

— בשתי הארצות מספר המפוטרים היה מועט, כי בלאו־הכי הפקידים היהודים או בעלי המקצועות החפשיים היה קטן, בהתחשב ברמת ההתפתחות של שתי הקהילות.

— בשתיהן, לעומת אלג'יריה, היתה לקהילה רשת בתי־ספר משלה. לכן רק מעט מאד סטודנטים או תלמידים נאלצו לנטוש את ספסל הלימודים.

— בתוניסיה פעל עוד גורם שהיה לו, במפתיע, תפקיד חיובי ביותר: הגורם

האיטלקי. כמה אלפי יהודים בתוניסיה היו בעלי נתינות איטלקית. כאשר ממשלת פטאן ביקשה להחרים את הרכוש היהודי — השלטונות האיטלקיים מנעו בעד הצרפתים לפגוע ברכוש של היהודים האיטלקיים. הסכסוך בין איטליה לפטאן הובא לידיעת ריבנטרופ וזה פסק לטובת בעלי־בריתו האיטל־קים — מה שהביא לניטרול היוזמה הצרפתית כולה.

יהודי מרוקו, מאמינים, כי אילולא התערבותו של המלך מוחמד החמישי, היה מצבם עוד יותר חמור. לא מצאתי אישור לאמונה הזאת, מה גם שבמציאות של מרוקו לא היתה למלך כל אפשרות חוקית או אחרת להתערב למען חלק זה או אחר של האוכלוסיה.

אם כי יהודי צפון־אפריקה קיבלו ללא התנגדות את כל החומרות שהוטלו עליהם, ראוי לציין שיחסית למספרם, בלט מאד מקומם בתנועות ההתנגדות שקמו נגד שלטון וישי ונגד כיבוש צרפת ע״י הגרמנים. הדבר אמור במיוחד לגבי אלג׳יריה: לקראת הפלישה האמריקאית התארגנה קבוצה של מתנגדים שהוטל עליה לנטרל את אלג׳יר ולהכשיר את כניסת בנות־הברית. מתוך 375 צעירים שמנתה הקבוצה — 350 היו יהודים, אך מרביתם פעלו בראש ובראשונה כאזרחים צרפתים ולא כיהודים.

המאזן

אם להסתמך על העובדות בלבד לא עמדה יהדות צפון־אפריקה בפני סכנת השמדה בתקופת מלחמת־העולם־השניה: לא היו תכניות השמדה, ומלבד ציון יחיד ועקיף בתכנית וונסיי (ואנזה) אין במקורות אף עדות שניתן ללמוד על פיה שאכן הגרמנים או בני־בריתם, הצרפתים של וישי, זממו להרחיב לצפון־אפריקה את תכנית ״הפתרון־הסופי״.

ובכל זאת איננו יכולים להשתחרר מההרגשה שמבין הקהילות הבלתי־אירופיות, ניצלה יהדות צפון־אפריקה מגורל איום אך במקרה, וזאת בזכות הנסיבות של התפתחות המלחמה בלבד, הנסיבות שגרמו לכך שעוד בנובמבר 42, כאשר פעולת ההשמדה של יהדות אירופה היתה רק בראשיתה, צפון־אפריקה נבחרה ע״י בנות־הברית לשמש כקרש קפיצה לשחרור אירופה מהכיבוש הגרמני.

גם בלי גורם ההשמדה קיימת בכל זאת קרבה רבה בין מאורעות צפון־אפריקה למאורעות השואה:

1. קרבה בזמן.
2. זהות בשיטות, במינוח ובמניעים האידאולוגיים בין מה שהתרחש בצפון־אפריקה לבין מה שקרה באירופה, בשלב שקדם לשלב החיסול וההשמדה.

כמו כן, על רקע מה שקרה בצפון־אפריקה ניתן להפיק כמה לקחים ולהסיק מספר מסקנות, אשר דומות במהותן ללקחי השואה באירופה:

1. אדישות האוכלוסיה הכללית לגורל היהודים.
2. משקלם המיוחד של היהודים בתנועות ההתנגדות.

ולבסוף, אין ספק שעבור יהודי צפון־אפריקה וצפון־אפריקה כולה, המלחמה סימנה ראשיתה של תקופה חדשה, תקופת המאבק לעצמאות של עמי המאגרב מצד אחד, ותהליך התחסלות הקהילות היהודיות שם, מצד שני.

משה קול

עליית הנוער מצפון־אפריקה

את הנוער היהודי מצפון־אפריקה הכרתי לראשונה במחנות קפריסין, כאשר באתי לבקר שם ב־1947, בתפקידי כיו"ר הועד למען גולי קפריסין. עליית הנוער קיימה במחנות כפר־נוער, ובכפר זה שהו ילדים ובני־נוער שהגיעו באניות המעפילים, וביניהם מעפילי האניה "יהודה הלוי" שהפליגה מצפון־אפריקה. משרד עליית הנוער באירופה, שמרכזו היה בפאריס, קיים קשרים עם מארגני העליה בארצות צפון־אפריקה ובראש וראשונה במרוקו. משרדנו זה עזר לי להשיג את הויזה באמצעות השלטונות הצרפתיים, כדי לבקר במרוקו ולבדוק את האפשרויות לארגון עליית הנוער משם. בחודש אלול תש"ט — 1949, הגעתי לביקור ראשון במרוקו. אנשי העליה ועליית הנוער דאגו לשלומי ולכן הצמידו אלי את אחד העובדים הבכירים במשרד עליית הנוער, פרו קאופמן, שהיה לי לשומר־ראש. הייתי החבר הראשון של ההנהלה הציונית שבא לבקר בארץ זאת. לקראת הביקור קראתי על יהדות צפון־אפריקה, אולם שום תיאור ספרותי או עתונאי לא יכול היה להכשירני כראוי לפגישה עם היהדות החשובה הזאת. פגשתי יהדות עסיסית, עממית, מושרשת במסורת עם־ישראל, מייצגת את יהדות ספרד המפוארת, ורובה הגדול מתגורר וחי במלאח, בשכונות המיוחדות והנבדלות, המוקפות חומות, בכל הערים והעיירות. ביקרתי בבתי־כנסת, נפגשתי עם רבנים, הייתי אורח בבתי־הספר של "אוצר־התורה", "אֵם־הבנים", "אליאנס", וגם הלכתי לראות את המציאות ב"חדרים". נפגשתי עם ראשי הישיבות של חב"ד, והייתי מלא התפעלות מכך כיצד חדרו יהודים אלה, שהגיעו מברית־המועצות, אל היהדות הזאת, ממנה היו כה רחוקים.

תנאי החיים של רוב יהודי מרוקו זעזעו אותי מאוד. הדלות והמחלות בלטו במיוחד. מימי לא הייתי כה מזועזע ונחרד כמו למראה הסמטאות האפלות והמלוכלכות שילדים התגוללו בהן באשפתות. דיכא אותי בעיקר המלאח הגדול של קזבלנקה. זעפתי מאוד על שהיהודים העשירים באותה העיר שבתיהם התנוססו לתפארת מעבר לחומת המלאח, היו אדישים למציאות הקשה של המלאח. תשעים אלף יהודים על טפם וזקניהם הצטופפו בתנאים איומים שלא ראיתי דוגמתם. נציגו של הג'וינט, אשר החל אז את פעולתו במרוקו, היה מוריס לאוב, אותו הכרתי היטב מזמן ביקורי במחנות קפריסין, שם שימש כנציג הג'וינט. לאוב היה איש היהדות המסורתית בארה"ב, עובד סוציאלי במקצועו ובנפשו, השולט יפה בשפה העברית. שאלתי אותו למה בא הג'וינט לעבוד במרוקו, כאשר עשירי יהדות מרוקו אינם עוזרים לאחיהם העניים? והוא ענה לי מיד, כי זאת היא המסורת והמציאות בקרב קהילות היהודים בארצות המזרח, וכי הג'וינט באמריקה לא יחכה במתן העזרה עד שיתעורר המצפון של העשירים היהודים בצפון־אפריקה. אולי בזכות מעשיו הטובים של הג'וינט הם יתביישו ויתחילו לפעול גם מצידם.

תשובה דומה קיבלתי מג׳יל ברונשוייג, סגן נשיא ה״אליאנס״ — חברת כל־ישראל־חברים.

הג׳וינט החל אז בריפוי ילדים, בעיקר ממחלות הגרענת, הגזזת והשחפת, ובאספקת מזון לבתי־הספר. התעניינתי בעיקר במצב הילדים ובני־הנוער ורציתי להתחיל להעלותם לארץ. המצב המחריד ביותר היה ב״חדרים״ האפלים, בהם קובצו ילדים בתנאי סרחון ולכלוך, כאשר המלמד הזקן, לפעמים סומא בעין אחת, מצליף בהם ומלמדם חליפות. רבים מ״החדרים״ האלה נמצאו בכוכים ללא חלונות והסרחון היה נורא. ראיתי לפני ארץ העומדת על פרשת־דרכים, אשר טרם הגיעה לעצמאות והחלה להיאבק להשגתה. הייתי משוכנע כי הקהילה היהודית הגדולה בארץ זאת, שהיא עתיקת יומין, לא תישאר זמן רב במצב הקיים, והקמת המדינה היהודית תתסיס אותה לקראת עליה וחיים חפשיים בישראל.

יצאתי את מרוקו בהחלטה נחושה לעשות הכל כדי להעלות משם נוער במספרים גדולים, כדי להציל את הדור הצעיר היהודי מניוון וממחלות ולאפשר לו עתיד יפה בארצנו. הערכתי כי נוער זה יהיה לראש־גשר של הצלה לרבבות משפחות של יהודים, שיעלו בעקבות ילדיהם, ואלה יעזרו להם — לאחר שיגדלו — להיקלט בארץ. התחלתי לעבד את התכנית לעלייתו של הנוער מארצות צפון־אפריקה בסיסמה של ״לפחות ילד אחד ממשפחה״. הייתי בטוח כי עליית־הנוער צריכה להתכונן לגל עליה גדול ממרוקו ומיתר ארצות צפון־אפריקה, ולהתמודד בבעיות הקליטה והחינוך של נוער זה. לשם כך החלטתי להקים בית־מעבר לילדי עליית־הנוער בקזבלנקה, בו ישהו זמן קצר לפני עלייתם, כדי למיינם ולהכינם מבחינת רמת ההשכלה והגיל. מצאתי שליחה מצוינת, היא מינה בלומנפלד ז״ל, שהיתה פעילה ב״הגנה״, והיתה בעלת נסיון חינוכי בתנועת ״הנוער־הציוני״. ידעתי שלא קל לאשה למלא תפקיד כזה בארץ מוסלמית, אולם האמנתי במינה ובכושרה להסתגל ולהסתדר במקום. ואכן במשך 8 שנים היא מילאה תפקיד נפלא זה במרוקו, תוך הפסקה של שנתיים בהן שהתה בארץ, לשם בדיקת קליטתם של הילדים והנוער אשר שלחה משם. יהודי מרוקו התאהבו בה ורבים דיברו עליה כעל קדושה. במשך השנתיים שהיתה בארץ מילא את התפקיד שם, ד״ר ישראל מרגלית ז״ל, שהיה נציגנו בצרפת ובצפון־אפריקה כולה. הקימונו אז את בית־המעבר ״וילה־גבי״ על שם האנס בייט במרסיי, ולאחר מכן את מוסד המעבר הגדול ב־קמבוס ליד מונפלייה. כאן עסקנו גם בריפויים של החניכים מן המחלות שלקו בהן במקומות מוצאם, בלימוד עברית ובהכשרה ראשונה לקראת קליטתם בארץ. היו ילדים ובני־נוער שבאו מערי מרוקו והיו שבאו מהכפרים הנידחים בהרי האטלס, שם היה אורח החיים שונה לחלוטין מזה שבערים הגדולות. יצאתי את מרוקו בהחלטה נחושה להביא לעליית נוער גדולה הן מארץ זאת והן מיתר ארצות צפון־אפריקה. במרוקו הכרתי את סמי לוי שהיה איש ״המוסד״ ופעל בשם הארגון ״קדימה״, ועל ידו צוות אנשים מסורים לרעיון העליה. הקימונו שיתוף־פעולה מבורך. מיניתי את לידי גוזלן מטוניס כנציגת עליית הנוער בארץ זאת, והיא עשתה גדולות ונצורות במילוי שליחותה.

לצערנו הרב ארע לנו אסון בנפול מטוס שהוביל את הילדים מטוניס למוסד מעבר בנורבגיה, שהוקם על ידי הארגון ״לעזרת אירופה״, שמטרתו היתה להבריא

את הילדים לפני עלייתם. היה זה מחנה הבראה שהוקם על ידי הנאצים עבור קציניהם, בזמן כיבוש נורבגיה בהולמסטרנד, לא הרחק מאוסלו. שם ארעה פעם תקרית בין הנוער שלנו לבין העובדים הנורבגים, והנוער שלנו התחיל לשרוף רהיטים, והיה חשש שיעלו באש את המחנה. טסתי לשם לפי בקשת משה שרת, שר החוץ שלנו ולפי קריאת שר החוץ הנורבגי, הרגעתי את הרוחות ויצאתי בהכרה שאפשר להמשיך בהבאת ילדים לשם. היה זה מעשה אנושי נפלא של פעילי הקרן הנורבגית הזו שבראשות מטילדה אופטדל, אותה אפשר לכנות חסידת־אומות־העולם. האוירון שנפל ליד אוסלו עקב סערת רוחות חזקה, גרם למותם של כל הילדים שהיו באוירון, פרט לאחד שניצל. האסון זעזע את כולנו ואז הופסקה הטסת הילדים מטוניס לנורבגיה. בינתיים קמו בצרפת עוד בתי־ילדים, שקלטו חניכים מקמבוס כדי להכשיר אותם יותר טוב לקראת הקליטה בארץ. בקמבוס קיימנו שיתוף־פעולה מצוין עם הג׳וינט ואחד מראשיו — מוריס בקלמן — ביקר אז במחנה. גם הגב׳ אלינור רוזוולט, הפטרונית העולמית של עליית־הנוער, באה לקמבוס ע״מ להיפגש עם חניכי עליית־הנוער, והיא התרשמה מאוד מהשליחות הגדולה שנטלנו על עצמנו.

ב־1952 באתי לביקור שני במרוקו, כדי לעמוד על התפתחות עבודתנו. במשך שני ביקורי במרוקו ביקרתי בערים, בעיירות ובכפרים, מהצפון ועד הדרום. היה לי גם מאבק עם חוגים קיצוניים שהתנגדו לעלייתם של הילדים במסגרת עליית־הנוער, אולם אלה היוו מיעוט מבוטל ולא השפיעו על ממדי העליה. כאשר מרוקו קיבלה את עצמאותה, נפסקה העליה ונאלצנו לסגור את בית־חנה, הוא בית עליית הנוער בקזבלנקה שנקרא על שם בתה של מינה, אשר נפטרה בילדותה. הגב׳ אלינור רוזוולט פנתה אז לסולטן מרוקו, מוחמד החמישי, וביקשה שיתיר את יציאת הילדים ובני־הנוער במסגרת עליית־הנוער. היא הזכירה לו את העזרה אותה קיבל מבעלה הנשיא פרנקלין דילנו רוזוולט, שתמך בעצמאות מרוקו. אולם הרוחות הקיצוניות שנשבו אז בעולם הערבי בהשפעת נשיא מצרים עבדול נאצר, גרמו לכך שפנייתה של הגב׳ רוזוולט לא זכתה להיענות חיובית. במשך הזמן לא שקטתי וחיפשתי דרכים כיצד לחדש את עליית־הנוער ממרוקו. בינתיים שיגרנו משלחת ללוב, בהרכב הד״ר שמואל ספירו ומשה יערי, שביקרה בקהילותיה והקימה שיתוף פעולה עם מחלקת העליה של הסוכנות ושליחיה ועם ראשי היהדות שם. כ״כ קשרנו קשרים עם יהודי מצרים. חתרתי לחידוש עליית הנוער בעזרת הארגונים הבינלאומיים למען הילד שהייתי פעיל בהם בתפקידים מרכזיים. באותה עת עלתה המחשבה לארגן מפעל של קייטנות בשוויץ, למען הילדים היהודיים ממרוקו, כדי שבדרך מוסוית זאת להטיס אותם אחר־כך משוויץ לישראל. היתה זאת תכנית מלאת חתחתים וקשיים, אולם קיבלתי את הבטחת המוסד לעליה לשיתוף פעולה, ואת הבטחת ארגון ״אוז׳ה״ שדאג לבריאותם של ילדים יהודיים בארצות שונות.

חיפשנו שליח מתאים לשליחות המסוכנת הזאת, ומצאנו את דוד ליטמן, שהיה בעל דרכון בריטי, יהודי בעל לב ונשמה, אשר הסכים לעמוד בראש המבצע. הוקם ארגון מיוחד בשוויץ לקליטת ילדים ממרוקו בקייטנות, בשיתוף הסוכנות־היהודית, ״אוז׳ה״ ועליית־הנוער. דוד ליטמן בא למרוקו ופתח בה משרד של הארגון הזה, ומשרדו צריך היה לכוון את הילדים היהודים להירשם

לנסיעה לקייטנות לשוייץ; אולם הורי הילדים וגם המורים בבתי־הספר שם למדו ידעו מה היא המטרה האמיתית של היציאה לשוייץ. דוד ליטמן בא מצויד בהמלצות של משרדי הממשלה השוייצרית שהושגו בעזרת הפרופ׳ בלוך, ראש אוז׳ה בשוייץ. הוא הצליח להתיידד עם פקידים מרוקאים גבוהים ולשכנע אותם בחשיבות המבצע ההומניטרי־התברואתי הזה. כדי להסוות על הפעולה היה גם דיון על אפשרות קבלת ילדים מרוקאים־מוסלמים, במספר מצומצם, ולפתוח בשבילם מחנה נופש מיוחד, וזאת כדי שלא תתעורר השאלה מדוע מתקבלים ילדים יהודים בלבד לקייטנות אלה בשוייץ. לבסוף הוחלט לא להתחיל בקליטת הילדים המוסלמים, ע״מ שלא להסתבך בכל מיני בעיות בעת שהותם שם. כאשר באו הורים עם ילדים למשרדו של ליטמן בקזבלנקה ואמרו שהם רוצים לשלוח את הילדים לישראל, סילק אותם ליטמן מיד באמרו שהחברה שלו אינה עוסקת בעליה לישראל. הוא חשש, ובצדק, שמא רוצים להכשיל אותו ומישהו רוצה לבחון את הכוונה האמיתית של חברתו. ההורים שמסרו את הילדים הושבעו על ידי נציגי המוסד לשמור על הכל בסוד מוחלט. היו פקידים מרוקאים ששאלו מנין יש ליהודים העניים סכומי כסף לשלם עבור מבצע יקר מאוד, לנסיעה ולקיום בשוייץ במשך כמה שבועות. על כך קיבלו תשובה, כי מוסדות סוציאליים יהודיים בעולם עוזרים למטרה חשובה זאת. היו גם קשיים בהכנת הדרכונים של הילדים ובמתן רשות ליציאתם על ידי מנהלי בתי־הספר. ליטמן הגיע לדרגה כזו של ידידות עם פקידים מרוקאים, שהם שיתפו את פקידי חברתו בהכנת השאלונים לדרכונים של הילדים כדי להחיש את המבצע, כי בתקופת הקיץ היו רבים מהפקידים המרוקאים בחופשה. היה צריך לנצל כל קשר, כל הכירות כדי לקדם את הנושא; והעיקר, שהכל היה צריך להתרחש תוך זמן קצר, כדי שהפעולה במרוקו לא תועמד בסכנה, ברגע שהילדים יתחילו לזוז משוייץ לישראל, ותתחלנה להסתנן ידיעות על כך לעתונות.

היה צורך להקים מקומות קליטה זמניים בשוייץ ואחר כך בישראל. מוסדות המעבר בשוייץ היו של אוז׳ה. המבצע התחיל במרוקו ב־1 במרס 1961 ונמשך עד 24 ביולי אותה שנה. הילדים יצאו בדרכונים קולקטיביים והוטסו מקזבלנקה לשוייץ. מר דוד ליטמן ראוי להערכה ולהוקרה עבור הסיכונים שנטל על עצמו. אשתו, שהיתה מזכירתו במשרד בקזבלנקה, והילדים שלו — היו יחד אתו. לפני שהמבצע עמד להסתיים יצאה אשתו ללונדון והוא הספיק לחסל את המשרד בדרך של הסוואה ולצאת בטרם שהענין התגלה. הנס שקרה לנו היה שליטמן עזב את מרוקו לפני שבישראל פרצה שערוריה שאורגנה על ידי פעילי המחנה התורתי, הארגון הקיצוני המחתרתי, אשר תבע שכל הילדים שהגיעו ממרוקו ייקלטו רק במוסדות דתיים וכי גם מחנות המיון והמעבר בישראל יהיו תחת פיקוח הרבנים. היה זה ערב הבחירות לכנסת החמישית, כאשר מתיחות רבה שררה במדינה ו״הפעילים״ הללו החליטו לנצל את העיתוי הזה ולפתוח במלחמה נגד עליית־הנוער, מבלי לבדוק באמצעים. עקב השערוריה הזאת לא יכולנו להמשיך בנסיונות נוספים של הסוואה ועליית הנוער ממרוקו ומצפון אפריקה פחתה מאוד, עד אשר מוסדות העליה פתחו שבילים חדשים.

במשך שנות אחריותי לעליית הנוער, עלו ונקלטו בה למעלה מ־25 אלף ילדים ובני־נוער מארצות צפון־אפריקה. זה אחד הפרקים המפוארים ביותר

בתולדות עליית הנוער. ואמנם, רובם המכריע של חניכים אלה, עזר לאחר מכן לקלוט את משפחותיהם שבאו אחריהם, והם עצמם בנו משפחות בישראל וממלאים תפקידים חלוציים בשטחים רבים של חיינו: בהתישבות, בחינוך, באמנות, במדע, בתעשיה, בצה"ל, במשטרה ובמגזרים אחרים. כאשר אנו נפגשים עם הבוגרים שהיו פעם חניכינו במקומות קליטה וחינוך, הם חוזרים ומדברים על הזכות הגדולה שנפלה בחלקם להיקלט ולהתחנך בכפרי־הנוער, בקיבוצים, במושבים ובמוסדות־חינוכיים לזרמיהם ולגוניהם. הם מביאים אתם את ילדיהם להראות להם היכן הם גדלו והתחנכו, ולא אחת אומרים שהלואי והיו יכולים לתת לילדיהם את החינוך, אותו הם קיבלו במסגרת הפנימיות והמפעלים החינוכיים של עליית הנוער. גידלנו דור חדש של אינטליגנציה יהודית נפלאה. הרי רוב היהודים העשירים ואנשי האינטליגנציה מיהדות צפון אפריקה עברו לצרפת, לקנדה הצרפתית ולארצות אירופה אחרות. אולם אנו הקימונו כאן דור חדש ומופלא, מתוך השכבה העניה ביותר של יהדות צפון־אפריקה. כל אלה שהיה להם חלק במבצע הנהדר הזה, רשאים להיות גאים על מה שהגשימו וקיימו.

בתקופה שפעלנו במחתרת היה אלכס גתמון ראש וראשון בין השליחים של ה"מוסד" במרוקו, ואנו רשאים לראות בו שותף בהגשמת משימתנו. גם דוד ליטמן הסתייע באלכס גתמון, שהיה למעשה מפקדו במקום, בהגשמת המבצע המחתרתי. גם לאחר מכן המשיכה עליית־הנוער לקלוט אלפים רבים של בני יהדות צפון־אפריקה. היה זה כבר קל בהרבה, כי בינתיים נסללו דרכים חינוכיות ונרכש נסיון חינוכי עצום. זוכר אני את הדו"ח הראשון שמסרתי למדריכי עליית־הנוער ולאנשי הקיבוצים, כאשר הגעתי בחזרה ממרוקו ב־1949, והעתונות הישראלית היתה מלאה במאמרי ביקורת על הצעירים היהודים המרוקאים. לא רבים הביעו אז נכונות לקלוט נוער זה, ואני אמרתי להם — והדבר פורסם אז בבטאון "דפים" של עליית הנוער — שיבוא יום ומקרב בני נוער אלה יגדלו מדריכים ומחנכים שיקלטו ויחנכו ילדים שיגיעו מברית־המועצות. גם חזון זה התגשם לא במעט. הפרק של עליית הנוער מצפון אפריקה הוא הכתר השני שזכתה בו עליית הנוער, לאחר שקלטה את ילדי שארית־הפליטה עם תום מלחמת העולם השניה.

אסיים בסיפור על תקרית שארעה לי בהקשר לתכנון עליית־הנוער ממרוקו. ב־1949, אחרי ביקורי הראשון במרוקו, טסתי לועידת "הדסה" שנערכה בסן־פרנציסקו, וגוללתי בפני צירות הועידה את רשמי ותכניותי לגבי עליית־הנוער מצפון־אפריקה. "הדסה" הקציבה רבע מיליון דולר למטרה זאת — סכום גדול באותם הימים. ב־1952 נאמתי שוב בפני הועידה השנתית של "הדסה" בניו־יורק, במלון וולדורף־אסטוריה, בנוכחות 3000 צירות מכל רחבי ארה"ב. לפני פתיחת הועידה בא אלי קצין יחסי־הציבור של "הדסה" ושאלני מה בדעתי להציע בועידה למחרת היום. סיפרתי לו שבתכניתי להציע עליית ילד מכל משפחה יהודית מצפון־אפריקה, כראש גשר לעליית המשפחות; הוא שאלני כמה משפחות בערך אני מצפה להכין בדרך זאת, והשיבותי לו: 75 אלף משפחות. הוא היה שבע־רצון מתכניתי ואמר שהיא תכבוש את הועידה. למחרת נאמתי ולידי ישב אייב הרמן, אז קונסול כללי של ישראל בניו־יורק וכיום נשיא האוניברסיטה העברית בירושלים. הועידה קיבלה את הצעותי בתשואות. למחרת בבוקר הרימותי

את העתון "ניו־יורק סיימס" מתחת לדלת חדרי במלון, והנה אני רואה כותרת גדולה בעמוד הראשון של העתון: משה קול, ראש עליית הנוער, הציע תכנית ליציאת יהדות צפון־אפריקה. חשכו עיני. הרגשתי כי כותרת זאת תעורר סערה בצפון־אפריקה. וכך אמנם היה. כעבור יום הגיע מברק ממשה שרת, שר־החוץ, לאייב הרמן "מה אמר משה קול?" יעקב צור, שגריר ישראל בצרפת הוצף במברקים ממרוקו וטוניס, בהם מחו ראשי הקהילות היהודיות על דברי. משלחות של יהודי טוניס ומרוקו התייצבו בפני הביי של טוניס ובפני סולטן מרוקו והודיעו, כי אין בדעת היהודים לעזוב את ארצות מגוריהם מדורי דורות. "איש לא הסמיך את משה קול למסור הכרזות כאלו", הכריזו. טוב שהיתה בידי הסטנוגרמה של נאומי ואייב הרמן שמע את דברי. למדתי לקח: להיזהר מקציני יחסי־ציבור. מאז תבעתי תמיד לראות את ניסוח ההודעות. בסופו של דבר התגשמה תכניתי בחלקה הניכר, למרות ההודעות של הנציגים המוסמכים של הקהילות היהודיות, אולם למדנו לדעת, כי את עבודתנו יש לעשות בשקט ובלי קציני יחסי־ציבור ובלי הודעות לעתונות. אין לי ספק שאלמלא השערוריה בישראל בשנת 1961 בקשר לעליית הנוער דרך שוייץ (תכנית הקייסנות), הייתי יכול לרתום ארגונים בינלאומיים לסעד הילד, לסייע בידי להוציא בהסוואה עוד ילדים, באמצעות תכניות אחרות.

עבדנו בתנאים קשים. כאשר הגעתי לראשונה למרוקו הפיץ יהודי בשם אלמליח, שהיה מוכר קמיעות בבתי הקברות בקזבלנקה, כרוז נגד עליית הנוער ונגדי, בטענה שאני מוציא ילדים לשמד ומעבירם לדת הנוצרית, וכי ילדים שאינם מסכימים נשחטים; לא פחות מזה... הוא בא אלי במשלחת לפאריז יחד עם הרב ברוך טולידנו ממקנס, והם הכריזו כי מוטב שהילדים ימותו במרוקו ולא יגיעו לעליית הנוער. למרות ההסתה העכורה התגברנו על המלעיזים, אולם ברור שאלמלא המכשולים יכולנו להוציא עוד יותר ילדים מצפון־אפריקה.

תולדות עליית הנוער מצפון־אפריקה טרם נכתבו. כאשר ייכתבו ויתגלה החומר הארכיוני ויפורסם, יוכל העם לשפוט מה גדולה היתה ההעזה שלנו, ומה כבירים הם ההישגים האלה למען המדינה שלנו, ולמען יהדות צפון־אפריקה וקליטתה בישראל וחלקה בפיתוח המדינה והעלאת קרנה ואיכותה. הבוגרים שגידלנו היו לוחמים נועזים בכל מלחמות ישראל והגיעו לדרגות חשובות בצה"ל. המילגות שהענקנו איפשרו לפתח מתוכם בעלי כשרון בולטים. עלינו להתברך במעשינו והישגינו אלה.

מאיר בניה

דרכי הוראת השואה במשואה

מאמר זה נועד לתאר את פעילותה של משואה בתחום הוראת השואה לנוער יהודי מהארץ ומהתפוצות. בראש וראשונה נביא את תכנית הלימודים, מטרותיה והעקרונות הפדגוגיים המונחים ביסודה. בחלק השני של המאמר נעמוד על כמה תופעות המאפיינות את יחסו של הנוער הישראלי אל השואה.

משואה פותחת את שעריה לבני־נוער מהארץ ומתפוצות הגולה. בסמינרים שלנו משתתפים תלמידי תיכון וסטודנטים, תלמידים בעלי רמות הישגים גבוהות ותלמידים טעוני טיפוח, דתיים וחילוניים, מבתי ספר עיוניים, מקצועיים ופנימיתיים, מחברות־נוער בקיבוצים וממרכזי־נוער מיוחדים, בני־נוער מההתישבות ומהעיר.

אחד המאפיינים את הוראת השואה במשואה ובמידה רבה בישראל בכלל, הריהי הגישה ההיסטורית אל השואה. ההנחה המונחת ביסוד הגישה ההיסטורית היא, כי חרף היותה של השואה תופעה שאין לה אח ורע, תופעה שקשה להבינה במושגים רציונאליים, אשר השפה מתקשה אפילו בתאורה ובהסברתה, הריהי במהותה **תופעה אנושית** — ובתור שכזאת היא נכללת בתחום עיונה ועיסוקה של ההיסטוריה. הגישה ההיסטורית מוצאת את ביטויה בהדגשת ייחודה של השואה ובהעמדת מקצוע ההיסטוריה כמקצוע עיקרי (אם כי לא בלעדי) להוראה.

כנגד הגישה הזו התפתחו בארה"ב ובגרמניה בעיקר, שיטות להוראת השואה המבוססות על מדעי החברה. שיטות אלו טומנות בחובן סכנה ברורה של אינסטרו־מנטציה של השואה. דוגמאות לכך ניתן למצוא בתכניות ובספרי לימוד בהם משמשת שואת יהודי אירופה אך ורק **כאמצעי** להשגת מטרות חינוכיות מוגדרות מראש, עד כדי טשטוש גמור של משמעותה הייחודית והיהודית.[1]

1. Schatzker, Chaim. The Teaching of the Holocaust, Dilemmas and Considerations (1980).

המטרה הקוגניטיבית של הסמינר היא ללמוד את קורות השואה, השתלשלותה, היקפה ושרשיה. יהיה זה כמובן בלתי מציאותי לצפות שסמינר בן שלושה ימים יקיף את הנושא העצום בכללותו. לעומת זאת, ניתן להתמקד בבעיות ונושאים נבחרים תוך ראיה כוללת של השואה כנושא בפני עצמו.

התבוננות בתכנית הלימודים מגלה כי אין היא מתמצית בתאור החיים בגיטאות ובמחנות. השואה מוצגת בסמינר כנקודת שיא בתולדות ישראל בגולה. האנטישמיות המודרנית מופיעה כאחד מסימני ההיכר של יחס העמים לישראל בעקבות תהליך האמנציפציה, השתלבות היהודים בחברה והיווצרות "השאלה היהודית".

הסמינר עוסק בשואה מבחינת מבצעי הרצח, מבחינת הקרבנות ומבחינת העומדים על הדם. משלוש הבחינות הללו יש חשיבות רבה ללימוד התקופה שבין עליית היטלר לשלטון לבין פרוץ מלחמת העולם השניה (1933—1939).

גורלה של יהדות גרמניה בשואה מגלם את אחד הפנים המהותיים של הקיום היהודי בזמן החדש. יהודים שביקשו להתרחק מיהדותם ע"י המרת דת ואף מתוך הזדהות לאומית עם העם הגרמני, נידונו בסופו של דבר כיהודים: הם הוגדרו כך על פי חוקי הגזע ולבסוף גורלם היה כגורל כל היהודים, שכן בנסיון ההכחדה הטוטאלית לא הבחינו הנאצים בין יהודי זה או אחר.

השואה חשפה אפוא את הפורה שבקיום היהודי בגולה, אבל הקיום היהודי הוא לא רק כורח שאין מנוס ממנו, אלא גם הכרעה מודעת מתוך חרות. בשואה בא לידי ביטוי רצונם של היהודים להמשיך להתקיים אף במצבים הנוראים ביותר, למרות ההגבלות, ההשפלה והייסורים. היהודים הרגישו כי בעצם קיומם הם ינצחו את האויב, הרוצה במחיקת שמו של עם־ישראל. זה היה רצון להתקיים ולא רק בחינת הישרדות או המשך הקיום הביולוגי, אלא מבחינת המשך החיים היהודיים.[2] על רקע זה אנו מציגים את התגובה הכללית של המוני יהודים בשואה, את העליה לארץ של שארית הפליטה, ואת הקמתה של מדינת ישראל.

הוראת השואה יש בה כדי להעמיד את בני הנוער היהודי מול שני הצדדים של הקיום היהודי: הכורח והחרות, שותפות הגורל והערבות ההדדית. בהקשר לכך מתנסחת המטרה השניה של הסמינר והיא: לאשש את הזהות היהודית של הנער ולהעמיד אותו על ערך האחריות כלפי כלל־ישראל כביטוי חיובי להשתייכותו לעם־ישראל.

פיתוח תודעה היסטורית על השואה מן הדין שתתלווה לה התייחסות חיובית לעמידתו של העם בגיטאות, במחנות ובכל מקום שם המשטר הגזעני חתר לדהומאניזציה של קרבנותיו.

צריך להעמיד את התלמידים מול הדילמות הטרגיות, אשר לפניהן עמדו היחיד והציבור היהודי, ראשי מועצות־היהודים, חברי תנועות־הנוער ועוד. חוסר היכולת שלנו להכריע בדילמות אלו והדגשת התהום הפעורה בין תנאי הקיום שלהם שם ושלנו כאן, מן הראוי שיובילו את התלמידים להכרה שאין לנו זכות לדון את קרבנות השואה לכף חובה בשום אופן ופנים.

---

2. שאול אש, עיונים בחקר השואה ויהדות זמננו, עמ' 246 (תשל"ג).

הדגשת ייחודה של השואה אין בה כדי לבטל את משמעותה האוניברסלית. "הננו רואים את השואה ראיה כפולה" — כותב יהודה באואר. "מחד גיסא, ניתן שם זה לרצח המתוכנן הטוטאלי של העם היהודי בימי הנאצים, כאשר המוטיבציה היא פסבדו־דתית, ויש לה מקום מרכזי באסכטולוגיה הנאציונל־סוציאליסטית. במלים אחרות: על פי ההשקפה הנאצית, אין תקומה לאנושות ללא סילוק האלמנט השטני־הטפילי היהודי מן העולם. מאידך גיסא, רואים אנו את השואה כמושג כולל — רוצה לומר: כל רצח טוטאלי מתוכנן של עם או קבוצה לאומית, יצטרך לקבל את אותו השם. בזה, כך נדמה, קשרנו את הייחוד והאוניברסאליות של המושג השגור הזה".[3]

המטרה האוניברסאלית של הסמינרים שלנו היא להגביר את המודעות ברבר המנגנונים הנפשיים, החברתיים והמדיניים שפעלו ביסוד האנטישמיות, אשר איפשרו את השואה.

מודעות למנגנונים אלה הוא בסיס לחינוך המכוון להכרעה מוסרית עצמית מתוך חופש ההכרה.

ה ת כ נ י ת

1. האנטישמיות

א. פתיחה: דיון על גורמי שנאת ישראל.

ב. דיון במישור ההיסטורי:

1) גלגולי הסטריאוטיפ היהודי (בלווי שקופיות, קריקטורות, תמונות);

2) הרצאה: השאלה היהודית והאנטישמיות המודרנית.

ג. דיון במישור הפסיכולוגי־חברתי:

1) תפקידה של המחשבה הסטריאוטיפית והסכנות הכרוכות בה;

2) המנגנונים הפועלים ביסוד האנטישמיות: סטריאוטיפים, דעות קדומות, שנאה לזר.

2. דמותו של היהודי והיהדות בהשקפת העולם הנאציונל־סוציאליסטית

א. עיון בטכסטים בלווי קטעי סרטים.

ב. סיכום והמשגה: היהודים בעיניו של היטלר; מקומו של היהודי מחוץ לסדר החדש; הדהומניזציה והדמוניזציה של היהודי; מרכזיותה של השאלה היהודית בהשקפת העולם; האנטישמיות המדעית, כרציונאליזציה של "הפתרון הסופי".

3. תורת הגזע והנאציפיקציה של גרמניה

עיון בקבוצות על סמך טכסטים וקטעי סרטים: בית־הספר, ה"היטלר יוגנד" ועיצובו של איש הס.ס.

א. סיכום והמשגה:

1) ערכי היסוד של החינוך הנאצי; ציות, נאמנות, מנהיגות;

---

3. יהודה באואר, השואה, היבטים היסטוריים, עמ' 8 (1982).

2) עקרונות תורת הגזע: הדטרמיניזם הגזעי, אי־השיוויון בין בני־האדם;
3) "עקרון המנהיגות" והמשטר הטוטליטארי;
4) הבחנה בין פאשיזם ונאציזם.

4. יהודי גרמניה והמדיניות הנאצית כלפי היהודים בשנים 1939—1933
א. הרצאה: קווי המדיניות הנאצית, מגמתה ואופיה; ניתוח חוקי נירנברג.
ב. יהדות גרמניה מול המדיניות הנאצית:
הרצאת פתיחה: יהדות גרמניה ערב השואה;
חלוקה לקבוצות ודיון על סמך מקורות ודפי הנחיה: העמדות השונות בקרב יהדות גרמניה ביחס לעליית הנאצים לשלטון, החרם הכלכלי, חוקי נירנברג וכד';
סיכום והמשגה: יהדות גרמניה בין השתרשות ועקירה; מדוע לא ראו את הנולד?
ג. ועידת אוויאן (1938) והתגובות בעולם:
הרצאת פתיחה: הרקע לכינוס הוועידה, שיחזור הוועידה ע"י התלמידים על סמך מקורות ודפי הנחיה (צילום הוועידה המשוחזרת בוידאו־טייפ);
סיכום והמשגה: ניתוח תוצאות הוועידה — כיצד עמד העולם במבחן הערכים שלו? חוסר האונים הפוליטי של העם היהודי.

5. הגיטואיזציה
א. הרצאה ודיון: כיבוש פולין והמעבר ממדיניות הגירוש למדיניות הריכוז; ניתוח המסמך של ראש משטרת הבטחון (מה־21 בספטמבר 1939); תכנית לובלין ותכנית מדגסקר; ריכוז היהודים בגיטאות;
ב. סרט על הגיטאות;
ג. עדות על הגיטו;
ד. דיון על צדדים שונים מחיי היהודים בגיטאות: "קידוש החיים" ו"קידוש השם"; הדילמות המוסריות של היודנראט; עבודה וקיום כלכלי; חיי חינוך ותרבות, סעד ודת; הילדים בגיטאות.
נושאים אלה טעונים הכנה בצורת מרכזי למידה, עבודה עצמית של התלמיד ותכנית אודיו־ויזואלית.

6. התנגדות היהודים בשואה
א. הרצאת פתיחה: חלוקה לקבוצות. עיון במקורות על הוויכוחים בתנועות־הנוער בשאלת ההתקוממות. הדילמות הכרוכות בהחלטה לצאת למאבק; הלחימה היהודית נגד הנאצים על צורותיה השונות; העמידה היהודית: המאבק לקיום ושמירת צלם האדם.
ב. עדות על ההתנגדות.

7. השמדת יהודי אירופה
א. הרצאה: הפלישה לברה"מ ופעולות "האיינזאצגרופן"; ועידת ואנזה; מחנות ההשמדה; הגורמים של ממדי ההשמדה וההצלה בארצות שונות;
ב. סרט על המחנות ועל "הפתרון הסופי";
ג. עדות על אושוויץ.

8. **סיכום** — דיון פתוח על לקחי השואה.

9. **האנטישמיות בימינו**

הרצאת פתיחה: המגמות האנטישמיות בימינו (בלווי לוחות ושקופיות); משחק סימולציה בנושא ההתמודדות עם האנטישמיות על סמך מקורות אוטנטיים וכרטיסי הנחיה.

מבין הפעולות המתווספות לתכנית בסיסית זו אפשר לציין:

א. סרט ודיון על ההעפלה. יציאת שרידי השואה מאירופה לארץ־ישראל;

ב. סרט, הרצאה ודיון על משפט אייכמן;

ג. ביקור ב"לוחמי הגיטאות" או ב"יד ושם".

העקרונות הפדגוגיים

התמודדות עם השואה כרוכה בחשיפת התלמיד למטען עצום של אימה, שנאה, פחד, אלימות ומוות, בעוצמה ששום נושא אחר איננו מספק.

מאידך גיסא, ניתן להעלות ספק בדבר עצם האפשרות לתפוס את המשמעות של מושגים מופשטים, כגון "ששה מיליונים". הדמיון כאילו מסרב לתפוס את ממדי הרצח ההמוני. השימוש במונחים שהנאצים המציאו, שימוש שהוא כמעט בלתי נמנע בהוראת הנושא, כמו הביטוי "השמדה" המציין את טיבו החרושתי של הרצח, מקשה עוד יותר על הבנת הדברים כהווייתם.

נוכח הקשיים הרגשיים והתפיסתיים האלה הנובעים מאופיו של נושא השואה, נוסחו עוד בראשית דרכה של משואה העקרונות הפדגוגיים הבאים[4]: הפקעת התלמיד מן המציאות היומיומית שלו: התלמידים באים למשואה כדי להתרכז משך שלושה ימים בלימוד נושא השואה. הם מתפנים מעיסוקיהם הרגילים ותשומת־הלב שלהם מתמקדת בנושא. בכך, בעצם הפקעתם מן המציאות הרגילה שלהם, יש משום העברת מסר בדבר החשיבות של נושא השואה, בלי שנצטרך להגיד זאת במלים מפורשות. איננו מעונינים ליצור אוירה של קדרות או יגון, אלא של רצינות והשתתפות יוצרת. הדשאים והגינות, אתר ההתייחדות, מוזיאון "דאר השואה" והספריה, כל אלה יש בהם כדי לסייע ביצירת האוירה המתאימה ללימוד השואה.

הדרגתיות: היום הראשון של הסמינר נועד להתקרבות הדרגתית לנושא. ביום הראשון אנו עוסקים באנטישמיות, בדמותו של היהודי בהשקפת העולם הנאצית, בתורת הגזע והנאציפיקציה של גרמניה, במדיניות הנאצית בשנות ה־30, בתגובת יהודי גרמניה, בוועידת אוויאן ולעתים שומעים עדות מפי יהודים שחיו בגרמניה הנאצית. התקרבות הדרגתית זו נועדה למנוע הלם ובעקבותיו הדחקה תת־הכרתית של הנושא, או אפילו הסתייגות מפורשת ממנו.

קונקרטיזציה: במקום הרצאה על דרך ההכללה הנושאת אופי מופשט, אנו מציגים לפני התלמידים מצבים ממשיים שנוצרו בשואה: ויכוח בתנועות־נוער, דילמות של היחיד ושל מועצות־היהודים בגיטאות שונים, התנהגותם של אנשי ס.ס. שהפעילו את מכונות ההגזה, שיעור בבית־ספר גרמני ברייך השלישי ועוד.

---

4. צבי מדין, "משואה" בפעילותה החינוכית, "משואה" ה' (תשל"ז).

כאשר אנו עוסקים בתגובות של היהודים בשואה, אנו נזהרים מנקיטת עמדה אפולוגטית שאיננה דרושה כלל וכלל, ומחריצת משפטים על דרך ההכללה שאין מאחוריהם ולא כלום.

בניגוד לעיקרון זה ועל מנת לתפוס בשלמותו את התהליך שהוביל בסופו של דבר להשמדת היהודים, מנתחים מסמכים גרמניים "כלליים", כגון: חוקי נירנברג, אגרת הבזק של ראש משטרת הבטחון הפוקדת על הקמת הגיטאות והיודנראטים, פרוטוקול וועידת ואנזה, נאומו של הימלר בפוזן 1943, צוואתו הפוליטית של היטלר ועוד.

העדות האישית: התלמידים שומעים שתי עדויות מפי ניצולי שואה, אחת על הגיטאות ואחרת על מחנות ההשמדה. כאשר התלמידים מקשיבים לניצולי השואה, הרי שהשואה איננה יכולה להישאר כנושא אובייקטיבי להכרה בלבד. ההזדהות שנוצרת עם העד מוסיפה לתהליך ההזדהות עם גורל היהודים בשואה בכלל. למותר לציין כי העדות, כאשר היא אישית באמת, לא רק "מרגשת" את התלמידים, אלא גם מעבירה ידע רב.

ניצולי השואה, אשר מתוך תחושת אחריות ויעוד הראויה למלוא הערכתנו, באים להעיד, צריכים להתגבר לעתים על מעצורים נפשיים עצומים כדי להביא את סיפורם האישי בפני התלמידים. את הדברים האישיים ביותר, ואלה הם דוקא הדברים שהעדים מתקשים במיוחד לחשוף בפומבי. למרות הקושי הזה, הניצולים שבאים למשואה עומדים בצורה יוצאת מהכלל במשימה שנטלו על עצמם וזאת בלי להשתמש בפאתוס, אלא במלים פשוטות.

במרוצת השנים נוצרו פעולות שונות על סמך התכנית הבסיסית של משואה. המקורות והחומר נבחרו בקפידה על מנת לדרבן את התלמידים לחשוב ולהימנע ממסקנות חפוזות ובלתי אחראיות.

המיתודות נבחרו בהתאם לאופיו של הנושא: יש לזכור כי טכניקות מסוימות של הדמיה שהוכחו כיעילות ביותר בתחומים אחרים, עלולות להיות שליליות כאשר הן מיושמות בקשר למצבים שנתעוררו בשואה.

בכל פעולותינו מנחה אותנו המחשבה כיצד לעורר שאלות חדשות אצל התלמידים. מוטב כי התלמיד יצא עם תחושה שהמבוכה רבה יותר מן הוודאות מאשר לגרום לאשליה כי ניתן להסביר למה נרצחו ששה מיליון יהודים, באמצעות הסברים שטחיים וחד־משמעיים.

בעריכת התכנית וביישומה בכל סמינר אנו מתחשבים ברמתם ובציפיותיהם של המשתתפים ובהכנה המוקדמת שלהם לנושא.

להלן נביא דגם מסוים של אחת התכניות:

יום א'

בוקר — הגעה למשואה. קבלת פנים. קליטה בחדרים. שיחת פתיחה עם המורים המלווים את הקבוצה. סיור במשואה. ביקור באתר ההתיחדות. מבוא לסמינר. פעולה: האנטישמיות או דמותו של היהודי והיהדות בהשקפת העולם הנאציונל־סוציאליסטית (שעה וחצי).

אחה"צ — פעולה: תורת הגזע והנאציפיקציה של גרמניה (שעה וחצי). פעולה: יהודי גרמניה והמדיניות הנאצית כלפי היהודים בשנים 1933—1939 או ועידת אוויאן (שעה וחצי).

ערב — סרט או פעילות חברתית.

יום ב'

בוקר — הגיטואיזציה (שעה וחצי). סרט על הגיטאות (חצי שעה). עדות על הגיטו (שעתיים).

אחה"צ — פעולה: ההתנגדות היהודית בשואה (שעתיים). סרט על "הפתרון הסופי" (חצי שעה). פעולה: השמדת יהודי אירופה (שעה וחצי).

ערב — סרט עלילתי.

יום ג'

בוקר — סרט על המחנות (חצי שעה). עדות על המחנות (שעה וחצי). שיחת סיכום (שעה וחצי).

אחה"צ — סרט, הרצאה ודיון על משפט אייכמן (שעה וחצי). פעולה: האנטישמיות בימינו (שעה וחצי).

ערב — שירה בציבור או דרמה יוצרת.

יום ד'

ביקור ב"לוחמי הגיטאות" או ב"יד ושם".

הנוער הישראלי והשואה

הסמינרים במשואה משמשים נקודת תצפית טובה כדי לבחון את העמדות של בני הנוער לגבי השואה[5]. אי־אפשר, כמובן, לדבר על "היחס של הנוער" כמקשה אחת: המציאות היא מטבעה רב־גונית, בעלת ניגודים ומשתנה בצורה מתמדת. משום כך אפשר לגלות בנושאים שונים הבדלים ניכרים בין סוגי התלמידים ואף הבדלים אינדיבידואליים לרוב. על אף הבדלים אלה נוכל להצביע על מספר תופעות משותפות, המצביעות על יחסם של בני־נוער ישראלים אל השואה.

מודעות לעמדות נפשיות, מיתוסים וסטריאוטיפים של התלמידים, עשויה להיות לתועלת רבה בהוראת השואה. במשך שנים רבות מקובל היה לחשוב כי הנוער הישראלי מתייחס ב"זלזול" כלפי קורבנות השואה משום, שכביכול, "הלכו כצאן לטבח". רעיונות דידקטיים שונים הוצעו כדי להתמודד עם תופעה זו. להערכתנו, חרף העובדה שגם היום שואלים תלמידים ישראלים את עצמם שאלות רבות בדבר התנהגות היהודים בשואה, הרי שהולכת ונעלמת הנימה של זלזול, קטרוג והתנשאות שנתלוותה לשאלות אלו בעבר.

האמביוואלנטיות מאפיינת את היחס של בני־נוער ישראלים לשואה: מחד גיסא קיימת הזדהות ברורה עם גורל הקרבנות ומאידך גיסא — תחושה כי "לנו זה לא יקרה".

---

5. את ההערות הבאות יש לראות כנסיון להרהר בקול רם על יחס הנוער הישראלי אל השואה, כפי שהוא משתקף בסמינרים שלנו. מחשבות אלו טעונות, כמובן, בדיקה בכלים מדעיים.

אחת הבעיות המקשות ביותר על הישראלים להבין את האנטישמיות, היא הנטיה הקיימת לחפש את הסיבות לאנטישמיות ביהודי עצמו. נסתפק בתאור התופעה ללא קשר לגורמים שלה. ספק רב אם ניתן לגלות את הגורמים האלה ובכל אופן דומה, כי יש סיכוי רב יותר להתגבר עליה אם מבינים כיצד היא פועלת.

כאשר התלמידים נשאלים בדבר גורמי שנאת ישראל, שהיא אחת השאלות המסקרנות ביותר את בני־הנוער, הרי שהנטיה הרווחת היא לחפש את התשובה בתכונות של היהודים או בהתנהגויות המאפיינות אותם ("הצלחה כלכלית", "התבדלות חברתית", "מנהגים ואורח חיים" וכו'). ככל שיודעים פחות אודות תולדות האנטישמיות, כך נוטים יותר לתת תשובות סטריאוטיפיות מן הסוג הזה.

תלמידים ישראלים, אשר לגביהם האנטישמיות היא בגדר ענין תיאורטי או דבר שלמדו עליו בבית־הספר, מתקשים לתפוס את היסוד הבלתי־רציונאלי שבשנאת ישראל. פועל־יוצא מכך הוא הנסיון לחפש רציונאליזציות דוקא ב"שנוא", על ידי אימוץ סטריאוטיפים לעתים אפילו שליליים ("היהודים מסרבים להשתלב בחברה הסובבת", "היהודים נוטים לעסקי ממון" וכו'). קשה לראות בתופעה זו ביטוי להאשמה עצמית, שכן ההתכוונות היא כלפי חוץ, כלפי היהודי־הלז, ולא בגוף ראשון כלפי "עצמנו". אופייני לכך הוא שבדיונים על גורמי האנטישמיות מדברים התלמידים על "היהודים" בגוף שלישי, ואין הדבר הזה מצביע בהכרח על רמת הזדהות נמוכה עם העם היהודי (והראיה שאנו עדים לתופעה זו גם בקרב תלמידים דתיים).

לפנינו אפוא נטיה לזהות את גורמי השנאה עם סטריאוטיפים המשמשים לה לאמיתו של דבר הצדקה בדיעבד. כיצד ניתן להתמודד עם תופעה זו?

לצד הדיון "בשאלה היהודית" ובאנטישמיות ברציפותה ההיסטורית, אנו נזקקים לכלים ולמושגים הלקוחים ממדעי החברה, להבנת האנטישמיות כדוגמה, אמנם מיוחדת במינה, של סטריאוטיפ המושרש בתרבות המערבית.

המטרה היא שהתלמיד יבין את אופיין ותפקידן של המחשבה הסטריאוטיפית והדעות הקדומות, ולהגביר בו את המודעות לסכנות הכרוכות בהן. יש לראות כיצד התייחסות לקטיגוריות על דרך ההכללה, על סמך נסיון חלקי או נתונים לוקים בחסר, מתעלמת מן ההבדלים האינדיבידואליים בין בני־אדם ועלולה להוביל בנסיבות מסוימות לתוצאות אלימות והרסניות. על התלמיד להבין שהמניע לדעה הקדומה אינו נעוץ בתכונות המציאותיות של הקבוצה אליה היא מתייחסת אלא שהתכונות המיוחסות משמשות רציונאליזציה לעוינות או לאהדה המצויה מלכתחילה. יש לחשוף את הסטריאוטיפים של "היהודי" הרווחים בקרב בני הנוער, ואת הנטיה לייחס את הסיבה העיקרית לאנטישמיות ל"תכונות מסוימות של היהודים.

אפשר לצפות כי הסטת מוקד הדיון מן "השנוא" אל "השונא", ימנע מצד אחד התייחסות אפולוגטית אל היהודים (שכן המורה לא יצטרך להסביר ש"היהודים אינם כפי שהאנטישמים מתארים אותם") ומצד שני תהיה בה משום תרומה להגברת המודעות לגבי דעות קדומות הקיימות בסביבה המוכרת לתלמיד.

נעמוד עתה על נטיה אחרת הרווחת בקרב בני הנוער והמקשה ביותר על לימוד השואה. כדי להמחיש את הענין נביא את הטענה המוזרה, אם להתבטא

בלשון המעטה, החוזרת ומושמעת בפי התלמידים הישראלים בגרסאות שונות, כי "אחת הסיבות להתרחשותה של השואה היא העובדה שיהודי אירופה לא עלו לארץ לפני השואה".

ניתוח המשפט הזה מגלה, כי השאלה של הנוער הישראלי "למה לא ראו את הנולד ?" ו־"למה לא עלו לארץ ?" היא לאמיתו של דבר "השלכה אל העבר" של אותה שאלה המופנית כלפי היהודים החיים היום בגולה. ראיה אנכרוניסטית זו נובעת מכך שלעתים קרובות מאד אין מבחינים בין לקחי השואה לבין גורמיה.

במקום שהלקחים יופקו מתוך התבוננות בעבר, הרי שהעבר מוסבר או מתפרש על סמך הלקחים המופקים ממנו. מנגנון זה קשור לנטיה אחרת והיא "ללמוד מן המאוחר את המוקדם". נטיות אלו קיימות, כמובן, לא רק בקרב הנוער ואינן מצטמצמות לתחום השואה בלבד. תקופות היסטוריות שלמות לא הובנו כראוי משום שנדונו על פי קנה־מידה וערכים שצמחו בתקופה מאוחרת יותר. אך כאשר מנסים להשליך על תקופת השואה מסקנות הנובעות מאמונות ודעות המעוגנות בהווה, ומסבירים את מה שאירע ע"פ "החכמה שלאחר מעשה", הרי שהתוצאה היא חוסר הבנה מוחלט, וההשלכות עלולות להיות שליליות ביותר.

אין לך פרק בתולדות עמנו והאנושות בכלל שביחס אליו אנו נתבעים כל כך להפיק לקחים, כמו מן השואה עצמה, ואין לך נושא השנוי כל כך במחלוקת ושעודנו רחוקים כל כך ממתן הסבר משכנע להתרחשותה, כמו נושא הגורמים לשואה. לימוד לקחים מן השואה (מתוך הנחה שהדבר אפשרי) ויהיו אף הרצויים ביותר, אסור שייעשה במחיר עיוות וסילוף המציאות ההיסטורית.

חוסר הבחנה ברורה וחותכת בין לקחי השואה וגורמיה, מהווה את אחד הביטויים המובהקים ביותר לאינסטרומנטיזציה שלילית של הנושא.

אשר כהן

עובדות ופרשנות בהוראת השואה

עם הופעת התרגום העברי לספרה של לוסי דוידוביץ' "המלחמה נגד היהודים"

השואה היתה וכנראה גם תישאר בעתיד הנראה לעין, אחד הנושאים הקשים להוראה בבתי־הספר בישראל. בשנים הראשונות לאחר קום המדינה התעלמו בתי־ספר רבים מהנושא ומשרד החינוך לא כפה את הוראתו. הוראת הנושא נעשה בעיקר ע"י מורים ניצולי השואה ולרוב לפי יוזמתם והבנתם האישית, כלומר על פי התנסותם. בשנות החמישים גם לא היו עדיין ספרי מחקר שיכלו להיות לעזר למורים.

לאחרונה השתנה המצב. הוראת השואה תופסת מקום הולך וגדל בתכנית־הלימודים של משרד־החינוך לבתי־ספר תיכוניים, ומורים צעירים שלא התנסו במאורעות השואה מתמודדים עם הנושא. עם התרחבות ההוראה מתברר שמעבר לקושי הנפשי שבעיסוק בשואה, יש קשיים רבים גם במידע וגם באינטרפרטציה ההיסטורית. במשך השנים התעשרנו גם בספרות רבת היקף, וגם אם עדיין אין היא עונה על כל הצרכים, הרי שיש בה לפחות תשובות חלקיות לרבות מהשאלות המתעוררות בשעת ההוראה בבית־ספר תיכון. נדמה כי רק השימוש המתאים בשלושת המישורים: המידע, האינטרפרטציה ההיסטורית והספרות (מחקר או זכרונות ניצולים), עשוי לקרב את המורה לשלמות האופטימלית בהוראת השואה.

בבתי־ספר רבים הולכת וגוברת הנטיה לשלב בהוראת השואה מספר מקצועות: ספרות, מדעי־החברה, אמנות ועוד, אך אין ספק שהבסיס להוראה יישאר בתיאור ההיסטורי. הקושי הראשוני, בעית המידע, היא תוצאה של מורכבות השואה בהיותו שזור במהלך האירועים הלאומיים והבינלאומיים של מלחמת העולם השניה. השואה מתרחשת כמעט בכל ארצות אירופה על מגוון העמים, המדינות והמשטרים שבה. קרבנותיה הם יהודים בפסיפס של קהילות רבות, בעלות מאפיינים ייחודיים מקומיים. לכן, המורה זקוק בראש ובראשונה לספר כללי, המכסה בצורה סבירה את כל הנושא, נותן לו מידע מקיף ומבוסס, ומאפשר לו על פי הבנתו, נטיותיו ואופי תלמידיו, להדגיש פרשה זו או אחרת,

כשהוא נעזר בספרים מונוגרפיים או בספרי־עדות של ניצולים. האינטרפרטציה חייבת לצמוח מתוך מידע מירבי ולא לבוא במקומו. מכאן השיבותו הרבה של ספר היסטורי טוב וממצה על כל הקיבוצים היהודיים בתקופת השואה, כבסיס לאינטרפרטציה של תקופת השואה ולקביעת התכנית להוראתו.

הספרות המצויה, והכונה כאן לספרים בעברית, אשר מורים ותלמידים יכולים להיעזר בהם גדלה והתרחבה בשנים האחרונות במחקרים מונוגראפיים, אך חסרים לנו עדיין ספרים כוללים מן הסוג שתיארנו לעיל. בעברית, נכתב עד היום רק חיבור בודד שמנסה להגיש בכרך אחד את כל תקופת השואה.[1] באנגלית פורסמו במשך השנים ספרים אחדים, הכוללים את כל תולדות השואה, אך הדעות הלוקות עליהם ואף אחד מהם אינו עונה על כל הצרכים. חולשתם העיקרית היא בהסתמכות כמעט בלבדית על מקורות גרמניים ובהיעדר תיאור מקיף של חיי היהודים. לאחרונה זכינו לתרגום עברי של ספרה של הפרופ׳ לוסי דוידוביץ׳ "המלחמה נגד היהודים"[2] ומכיון שאין ספר מתאים אחר ללימוד בבתי ספר, קרוב לוודאי שהוא ישמש בסיס להוראת השואה בשנים הקרובות. מכאן שמן הראוי לבדוק האם הוא עונה על הציפיות בתור ספר כללי, ובאיזו מידה הוא מתאים לצרכים המיוחדים של הוראת השואה בישראל.

מן הראוי להקדים ולומר מיד, כי אין הכוונה כאן לבקורת כללית על הספר או על התרגום העברי. למרות שנעיר הערות אחדות גם בענינים אלה. נצמצם את בדיקתנו לשני התחומים העיקריים שצויינו בראשית הדברים: מהו המידע שהספר מעמיד לרשות המורה, ומהי האינטרפרטציה או התיזה הכללית שהמחברת מציעה לקורא.

ספרה של לוסי דוידוביץ׳ הוא אחד הדוגמאות המובהקות של ספרות שנכתבה לא רק לשם מסירת מידע עובדתי, אלא כדי להוכיח תיזה מסוימת, ולכן קשה גם להפריד את הדיון במידע שבספר מבדיקת העמדות בהן הוא נוקט. שם הספר כבר מרמז על מה שהחוקרת תרצה להוכיח: "המלחמה נגד היהודים" היא על משקל "המלחמה נגד בריטניה" או "...נגד ברית המועצות" וכו׳, כלומר, מלחמתם של הגרמנים ביהודים אינה נקודת המוצא לפיתוח הנושא, אלא היא הסיפור כולו. במשפט הראשון בפרק הנקרא "נושא; הגדרות ותחומים", הפותח למעשה את הספר כולו, מגדירה המחברת את הנושא שלה כך: "הכחדתם של ששה מיליון יהודים, שביצעה המדינה הגרמנית תחת שלטונו של אדולף היטלר בתקופת מלחמת העולם השניה..."[3]

כבר מתוכן הענינים אנו למדים שהחלק הראשון בספר דן במכונת ההשמדה הגרמנית, ברקע האידיאולוגי שלה ובמבנה המבצעי שהלך וצמח עם התבססות המשטר הנאצי ועם התפתחות המלחמה. החלק השני שמו "השואה" והוא אמור לעסוק בתולדות היהודים בתהליך שנכפה עליהם על ידי מכונת ההשמדה, אך למעשה הוא אינו דן בשואה בהיקפה הרחב, כפי שהגדירה זאת המחברת, אלא רק בשואת יהודי פולין וליטא. כל יתר ארצות אירופה מוזכרים רק בחלק השלישי הנקרא "נספח א׳; גורל היהודים באירופה של היטלר ז׳". לכל

מדינה מוקדש כאן מעין ערך אנציקלופדי קצר, אשר רדידותו היא תוצאה הכרחית של קוצר היריעה ואולי גם של חוסר הידע המקיף של המחברת בנושא הספציפי (או שמא של חוסר ההתעניינות?).

גישת המחברת בהפרידה שני סיפורים נפרדים כביכול, את מה שהיא מכנה בשם "הפתרון הסופי" — כלומר המדיניות הגרמנית, לבין מה שקרוי "השואה" — כלומר חיי היהודים, אינו פתרון שיגרתי ומקובל. המחברת נקטה בדרך זו, כנראה, כדי ליצור שיווי משקל טכני בין שני המרכיבים: הגרמנים והיהודים, ובכך היא הצליחה במידה לא קטנה. אך לעומת זאת מתעלמת פרופ' דוידוביץ' כמעט לחלוטין ובאופן עקבי ממרכיב שלישי, חשוב לא פחות והוא העם או הממשלה שביהודי ארצם אנו דנים. המחברת אמנם מציבה בראשית הספר את השאלה הכוללנית: "כיצד יכול היה עם שלם להרשות לעצמו להיכחד?".[4] במאמר מוסגר ייאמר כי ניסוח השאלה הוא אומלל ומטעה כי הוא עשוי לרמז לאפשרות ש"עם שלם" יכול היה שלא "להרשות לעצמו להיכחד"! במקום זאת היינו שואלים כיצד הגיבו היהודים במצבים המשתנים כלפי המדיניות שהופעלה נגדם. מכל מקום המחברת משיבה רק תשובה חלקית לשאלתה, ומאחר שענייננו כאן לבדוק את המידע שהספר מעמיד לרשות הקורא, חייבים אנו לקבוע שאין הספר דן ב"עם שלם" אלא רק בחלק ממנו.

בהמשך כותבת המחברת שהיא אמנם מצמצמת את עבודתה "...בעיקר בפולין ובליטא, כיון ששם היו ריכוזי יהודים גדולים ביותר באירופה, ומאחר וריכוזים אלה היוו ציוויליזציה יחידה במינה, והיות ומזרח אירופה היתה האתר המרכזי שבו התבצע הפתרון הסופי".[5] הנימוק האחרון לצמצום הנשוא נראה לגמרי לא לענין, אך שני הנימוקים הראשונים: גודלה של יהדות זו וייחודה התרבותי, הם ללא ספק נימוקים כבדי משקל, אלה בדיוק הנימוקים הנכונים לכתיבת עבודה מונוגראפית, ואיש לא יחלוק ודאי על משקלה הסגולי ועל מעמד הבכורה של יהדות מזרח אירופה בהיסטוריה־היהודית בת־זמננו. אולם אלה הם נימוקים שאינם מתקבלים על הדעת להשמטת סיפורן המלא של קהילות לא פחות ייחודיות, אם כי קטנות בהרבה, שנמחו אף הן מהעולם, כמו זו של סלוניקי, של קרפטו־רוס ושל צפון טרנסילבניה, של פראג, של אמסטרדם ועוד רבות אחרות. ומדוע יהיה עניינן קטן יותר באותן הקהילות אשר מקצתן או מרביתן שרדו וניצלו?

עיוותי הספר בנושא זה ואחרים נובעים, כמובן, מן ההגדרה המוטעית של השואה ע"י המחברת. השואה אינה רק מלחמתה של גרמניה ביהודים, אלא תהליך חברתי־פוליטי מסובך שעיקרו נסיון מתוכנן לרציחתם של כל יהודי אירופה וצפון אפריקה. בתהליך זה עומדת אירופה כולה מול הנסיון לחיסול עם שלם. אירופה, מסטאלינגרד ועד בורדו, מאוסלו ועד סלוניקי ועד טוניס, על עמיה, על ההנהגות הלאומיות, הפוליטיות והחברתיות שלה, ועל הממשלות הריבוניות שפעלו בחלק ממדינותיה. לעמים ולממשלות באירופה היתה מעורבות והשפעה על התהליך כולו, זאת המציאות ההיסטורית ואין להתעלם ממנה.

אין לדעת מה הביא את המחברת לבנות בדרך זו את ספרה, אך אין להעלות על הדעת שהספר יכתיב את דרך הוראת הנושא כאן בארץ. כאמור כל מורה וכל כיתה יכולים להתאים עצמם בגמישות בלימוד נושא השואה, אך בקביעת

היקפו מצויים עקרונות אחדים שאין להימלט מהם. המתעניין ימצא בספר מידע רב בעיקר על שני נושאים. על התפתחות מכונת ההשמדה הנאצית, כולל הקמת מחנות ההשמדה, ועל יהדות פולין וליטא, שכמובן אין זו אפילו כל יהדות מזרח אירופה. שני הנושאים האלה הם הכרחיים בכל תכנית. ייתכן לצמצם בחלקים אחדים (אישיותו של היטלר או האנטישמיות בגרמניה) או להגיש את הנושא בגישה שונה (כך למשל משקלו של ה"בונד" נראה מוגזם וכן ניתן לחלוק על גישת המחברת להתנגדות היהודים בגיטאות וכו'), ובזאת חייב כל מורה להתלבט ולקבוע עמדה לעצמו. אך הכרחי להוסיף לכל תכנית דיון ממצה על הלחימה הפרטיזנית היהודית במזרח אירופה ובפרט בברית־המועצות, וסקירה ממצה לפחות על שתיים או שלוש קהילות נוספות, מתוך הנחה שאין אפשרות, ולוא גם באופן שטחי, ללמד את קורותיהן של כל קהילות ישראל באירופה וצפון־אפריקה. אפשר ואף רצוי שכל מורה יתכנן את בחירתו כך שיוכל לתת תמונה מצומצמת אך מייצגת של מיגוון הקהילות היהודית ואת הרב־צדדיות במצב החברתי־פוליטי של יהדות זו בתקופת השואה. כ"כ יש לכלול למידה יסודית של לפחות קהילה מערב אירופאית אחת, ולפחות קהילה אחת ממרכז אירופה או מדינות הבלקן. זה אינו האופטימום אלא המינימום אותו חייבים להקיף כדי להיות נאמנים לנושא ולעובדות ההיסטוריות. הלימוד על חלק מהקהילות ובשיטה בלתי מאוזנת ייצור בהכרח תמונה מעוותת לא רק על תקופת השואה, אלא על כל תולדות עמנו בתקופה המודרנית.

המידע המצוי בספר ואופן בחירתו משפיע, כמובן, גם על האינטרפרטציה הכללית של המחברת לתולדות השואה. צמצום התיאור לאיזור ספציפי של אירופה, שבו השלטון והמדיניות הגרמנית אינם אופייניים לאירופה כולה, מונעת את האפשרות להגיע להכללות תקפות, כי הרי אין השליטה הגרמנית בליטא דומה לזו בצרפת, ברומניה או באיטליה. אבל לוסי דוידוביץ' מנסה, כזכור, להציג את תולדות השואה בראש ובראשונה כמלחמתה של גרמניה ביהודים, כלומר מערכת יחסים דו־צדדית: "ההכחדה... שביצעה המדינה הגרמנית..." ובהגדרה זו אין מקום להערכה יותר רב־צדדית, הכוללת גם את פעולותיה של ממשלת וישי, למשל. אם זו רק מלחמתו של היטלר ביהודים, איזו אחריות היסטורית נופלת על המשטרה הצרפתית ששמרה על המחנות בצרפת ושאספה ב־1942 את יהודי פריז לקראת גירושם? על אנטונסקו שגירש קרוב למאתיים אלף יהודים לטרנסניסטריה ב־1941, אך מנע את גירוש יהודי דרום טרנסילבניה שנה לאחר מכן? על ממשלת פילוב בבולגריה שהסכימה לגירוש יהודי תראקיה ומקדוניה, אך מנעה את גירוש יהודי בולגריה עצמה? וכאן ניתן להביא דוגמאות רבות לאחריותם של עמי אירופה ומנהיגיהן, אם להשמדת יהודי ארצם ואם לתפקיד המכריע שמילאו בהצלת חלק מהם. אפילו בארצות שבהן האוכלוסיה המקומית היתה משוללת כל אפשרות של ביטוי פוליטי, לא ניתן ליחס לגורם הגרמני את התפקיד הבלעדי בקביעת גורל היהודים, ולהיטותה של האוכלוסיה הליטאית ברצח היהודים מיד לאחר גירוש הצבא הסובייטי ביוני 1941, היא רק אחת הדוגמאות לכך. תפקיד המדיניות הגרמנית בתהליך השמדת ששה מיליון יהודים הוא מכריע, אולם במרבית המקרים אין הוא בלבדי.

לאור כל הנאמר לעיל, חשוב לראות כיצד מגדירה המחברת את מה שהיא מכנה "המלחמה נגד היהודים" וכיצד היא קובעת את ראשיתה של זו:

> מלחמה והשמדת יהודים היו תלויות זו בזו. המהומה של המלחמה תעניק להיטלר את הכיסוי להזמנה הלא מאושרת לרצח.* הוא היה זקוק לזירה למבצעיו, שם אין פועלים הבלמים של צופני המוסר המקובלים וחוקי הלחימה המוסכמים. הוא הצית מלחמה בת שתי־פנים, האחת שהיתה מסורתית בשאיפתה למקורות מחיה ולאימפריה, ושעתידה להיות מנוהלת בסגנון צבאי מסורתי, האחרת שהיתה לא מסורתית בכך שמטרתה הפוליטית המקורית היתה להגשים את האידאולוגיה הנאציונל־סוציאליסטית, ושעתידה היתה להתנהל בסגנון חדשני של השמדה המונית.[6]

כאן מעוגנת התיזה המרכזית של הספר שניתן להגדירה כך: מלחמת העולם שפרצה בספטמבר 1939 שימשה לגרמניה כיסוי נוח לביצוע השמדת היהודים, אשר כרעיון היה קיים, לפחות אצל היטלר והנאצים המקורבים אליו בצמרת, מאז ומתמיד. המחברת אף קובעת את נאומו המצוטט ביותר של היטלר מיום 30 בינואר 1939, שבעה חדשים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, כ"הצהרת המלחמה שלו נגד היהודים".[7]

אך לא זו בלבד שתהליך ההשמדה השיטתית של היהודים לא החלה עם פרוץ המלחמה, אלא עם הפלישה לברית־המועצות קרוב לשנתיים מאוחר יותר, אלא שידוע גם שההחלטה הנאצית בענין השמדת היהודים התקבלה רק בראשית 1941. על כך כותבת לוסי דוידוביץ' בקטע אופייני, בו מידע ואינטרפרטציה מעורבים זה בזה:

> מן ההכרח היה לקבל עוד החלטה בתהליך הבלתי נמנע לקראת חיסולם של היהודים. אף ששפע המסמכים של הדיקטטורה הגרמנית לא סיפק הוראה כתובה של היטלר לרצוח את היהודים, נראה מהמאורעות כפי שאנו מכירים אותם היום, שההכרעה להפעיל מעשית את התכנית להרוג את היהודים, נפלה ככל הנראה אחרי ה־18 בדצמבר 1940 — כאשר היטלר הוציא את הפקודה הראשונה ל"מבצע ברברוסה" — — ולפני ה־1 במרס 1941.[8] [ההדגשות שלי — א"כ].

למרות שאין המחברת מקילה עלינו, ניתן כאן בכל זאת להבחין בין מסירת מידע המבוסס על העובדות, דהיינו קבלת ההחלטה להרוג את היהודים, לבין פרשנות שמבוטאת במלים: "התהליך בלתי נמנע לקראת חיסולם של היהודים" ו־"להפעיל מעשית את התכנית". ואמנם, אנו מכירים היום לא רק כמות עצומה של מסמכים גרמניים, אך מעל לכל אנו מכירים את העובדות כפי שאלה התרחשו הלכה למעשה; ובעובדות המוכרות לנו, אין כל בסיס להנחה לקיום תכנית ההשמדה לפני התכנית לפלישה לברית־המועצות. יותר מכך, גם בין יוני 1941 לאביב

---

* באנגלית כתוב: Cover for the unchecked commission of murder, ובהמשך — "כללי מוסר" נראה תרגום עדיף ל"צופני מוסר". על התרגום ראה בהמשך.

1942, הצטמצם תהליך ההשמדה לשטח שנכבש מידי הסובייטים ולא חל על יתר אזורי אירופה, ואף לא על אותו חלק מפולין שהיה בשליטה הנאצית מאז 1939. חשוב להדגיש שאין אנו דנים כאן בפרשנות לפרט שולי, אלא באחת הנקודות המהותיות והמרכזיות בהבנת תולדות השואה. העובדה שלא היתה השמדה בראשית המלחמה — היא נקודת המוצא לכל נסיון רציני להבין לא רק את המדיניות הגרמנית, אלא בעיקר את התגובה של יהודי אירופה בכלל ושל יהודי פולין בפרט, בשנים 1939—1942. על מה אם כן מבססת המחברת את פרשנותה, כשהמאורעות שהתרחשו למעשה אינם מאשרים את טיעוניה?

בין ראשית המלחמה ועד להתחלת ההשמדה ההמונית, השתלטה גרמניה הנאצית למעשה על כל יהודי אירופה. חלק מהם נמצא בשטחים שנכבשו במרוצת 1940 בידי גרמניה, וחלקם ישבו במדינות שהיו בעלות־ברית או גרורות של גרמניה, שהיו נתונות להשפעה גרמנית חזקה ואשר אימצו לעצמן באופן חלקי או מלא מדיניות וחקיקה אנטי־יהודית חריפה; תהליכים אלה, לו נבדקו בספר שלפנינו, היו אף הם מבליטים את המצב שבו אין עדיין מדיניות של השמדה. בתקופה זו מתפשטת בגרמניה תכנית לא חדשה, אמנם, המוכרת כ"תכנית מדגסקר". גורמים גרמנים שונים טיפלו באפשרות של גירוש יהודי אירופה לאי שבדרום מזרח אפריקה, וכל זה התרחש בשעה שהגרמנים הניחו שהמלחמה עם המערב מתקרבת לסיומה והמושבה הצרפתית תעמוד על סדר יומה של ועידת השלום שנראתה קרובה. בתקופה זו עלו, כידוע, מספר תכניות נוספות שהמאחד את כולן הוא הנסיון לרכז את כל היהודים בטריטוריה מוגדרת וסגורה, בפיקוח גרמני. קשה לקבוע מה מידת הרצינות שתכניות אלה היו זוכות לה, לו התפתחו כך המאורעות. אולם למרות שהמלחמה לא הסתיימה והתכניות ירדו מהפרק, אי־אפשר להתעלם מקיומן, כיון שהן תורמות להבנת המדיניות הגרמנית בתקופה הנדונה. כאן מעניין יהיה לבדוק את התייחסותה של לוסי דוידוביץ' לנושא, והיא כותבת:

> כמה פקידים של משרד החוץ ושל הס"ס היו נלהבים לרעיון... אפילו הימלר בתזכיר... שהעביר להיטלר בחודש מאי 1940, כתב: "אני מקוה לראות את הרעיון היהודי מחוסל לחלוטין, עם האפשרות של הגירה המונית של כל היהודים לאפריקה או למקום אחר בקולוניה" * ובכל זאת, ידיעתנו את האידיאולוגיה של הנאציונל־סוציאליסטים מונעת מאתנו לקבל את הרעיון של שמורה יהודית בשלב האחרון של הפתרון הסופי...[9]

המחברת מניחה שאין ממש בכל המסמכים ואולי היא גם מניחה כי הימלר בתזכיר סודי להיטלר מוכיח בורות ב"אידאולוגיה של הנאציונל־סוציאליסטים", ומסיקה שגם תכנית מדגסקר אינה אלא נסיון למצוא מקום בו יוכלו הנאצים לבצע באין מפריע את הרצח של יהודי אירופה. להנחה כזאת אין כל בסיס בעובדות או במסמכים וכל כולה פרי האינטרפרטציה של המחברת על סמך פירושה את ה"אידאולוגיה הנאציונל־סוציאליסטית".

---

* באנגלית: in a Colony, כלומר "באחת המושבות".

לרוב קשה להפריד בין סיפור האירועים ובין הפרשנות המתלווה לעובדות. במקרה שלנו, הפרשנות כולה מבוססת על נקודת הראות של המחברת את האידאולוגיה הנאצית, תוך ציטוטים רבים בהם בולטות השרירותיות והפרשנות שאינה מתחייבת מתיאור המאורעות, למקרים כאלה שולפת המחברת נימוקים כגון אלה שראינו בענין פרשנותה את תכנית מדגסקר, והם עשויים בהחלט להטעות את הקורא שאינו אמון על החומר.

מאחר ואין היא מבחינה בהבדל בין המדיניות הנאצית לפני או אחרי 1941, חסרה ההבחנה האלמנטרית הזאת גם בתיאור חיי היהודים בגיטאות. תיאור חיי היהודים בגיטאות שהוקמו אחרי הרציחות ההמוניות מתערבב בתיאור המצב באלה שהוקמו שנה קודם לכן, ורק מי שבקי בתולדות יהודי מזרח אירופה, יוכל להתמצא ולהבחין בשוני שבין שני המצבים, זה שבפולין לפני תהליך ההשמדה, או זה בגיטאות בו היהודים ראו עצמם בצדק כניצולי הגל הראשון של הרציחות ההמוניות. לבקיאים אין אנו צריכים לדאוג, אך לא נוכל לכלול בקבוצה זו את תלמידי התיכון וגם לא את מרבית המורים, אשר להם משמש הספר הנדון כחומר לימוד.

אין בספר כל הסבר, והיינו מצפים לכך על פי הגיונה של המחברת, מדוע השהו הגרמנים את ביצוע תכניתם ולא התחילו בו עם כיבוש פולין? מדוע ניתן היה להתחיל ברצח המוני בערים כמו: וילנה, לבוב, קייב ועוד, ולא ניתן לעשות זאת לפחות באיזורים הכפריים של פולין? מדוע הוקמו כל מחנות ההשמדה בפולין שבה שלטה גרמניה מראשית המלחמה, רק באביב 1942, ולא שנה או שנתיים קודם לכן? המחברת מספרת בהרחבה על "תכנית המתת־חסד" (אויטאנאזיה), אך אם השמדת היהודים תוכננה מראש, מדוע אין אנו יודעים אפילו על נסיון לכלול יהודים כיהודים בתכנית רצח ראשונית זו? מדוע שוחררו יהודים שיכלו להגר, גם ממחנות הריכוז, אפילו אחר פרוץ המלחמה? ועוד שאלות רבות ממין זה מתעוררות עם קריאת הספר.

לו הבחינה המחברת, כפי שמתחייב מהעובדות בשטח, בין התקופה שלפני ראשית הרצח ההמוני, ולאחריה — היינו זוכים לתמונה שונה מזו שמקבל הקורא בספרה היום. ראשית היו עולות מספר שאלות חשובות שכלל לא נשאלו בספר: מדוע התחילה ההשמדה עם הפלישה לברית־המועצות ולא לפני כן? האם הגברת הגירה מארצות שונות היתה אפשרית גם אחרי פרוץ המלחמה? כיצד הושפעו תגובות היהודים שהיו תחת שלטון גרמני או תחת שלטון פרו־גרמני, מהשינויים במדיניות זו שהופעלה הלכה למעשה כלפיהם? האם המדיניות הנאצית והשינויים במדיניות זו הובנו נכון הן על ידי היהודים והן על ידי הלא־יהודים מחוץ לארצות הכיבוש הנאצי? ועוד שאלות מהותיות רבות, אשר אופן הצגתה של השתלשלות המאורעות מנע את העלאתן.

העלאת שאלות אלה ואחרות היתה משתלבת לתמונה הרבה יותר מאוזנת, לו ראינו את המדיניות הגרמנית בהתלבטויותיה בארצות אירופה השונות ובתנאים הפוליטיים והחברתיים המגוונים, כהמשך ישיר, אם כי בקנה מידה מוגדל באופן בלתי צפוי, למדיניות הנאצית לפני המלחמה. עד 1939 עיקרה של המדיניות היה בכפיית הגירה, כאשר האמצעים נעשו חמורים וברוטליים יותר ויותר, אך המדיניות נשארה עקבית. עד יוני 1941 אין אנו יכולים לגלות שום סימן מובהק

לשינוי במדיניות הזאת, תכנית מדגסקר היא חלק ממנה. ואם היו תכניות או מחשבות לשינוי במדיניות זו, הרי לזאת אין לנו הוכחות, וברור שאין לכך סימנים בשטח. יצירת תנאים תת־אנושיים במחנות עבודה ובגיטאות, וכתוצאה מכך שיעורי תמותה מדהימים, אינן מדיניות חדשה, אלא מעין הרחבה והחרפה של מדיניות המוכרת במחנות הריכוז הנאציים מאז 1933.

לעומת כל אלה, המצב שנוצר עם ראשית הרציחות ההמוניות במזרח אחרי יוני 1941 הוא חדש לחלוטין. אין כאן כמובן שום "דיאוס אקס מכינה", המכניזם של הרצח ההמוני מסתמך על השקפות עולם ועל מבנים ארגוניים שהתהוו בשמונה שנות שלטון נאצי, אך אין בכך הוכחה שאלה נבנו מתוך ראיה ותכנון מוקדם. רצח כמיליון וחצי יהודים במחצית השניה של 1941 לא היה מתוכנן מראש בידי הנאצים, ולכן גם לא יכול היה להיות צפוי בידי היהודים. השינוי חייב היערכות גרמנית חדשה ועוד יותר מכך היערכות יהודית חדשה; אם אין אנו מעריכים נכון את עצמת השינוי, אין אנו יכולים להבין אל נכון את הדילמה היהודית לא בגיטאות פולין מראשית 1942 ואילך, ועוד פחות מכך ביתר ארצות אירופה שהיו מרוחקות ממקום הרציחות לא רק מבחינה גיאוגרפית אלא עוד יותר מבחינת אופי המשטר הפוליטי וצביונן של הקהילות היהודיות במקום.

אך מעבר לשינוי במדיניות הגרמנית, חייבים להדגיש את אחד המאפיינים המובהקים והיציבים שלה, והוא מערכת ההטעיה הנאצית שלוותה את הרציחות. פעולות ההשמדה נוהלו תוך סודיות חמורה, המידע עליהן הופץ באיטיות ובדרכים עקלקלות והדבר יצר רקע פורה לגילויים של אשליה עצמית אפילו בין היהודים אשר היו פיזית קרובים להתרחשויות, וקל וחומר בין אלה שנמצאו במרחקים של אלפי קילומטרים ממקומות ההשמדה. כך, שלמרות שמדיניות ההשמדה ההמונית מתחילה במחצית 1941, הרי לגבי מרבית יהודי אירופה, כולל רוב יהודי פולין, תקופה זו מתחילה רק ב־1942, עם הקמת מחנות ההשמדה על אדמת פולין וראשית הגירושים לשם. משך הזמן שעבר מראשית מדיניות ההשמדה ועד לחיסול הקהילות למעשה, היה קצר בהרבה מכפי שזה נראה בתיאורים המופיעים ב"מלחמה נגד היהודים" של הפרופ' דוידוביץ'.

בהערכה כוללת, ניתן לומר שספרה של לוסי דוידוביץ' אינו הספר הכללי היעיל להבנת נושא השואה ולהוראתה אלא ספר עזר נוסף מסוג החיבורים החלקיים, וגם ככזה יש להסתייג ממגמתיותו המופרזת. הוא אינו מעניק למורה את המבט הנכון על התקופה ואינו מפתח גישה למורכבות הכלל־אירופית של הבעיה. על שאלה המחברת בראשית הספר "כיצד יכול היה העולם לעמוד מנגד ולא לבלום את ההכחדה הזאת?"[10] אין בספר כל תשובה, ולא נוכל אפילו להצביע על נסיון רציני להתמודדות עמה. אין היום ספק שהוראת השואה בבתי־ספר חייבת להעשות תוך מאמץ בין־מקצועי (אינטרדיסציפלינרי), והספר שבידינו אינו עונה אלא על חלק מבעיותיו של המורה להיסטוריה.

לא נוכל לסכם את הדברים מבלי להעיר הערות אחדות על ההוצאה העברית ועל התרגום. לא הוסבר, ולכן אין אנו יודעים מדוע נבחר ספר זה לתרגום לעברית,

למרות ליקוייו הבולטים, אך מבחינה אחת יש לברך על כך. מרבית חוקרי תקופת השואה בארץ קרובים בגישתם אל התנועות הציוניות אשר פעלו במזרח אירופה, ואילו כאן, ימצא הקורא העברי לראשונה חיבור אשר נכתב תוך הטיה "בונדיסטית" בולטת, ואולי יש בכך כדי "לאזן את התמונה". אך שגו המוציאים־לאור שלא עמדו על תיקונים ועל עידכונים — כי הרי מדובר בספר המתורגם שבע שנים אחרי פרסומו המקורי. בחקר תולדות השואה זו תקופה המשולה לימי דור. ענין זה חמור שבעתיים כאשר המקור האנגלי עני בידיעת העובדות, ביניהן חשובות מאוד, אשר פורסמו בעברית גם לפני הופעת הספר באנגלית. חבל שלקורא העברי מוגש ספר חדש, אשר בחלקיו התיישן עוד בטרם תורגם.

לבסוף, הערות אחדות על התרגום. שיבושי תרגום אחדים כבר צויינו. במרבית המקרים התרגום סובל מנאמנות עיוורת למקור האנגלי וכתוצאה מכך העברית יוצאת משובשת ולעתים לגמרי בלתי מובנת. לדוגמא, אנו קוראים: "המלה 'שואה' פירושה הרס והשמדה בממדים גדולים, אבל היסוד האטימולוגי שלה שם חיץ בינה לבין פירוש יהודי ייחודי. המלה נגזרת מן המלה היוונית holokauston שהיא בתרגום השבעים המלה העברית 'קרבן עולה'".[11] שני משפטים חסרי כל משמעות בעברית, כי המלה "שואה" אין פירושה "קרבן עולה" ואינה נגזרת משום מקור יווני. לטקסט היה כמובן הגיון באנגלית. כלעג לרש כתוב בהמשך: "אי־אפשר לטעות במשמעות" האמנם? לסוג זה של רשלנות או בורות בתרגום שייך גם תרגום דרגת "גרופנפיהרר" בס"ס כ"סגני גנראלים".[12] בהמשך נראה דברים חשובים יותר שלא תורגמו, אך אם מרגישים חובה לתת אקוויולנט עברי לדרגות הס"ס (אפשר לחלוק על כך), אז אולי ראוי היה לתרגם סגן אלוף?

יש גם סוג אחר של שיבוש, הוא התרגום החסר, בעברית כתוב: "המנהיגים היהודים צפו מראש את אבדן האמנציפציה שלהם"[13] בעוד שבמקור האנגלי כתוב הפירוש: "המנהיגים היהודים בגרמניה..."[14] אך בסוף אותה פיסקה אנו קוראים את הדברים הבאים: "המדיניות הכללית שבה נקטו רוב היהודים היתה... להגן על הישגי האמנציפציה ועל זכויות היהודים ל"דאזיין".[15] כך בדיוק! כיצד קורא עברי יבין את המשפט? באנגלית כתוב: The rights of the Jews to Dasein, ובעברית אני מניח שניתן היה לתרגם את הרעיון כ"זכות היהודי — להתקיים". קשה להבין מדוע מתרגמים "סגני גנראלים" וכותבים בתעתיק עברי את המלה הגרמנית Dasein, אפילו אם היא מופיעה כך בטקסט האנגלי?

תרגום מונחים ושמות מוסדות הוא מכשלה, לכן אם אין נימוק חזק לנהוג אחרת רצוי לאמץ מונחים שכבר שגורים בספרות המחקר בעברית, המתרגמת כאן לא נהגה כך ולכן תרגמה Reichsvertretung כ"נציגות הרייך..." ואילו את ה־Reichsvereinigung היא תרגמה כ"התאחדות ממלכתית..."[16] הכינויים המקו־בלים בעברית, שהם גם המדויקים יותר היו: ה"נציגות הארצית..." וה"איחוד הארצי...", וכנראה ששכר עמלה יצא בהפסדה.

חידוש לא מלבב מצאתי בתרגום או נכון יותר באי־תרגום ההערות. ידוע שבכל ספר מדעי ההערות מהוות בעיה מסובכת. תרגום ההערות מחייב עבודת בדיקה קפדנית. כלל זה לא נשמר כאן. רוב ההערות מובאות במקור האנגלי

ורק חלקן תורגם לעברית וגם זאת בצורה רשלנית וללא ציון העמודים במהדורות העברית. ההגיון לחלוקה זו לגמרי לא ברור. לא נוכל אלא להביא אי־אלה דוגמאות לתוצאות המוזרות של השיטה. מאמרים מ'מחקרי יד ושם' מופיעים רק באנגלית בשעה שהמחקרים פורסמו בשתי השפות, וכך גם לגבי הקובץ "העמידה היהודית בתקופת השואה" (יד ושם, תש"ל), שאף הוא פורסם בשתי השפות ואולי לא כל אחד יודע זאת.

המחברת מסתמכת יותר מפעם אחת על ספר עדותו של מפקד אושוויץ, רודולף הס. באנגלית נמצא, כמובן, ציון העמוד בתרגום האנגלי. בעברית כתוב רק: "מפקד אושוויץ". על הקורא העברי, שלמענו הוכן התרגום, לקרוא או את הגירסה האנגלית, או את כל הספר כולו בעברית, אך לפי ההנחיות האלה הוא יתקשה למצוא אותו, כי בעברית הוא נקרא: "הקומנדנט מאושוויץ מעיד" ופורסם לראשונה ב־1964, ואמנם כך הוא מופיע בסוף הספר ברשימת המקורות, אך לא בהערות. ספרו של גדעון האוזנר "משפט ירושלים" פורסם ב־1980, ספרה של צביה לובטקין "בימי כליון ומרד" פורסם ב־1979, והספר "יומנה של יוסטינה" (דוידזון) פורסם ב־1953. למרות זאת האוזנר מצוטט רק מהספר באנגלית, דבריה של צביה לובטקין מובאים מה־"קומנטרי" (מאי 1947) ו"יומנה של יוסטינה" מצוטט רק מהמקור הפולני. אלה רק דוגמות אחדות, אך זו השיטה, והיא לא נראית טובה.

אותה שיטה עצמה נהוגה גם לגבי ציטוט מסמכים. המחברת מציינת בנוסף למקור גם את התרגום האנגלי, אם פורסם כזה, וזה טוב ויפה לגבי ההוצאה המקורית. מן הראוי שמאמץ דומה ייעשה גם למען הקורא העברי, כי רבים מהמסמכים פורסמו בתרגום עברי. חבל שזה לא נעשה, בפרט חבל למען המורים ותלמידיהם. חוקרי השואה ויודעי אנגלית יסתדרו גם עם ההערות כפי שהן, וספק אם הם היו זקוקים לתרגום. לספר בלבושו העברי עשויים להידרש אלה שאינם קוראים אנגלית ואותם יש להפנות למקור העברי ככל שהוא קיים, ובצורה ברורה ונוחה לשימוש, וזה למרבה הצער לא נעשה.

הערות

1. מבין הספרים שפורסמו באנגלית, ראה:
R. Hilberg, *The Destruction of the European Jews,* London 1961; N. Levin, *The Holocaust, The Destruction of European Jewry,* 1933—1945, New-York 1968; G. Reitlinger, *The Final Solution,* London 1968; L. Poliakov, *The Harvest of Hate,* London 1956 (trans. from French).

אף אחד מהספרים האלה לא תורגם לעברית. בעברית, ראה: נ' עק, **שואת העם היהודי באירופה**, תל־אביב 1975.

2. ל' דוידוביץ', **המלחמה נגד היהודים**, תל־אביב 1982. במקור:
L. Dawidowicz, *The War Against the Jews,* 1933—1945, New-York 1975;

על הספר ראה:

א. ישראל גוטמן, "המלחמה נגד היהודים, 1933—1945", **יד ושם** י"א (תשל"ו), עמ' 253—263;

ב. Yehuda Bauer, 'The War Against the Jews', *Moment,* v. 1, n. 4.

(October 1975), pp. 76—77.

3. דוידוביץ', שם, עמ' 11.
4. שם, שם.
5. שם, עמ' 14.
6. שם, עמ' 128. ראה מקור באנגלית, שם, עמ' 111.
7. דוידוביץ', שם, עמ' 123.
8. שם, עמ' 137.
9. שם, עמ' 134.
10. שם, עמ' 11.
11. שם, עמ' 13.
12. שם, עמ' 163.
13. שם, עמ' 359.
14. (במקור האנגלי, עמ' 345).
15. שם, עמ' 359, (במקור האנגלי, עמ' 345).
16. שם, עמ' 122.

במלחמה ולאחריה

ש. אבני

יציאת רומניה 1944—1980

חלק ב׳: אסירי תקוה ואסירי-ציון *

1948 — שנת ההכרעה

במשך שנת 1948 נמשכה פעילות ההסתדרות־הציונית. קיבוצי־ההכשרה ובתי־הילדים, אשר התרוקנו מחבריהם שעלו ארצה, מלאו שוב בחורים ובני נוער נהדרים, שגדלו בתנועה החינוכית, ושמונים קיבוצי־הכשרה ועשרה מוסדות נוער לא הספיקו לקליטת בני־הנוער שרצו להצטרף.

קני תנועות־הנוער וסניפי כל הסיעות הציוניות ידעו ימים טובים, כפי שלא ידעו מעולם. ההפגנה הציונית המרשימה ביותר שידעה אי־פעם יהדות רומניה, נערכה בליל שבת, 14 במאי 1948, לאחר שהכריזו בתל־אביב על הקמת המדינה היהודית. בחלונות הבתים בשכונה היהודית דלקו נרות ורבבות יהודים זרמו למרכזי התנועה־הציונית להביע את שמחתם. גברים, נשים ובני־נוער, עמדו צפופים באולמות, בחצרות וברחובות סמוכים והקשיבו לנואמים. במשך כשלושה ימים נאמו הנואמים מבוקר עד ערב. זה עלה וזה ירד. היהודים לא נלאו מלהקשיב להם, וכסהרורים נעו ממרכז אחד למשנהו.

המלחמה שפרצה בארץ־ישראל יצרה מעין הפסקה. לא היתה אף תקופה בחיי היהודים ברומניה, שבה כה ציפו ההמונים לישועתם מן ההסתדרות־הציונית. המועדונים של כל הארגונים הציוניים המו מהמונים, חברים חדשים הצטרפו והפעילות התרחבה. אילו התפנתה מדינת ישראל בימים ההם לארגון עליה המונית מרומניה, היו לה כל הסיכויים לקצור הצלחה מסחררת — אלא שלמדינה החדשה שנלחמה בחזיתות על עצם קיומה, היו כנראה דאגות אחרות, חשובות יותר. ואולי לא העריך מישהו אל נכון את המציאות והאפשרויות שנפתחו בפני התנועה הציונית. עובדה היא שלא היה מי שיטפל במועמדים לעליה.

---

* חלקה הראשון של עבודה זו נתפרסם ב"משואה" י׳, ע׳ 148—175.

עתה ברור שבימים ההם נפל הפור והוחלט מה שהוחלט בחוגי מפלגת העבודה הרומנית, וכתוצאה מכך התנועה־הציונית נכנסה לסחרור שממנו לא התייצבה עוד. המציאות הפוליטית הבינלאומית נשתנתה. התחיל תהליך החיסול.

הסתבר שהישוב בארץ־ישראל לא התפתח ל"עוד מורסה מוגלתית בגוף האימפריאליזם", כפי שחזה ד"ר סנה ז"ל. ארה"ב ואנגליה כן הסכימו לקיומה של מדינת ישראל. הרוסים הם שאיבדו ענין בישראל, מהרגע שהענינים התייצבו.

המהלומה הראשונה כוונה נגד הרביזיוניסטים, כולל בית"ר. בראשית שנת 1948 פתח הוועד היהודי הדמוקרטי — שהפך לקבלן המפלגה הקומוניסטית לחיסול התנועה־הציונית — בפעילות שהביאה להשעייתה הרשמית של פעילות הציונים הרביזיוניסטים ברומניה. נציגי השמאל הציוני הפצירו בראשי הרביזיו־ניסטים שיוותרו על פעילותם, על מנת להציל בדרך זאת את קיומה של ההסתדרות־הציונית כולה. הרביזיוניסטים השלימו עם הגזרה, וב־17 בפברואר 1948, הפסיקו פורמלית את פעילותם. מר יוסף קלרמן, שליח הרביזיוניסטים ברומניה, שהיה מאוד מקובל על ראשי המשטר, שזכרו לו חסד נעורים (הצהרה לטובת המשטר במסיבת עתונאים בניו יורק, בימים שהם היו מאוד זקוקים להצהרות מסוג זה) אשר חזר באותם ימים מביקור קצר בחו"ל, נתבקש בשדה התעופה להחליף מטוס ולחזור...

רבים מקרב אנשי התנועה הציונית ראו במה שקרה לרביזיוניסטים את ראשיתו של תהליך "פריסת הנקניק" הציוני פרוסה אחרי פרוסה, שיטה מאוד מקובלת על הקומוניסטים. הם למדו גזרה שווה ממה שקרה בסקטור הלא יהודי. תנועות שנמצאו בצד ימין של הקשת הפוליטית ("בני עקיבא" ו"הנוער הציוני") חששו שהם בתור. החשש דבק אפילו בשמאל הציוני להוציא "השומר הצעיר". (ראוי להזכיר שנציג "הנוער הציוני" נפגש עם "נציב בית"ר" והציע לו להעמיד את כל קני התנועה לרשות פעילותם של אנשי בית"ר, זה דחה את ההצעה מטעמי יעילות. הם המשיכו בפעילות במחתרת).

בקיץ 1948 נערכו עדיין מחנות קיץ המוניים של תנועות הנוער הציוניות, ברוב עם ופאר, אם כי תהליך הענקת אישור מטעם השלטונות לקיום המחנות ארך חדשים רבים. כן קרו כמה תקריות בסגנון ההתנכלות הקומוניסטית הטיפוסית: מחנות הקיץ של "דרור־הבונים" ושל "גורדוניה" נסגרו ע"י השלטונות מחמת "תנאי תברואה לקויים". הנהלת מחנות הקיץ של "הנוער הציוני" זכתה לביקור המנהיגים הקומוניסטיים באיזור, שהטיפו לה מוסר על שהיא מחנכת את הנוער ברוח לאומנית.

בקיץ 1948 יזם "הועד היהודי הדמוקרטי" מו"מ עם התנועה הציונית על הקמת צורות שונות לשיתוף פעולה. המו"מ התנהל בשני מישורים: במסגרת הוועד שעל חבריו נמנו גם נציגי א"י העובדת ובמסגרת "מרכז החלוץ". מצורת ניהול המו"מ נוצר רושם ברור, שהוועד מתכוון להשתלט על התנועה מבפנים. נדמה היה שהקומוניסטים גמרו אומר לכבוש את ההסתדרות הציונית בדרך שבה השיגו שליטה מוחלטת במפלגות ובארגונים רבים. עצם הדבר, שבספטמבר 1948 יזם הוועד הרשמה לעליה, וארגן עליה משלו, מוכיח שזה היה הכיוון, לפחות באותו שלב ראשוני.

כפי שקרה גם בעבר, כל אימת שהקומוניסטים הסתערו על יעד פוליטי, לווה המבצע בהסברה ראוותנית ובלחץ חזק שנועד להפחיד ולייאש את הקורבן, כדי לרככו עד אשר יואיל לקבל מרות, מאחר והאלטרנטיבה השניה גרועה בהרבה בשבילו. עתון הוועד התקיף את תנועות הנוער החלוציות, שמשתמשות בשיטותיו של ה"היטלריוגנד" בגרמניה הנאצית. נטען שהציונים מחזיקים את האוכלוסיה היהודית על מזוודותיה הארוזות במקום לעודדם להשתלב במשק הסוציאליסטי, ההולך וקם לנגד עיניהם.

בישיבות המייאשות של ההנהלה הארצית של ההסתדרות הציונית, בסתיו 1948, נשמעה לא אחת דרישתה של מפ"ם, להציל את התנועה על ידי מסירת ההנהלה לידי מפ"ם. אני רוצה להבהיר, שלא היה כאן נסיון מצד מפ"ם להרוויח מן המצב שנוצר, אלא שהם פשוט האמינו כי במצב הקיים, אם רוצים להציל את התנועה, הרי זאת הדרך, וכל דרך אחרת תוביל לחיסול ההסתדרות הציונית.

במרכז החלוץ נערכו השיחות עם נציג, כביכול, של "נוער הוועד היהודי הדמוקרטי", (C.T.T.E.), ארגון שהיה קיים רק להלכה, אשר תבע להקים ארגון משותף לשני הגופים. פעם אפילו הגיעו לידי חתימת הסכם והדבר צוין באסיפת נוער באולם קולנוע "איזבנדה" שבמרכז השכונה היהודית, אלא שנציג הוועד היה משנה כל יום את התנאים. בעצם היינו מוכנים לכל תנאי ובלבד שייאמר בהסכם, שלכל צעיר יהודי הזכות לעלות לישראל, אם רצונו בכך. אך לתנאי זה לא הסכים הנציג שאמר: "עלינו להגיע לידי הבנה במה שמשותף לנו ולא לדון בבעיות שלגביהן קיימים בינינו חילוקי דעות", ואני מעיד על כך ממקור ראשון. בסביבות ספטמבר 1948 ארעו שלושה מאורעות, שכל אחד מהם הצביע על קץ "ירח הדבש" ביחסינו עם התנועה הקומוניסטית העולמית.

1) עתון "סקינטיאה", בטאון מפלגת העבודה ברומניה, העתיק מכתב גלוי לסטודנט "W", שהופיע ב"פרוודה" המוסקבאי, בחתימת הסופר הרוסי הנודע, ממוצא יהודי, איליה אהרנבורג. הסופר ענה כביכול למכתבו של סטודנט יהודי, שנשלח אליו מארץ כלשהי בעולם הקפיטליסטי. הסטודנט רצה לדעת, אם לאחר הקמת מדינת ישראל, חובתו כיהודי לשים מעיניו במדינה שהוקמה, בתקוה שהיא תפתור את בעיותיו כיהודי, או שמא עליו להישאר גם להבא, נאמן ל"מעמד העמלים". תשובת אהרנבורג היתה חד־משמעית: דבר לא השתנה, עליו להמשיך לפעול למען המהפכה הסוציאליסטית, שרק היא תפתור את בעיות האנושות, ואין ולא כלום בין תנועה זו והתופעה ששמה מדינת ישראל. למי שהתנסה בדרך בה נאמרים דברים במשטר הקומוניסטי, היה ברור שבעיני העולם הקומוניסטי סר חינה של מדינת ישראל, החוזרת לשכון במחנה אויבי "מעמד העמלים".

2) "הוועד היהודי הדמוקרטי" החליט לערוך הרשמה של יהודים המעונינים לעלות לישראל. הנהלת ההסתדרות הציונית החליטה, כי אף חבר מחבריה לא יירשם אצל הוועד. מחרימי ההרשמה יצאו מתוך הנחה, שהוועד מתכוון להוכיח למפעיליו: הנהגת מפלגת העבודה הקומוניסטית, שהוא השליט ברחוב היהודי, ואם איש לא יירשם לעליה באמצעותו (שהרי הרוצים לעלות הם כולם ציונים!), תיאלץ המפלגה השלטת לשנות את יחסה כלפי ההסתדרות הציונית, כי רק על פיה ישק כל דבר ברחוב היהודי.

אולם יהודים רבים מאוד נרשמו לעליה במשרדי הוועד, ביניהם יהודים חברי המפלגה, באשר זו הטילה עליהם "תפקיד" להירשם ולעלות. הם נרשמו ועלו ארצה.

3) באחד מימי ספטמבר 1948, הופיעו חוקרי המשטרה הכלכלית במשרדי הקרנות הציוניות (קק"ל וקרן־היסוד) שברחוב אוצטר 5. הם באו לערוך חיפושים וכנראה שהיתה להם אינפורמציה מבפנים. הם מצאו מסמכים מפלילים על העברת כספי הקרנות לחו"ל שלא כדין. המשרדים כולם, כולל מרכזי הארגונים הכלל־ציוניים נסגרו ונחתמו בחותמת התובע. כן נעצר איצקר ליאון, יו"ר הקק"ל ומראשי התנועה הכלל ציונית (הדמוקרטים) ועוד שלושה ממנהלי הקרנות: שמואל רוזנהאופט, אנצ'יו כהן ומיכאל לייבה ז"ל. שלושת האחרונים שוחררו לאחר כששה שבועות, ואילו איצקר נשאר עצור במשך שלושה חדשים עד למשפטו. על אף המכה הקשה, סרבו האופטימיסטים להודות שאין זה ענין כלכלי גרידא. האופטימיסטים התנחמו בכך, שבכל מדינת חוק היו עוצרים אנשים על עבירה דומה ואין ללמוד מן המקרה המצער הזה על הבעיה כולה.

על האופטימיסטים נמנה, כנראה גם משה אוורבוך־אגמי, ששימש לפני כן כראש המוסד לעליה ב', ועם הקמת המדינה הפך ליועץ בצירות ישראל (שטרם פתחה אז רשמית את שעריה, כי הציר טרם הגיע). יש להניח שהאופטימיות של אגמי נבעה מהתרשמויותיו בשיחות שקיים, עם מי שקיים, אשר הרגיעו אותו. גם זאת היתה שיטה מקובלת מאוד במשטר הקומוניסטי, להרגיע את הטרף עד לרגע האחרון. התחילו מגששים למציאות פתרון ולהשיג את שיחרורו של איצקר. האחראים למו"מ, ממנהיגי התנועה הציונית, יצאו מתוך ההנחה, שהרומנים מעונינים בכופר כספי (אכן, מעונינים היו) ואם יינתן להם מבוקשם, לא רק ישוחרר הנעצר, אלא גם יוענקו אשרות יציאה לאלפי החלוצים, ואולי גם לאחרים. ההצעה הראשונה היתה של חמישים אלף דולר. בסופו של דבר שולמו 500,000 דולר. ליאון איצקר הובא בפני בי"ד ונידון לשלושה חדשי מעצר ולקנס של 500,000 דולר. הקנס שולם, איצקר יצא לחפשי, העליה לא נתחדשה, כפי שקיוו. אחרי כשנה וחצי נעצר איצקר שוב ועמו רבים אחרים... מי שניהל את המו"מ מטעם משרד האוצר הרומני, יהודי בשם איידליץ (או אייגלץ) התבטא בפני ידיד נעורים, איש "העובד הציוני": "דפקנו אתכם יפה!". גם איידליץ נדפק יפה. זמן קצר לאחר מכן, נעצר יחד עם איש אשר בחסותו פעל, מזכיר המפלגה הקומוניסטית ושר האוצר, וסילה לוקה.

תהליך חיסולה האלים של התנועה הציונית ברומניה

הלחץ על התנועה הציונית בכלל, ועל תנועת הנוער החלוצית בפרט, הלך וגבר. קיבוצי־הכשרה ומוסדות־נוער פורקו בכוח, באמתלאות שונות, כגון זו שהשלטונות זקוקים לבית בו נמצא קיבוץ־ההכשרה או המוסד המסוים. החלוצים פונו מבלי לקבל דירה חילופית. החלוצים מן הקיבוצים שחוסלו לא נשלחו לבתיהם, הם נקלטו בקיבוצים קיימים. הדבר נעשה מתוך הנחה, שהחלוצים בקיבוצי ההכשרה יזכו בסופו של דבר לעלות ארצה. מאותה סיבה עצמה נתקבלו לקיבוצי ההכשרה פעילים רבים, שטרם הגיעה שעתם לצאת להכשרה. הצפיפות בקיבוצי ההכשרה נעשתה לבלתי נשוא.

בינתיים הוכנה עלייתם ארצה של נרשמי הוועד. הסוכנות היהודית הסכימה לעלייתם, למורת רוחה של ההסתדרות הציונית ברומניה. מר זלמן שרגאי, מנהל מחלקת העליה בירושלים, הסביר בטלפון, שהוא לא יכול לסרב לעלייתם של יהודים ארצה, ולא חשוב מי מארגן אותם. חברים מהנהגות תנועות הנוער, נתבקשו לעזור, בהכנת מסמכי העליה בשביל עולי הוועד. הם עשו את עבודתם (בדירתו הפרטית של משה אגמי) בעצב על שחבריהם, החלוצים, שתנאי קיומם נעשו בלתי נסבלים, טרם זכו לכך. מלבד הצפיפות בדיור (שהיה גדול גם בימים כתיקונם) סבלו ההכשרות מאבטלה. מנהלי העבודה במפעלים ממשלתיים (וכמעט כולם נעשו ממשלתיים) קיבלו הוראות לפטר חלוצים ולא לקבל חדשים לעבודה. במקרים רבים התנצלו, מנהלי העבודה והסבירו שהם עושים זאת, כי נכפה עליהם הדבר מגבוה.

בסוף נובמבר 1948, הודיעו נציגי "השומר הצעיר" בישיבת מרכז "החלוץ", שתנועתם החליטה לעזוב את המרכז, כי הגיעה לידי מסקנה, שהאינטרס העליון בשעה זו היא לשמור על קיום תנועתם, כי נלאו לסחוב את התנועות הימניות על גבם. היתה תחושה ברורה כי שוב נפרסה פרוסה מכובדת למדי מן ה"סלמי" הציוני...

בינתיים נתקבלה בחלונות הגבוהים של "המפלגה" החלטה שונה לגמרי, שביטלה את תקפו של ההסכם עליו חתם בנו מאירוביץ', נציג "הנוער של הוועד היהודי הדמוקרטי" עם "השומר הצעיר". למחרת היום נשלחו בריוני הוועד להתקיף את מרכזי התנועות ואת מועדוניהם, כולל אלה של "השומר הצעיר".

ב־29 בנובמבר 1948, במלאת שנה להחלטת עצרת האו"ם על החלוקה והקמת מדינה יהודית, הזמין "הוועד" את הציבור היהודי לעצרת־עם. התכנסו ובאו יהודים רבים. נואמי הוועד תקפו בשצף קצף את מדינת ישראל ואת מנהיגיה, ובתוכם את הנשיא ווייצמן. הם טענו שהגיע הזמן להסיר את המסווה מעל פני הציונים (ביטוי שכיח מאוד בימים ההם, כאשר המפלגה עסקה בלי הרף בהסרת המסווה מעל אויביה הרבים, כולל מעל פני אלה שהצליחו להתבסס בתוך המחנה), ולהציג את התנועה הציונית לעיני הציבור היהודי בכל כיעור מערומיה, כתנועה בורגנית־לאומנית, וכנשק מורעל בשירות האימפריאליזם. הנואמים שאלו שאלה ריטורית: "הייתכן שאנחנו היהודים, נושאי מסורת הקידמה, נסבול בקרבנו תנועה לאומנית, וניתן לציונים להרעיל את אוירת האחוה ושיתוף־הפעולה הקיים בין יהודים לשאר הלאומים, תושבי הריפובליקה העממית הרומנית? כלום ייתכן שבשעה שהרומנים פועלים לבער משורותיהם אלמנטים לאומניים וריאקציונריים, אנחנו נסכים שהציונים יכשילו את בניית הסוציאליזם בארצנו?"

התשובה היתה נמרצת: לא ניתן! באי העצרת החליטו "פה אחד", לשים קץ "להשתוללות הלאומנית" ברחוב היהודי. "קנאי הקידמה", משתתפי הסמינר בהדרכתו של בנו מאירוביץ (הסמינר נערך למועמדי העליה של "הוועד", שעלייתם עמדה בשער) החליטו לצאת לרחוב ולבער את קני הריאקציה הציונית. החוליות (שהיו מוכנות מבעוד יום) הצטיידו במקלות ובברזלים (גם אלה היו מוכנים לקראת ההחלטה הצפויה...) ויצאו לשכונה היהודית, פרצו למועדונים ולמרכזי התנועה הציונית, וגרשו משם את הנוכחים. במקרה של התנגדות, עשו שימוש באלותיהם, הסירו והשחיתו את הקישוט, כולל את תמונותיהם של אבות

התנועה הציונית. בכל מרכז או מועדון כבוש, השאירו חוליה לשמור על "העמדה הכבושה" ויצאו להמשיך בפעולה. באותו לילה השתלטו על מרכז החלוץ, מרכז ההסתדרות הציונית ברחוב רמוס (שם גם היה הארכיון הציוני), מחסני הג'וינט של מרכז החלוץ (לא רחוק מגשר הסנאט) וכמה מועדונים.

ב־30 בנובמבר בבוקר, התברר שאת הנעשה אין להשיב. החלוצים ניסו להוציא מידי הכובשים את מחסני הג'וינט. במחסנים אלה נמצאו כמויות ניכרות של מצרכי מזון, בגדים וציוד רב בשביל קיבוצי־ההכשרה ומוסדות־נוער. התפתח קרב אלים בין שני המחנות ויד החלוצים היתה על העליונה. הפולשים גורשו בבושת פנים, והם פנו בתלונה למשטרה.

מפקד תחנת המשטרה, שבסמכותו נמצא האזור, שמע את טענות שני הצדדים והצדיק את מעשי חברי החלוץ. נציג "הוועד" העיר את תשומת לבו של הקצין על חומרת המעשה וכי לטובתו הוא מייעץ לו להתקשר למפקדיו ולבקש הוראות. הקצין היה במבוכה. הוא חזר למשרדו וכנראה שהתקשר למפקדיו ואמנם קיבל את ההוראות הדרושות, חזר כעבור זמן־מה ודרש מחברי החלוץ למסור לידי המשטרה את המחסן, "עד שיתלבנו הענינים". חברי החלוץ לא יכלו לסרב, מאחר ולא רצו להיות מואשמים בהתנגדות לשלטונות. המחסן הועבר לידי המשטרה וזו מסרה אותו בחזרה לידי אנשי הוועד. הדבר הבהיר בצורה הברורה ביותר, כי מה שעשו החוליגנים — נעשה בהסכמתם המלאה של השלטונות. מיותר לציין, שהמחסן הזה היה חיוני מאוד לתנועות החלוציות. כי בו טמון היה הסיכוי האחרון להחזיק מעמד בתנאים הנתונים.

הוחלט אפוא להתבצר בקיבוצי־הכשרה ובמועדונים שעוד נשארו ולשמור על מה שנותר עדיין בידי התנועות. חברים שמרו על הקנים והחלוצים ישנו עם מקלות מתחת לכר כשדלת הכניסה מחוזקת מבפנים ברהיטים שונים.

נסיון נוסף ואחרון לתפוס בכוח מועדונים שלנו, נעשה למחרת היום, ה־1 בדצמבר 1948, בשעות אחר הצהרים. קבוצת חוליגנים של "הוועד" פרצה לקן "בני־עקיבא" ברחוב קולונל אוררו, בלב השכונה היהודית. חברי בני־עקיבא התנגדו לגירושם ממועדונם. במרחק כמה בתים, ברחוב אוררו 16, שכן הקן של "הנוער הציוני" והחברים שהיו בפעילות רגילה, הצטרפו מיד לבני־עקיבא, אשר היו מעטים יותר מבחינה מספרית. גם קני שאר תנועות הנוער שבסביבה, מיהרו לעזרת המותקפים. גם "הוועד" החיש תגבורת. התפתח קרב של ממש. תושבי השכונה היהודית, שזעמו נגד השיטה האלימה בה נקט "הוועד", התערבו גם הם. ברחבה שממנה מתפצלים הרחובות אוררו, דודשט ומירטשה וודה, התאספו אלפי יהודים זועמים. התחבורה הציבורית (חשמליות) נעצרה. היה ברור שיד הציונים על העליונה וכי נכשל נסיונו של "הוועד" להציג את המצב, לפיו החליטו היהודים להקיא מתוכם את "נגע הציונות".

תגובת האוכלוסיה הרומנית השתקפה היטב בדבריו של קולונל רומני, שנקלע למקום התקרית ונדהם מהמתרחש. הקולונל ניגש לבדוק בשל מה פרצה ההתכתשות. הסתכל האיש בקן בני־עקיבא, בחלונות המנופצים, באח ההרוסה והעיר לניצבים במקום: "התבוננו נא, אזרחים יקרים! החרימו את אחוזותינו ושתקנו. רוששו את ארצנו ולא הגבנו, גירשו את המלך ואיש לא פצה פיו

למחות, הלאימו את התעשיה ונכנענו, וכאשר רצו לקחת מידי היהודים איזה חדרון עלוב, תראו איזו צעקה הם מקימים."

בהשפעתן של תגובות מסוג זה, החליטו השלטונות לנקוט באמצעים מהירים להרגעת המצב. קודם כל נשלחו כוחות משטרה גדולים לפזר את המתקהלים. כמה מחברינו שהשתתפו בתגרה, נעצרו. הם זכו ליחס נוקשה, לסטירות לחי, אבל שוחררו. שליחים מטעם מרכז המפלגה הקומוניסטית (העבודה) עברו מקיבוץ הכשרה לקיבוץ הכשרה והודיעו בטון מרגיע, שאין לחלוצים סיבה לחשוש, כי איש לא יתקיפם, והוסיפו, כי בקרוב יחליטו מוסדות המפלגה בנושא הציונות.

בלילה הראשון של המבצע נעצרו כמה שליחים ארץ־ישראליים ואחריהם נעצרו גם נוספים. בסך־הכל נעצרו 7 שליחים: דוד חיימוביץ׳ ז״ל ויבל״א שוניה סקליאר מגורדוניה, דודי הרשקוביץ׳, אדם רבינוביץ׳ ואריה אילן מהשוה״צ, ישי שטויסל מדרור הבונים־מפא״י, ויצחק טסלר מדרור הבונים של אחדות העבודה. השליחים הוחזקו במעצר 125 ימים. הם שוחררו באפריל 1949 וגורשו לישראל. לפני הגירוש סיפרו לחבריהם שהיחס כלפיהם היה נוקשה.

בדצמבר 1948 פורסמה החלטת "הוועד המרכזי של מפלגת העבודה הרומנית" על הציונות. בטאון המפלגה "סקינטיאה" וכל שאר העתונים פרסמו את ההחלטה בכותרת לרוחב כל העמוד הראשון של העתון. היה ברור שהחלטה זאת פירושה הקץ לתנועה הציונית ברומניה. תקות האופטימיסטים, כי לאחר שהוברר למפלגה מה כוחה של התנועה ועד כמה היא מושרשת בקרב המוני היהודים, היא תתפשר עם המשך קיומה וינקטו אמצעים נגד "הוועד", שהקדיח את תבשילו — תקוה זו הוכחה כבלתי מבוססת. בסוף חודש דצמבר התכנס הוועד הפועל הארצי של ההסתדרות הציונית לדון בנושא, והחליט שבתנאים הקיימים אין ברירה אלא להפסיק את הפעילות. הוקמה ועדת חיסול, שאמורה היתה לטפל ברכוש, בפקידים ובבעיות אחרות שיתעוררו.

התנועות החלוציות החליטו להיכנע להחלטת ההסתדרות הציונית שנשאה באחריות גם לפעילותן, ולהשהות את הפעילות בקנים, אך לא בקיבוצי הכשרה. הנוער טען שקיבוצי ההכשרה הם מקום מגורי החלוצים, ואין להם בית אחר מלבדו; אי לזאת עליהם להישאר לגור בבתיהם עד אשר יורשה להם לעלות ארצה.

המצב בקיבוצי ההכשרה נעשה קשה מאוד. לפי החלטת הוועד המרכזי של המפלגה, חוסלה גם פעילות הג׳וינט ברומניה, כ״סוכנת האימפריאליזם". החלוצים נשארו בלי עזרת הג׳וינט, עבודה לא קיבלו, המזון אזל, הצפיפות גדלה, כי נמשך חיסולם של קיבוצי הכשרה בערי שדה. מוסד הילדים של "הנוער הציוני" ע״ש אבא ברדיצ׳ב בווטרה־דורנה חוסל באכזריות כזו שרק קלגסי היטלר עשו זאת בצורה יותר מכאיבה. הילדים פשוט נזרקו מביתם. ניתן לכל אחד כרטיס נסיעה ברכבת, בלי כל צידה לדרך ארוכה, שארכה במקרים מסוימים 24 שעות.

למצוקה הפיסית נוספה גם מצוקה נפשית. בנו מאירוביץ׳ היה מזמין עצמו להרצות באזני החלוצים בקיבוצי ההכשרה. החלוצים קיבלוהו בחריקת שיניים. איש לא העז להרחיקו מפחד התגמול הקשה. החלוצים חיו בתחושה של יהודי ימי הביניים, אשר נאלצו להקשיב בשבתות לדרשותיו של מומר שנשלח להשמיץ את אמונתם. בנו מאירוביץ׳ ושאר מנהיגי "הוועד" כגון ברקו פלדמן ובמיוחד ליבוביץ׳־שרבן, ציוני לשעבר, דובר עברית, היו לאנשים השנואים ביותר ברחוב

היהודי. הכל ראו ב"וועד" מהדורה חדשה של ה"יבסקציה" הידועה לשמצה.

הקץ לקיבוצי ההכשרה בא במפתיע. בפברואר 1949, לאחר שציר ישראל לרומניה, הצייר ממוצא רומני, ראובן ראובן ז"ל, מסר את כתב האמנתו. פשטה שמועה בעיר, שצירות ישראל מקבלת "בקשות לעליה". המוני יהודים, מכל חלקי העיר, מיהרו לרחוב ד"ר בורגליה 5, מעון צירות ישראל, להגיש את בקשותיהם. המבצע קיבל ממדים של בהלה המונית. אלפים צבאו על שער הברזל של הצירות שנסגר מבפנים ודרך סורגי השער זרקו פנימה את בקשותיהם. הידיעה עשתה לה כנפיים והגיעה גם לערי השדה. שליחים יצאו בהולים ובידיהם מזוודות מלאות עם בקשות של תושבי העיירות. היתה זאת הפגנה ספונטנית, שהשתתפו בה רבבות, שכמוה טרם נראתה בבוקרשט. הדבר הוכיח בלי צל של ספק, מה רבה הכמיהה לעליה בקרב המוני היהודים.

ראשי המשטר הגיבו בזעם. ראשי התנועה הוזמנו למשרד הפנים. שלושה מהם (משה בנבניסטי, ד"ר קורנל ינקו ז"ל ויבל"א ז'ן כהן) נתקבלו ע"י שר הפנים טיאוהרי ג'יאורג'סקו. האחרים נתקבלו ע"י סגנו ז'יאנו, הממונה על המשטרה החשאית. אלה ואלה הוזהרו שעל אף ההחלטה לחסל את פעילות ההסתדרות הציונית, היא ממשיכה לפעול בקיבוצי־ההכשרה. הם נתבקשו להפעיל את השפעתם על־מנת להביא לחיסול הקיבוצים הללו, שאם לא כן הם יחוסלו בצורה שלא תנעם להם.

מישו בנבניסטי הזמין לביתו את ראשי תנועות הנוער החלוציות, מסר להם על דברי השר, שבין השאר גם אמר לו, כי אין להם כל סיכוי לעלות ארצה כל עוד הם נמצאים בקיבוצי ההכשרה. בנבניסטי דרש בשמו, ובשם כל המנהיגים הציוניים, שהחלוצים יתפזרו. בהתחשב במצב הקיים, בצפיפות הבלתי נסבלת בה חיו זה חדשים, במתח הרב ובמלאי האטריות (מזונם בחדשים האחרונים) שהלך ואזל, ראו בהצעת בנבניסטי מוצא של כבוד למצוקתם, וקיבלו עליהם את הדין.

בראשית מרץ 1949, פוזרו קיבוצי־ההכשרה. החברים חילקו ביניהם את כלי הבית, כלי המיטה ומלאי המזון שעוד נשאר ויצאו לחפש לעצמם קורת גג ואמצעי קיום. המגורים והרהיטים נמסרו לנציגי "הוועד". החלוצים עזבו (כחמשת אלפים, של כל תנועות הנוער) ושבועה על שפתותיהם: "לא לוותר, לחפש דרכים לעלות ארצה!"

נדמה לי, כי כולם — או כמעט כולם — קיימו את שבועתם, מי במוקדם ומי במאוחר. בד בבד עם קיבוצי־ההכשרה, פוזר גם בית הספר החקלאי "קולטורה" על שבע מאות תלמידיו.

העליה לא שבתה

ההסתדרות הציונית נעלמה מן הזירה בהשאירה חלל ריק. נעלמו הארגונים, המועדונים, על פעילותם היהודית־ציונית השוקקת. נעלמה הציפיה למקום בטוח ב"תור לעליה" הקרוב, אך מהר מאוד נתברר, כי לא נעלמה השאיפה לעלות ארצה; והיא נשארה נטועה בלבבות. זרע השאיפה לעלות ארצה, שנטמן בכל לב יהודי, הכה שרשים אשר הוכיחו עצמם כעמידים וחזקים יותר מן הארגון שחוסל בכוח הזרוע.

החברים המשיכו להיפגש. אישי הצמרת הציונית שעמדו בראשי הארגונים, המשיכו להיוועד. בכל יום ראשון לפני הצהרים, נפגשו מנהיגים ציונים בביתו של ד"ר קורנל ינקו (הוא היה יו"ר "רינשטריה", ואשתו — בהנהגה הארצית של איחוד־מפא"י). מנהיגים אלה ראו עצמם כוועד עליון מכוון. גם צמרת תנועות הנוער המשיכו להיפגש וגם לחפש דרכים לעזור לחבריהם ולתור אחר אפשרויות עליה.

קשרי הדואר עם מרכזי התנועות בישראל נמשכו. החברים המשיכו לשלוח דו"חות על מצב חבריהם. על תקוותיהם ועל המשך רצונם לעלות, והם ציפו להצלתם בעזרת שני גורמים: צירות ישראל בבוקרשט ומרכזי התנועות בישראל. הרעיון הכללי, שבא לידי ביטוי במכתבים אלה היה, שאם כי אין עוד תנועה מאורגנת ופעילה, הרי שאלפי החברים נשארו נאמנים לרעיון הציוני ולתנועתם בארץ וכי הם שואפים לעליה.

ההסתה נגד הציונות החריפה מאוד והפכה למבצע ממש, ואף־על־פי־כן נמסר מפה־לאוזן, שהעליה עומדת להתחדש. יודעי דבר ידעו לספר על הדפסת ארבעים אלף תעודות־נסיעה לישראל (העולים לא צוידו בדרכון, אלא ב"תעודת נסיעה, ללא זכות חזרה"). מהדפסת התעודות הסיקו שהעליה עומדת בשער. אותה מסקנה הוסקה גם מן המסע נגד העליה, שנערכה בכל המדינה. יהודים פקחים טענו: "לא יוצאים למלחמה נגד משהו שאינו קיים. אם מנהלים מסע נגד עליה, סימן שבקרוב תהיה עליה".

בקיץ 1949, נעשו כמה נסיונות של העפלה. לטרנספורט של עולי צ'כוסלובקיה, שעבר דרך רומניה, הסתננו כמה זוגות חברים. הוכנו להם מסמכי נסיעה בצ'כוסלובקיה. הזוגות חיכו בתחנות רכבת שונות, קבוצת עולי צ'כוסלובקיה היתה יורדת לשתות מים, וליד ברז המים היו מתערבבים אלה באלה ויחד חזרו לרכבת. לא לכולם שיחק המזל. היו כאלה שלא הצליחו לעלות לרכבת הצ'כים. הדבר עלה בכסף רב. אסא שור ז"ל, איש קיבוץ מסדה, שליח לשעבר, שהיה לדיפלומט, אמר לי שמכל הבחינות היה זול יותר להעביר את רכבת העולים דרך טריאסט.

מישו רוזנקרנץ', חלוץ, ובעבר פעיל "העובד הציוני" בבראילה, מצא קשר עם בעל סירה, שעבד על הדנובה. הוא העביר פעמיים טרנספורט של כמה חברים שהפליגו במחבוא שבתחתית הסירה. הם הגיעו ליוגוסלביה והיה צורך במאמצים רבים כדי לשחררם מידי שלטונות יוגוסלביה. אנשי הצירות לא ששו לחזור על נסיונות אלה. באביב 1950 נעשה נסיון להוציא עשרה חלוצים בסירה שעבדה על הדנובה. הנסיון נכשל בגלל מקרה חסר ערך: בעל הסירה שלא הסתפק בעשרת אלפים הדולר שעמד לקבל תמורת העברת החלוצים, אלא סחר גם בגרבי ניילון שהובאו באותה סירה. המשטרה הכלכלית, בחיפושיה אחרי ספקי הגרביים, מצאה את החברים (מכל תנועות הנוער). למזלם, חשדה בהם המשטרה כי באו לקנות גרביים...

נסיון אחרון נעשה בקיץ 1951, אלא שזו היתה פרובוקציה של המשטרה החשאית, שניסתה להפיל בפח את היוצאים לדרך ולתפוס אותם בשעת מעשה. מאחר והפרובוקציה נכשלה, חיפשו אמתלה אחרת והקבוצה כולה נעצרה חדשים מספר לאחר מכן.

דאגות הקיום אילצו יהודים רבים להשתלב בעבודה. מציאת עבודה בשביל חלוצים לשעבר היתה קשה כקריעת ים סוף. עוד יותר קשה היה הדבר לציונים ידועים. מעבר למתרס נמצאו יהודים שהושיטו יד בעת צרה, כפי שנמצאו גם אחרים שהתנהגו בצורה מחפירה. אלה וגם אלה הגיעו בסופו של התהליך לישראל.

בסוף שנת 1949, החלו מגיעות תשובות חיוביות לאנשים שבקשו אישור לעזוב את רומניה ולעלות ארצה. בכך עסקו לא ההסתדרות הציונית ולא "הוועד היהודי הדמוקרטי", אלא מחלקה מיוחדת במשרד הפנים. התהליך היה ארוך ומסובך. בתחילה קיבלו אישורי עליה רק ישישים וישישות. החל מראשית שנת 1950, התחילו מגיעים אישורי עליה גם לאנשים צעירים. לאחר מעשה נודע, שהענין נידון במוסדות הבכירים של "המפלגה", והדרג המוסמך הגיע למסקנה, כי מאחר ומצויים ברומניה אלפי יהודים שלא הצליחו ולא יצליחו להשתלב במרקם הסוציאלי החדש, מוטב אפוא לאפשר להם להגר לישראל. ואמנם בתחילה אושרה יציאתם של אלה שלא השתלבו בעבודה יצרנית.

החל שטפון של "אישורי נסיעה לישראל — בלי חזרה". ידי פקידי הצירות הישראלית בבוקרשט היו מלאות עבודה. חברי תנועות־הנוער, בייחוד אלה שעסקו בעבר בעליה, הצטרפו לעבודה בצירות, תחילה כמתנדבים ולאחר מכן כפקידים. הם עשו זאת כדי לעזור לחבריהם העולים, כי בהיותם בפנים יכלו לסדר לחבר תור הפלגה קרוב יותר. איש לא ידע מה ילד יום וחששו שמא תילקח מהם התעודה היקרה.

בכל יום רביעי היה יוצא טרנספורט שבועי של עולים. הם נסעו לקונסטנצה ומשם הפליגו באניה "טרנסילבניה". בתחילה היה מספר העולים מועט ואז היו יוצאים מתחנת הרכבת המרכזית "צפון", אך ככל שגדל מספר העולים, הועתק מקום היציאה לתחנת "פילארט־דרום". בהתחלה היו יוצאים מן התחנה ממש. משרבו העולים, רצו להצניע את "המראה" מעינא־בישא ומקום היציאה הועתק למסעף צדדי, מחוץ לתחנה, רחוק מעין הצופים, כאילו היה זה מחזה מביש שהתביישו להציגו בפני עם ועדה. מספר העולים הלך ורב. מכאלף וחמש מאות, הגיעו בשיא לכדי אלפיים ומאתיים בכל טרנספורט. אחר כך התחילה הירידה במספר העולים. וכך זה נמשך עד לשנת 1952. לכאלפיים היוצאים הצטרפו עוד כעשרת אלפים מלווים. היה זה מחזה מרגין לב לראות את המפגש השבועי הזה, את ההתלהבות העצומה שבשיאה, כאשר זזה הרכבת, גבלה בטירוף ממש. יהודים רבים היו באים לחזות בנעשה.

בד בבד עם העליה השבועית, נמשך מסע חסר פשרות נגד העליה ונגד "מלבי־אש הציונות, המפתים יהודים לצאת להרפתקה מסוכנת." עתון "הוועד" אחדות ירק אש וגפרית. פורסמו מכתבים מעולים בישראל כדי להרתיע אחרים מללכת בדרכם. העתקי המכתבים הללו היו מופיעים בעתוני קיר ברחובות שבשכונות היהודיות. אחד העולים כתב לקרוביו: "הייתי מטיב לעשות, לו שברתי רגל בלכתי להגיש בקשה לעליה." אחר כתב: "מוכן אני להתאבד, לצערי הכל שומם מסביב, אין אפילו עץ שאוכל לתלות עצמי עליו". במפעלים שבהם עבדו יהודים רבים, היו מכנסים אסיפות ותעמלנים של הממשלה, בדרך־כלל יהודים, היו באים להסביר, מדוע אסור לעלות לישראל. החל מתקופה מסוימת

הערימו מכשול נוסף ותבעו ממבקש אשרת העליה להציג אישור מטעם המפעל שבו עבד, שהמפעל אינו מתנגד לנסיעתו. (כל זאת, משום שלצורך עליה התחילו "עורקים" גם פעילי מפלגה חשובים). בקשת האישור הרתיעה רבים, כי הדבר היה קשור בתוצאות בלתי נעימות: הורדה בדרגה ממנהל לפועל פשוט או פיטורין, אם היה מדובר בעובד בשטח ה"סופרסטרוקטורה" (כפי שזה נקרא בעגה הקומוניסטית) כלומר עסקנות, מפלגה, איגוד מקצועי, מדע, אוניברסיטה וכו'.

ואף־על־פי־כן נמשכה העליה במלוא עוזה. התורים לקבלת טפסי־עליה, שחולקו רק בימים מסוימים, הלכו ונתארכו. משפחות משפחות היו מחכות לילה שלם בקור של אפס מעלות, כדי לזכות למחרת היום, כאשר יבואו הפקידים לעבודתם, בטופס המיוחל. התור היה מתארך לקילומטרים, ואנשים היו מביאים עמהם כסאות ואף מזרונים.

כל אותה עת חיו מנהיגי הציונים לשעבר בפחד מתמיד מפני העשוי לקרות. ב־1950 ב־11 ביולי בלילה, נעצרו שנים־עשר מנהיגים ציוניים מן השורה הראשונה, ביניהם גם משה בנבניסטי, וד"ר שמואל (סמי) יקרקנר, חבר "העובד הציוני" אשר שימש כיו"ר אחרון של ההסתדרות הציונית, ועמם עוד אחרים.

לא היו אלה הציונים הראשונים שנעצרו. עוד בקיץ 1949 נעצרו זולטן הירש ז"ל, מ"דרור־הבונים" ויבל"א אנג'ל דאסקלו, לשעבר ציר פרלמנט, ממנהיגי מפ"ם. בספטמבר 1949 נעלמה ג'יטה לייבוביץ מ"דרור־הבונים". באפריל 1950 נעלם אביר מרק מ"השומר הצעיר", פקיד בצירות ישראל. גם ממנו לא הגיע סימן חיים כלשהו למרות שאביו, הסופר והמורה נתן מרק, שהיה מיודד עם רמי מעלה בשלטון, השתדל מאוד להיוודע מה עלה בגורל בנו. התשובה שקיבל בדרך כלל, היתה זהה לתשובתם של אישים חשובים במפלגה, אליהם פנו ידידיו הקרובים וביקשו את עזרתם: "אחד מהשניים — אמרו הם — או שאינו אשם ואז לא יקרה לו כל רע, או שהוא אשם ואז אין בדעתי להתערב." האמת היא שפחדו פחד־מוות לא רק להתערב, אלא שחס ושלום לא יזוהו כמי שיש להם קשרים עם "אויבי־העם". בתקופה ההיא לא הוכיחו חברי המפלגה, מהפכני האתמול, אף קורטוב של אומץ־לב.

במאי 1950 נעצר פסח שכטר־גני מנציבות בית"ר ואחריו חברים נוספים. בסוף השנה נרמז לאנשים מן הצמרת הציונית לשעבר, מחוגי הצירות, שיש תקוה, כי גם עלייתם תאושר. התקוה נתאמתה. שני מנהיגים ציוניים מרכזיים ותיקים כגון עו"ד טולי רוזנטל ועו"ד יעקב לביא עלו ארצה. אחר כך בא גם תורו של יאנקו מנדלוביץ'־מרום, ממנהיגי "רינשטריה", המהנדס שמידט ז"ל מ"אחדות העבודה" ומרדכי שוחט, סגן מנהל של ביה"ס החקלאי "קולטורה", אך השלושה הוחזרו מגמל קונסטנצה ונאמר להם שתוקף אישורם בוטל. היה ברור, שבחלונות הגבוהים החליטו לא לתת לציונים לעלות ארצה. ביום מן הימים, כאשר ייחשפו המסמכים הגנוזים של מרכז המפלגה מן הימים ההם, יתברר שהתנהל ויכוח מתמיד בקרב ההנהגה. היו שטענו שיש להיפטר מן היהודים ולתת להם לצאת, כי הרי לא עברו שום עבירה. אחרים טענו שאסור לנהוג איפה ואיפה, ואם נענשים הריאקציונרים הרומנים והם מוחזקים בבתי כלא, יש לאזן את התמונה ולהעניש גם את "הריאקציונרים היהודים".

המעצרים נתחדשו. נעצרו מאיר שוורץ, ינקו מנדלוביץ׳־מרום ועו״ד עבר־כהן מ״רינשטריה״, עו״ד ז׳ן כהן וא׳ל׳ זיסו, שאמר לקציני משטרת הבטחון: ״מזמן רב אני מחכה לכם, שהרי את כל ידידי כבר עצרתם.״ (את ז׳ן כהן באו לעצור עוד ב־11 ביולי, אולם הוא לא נמצא בבית והסתתר במשך תקופה ארוכה. אח״כ נעצר הוא ונעצרו כל אלה שנתנו יד להסתרתו, כולל אשתו רחל).

בסוף שנת 1951 נעצרה כל הקבוצה שהיתה מעורבת בנסיון להעפיל דרך בראילה, (המקרה צוין כפרובוקציה של שירותי הבטחון) ביניהם עזרא פליישר מ״בני־עקיבא״ (חתן פרס ישראל לספרות), פקידים אחדים בצירות ישראל, וארבעה חברי ״הנוער הציוני״ שהיו ממארגני המסע: (משה ויס־טלמון, שילו ווהל, סמי גרינברג וכותב מאמר זה). כן נעצרה קבוצה שלמה של מנהיגי ״העובד הציוני״ (מהנדס אוסטרו, מרדכי אנטלר, זיגי שפיגל וליקה וקסלר), וקבוצה של ״אחדות עבודה״ בראשות מהנדס שמידט. באותה עת נעצרו גם מנהיגים ציונים רבים מאוד בערי השדה. כולם נעלמו מבלי שאיש ידע מה ארע עמם, ומבלי שניתן יהיה לבקרם או לשלוח להם דבר. היעלמם נמשך שנים רבות.

אחדים נעצרו בבתיהם. אנשי שירותי הבטחון היו מקיפים את הבית בלילה, מחזיקים את בני המשפחה תחת איום באקדחים, לוקחים עמם את האיש והשוטרים היו נשארים כדי לערוך בדיקה קפדנית בבית. אחרים נעצרו בלכתם ברחוב. באיזה פינה שקטה חש פתאום הקרבן שאוחזים בזרועו. משהסב את ראשו, הבחין במכונית שחורה שנעצרה על ידו והבין במה מדובר. בפנים המכונית, היו מכסים את עיניו במשקפים, מן הסוג אותם מרכיבים הטייסים, שמבחוץ נראו כאילו יש להם עדשות כהות, אך למעשה היו אטומים לחלוטין. משקפים כאלה הרכיבו האסירים כל אימת שהוצאו מתאיהם, אפילו כדי ללכת לשירותים, כדי שלא ידעו לעולם היכן בדיוק היו.

עצורים אחדים נלקחו בערמה. ד״ר בנימין זאב הבר מן העיר ארד, הורד מן הרכבת בנסיעתו לבוקרשט והמשפחה לא ידעה לאן נעלם. שילו ווהל בא להודיע לי מאוחר בלילה, שלא אדאג מהיעלמו, כי המפעל שבו הוא עובד, שולח אותו בתפקיד לתקופה מסוימת לעיר שדה. למחרת היום, משנכנס למשרד המנהל, כדי לקבל הוראות בקשר לתפקידו, חיכה לו סוכן המשטרה החשאית. סמי גרינברג נשלח לקורס השתלמות לבוקרשט ונעצר בדרך. המשפחה כלל לא ידעה מה היה לו. 14 חברי ״השומר הצעיר״ (ועמם לוי דרברימדיקר מ״הנוער הציוני״) נעצרו באפריל 1953 בעת שיצאו לטיול בהרים. קשה לגלות, בכל מקרה ומקרה, מה היתה כוונת המשטרה החשאית, ויש לשער שהיא התכוונה ליצור אוירה של פחד ומסתורין סביב מבצעיה, לבלבל את העצירים המסכנים וליצור באוכלוסיה היהודית רתיעה מהגשת בקשות עליה. לעתים רחוקות הציגו צו־מעצר, כתוב וחתום... וזאת לעתים רחוקות מאוד.

שיטות החקירה

המשטר הקומוניסטי הקים רשת סבוכה של מעקב מתמיד אחר כל אזרח ואזרח. בכל בית מגורים נמצא ״אחראי״, אזרח הגון, שתפקידו המוצהר היה לטפל בבעיות החברה של דיירי הבית. האחראי על הבית היה קשור לאיש האחראי לרחוב. האחראים הללו, שאמורים היו לדאוג להלכה, למי שאין לו

עבודה, לתמיכה לנזקקים או לפשר בין נצים, היו למעשה העיניים והאזניים של המשטרה החשאית. מהם שאבו אינפורמציה על מעשיו של כל דייר ודייר. קרה שאחראי על הבית "עשה טובה" וסיפר לאיש הנוגע בדבר, שהמשטרה מתענינת בו. ייתכן שהאיש התכוון לטובה, להזהיר את שכנו, וייתכן שנתבקש ע"י המשטרה לעשות כן, כדי להפחיד את הקרבן ולהגדיל את המתח שבו היה שרוי. לא קשה אפוא להבין, שבמשך חדשים, ולעתים שנים, ידעו המנהיגים הציונים שעוקבים אחריהם ואחר מעשיהם.

וקרה עוד דבר. פעיל ציוני לשעבר נעצר ברחוב או בנסיעתו מחוץ לעיר, הובא לאי־שם לחקירה והוחזק במעצר יום או יומיים (לעתים אפילו ארבעה ימים), מבלי שבני משפחתו הקרובים ביותר ידעו על כך. הנעצרים הופחדו כהוגן. לעתים היו אפילו בידי המשטרה הוכחות מפלילות נגדם (ממשיות או מדומות, הקרבן אף פעם לא ידע מה מותר ומה אסור). לאחר חקירה, הפחדה וגם התעללויות, הוצעה לאנשים אלה עיסקה: לשחררם תמורת התחייבותם בכתב למסור למשטרה החשאית אינפורמציה שוטפת על ידידיהם. הוסבר להם שאינו מדובר, הס ושלום בהלשנה. משטרת הבטחון רוצה רק לאַמת אם נכונות ההצהרות עליהן הצהיר הנאשם במשך החקירה, כי הוא נאמן למשטר הקיים וכי מעולם לא חתר תחתיו. "בדרך זו רק תוכל לעזור לידידיך שלא יעשו גם הם שטויות כמוך..."

יהודי כזה, לאחר ששוחרר, מיהר למסור לחברו הטוב על מה שקרה לו (למרות שהותרה בכתב שזה סוד מדינה, וגילוי סוד מדינה עלול לגרום לשנות מאסר רבות) ולהזהירו ש"הם יודעים הכול". בדרך זאת הפיל עצמו בפח שטמנו לרגליו. ואם, כשנעצר בפעם הראשונה היה עדיין בבחינת חשוד, הרי שעכשיו קשרו אותו היטב להתחייבות שקיבל על עצמו, כי נמצאה בידם הוכחה שמסר את סודו לאחרים. השגת הוכחה כזו לא היה בה קושי, כי עקבו אחריו, ראו שנפגש עם ידידו, עצרו את הידיד, אשר נפל בפח בשאלה מכשילה. לרוב ניסה העציר ששוחרר להעביר את המידע שקלט בחקירה גם לצירות וגם משם זרם מידע למשטרת הבטחון שהאיש גילה ל"נציגות זרה סודות מדינה". מכאן ולהבא נסחט האיש בלי רחמים. החברים שהגורל זימן להם מצב כזה, היו האומללים באדם, וקללו את יום היוולדם. לצערנו, נמצאו רבים במצב זה. רבים התמרדו נגד סוחטיהם ולבסוף, נעצרו כולם, נחקרו ונשפטו.

בקרב חלק גדול מאסירי־ציון אלה, נוהלה החקירה הראשונה בבית פרטי, כלומר בבית חשאי של משטרת הבטחון, שנקרא בסלנג של בית הסוהר: "החווילה". המכונית שהביאה את העציר נכנסה מתחת לבית, למקום סגור ואפל, ומשם הועלה האיש במדרגות לולייניות. פרטים רבים קשה למסור על "החווילה". האנשים הובאו אליה והוצאו מתוכה כשהמשקפים האטומים על עיניהם.

גם בחווילה נמצאו חדרי עינויים. בחדרים אלה היו מכים את האיש, תולים אותו כשהוא קשור לידיו ולרגליו ומענים אותו בשיטות מוזרות אחרות. האיש לא ראה את מכיו ולא את הנוכחים, כי עיניו קשורות היו. כנראה שבמקום נמצא גם רופא, שאישר במה מסוגל לעמוד המעונה.

עינוי שיגרתי היה ה"מנז'" המפורסם: צעידה מסביב לקירותיו של חדר יומם ולילה בלי הפסקה, עד אשר האיש נפל מתעלף. משה בנבניסטי ז"ל סיפר

לי שעשה 72 שעות של "מנז'". עינוי אחר התבטא בהחזקת האיש יומם ולילה בחקירות, עומד על רגליו, בלי להרשות לו לישון. את מנדלוביץ'־מרום החזיקו על הרגלים במשך שלושה שבועות, עד אשר התמוטט. אסיר אחד סיפר לי על כלבים מאולפים שהוכנסו לצינוק שישמרו שהאיש המוחזק יעמוד כל העת ולא יזוז ממקומו. הכלב הגיב בחירוק שינים על כל תזוזה קלה. לא שמעתי שאסירי־ציון התנסו בכך.

מ"החווילה" הועברו העצורים לבית מעצר. היו בתי מעצר רבים בבוקרשט הבירה: במרתפי משרד הפנים, במרכז העיר; ב"מאל מייסון" (הבית הרע) שהיה בית המעצר של המנהלה הארצית של המשרד לבטחון המדינה; בית המעצר ברחוב "סאטורן"; ובית המעצר של משטרת הבטחון של העיר בוקרשט ברחוב "ראחוביי". עצורים רבים הוחזקו עד למשפט בבית הכלא "ז'ילאבה" וגם במקומות אחרים.

החל משנת 1952, רוכזו אסירי ציון רבים ב"מאל מייסון", בבנין החדש, מבנה מלבני ארכני, המשוקע עמוק באדמה וחלונות לו מכל העברים. עוד אחת מעורמותיה של המשטרה החשאית. לתאי האסירים לא היו חלונות. המסדרון היה חיצוני, עבר מסביב לתאים והחלונות היו של המסדרון בלבד. הבנין היה בן שתי קומות, כשהתחתונה משוקעת עמוק באדמה. בכל תא נמצאו שני מדפי בטון, כביכול מיטות (ועליהן מזרנים וכלי מיטה) במפגש בין שתי המיטות — שולחנית עשויה בטון, בפינה בית שימוש תורכי ומקלחת. באפלולית התא הזה, בילו רוב אסירי־ציון במשך חדשים ושנים כשהם בודדים והם הוצאו מן הצינוק רק לחקירה. אסור היה לשכב על המיטה משש בבוקר (מ־1 ביוני 1953, מחמש בבוקר) ועד עשר בערב. שומרים נעולים נעלי לבד, היו מתקרבים כחתולים אל הדלת, מרימים את המכסה מעל סדק קטן שבדלת ומציצים על האסיר. במסדרון היה פרוש שטיח, כדי שלא ישמע האסיר בהתקרב השומר, שנאסר עליו לשוחח עם האסיר, לענות על ברכתו, לדעת את שמו, או להיכנס יחידי לתאו. כשהיה בא הגלב לגלח את האסיר, היה עושה את מלאכתו כששני סוהרים שומרים עליו. גם לגלב אסור היה להשיב לברכת השלום של העציר.

רוב העצירים הוחזקו יחפים (אבל אסור היה להחזיק את הרגלים על המיטה) בדרדסים סופגי לחות. אם נלקח העציר לחקירה בלילה, היו מקימים אותו בבוקר יחד עם כל שאר העצירים. המזון והטיפול הרפואי היה מותאם לכל אסיר ואסיר. יש שזכו למנות רעב ויש שקיבלו סעודות מלכים. (בעיקר המלשינים שהיו מוחדרים לתא העציר, כדי לסחוט ממנו דברים אותם לא סיפר בחקירה). מי שזכה — קיבל אפילו מנת אוכל נוספת, שעות שינה ביום או ספרים לקריאה. הכל תלוי היה במידת שיתוף הפעולה של העציר: מעטים מאסירי־ציון זכו לפריבילגיות מעין אלה.

החקירה היתה נוקשה. אני מניח שמאחורי הקלעים ישב האיש שניהל את החקירה והקצין החוקר — בדרך כלל איש צעיר שנון ויפה תואר — היה המכשיר שבאמצעותו בוצעה העבודה השחורה. החוקר היה מגיע לחקירה כשבידו תכנון מפורט ושאלות מנוסחות. אני מניח שגם התשובות אותן היה עליו להשיג — היו מנוסחות. הוא ידע כיצד להתנהג, מתי להיות רך כעיסה ומתי

לזעום, לקלל או ללעוג לנחקר או אף להכותו באגרוף בפניו. בדרך־כלל היו דנים במשך שעות, ואפילו ימים, על מלה מסוימת שהחוקר רצה לכלול בדף החקירה והאסיר נרתע מפניה. ישיבות חקירה נמשכו ימים ולילות רבים; וכאשר עלתה הצעה של ניסוח קרוב לזה של החוקר, היה העציר נשאר בחדר תחת משמר והחוקר היה הולך, כביכול, לשתות קפה, אך למעשה הלך לקבל אישור לנוסח המוצע. העצירים היו מכנים זאת: "הולך לקנות שכל".

מעולם לא נאמר לעציר במה הוא מואשם. אם העציר עורר את הבעיה, נענה: "אתה הרי יודע בשל מה אתה כאן. אנחנו מחכים שאתה תספר גם לנו, ולא מפני שאין אנחנו יודעים, אלא מפני שאנחנו רוצים לבדוק אם עוד נשארה בך "טיפונת" של מצפון, או שמא אתה מאלה שהחבר סטאלין אמר עליהם "את הגיבן רק הקבר יישר".

אין קץ לדברי העלבון שהוטחו בנחקרים: צפע, עלוקה, מנהיג במחראות הציוניים, בוגד עלוב, יהודה־איש־קריות, מוג־לב מזוהם, מסריח לו אצלנו ומרגיש בטוב, פשפש, כינה, טפיל, נחש ועוד. היו בהם, בחוקרים, גמישות של השחקן היודע לביים התקפת זעם איומה, להעלות קצף על שפתיהם, ולאחר רגעים ספורים להיות שוב רכים וחולמנים ולדבר בקול אבהי. הם התייחסו לעציר כאל "חומר גלם" לצרכי עבודתם ולא היה איכפת להם לא על השבבים הנופלים, ולא ממה שיקרה לאחר מכן לאותו אדם. בטוחים היו שגורלו נחרץ וכלל לא חשוב היה באיזו דרך יגיע זה לביב השפכים של החברה.

שתי האשמות עיקריות בלטו לאורך החקירה: חתירה תחת המשטר הקיים על מנת לערערו, וריגול לטובת אויביו בנפש של המשטר. החוקרים השתדלו שהנחקרים יודו בשתי אלה ויפלילו גם את חבריהם. את שתי ההאשמות האבסורדיות הללו היו "מפברקים" לאט לאט, במשך חקירות שארכו שנים. כאשר העציר חש שאינו יכול עוד לעמוד בסבל הנגרם לו עקב הסירוב לשתף פעולה עם חוקריו, הוא היה אז מגיע לידי פשרה והיה מצהיר הצהרה שמתוכנה הסתבר, כביכול, שהפגישות עם חבריו היו בבחינת פעילות מחתרתית נגד המשטר. זה ארך חדשים רבים. העציר הסכים — בדרך־כלל — להודות רק ביחס לאותם חברים עליהם ידע בבירור שהם גם כן עצורים כמוהו ונמצאים בחקירה, ובוודאי ייטיב גם להם להודות. הבדידות שנמשכה שנים, התחושה שכל מי שנעצר ע"י המשטרה החשאית לא חזר, הרעב, אבדן כל תקוה — כל אלה הפכו את העציר לאדיש לכל מה שיקרה, וכל אשר רצה לא היה אלא לצאת מזה.

אחד הנחקרים מספר, שלאחר חקירה שנמשכה למעלה משנתיים, ואשר בה דשו תמיד בפעילותו במחתרת, נדהם כאשר הסתבר מהקראת כתב האישום בבית המשפט הצבאי, כי הוא חתר תחת אושיות המשטר בכך שעודד את חברו, אשר ישב גם הוא על ספסל הנאשמים, לעלות ארצה.

וגם חברו הואשם באשמה דומה. מדובר היה בשני בחורים ששניהם הגישו בקשותיהם לעליה עוד שנים רבות לפני מעצרם. משפחותיהם של השניים נמצאו בישראל. שיא הגיחוך היה בדרך בה הוכיח הקטיגור בפני בית־המשפט, כי עידוד לעליה הוא בבחינת חתירה תחת המשטר. הוא הסביר שהציונים התכוונו להחזיק את האוכלוסיה היהודית על מזוודותיהם, לא לתת להם להשתלב

בעבודה יצרנית ובדרך זאת פגעו בחוסנה של המדינה הסוציאליסטית. אמנם דברי טעם!... ובית המשפט קיבל את הטענה...

דבר דומה ארע לגבי אשמת הריגול. חבר מסוים נידון על ריגול. עד אחד בא והעיד שמסר לו פרטים על בית־חרושת לדברי מזון שבונים בבוטושן. הוא עצמו, בהיותו פקיד בצירות ישראל הודה ששוחח על כך עם הסגל הדיפלומטי של הצירות. כלל לא התחשבו בעובדה שהידיעה על הקמת בית־החרושת לשימורים פורסמה בעתונות. ועוד התברר כי על הקמת בית־החרושת למזון בבוטושן הוחלט לאחר שכבר נעצר אותו "מרגל". כל אלה לא הטרידו את בית המשפט. וזה היה במשפט שבו הופיעו עדים. ברוב המשפטים "ויתרו" התביעה והסנגוריה על הבאת עדים.

מלבד שתי האשמות אלו חיפשו בנרות חטאים שימוטטו את הנחקרים מבחינה מוסרית, כגון עסקים של מטבע חוץ, מרמה וסודות מחדר המיטות, כדי להציג את הנאשמים כשפלים. במשפטם של הגוארדיה הציונית הראשונה במעלה, שבה נשפט גם א׳ל׳ זיסו, הושיבו על ספסל הנאשמים גם בלדר דיפלומטי, אחד מן השניים אשר בשנות השואה העבירו מכתבים מרומניה להנהגה היהודית בחו"ל. הבלדר השווייצי גיר היה סוכן גרמני ומסר לגסטאפו את צילומי המכתבים שהעביר. עכשיו נידון סוכן גרמני זה יחד עם מנהיגי הציונות וזאת כדי לרמוז, כנראה, על שיתוף פעולה גרמני—ציוני בשנות השואה.

יש לקוות שבאחד הימים נדע פרטים על שיטות הפעולה של המנגנון השטני הזה של משפטים פוליטיים ומשפטי־ראוה לצרכי תעמולה, במטרה להכתים ארגון, מפלגה או תנועה. כמו כן אולי נדע את פשר השינויים שהתרחשו במשך הזמן בכיוון החקירה, פעם לשבט ופעם לחסד. כמו, למשל, בחורף 1952/53 היתה תחושה ברורה שהחקירה איננה מכוונת רק לגבי מנהיגים ציונים אלא ליהודים בכלל. בימים אלה יכול היה נחקר לשמוע מפי החוקר הערה מעין זו: "אתם (הציונים), פילדרמן (נשיא פדרצית הקהילות היהודיות), הרב שפרן (רב ראשי עד 1948, כאשר עזב את רומניה) — הנכם שווים. חלפו הימים הטובים ההם כאשר ׳דודה אנה׳ (אנה פאוקר, שר החוץ לשעבר) חיפתה עליכם." (המלים בסוגריים הם משלי — ש.א.)

פתאום הועלו בחקירה שאלות כגון אלו: כיצד קרה הדבר שניצלת בשואה כאשר רבים אחרים נרצחו? במה עזרת לנאצים כדי שישאירוך בחיים? בתנאים הקשים ובבדידות האיומה שבהם עברו ימיהם של אסירי־ציון (הוי כמה איומה בדידות זו שנמשכה עד אין קץ!) היו לדברים מעין אלה תהודה נפשית עצומה. והתחושה האיומה שמלה אחת מפיך, שתיאמר או תיפלט, יכולה להביא אסון על ידיד וחבר, הוסיפה למצוקתך.

הנחקר חי בעולם חסר היגיון, עולם שבו אין כל חשיבות לא לחייו ולא לצרכיו. "איזה חשיבות יש לבן אדם אחד, כאשר מדובר באנושות כולה!" היו מדקלמים החוקרים בלי הרף. האם האמינו בדבריהם? ואולי שמו עצמם כמאמינים? בכל־אופן כך דרכם של מאמינים קיצוניים, אמונתם חסרת ההיגיון הופכת להיגיון מעשיהם.

המשפטים

החל מקיץ שנת 1953, הובאו קבוצות קבוצות של אסירי ציון בפני בתי משפט צבאיים. האנשים נידונו למאסר עולם, להרבה שנות מעצר וגם לשלוש שנים בלבד. להלן המשפטים לפי הסדר:

1) **משפט הציונים הרביזיוניסטים**: המשפט הראשון היה של ראשי הצה"ר ובית"ר ונערך ב־7 ביולי 1953. נשפטו חמישה אנשים: אדגר קנר ז"ל, ראש הצה"ר ברומניה, שלמה שיטנוביצר, נציב בית"ר, פסח שכטר־גני, מרצ'ל טיביקארו (אלימלך הלוי) ומאיר הורוביץ, חברי נציבות בית"ר. כולם השתחררו בשנת 1956, אך שניים מהם נעצרו שוב ב־1959, ולאחר שחרורם עלו כולם לארץ.

2) **משפט יעקב ליטמן־ליטני וסוזי בנבניסטי**, התקיים ב־3 בנובמבר 1953. יעקב ליטני היה בעבר מזכירו של משה בנבניסטי וסוזי אשתו, היתה פקידה בצירות. הם נידונו ל־15 ול־10 שנות מאסר בהתאמה, זכו בערעור ושוחררו ב־1953 ועלו ארצה.

3) **משפט אצ"ל**. בדצמבר 1953 התחיל משפטם של שני צעירים: סמי רוטנברג (שהסתתר מאז 1949) ומנדל איסקסון. פסק הדין ניתן בנובמבר 1954. שניהם השתחררו ועלו ארצה.

4) **משפטם של חברי "השומר־הצעיר"**. קבוצה של 21 חברי השומר־הצעיר, מן הצמרת, הובאו בפני בי"ד צבאי במרס 1954. חלקם נעצרו עוד במרס 1953 בעת טיול, וחלקם בנובמבר 1953, מלבד אביר מרק, שנעצר ב־1950. ואלה הם: מרק אביר ז"ל ותבל"א, אשתו ברכה (כיום רוטנשטיין), אברהם אנטוניר, שמעון אברמוביץ'־אריאל, חיים ארתור, ראדו (בן־אריה) בודיאנו, מארטשי גולדנברג (מאיר גלעד), לוי דברימדיקר־רחמני (הנוער־הציוני), משה וינברג, ארנולד זיידמן, צבי זלצינגר, אפרים (פיקר) יוחנן, ברקו כהן, זאב לאזרוביץ'־אלעזר, איזו לאזארוביץ', אסתר פור ז"ל, בעלה דב פור, סורין (שלמה) צבירין, יפה קופרמן, בעלה שמואל קופרמן, זכריה (ריקה) שטובינר.

כולם עלו ארצה מלבד אביר מרק ז"ל, שנפטר בדרך ארצה ממחלה ממארת ונקבר בקיבוץ מרחביה.

5) **משפט המנהיגות הציונית** (א) שבוע לאחר המשפט של קבוצת השוה"צ, נערך משפט שבו הופיעו מן הדמויות הבולטות של ההסתדרות הציונית ברומניה. לפי הרכבם היתה זו קבוצה רפרזנטטיבית מכל הזרמים, מראשי ההסתדרות הציונית, כולל אנשים מן הפרובינציה. ואלה 13 הנאשמים במשפט זה: א'ל' זיסו, אישיות בעלת יוקרה עצומה; משה בנבניסטי ז"ל, יו"ר ההסתדרות הציונית במשך שנים רבות; עו"ד ז'ן כהן, מעוזריו הנאמנים של זיסו ומראשי הציונים הדמוקרטיים; מלה ינקו ז"ל, אישיות פעילה בשטח החברתי וגם בעליה ב' וג', מראשי ה"איחוד"; משה עמנואל (מוצי מושקוביץ') מראשי "רינשטריה", עורך "רינשטריה נוסטרה" ומנהל לשכת המודיעין של צירות ישראל בבוקרשט; בנימין בר ממפ"ם; זולטן הירש ז"ל (דרור הבונים); משה ויס־טלמון (מראשי "הנוער הציוני", פקיד בצירות ישראל); קרל רייטר מטימישורה, ד"ר בנימין זאב הבר, מארד; ד"ר שמעון הס וקון בלה מטימישורה, נציגיהם של ההסתדרות הציונית בטרנסילבניה, והבלדר הדיפלומטי גיר (אם אינני טועה). היה הנאשם השלושה עשר, לקישוט.

שלושת הראשונים נידונו למאסר עולם, כל היתר לשנות מאסר ממושכות. הם לא השתחררו ב־1955. ערעורם נדחה. באפריל 1956 קיבלו חנינה וגורשו... לישראל. היו הראשונים מבין אסירי ציון מרומניה שהגיעו ארצה בקיץ 1956.

6) שבוע לאחר מכן, בראשית אפריל, התקיים משפט הארבעים ואחד. בין הנידונים מנהיגים ציונים מן השורה הראשונה, לא פחות חשובים בהיררכיה הציונית מאלה שבקבוצת זיסו. הנה שמותיהם לפי ההשתייכות הסיעתית: דב (ברנרד) רורליך, לשעבר יו"ר ההסתדרות הציונית הארצית; עו"ד ישעיהו טומרקין, ליאון איצקר ז"ל ותבל"א בלימה לופו (כלל־ציונים); ד"ר קורנל ינקו (סגן יו"ר ההסתדרות הכלל־ציונית העולמית); יאנקו מנדלוביץ'־מרום, עו"ד יוסף עבר־כהן, מאיר שוורץ, מאיר רודיך, ד"ר לואי דולברג מ"רינשטריה"; ד"ר תיאודור לווינשטיין־לביא; דן יעשני ז"ל; משה שרון־שוורץ ואוסקר גרוניך (איחוד מפא"י); ד"ר שמואל (סמי) יקרקנר, לשעבר יו"ר ההסתדרות הארצית; מרדכי אנטלר, פרידריך אוסטרר, זיגי שפיגל ווקסלר קרול מ"העובד הציוני"; יצחק שמידט, ישראל שטיין, מ"לאחדות העבודה"; מנחם פרמו (מפ"ם); הרב מרדכי בורשטיין, עזרא פליישר, סיני אייזיקוביץ' (בן יצחק) ואלימלך אדלשטיין מ"תורה ועבודה" ו"בני עקיבא"; סקרלט ינקו (דן גלילי), ג'יטה ליבוביץ'־הררי, רגינה הירש־מיכאלוביץ', מ"דרור הבונים", שמעיה אבני, שילו ווהל, סמי גרינברג, מ"הנוער הציוני"; רחל כהן, אשתו של ז'ן כהן, (ויצ"ו); ריזה קליינר; יעקב ברנר ז"ל; משה בלקירש; אמרנד גבאי שוורץ־נגריה (פקידים או אנשים קרובים לצירות ישראל); לודביק וייס וויצן דזידריו מטימישורה.

נאשמים אלה נידונו לארבע עד שתים־עשרה שנות מאסר. הערעור נתקבל מתוך נימוק פורמלי שאחד השופטים שכח, כביכול, לחתום על פסק הדין. כולם הגיעו ארצה מלבד ברנר ינקו, אשר נפטר ימים ספורים לאחר שחרורו מבית־הכלא.

7) משפט "השומר הצעיר" ביאפ. באפריל 1954 נערך משפטם של 12 חברי השומר־הצעיר ב'אסי: אברהם זינגר ז"ל, משה לופו, דוד לקסר, יוסף מרצ'ל שוורץ, בלה פרוים־שוורץ, רוזה לקסר, פרידריך שאריסט, טאטיאנה קליגר־מאיר, אהרון אלמר, ז'ק ברקוביץ', יעקב ברדוב (שנעצר על שסידר לחבריו פטורים מהצבא). כולם השתחררו והגיעו ארצה.

8) נערכה סידרה ארוכה של משפטים שבהם נידונו אנשים בודדים או שני אסירים יחד:

א) בסוף 1954 נערך משפטו של המהנדס אנגל דסקלו, מנהיג מפ"ם שנעצר בשנית ב־1953.

ב) בחורף 1945/55 נידון יוסף רבינוביץ' ז"ל מ"הנוער הציוני". האיש יצא זכאי בדינו. ידע הרבה מכאובים בחייו ונפטר בדמי ימיו בישראל.

ג) בי"ד צבאי בקלוז', דן לשש שנות מאסר את דבורה לאופשנר (דוסיה), חברה בהנהגה הראשית "דרור הבונים".

ד) בקלוז' נידון לעשר שנות מאסר, אפרים זינגר חבר ב"דרור הבונים" — איחוד בגלל שירי געגועים שכתב ושלחם לאמו בישראל. גם הוא מת בישראל בדמי ימיו.

ה) דוד בלומנפלד, חבר בהנהגה הראשית "דרור־הבונים" איחוד ואברהם

(דולפי) הירש ז"ל, איש גורדוניה, שניהם פקידים בצירות ישראל, נעצרו ב־1953 ונידונו ב־1954. שניהם עלו ארצה. דולפי נפטר עוד ימים.

ו) ויקטור גרטלר ז"ל, לשעבר יו"ר ההסתדרות הציונית בואסלוי, מנהל הבית של צירות ישראל, נעצר ונידון למאסר. גם אשתו נעצרה כדי להכריח את בעלה לצאת מתחום הצירות ולהתמסר לידי המשטרה, אך כשעשה זאת, לא שוחררה אשתו.

רשימה זאת רחוקה מלהיות שלמה. היו עוד משפטים רבים בערי השדה, בבוטושן, ביאסי (עו"ד שנידר) ובמקומות רבים אחרים, ואין בידי כל הפרטים.

9) **מנהיגים ציונים שנידונו אדמיניסטרטיבית:** שורה ארוכה של מנהיגים ציונים, מן השורה הראשונה, דמויות מרכזיות בהנהלות סיעותיהם ובתנועה הארצית, בעיר הבירה ובערי השדה, לא הובאו בפני בית משפט, אלא נענשו עונש "אדמיניסטרטיבי" מכסימלי של 60 חדשי מאסר, על אלה נמנים אישים כגון: ד"ר שמעון זלמן (לשעבר יו"ר ההסתדרות הארצית), מיכאל לייבה, אוסקר אולטניאנו, היינריך איגנר, מ"ה בדי, שמואל רוזנהאופט, מרקו כוהין, דרימר ישראל, ישעיהו ורדי (מנהל בי"ס קולטורה), ד"ר ניסן רזניק ורבים אחרים.

10) **מאסר המורים לעברית.** בימים ההם של עליה המונית, למדו יהודים רבים עברית. בתקופה מסוימת, בשנת 1953, נעצרה קבוצת אנשים, אשר כולם היו מורים לעברית, ובכל אופן הציבור היהודי האמין כי נעצרו בגלל עיסוקם זה. (למעשה היו כולם פעילים בתנועות שונות עד שנת 1948). הנעצרים: הרב אפרים גוטמן (היה בהנהגה הראשית של בני־עקיבא), דוד פייביש־תירוש, (פעיל וותיק בהשה"צ, מחברם של ספרי לימוד ומילונים), אברהם (אבראשה) קויפמן גם כן מהשה"צ וישראל סמוטריץ'.

11) **שלושה שלא חזרו.** שלושה מנהיגים ציוניים, מוותיקי הוותיקים, נפטרו בכלא ואין איש יודע מתי וכיצד. השלושה הם: אליהו (אליאס) שיין, בנו של אחד מידידיו של חיים ווייצמן ז"ל ומראשי הראשונים; עקיבא אורנשטיין מיאסי, אשר עד פרוץ המלחמה ערך עתון בשם "טריבונה אבריאסקה", לוחם גא ואמיץ; ואברהם יאמפולסקי, מנהל המשרד הארצישראלי. לגבי יאמפולסקי אין יודעים אפילו את מקום קבורתו. מעניין להזכיר, שקודמו בתפקיד, מורוחובסקי (מרדכי) נרצח ע"י החוליגאנים של "משמר הברזל" בינואר 1941. יהא זכרם של קדושים אלה ברוך, והי"ד.

בהקשר זה ראוי להזכיר כאן קבוצת יהודים מישראל, שבעבר היו פעילים בולטים בהסתדרות הציונית ברומניה, אשר באביב 1954 הכריזו על שביתת רעב המונית בבית הכנסת הגדול ברחוב אלנבי בתל־אביב, כאות הזדהות עם חבריהם וידידיהם שהועמדו למשפט ברומניה בעוון היותם ציונים. שביתה זאת היא שעוררה את תשומת הלב של דעת הקהל היהודית והעולמית לסבלותיהם של אסירי־ציון ברומניה, ופרצה את חומת השתיקה ששררה עד אז סביבנו, כביכול "כדי שלא להרגיז את הגוי ולא לקלקל את היחסים שבין מדינות בגלל אסירים יהודים".

אסירי ציון ברומניה לא ידעו דבר על השביתה, כשם שלא ידעו דבר על המתרחש בעולם, כי הוחזקו בבדידות גמורה, אולם הם יודעים היטב כי חבים הם חוב של כבוד לאלה שעוררו את הבעיה, יזמו את השביתה והשתתפו

בה, למורת רוחם של המוסדות הרשמיים בישראל. השובתים הם הם שהזעיקו את דעת הקהל ואילצו את ממשלת ישראל, לא להתעלם ממה שקרה ברומניה.

נמנעתי מלנקוב בשמותיהם של יוזמי השביתה, או למסור על התפתחותה. סבורני שכל הפרשה טעונה חקירה יסודית.

החל מראשית שנת 1954, נתמלאו בתי־הכלא ברומניה באסירים ציוניים. שלא כבבתי המעצר של משטרת הבטחון, היו הציונים בבתי־הכלא יחד עם מאות ואלפים אסירים רומנים, מנהיגים פוליטיים לשעבר, פושעי מלחמה, הפקידות הבכירה של המשטר הקודם והעילית של החברה שהתמוטטה. ולא חסרו ביניהם קומוניסטים שסרחו והגיעו לבית הסוהר.

יוקרת אסירי־ציון הרקיעה שחקים. הם הופיעו כחבורה מלוכדת, בעלת רמה מוסרית ואנושית נעלה, מיוחדת במינה בנוף האנושי של בתי הכלא. שונאי ישראל הנוקשים ביותר, נדהמו מגילויי אומץ־הלב של האסירים הללו ומגישתם ההומאנית. הם הושיטו יד עוזרת לזקנים, גם ללא יהודיים, והנהיגו נורמות חדשות, כגון זו שבלחם לא מספסרים ולא מוכרים אותו תמורת סיגריות. ואם יש למישהו סיגריות, אזי מחלקים אותם שווה בשווה לכל האסירים ואין מוכרים אותם, כפי שנהגו עד אז.

הויכוח עתיק היומין, בין שונאי ישראל ליהודים, התחדש והתנהל בכל חדרי בתי־הכלא. אסירי־ציון יכלו להוכיח לשונאי ישראל, עד כמה הם בורים בהכרת הבעיה היהודית, ובתולדות העם היהודי ותרבותו. אסירי־ציון ברומניה סבלו רק לעתים רחוקות מהתנכלויות של אסירים אחרים, כפי שקורה בדרך כלל בבתי סוהר. אלה פשוט לא העזו. יחס הכבוד כלפי אסירי־ציון הרתיעה את כל מי שניסה להתנכל ליהודי ציוני. בתי הכלא הפכו לבתי אולפנא. אסירי ציון היו מתאספים בקבוצות למידה. אומץ־הלב, היושר וההגינות והרצון ללמוד, בצירוף התבונה שהיתה נר לרגלם, הרימו את כבוד העם היהודי אפילו בקרב שונאיהם.

לאחר מבצע סיני

החל משנת 1954 החלו אסירי־ציון חוזרים לבתיהם. הראשונים היו אלה שנידונו לשנות מאסר מעטות, יחסית, והשתחררו לאחר שריצו את עונשם (כגון מאיר שוורץ, ג׳יטה לייבוביץ׳, רחל כהן וכו׳).

בקיץ 1955, נשבה רוח אחרת. המצב בבתי הכלא הוטב. התקוה להשתחרר הרקיעה שחקים. נתקבלו ערעורים בכמה וכמה משפטים, המשפטים נידונו מחדש. מה שלא עשו בתי המשפט, נעשה ע״י חנינה. בקיץ 1955 ובאביב 1956 שוחררו כל אסירי ציון.

היחסים שבין ישראל ורומניה השתפרו. שוב נתקבלו בקשות לעליה. כל אסירי ציון לשעבר, מיהרו להגיש את בקשותיהם. בספטמבר 1956 קיבלו כל אסירי ציון הודעות שבקשותיהם אושרו. רק חברים ספורים דאגו לאסוף את המסמכים והאישורים הדרושים, כדי שיימצאו מוכנים בידיהם. רובם פשוט לא האמינו שעלייתם קרובה. מי שהניירות נמצאו בידו ביום רביעי הראשון לאחר קבלת ההודעה (את אישורי העליה היו משחררים ביום רביעי) — זכו מיד

בתעודת נסיעה ועלו ארצה. כל השאר איחרו בשבוע באיסוף האישורים הרבים שנדרשו להמציא. ושבוע זה היה עבורם פטלי. מבצע סיני, שבא כהפתעה, החריף שוב את היחסים שבין ישראל ורומניה. אחת התוצאות היתה: הפסקת העליה... מאורעות הונגריה, שהתרחשו במקביל למאורעות במזרח התיכון, גרמו לתסיסה גם בערי רומניה. על מנת לקדם מאורעות בלתי רצויים, הוחלט בצמרת "מפלגת העבודה הרומנית" לקדם את האלמנט הלאומי במישור המפלגתי והממלכתי. בתאים המפלגתיים במוסדות ומפעלים, שהיו להלכה האחראים והמופקדים על המהלך התקין של המוסד ועל כשרותו האידיאולוגית. כל חברי המפלגה במוסד היו חברים בתאים אלה. ליהודים הוסבר שהאינטרס העליון של המפלגה דורש "עשיית צדק" לאלמנט הלאומי ורבים מבעלי התפקידים הרמים, שאינם רומנים, נתבקשו לפנות את מקומותיהם לבעלי לאומיות רומנית, כדי למתן את תחושת הקיפוח הקיימת בקרב האוכלוסיה בעלת הרוב במדינה.

החלטה זאת גרמה להלם בקרב יהודים רבים, פעילי מפלגה ותיקים, שמזה 12 שנה התמסרו בלב ובנפש לרעיון הקומוניסטי, גדלו עם המפלגה, התכחשו לבני עמם, ראו עצמם כרומנים לכל דבר, ועתה הנה נאמר להם, שעליהם לפנות את מקומותיהם, מפני שיהודים הם: "הרי תמיד אמרנו שהמפלגה איננה מבחינה בהבדלים לאומיים? הרי חדלנו מזמן להיות יהודים. התמסרנו לעם הרומני ולאינטרסים שלו, עמדנו בכל הסלקציות שנעשו לפי הקריטריון של נאמנות וכושר — ועכשיו עלינו לפנות את מקומותינו? הרי זה בניגוד משווע לכל מה שלמדנו בתורת המרכסיזם־לניניזם?" שאלו יהודים רבים.

המעטים שהציגו את השאלה הזאת בפומבי, נענשו בלי רחם. כך קרה, למשל, לאותו צורר יהודים ליבוביץ' שרבן (ב־1953 חוסל הועד היהודי הדמוקרטי", כי שוב לא היה, לדעתם, צורך במוסדות מיוחדים ליהודים וליבוביץ שרבן, כרבים אחרים, מונו למנהלים בכירים ב"ועדה עליונה לתכנון" שהיה מעין מיניסטריון־על). עתה הוצא האיש משורות המפלגה והודח מתפקידו כמנהל, על שהעז להציג את השאלה במלוא חריפותה בישיבת "התא המפלגתי, בוועדה העליונה לתכנון".

התוצאה היתה הגברת הלחץ לעליה. לאלה שרצו לעלות מתמיד כי ראו עתידם בישראל, נתווספו חוגים חדשים, מבין אלה שאיבדו את עולמם, אך סוף סוף למדו על בשרם שיהודים הם, ואין מנוס מזה, אף לא במשטר הקומוניסטי.

במקביל גבר הלחץ הבינלאומי. מבצע "איחוד משפחות" מטעמים אנושיים, אותו יזמו אישים בישראל, פעל את פעילותו. נציגי רומניה בחו"ל נתקלו בשאלות מביכות על כל צעד ושעל: "מדוע אין אתם מרשים למשפחות להתאחד?" הבעיה הגיעה לדיון בצמרת המפלגה שדרשה חוות־דעת מומחיה לשאלה מה יקרה אם תחודש שוב העליה לישראל. המומחים קבעו (ואני מסתמך על שמועות בלבד, הנראות קרובות מאוד לאמת, בהתחשב במה שאירע לאחר מכן), כי בדרך־כלל השתלבו היהודים יפה בחברה הסוציאליסטית וחלק מהם בלבד, כעשרת אלפים איש לפי הערכתם, אשר להם קרובי משפחה מדרגה ראשונה בישראל, וכן קבוצות חברתיות שוליות, שתועלתן למשק הסוציאליסטי אינה חשובה, אלה ירצו לעזוב את רומניה ולעלות לישראל. על סמך חוות דעת זו, הוחלט לחדש את ההרשמה לעליה.

יום ההרשמה הראשון נקבע ליום הכיפורים של שנת 1958. היהודים, למודי נסיון העבר, מחשש שמא שוב ישתנו פני הדברים, "התנפלו" על משרדי ההרשמה. מה שהתרחש, ובמיוחד נוכח העובדה שחוגים של קומוניסטים "נאמנים" נרשמו אף הם, גרם הפתעה עצומה ובלתי נעימה בחוגים הקובעים במנגנון המפלגה. סופר שאחד ממנהיגיה הבכירים של המדינה, התפרץ בזעם בראותו את ההמונים הצובאים על משרדי ההרשמה בבוקרשט הבירה. כשנודע לו מי ומי בין הנרשמים התבטא, שהיהודים הפרו את נאמנותם לרומניה הסוציאליסטית, שהעניקה להם את הכול והאמינה בכנותם.

המצב שנוצר גרם למעין ליקוי מאורות בין הדרג המנהיגותי לבין היהודים. ואם עד אז התנהל מאבק סמוי וגלוי חריף ביותר, על השליטה בפדרציה של הקהילות היהודיות, בין שרידי ה"וועד" והרב הראשי; והנה עתה כשנדמה היה שהרב הראשי אבד חנו בעיני השלטונות, נפתר הקונפליקט לטובתו.

על מה בעצם ניטש המאבק בין הרב הראשי לבין מנהיגי הקהילות? אנשי הוועד ראו בתפקידם הזדמנות לעשות לחיסולו של קיום יהודי נפרד, ולהתבוללותם בקרב עם הארץ. הם היו כלבי שמירה, שחו"ח הקהילה לא תחזור לפעילות יהודית ממשית, ואילו הרב הראשי נאבק על שמירת הקיום היהודי, על חופש הפולחן, ועל אספקת אמצעים למימוש חופש זה, כגון תשמישי קדושה, מצות לפסח, בשר כשר וכד'. כן השתדל לקיים "תלמוד תורה" לאותם הילדים שהוריהם רצו שבניהם ילמדו קצת "יידישקייט". ואם לפני שלב זה, נדמה היה שאנשי הקהילה יצליחו לחסל כל דבר יהודי, האירה עתה ההצלחה את פניה לרב הראשי.

לשתדלנים יהודים שניסו להפיג את זעם השלטונות, ובראשם לרב הראשי, נאמר, שהמנהיגות הבכירה התייאשה מן היהודים והגיעה למסקנה שבמוקדם או במאוחר כל היהודים ירצו להסתלק מן המדינה, אי לכך החליטה המנהיגות לוותר על האלמנט היהודי (למעשה שוב לא היה צורך בו!) ולא לאפשר עוד ליהודים להתקדם בסולם החברה, אלא לחיות בשוליה.

כל זה התרחש, כמובן, בתהליך איטי ומתמשך, כנהוג בארצות קומוניסטיות. ככל שבעיית העליה חזרה ועלתה על הפרק, חזרו לעסוק בבעיית הציונים. הפעילים הציוניים לשעבר, רובם אסירי־ציון, חשו מיום ליום כי הם מתקרבים לטרגדיה חדשה. הגיעו הדברים עד כדי כך, שרבים מהם למדו בעל פה דברי שירה וקראו דברי הגות, כדי שיהיה להם במה להעסיק את מחשבותיהם בבדידות הצינוק.

שוב נעלמו חברים ואיש לא ידע מה היה להם. נדמה היה שהאדמה בלעה אותם. כן נעצרה קבוצת פעילים ציוניים בעיר בראשוב וכן בערים שונות.

בסוף דצמבר 1958, נעצרה רחל וייס־טלמון (הרצל לשעבר) אשתו של משה וייס־טלמון, אסיר־ציון שעלה ארצה בהבטחה שאשתו תבוא אחריו. רחל, פקידה בצירות ישראל, חברה בהנהגה הראשית של "גורדוניה" לשעבר, נעצרה שלושה חדשים לאחר שנעצרה אחותה, המורה מרים הזנפרץ, שנידונה בבית־המשפט־הצבאי בטימישורה ל־10 שנות מעצר, יחד עם הוגו שוורץ ז"ל, ויבל"א יוסף שוורץ.

ב־8.6.59 נעצר יצחק שמידט ז"ל, בלכתו ברחוב. במשך חדשים הוא חש כי עוקבים אחר כל מעשיו. סוכני המשטרה החשאית שמיהרו לביתו לערוך

חיפוש, מצאו שם שלושה ידידי משפחה, אסירי־ציון לשעבר, שנעצרו מיד. השלושה: שלמה שינטוביצר, גיסו של שמידט, שהוזמן לארוחת צהרים; חברו אלימלך הלוי, אשר בא להתענין בשלום חמותו הזקנה של שמידט, והרב מרדכי בורשטיין, אשר בא כדי לקבל מהם בשביל תינוקם ביצים טריות, אותן השיגה משפחת שמידט עבורם מכפרית אחת שהיתה מדי שבוע מביאה תוצרת לביתם.

חקירתם היתה קשה מאוד. בפעם הזאת ויתרו על שיטותיהם המתוחכמות ושמו את מבטחם באגרופים ובפרגול. הרביצו לנחקרים לא רק בחדר העינויים, אלא גם כל אימת שהאסיר התעקש על פרט זה או אחר בעת החקירה. רחל וייס־טלמון מספרת כיצד הולקתה בכפות רגליה, לעיני כחמישה עשר קצינים צעירים, אשר היו כנראה חברים בקורס חקירה, והם הובאו ללמוד שיעור בטכניקה עתיקת־היומין של עינויים. נחקרים רבים סיפרו על מכות רצח שספגו כמעט מדי יום ביומו.

בסוף שנת 1959 נערך משפטו של יצחק שמידט וחבריו, ומלבד השלושה שנעצרו בביתו, צורפו לקבוצתו עצורים אחרים, כגון ישראל הארט. במשפט זה קרה דבר בלתי רגיל בתולדות המשטרה החשאית. העצורים שוחררו יומיים לפני התחלת משפטם. בהתחשב בכך שלפני כן ארע תקדים אחד כזה (יוסף ראבינוביץ׳ שזוכה), התעוררה תקוה שכל העצורים יזוכו. אך כשבאו לשמוע את גזרם־דינם, נעצרו שוב ונשלחו לבית־כלא.

בסוף נובמבר התקיים משפטם של 15 אסירי ציון, רובם פקידים בצירות ישראל וחברים פעילים בתנועות־נוער לשעבר. ראש הקבוצה היה חיים וורצל, איש "הנוער הציוני" שמאז שנות השואה ועד שנת 1948, עבד בגבול בהעברת יהודים. בתחילה עזר לפליטים מהונגריה להימלט לרומניה ואחר־כך לפליטים שנהרו מערבה. עמו יחד נידונו: רחל וייס־טלמון, ינקו גרינברג, שמש לופו, שמש רוזיקה, ד"ר דרימר (דגן), יהודית קליין־מרקלר (גורדוניה), ד"ר הורבאט, מרים זילברמן־גרינברג, רודי ישראל, גרדוש נפתלי, שטפן קראוס, מגדה וייסברגר (פעילת ויצ"ו מארד, שזה היה לה מעצרה השני) וולברג יוסף.

ב־1960 שוב התעוררו רוחות חדשות, שוב נוצרה שעה של חסד ביחסי ישראל—רומניה. החל מראשית השנה הגיעו אישורים ליציאה לארץ־ישראל, לכל אלה שהשתחררו ב־1955 ואשר נתקעו ב־1956 בגלל מבצע סיני. הנעצרים שוחררו אחד אחד והגיעו ארצה. ואף־על־פי שהגיעו שבורים ברוחם וחולים בגופם, לאחר שנות מתח וסבל ארוכות וקשות, קידמו את פני המולדת בחיוך על פניהם. בטוחים היו שהגיעו הביתה, ואכן רבים מהם, בעיקר הצעירים, השתלבו יפה בחיי הארץ, רבים מביניהם מלמדים כיום באוניברסיטאות בישראל.

הערות לסיכום

כאמור, יהדות רומניה כמעט כולה הגיעה ארצה והשתלבה בעשיה. מה גרם לכך?

האם אסירי ציון, הם וחבריהם שזכו לעלות ארצה בעוד מועד, בטרם נתפסו בידי צר, הם שעשו את העבודה הזאת? האם הם הדביקו את יהודי רומניה "בחידק" הציונות, שממנו לא החלימו? האם הם ששכנעו את ההמונים, כי אפסה כל תקוה לחיים מתקבלים על הדעת בארץ בה נולדו, ואין דרך אחרת

אלא לעלות ארצה — או שמא עשה זאת המשטר הקומוניסטי, שהבטיח להם חיים מכובדים, שהתחייב כי מוצאם היהודי לא יאפיל על התקדמותם החברתית, ובסופו של דבר אכזב? עובדה היא שבלחץ המאורעות עלו ארצה רבים מאוד מבין אלה שהיו רחוקים מרעיון שיבת־ציון. לאסירי־ציון רבים הציקה השאלה הזאת באפלולית צינוקם. הם התלבטו שמא היה סבלם לשוא.

תשובה נחרצת לשאלה זו אין! ספק רב אם יעלה בידי חוקרי ההיסטוריה למצוא הוכחות ברורות לכאן או לכאן. דעתי היא, כי ההשפעה היתה הדדית: העליה ההמונית מרומניה לא היתה מתבצעת לולא פעילותם הנמשכת של פעילי התנועה הציונית ברומניה, אולם פעילים אלה לא היו משיגים את יעדם, לולא המשטר שערער את יסודות החברה היהודית, מוטט אותה והכריח את היהודי המצוי לחפש מוצא למצוקתו.

היהודי המצוי יכול היה לפנות לכיוונים שונים, כגון להישאר על־אף הכול, או להגר לארצות רבות אחרות בעולם, כפי שאנחנו עדים לתהליך דומה המתרחש בימינו אלה עם יהודי ברה"מ — אולם הפעילים הציוניים הם שקבעו את הכיוון.

וגם כאשר הבין המשטר לאן נושבת הרוח, ונקט באמצעים חמורים לבידוד פעילי התנועה ודן אותם לשנות מאסר רבות (בעוון "הסתת האוכלוסיה היהודית, לבל תשתלב בחייה של הריפובליקה העממית, שכם אחד עם העם הרומני והלאומים הנלווים אליו — כדי שיישבו על מזוודותיהם הארוזות, ובזאת עודדו אוכלוסיה זאת לצאת להרפתקה אומללה לישראל — ובכך בגדו הן במכורתם רומניה והן באחיהם היהודים" — ציטוט מן הזכרון מדברי התובעים במשפטיהם של אסירי־ציון). אך דבר לא עזר. התהליך נמשך.

ופעל כאן עוד גורם. יהודי חכם, אביו של צעיר, אשר בזמנו עזב את בית אביו בניגוד לרצון האב, השתלב בתנועה בשנת 1944 ועלה ארצה, הסביר לי זאת כך: "פעלתם בשיטת הכפרי המגדל תרנגולות. כאשר כפרי כזה רוצה לאסוף דוגרת על אפרוחיה, מה הוא עושה? הוא שם ידו על אחד האפרוחים והולך; מיד הולכת אחריו גם הדוגרת וכל אפרוחיה נסחבים אחריה... עשיתם בדיוק כמוהו. הוצאתם אפרוח מכל בית ולדוגרת לא נותרה ברירה. היא הוכרחה לדדות אחריכם יחד עם יתר אפרוחיה..."

יהודי חכם.

מקורות

"פנקס הקהילות" רומניה — כרך ראשון ושני, הוצ' "יד־ושם".

ד"ר ז'ן אנצ"ל: יהדות רומניה בין 23.8.1944 לבין 30.12.1947.

ד"ר תיאודור לביא: יהדות רומניה במאבק על הצלתה.

ש' אבני: "גאולים מיד צר".

"רינשטריה נוסטרה" 1944—1948 (קולקציה בספריית בית התפוצות, ת"א).

ד"ר דוד שערי: גירוש קפריסין 1946—1949.

קובץ "אשר לא נשאו לשוא נעוריהם", זכרונות על "הנוער הציוני בשואה ולאחריה".

עדויות בכתב של המחלקה לגביות עדויות ב"יד־ושם", תל־אביב (עדויותיהם של דב (ברל) שיבר, יצחק ארצי, מלה ד"ר ינקו, יצחק ילון, פסח־גני, דאדו רוזנקרנץ, חכמו (ראש קהילת יאסי), אריה אלדר, רפאל רוזנברגר ואחרים.

שיחות עם רבים מאסירי ציון הנזכרים בספר.

משה לויב *

יחסם של הבריטים למעפילים במחנות קפריסין **

הבריטים שהיו אחראים למחנות המעפילים בקפריסין (1946—1947) היו, כמובן, מממשי מדיניותו הידועה לשמצה של ארנסט בווין, להגליית עולים בלתי־חוקיים, איי. ג'יי. איי. הפירוש הבריטי הרשמי לראשי התבות הללו היה — עולים יהודים בלתי חוקיים, Illegal Jewish immigrants וכשאני השתמשתי באותם ר"ת בשיחותי איתם, הם ידעו שכוונתי היתה — לעולים יהודים עצורים Intercepted Jewish immigrants, ואמנם הבהרתי להם זאת.

הצבא, הרשויות בפלשתינה ובקפריסין, וכן המשרד לעניני מושבות בלונדון נקראו להוציא לפועל את מדיניותו הקשה של בווין. עלי לציין שמלכתחילה נוכחתי לדעת שיש לעשות הפרדה מוחלטת בין בווין לבין אנשי צבא ואחרים בקפריסין. למרות שבאופן כללי הם ואנחנו היהודים, היינו להלכה יריבים, אך למעשה — בדרך־כלל — לא כך היה הדבר. אנשי הצבא, ובמיוחד המפקדים, פעלו במצפון ישר, אולם היה ברור שאין הדבר לטעמם, כפי שקולונל ווידיקומב, המנהל הראשון של המחנות, אמר לי: "זה איננו עיסוק לחייל. איני רוצה להיות סוהר של נשים וילדים".

אני חושב שטוב יהיה לתת דוגמא שתבהיר מה כוונתי בהבדלי הגישות בין יוצר המדיניות בווין לבין מממשיה. מייג'ור ניומן, למשל, היה מפקד מחנה 55, שהיה הראשון לקליטת עצורים. הוא היה בשנות ה־50 לחייו, רך בדיבור, בעל חזות צבאית אבל לחלוטין אנושי, לחלוטין לא־צבאי בגישתו. אני משתמש במלה צבאי, לציין קשיחות, רשמיות, משמעת נוקשה, והמושג לא־צבאי הוא

* משה לויב, או כפי שנקרא באנגלית בפי האמריקאים והבריטים — מוריס לאוב, היה נציגו של הג'וינט במחנות המעפילים בקפריסין ופעל רבות להקלת מצוקתם ולעידודם. עם חיסול המחנות ועליית המעפילים ארצה מונה לנציג הג'וינט במרוקו. לאחר מכן שימש כמנהלו של מכון איוו"א בניו־יורק.

** פרק מתוך ספר זכרונות על תקופת מחנות המעפילים בקפריסין.

היפוכם של אלה. מייג'ור ניומן נטרד מן העובדה שמחנהו הכיל נשים וילדים. לא לעיסוק שכזה קיבל את אימונו הצבאי, והוא עשה ככל יכולתו כדי לעזור. הוא אפילו עשה מעשים שלא היה אמור לעשותם. לדוגמא, הוא הגדיל את מנות החלב והירקות עבור מחנהו, מתוך ידיעה שזאת הפרה מכוונת של ההוראות. למרות שידעתי על כך, לא אמרתי דבר, אך בעבודתנו המשותפת הוא בודאי הרגיש את הבעת הערכתי האילמת.

באותו מחנה ארע המקרה המצער שגרם למותו של שלמה חיימזון בשער המחנה, אבל ניומן לא היה האחראי לכך. אדם אחר שהיה אחראי לבטחון במחנה, קריקטורה של קפטיין בריטי, הוא שנתן את ההוראה. כאשר המת נישא על כתפי חבריו אל המשאית שתוביל אותו לבית הקברות, עמד המייג'ור ניומן דום, בהבעת כבוד אילמת לנפטר.

מקרה אחר. שני סמלים בריטים נתלו בידי האצ"ל כגמול על ירי חיילים יהודים. חטיפת הסמלים היתה בכותרות בעולם כולו במשך כמה שבועות. התליה עצמה גרמה לזעזוע כבד לחלק מהם ונראתה כהתפתחות צפויה בעיני אחרים. איש הקשר במחנה באותם הימים היה מר סמית. כאשר פגשתיו אחרי פרסום החדשות על התליה, הוא היה עניני ורוגז שלא כדרכו, ואמר לי דבר שהתפרש כאילו הייתי בין האחראים למעשה, או שכולנו היינו אחראים לכך, בעיניו. הגבתי על דבריו במלים אלו: "אינך מערבב ביני לבין הפלשתינאים? אני אזרח אמריקאי. אתה יודע שיש לי חלק בענינים אלו באותה המידה כפי שיש לך. בבקשה, אני מבין ללבך, אבל אל תפרוק את רוגזך עלי". הוא קיבל את הדברים ברוח בה הם נאמרו על ידי, אך למרות זאת יחסינו הצטננו למשך התקופה הקצרה שהוא נשאר בתפקיד עד בוא מחליפו.

ביום התליה היה עלי לטפל בכמה ענינים בבית־החולים הצבאי הבריטי שבקפריסין. גם בית־החולים, היה מוקף בגדר תיל והכניסה הותרה רק עם הצגת תעודות־זהות. סמל בריטי היה אחראי על האספקה ונהג להביא לאחיות סדינים, תחבושות ושאר אספקה רפואית, לפי בקשתן. באותו יום. יום התליה, פגשתי אותו, הוא ברך אותי בדרכו הקלילה והמשיך בעבודתו. רק מאוחר יותר למדתי לדעת שהוא היה בן־דוד של אחד החיילים שנתלו, אבל הדבר לא מנע ממנו להמשיך במילוי חובתו.

שני מנהלים של המחנה, שני קולונלים, התפטרו כי לא יכלו לבצע את תפקידם. הראשון, קולונל ווידיקומב, היה ממוצא קוקני cockney, חייל מהשורה שטיפס בסולם הדרגות. אדם שעשה כל שביכולתו במסגרת תפקידו כדי לעזור לנו. הייתי פוגש אותו כמעט בכל יום במשרדו, ולעתים קרובות הייתי יושב אל שולחנו ומשוחח עימו בעניני המחנה. כשהכרנו זה את זה קצת יותר, שוחחנו אפילו בענינים אישיים, ויום אחד אמר לי ווידיקומב, כי אינו יכול להמשיך בתפקידו. הוא ביקש העברה למקום אחר מפני שאת תפקידו הנוכחי לא יכול היה לכנות שרות צבאי. כאשר ווידיקומב עזב, העניק לו הג'ינט מערכת כלי כסף במתנה, לקראת נשואיו הקרובים עם אחת החיילות שבפיקודו.

קולונל דנט, שבא אחריו, היה שותף לרגשות אלו למרות שמוצאו היה משכבה חברתית שונה מזו של ווידיקומב. בעוד שווידיקומב היה קוקני, היה דנט ממוצא אריסטוקרטי. האנגלית שלו היתה יפה, איטית ומדויקת, כצפוי

מאנגלי שחונך וגדל בחברה הגבוהה. דנט בילה חלק נכבד מזמנו בקסילוטימבו, בו מוקמו מחנות החורף. מחנות אלו נמצאו בקרבת הים, אולם איש לא הורשה לרחוץ בו מסיבות בטחון. במחנה 64, אחד ממחנות החורף, היו ילדים רבים, ובחדשי הקיץ החמים הם היו צופים בים בגעגועים. בקשתי מקולונל דנט להרשות לילדים ללכת לרחוץ בים. הוא טען כי אינו יכול, מאחר וידיו כבולות. לא הסתפקתי בתשובה זו ובקשתי אותו שוב ושוב. בסופו של דבר הוא הסכים והילדים הורשו ללכת לשחות, בתנאי שבמבט לאחור נראה בעיני קומי ומעורר צחוק. התנאי היה שלפני קבוצת הילדים ינוע טנק עם מכונות יריה מכוונות כלפיהם ומאחורי הילדים ינוע טנק נוסף. הדבר נמשך כך במשך יומיים עד שהמצב הפך למגוחך, משום שילדים הם ילדים והחיילים, אולי חלקם אף אבות, נוכחו לדעת שמדובר בילדים ובמהרה רבים מהילדים היו רוכבים על הטנקים... גם דנט התפטר במחאה על תפקידו ועל הנעשה בקפריסין.

אדם שעבר על כל כללי המשחק, וביודעין, היה קפטיין מייטלנד. הוא התחבר עם יהושע ליבנר, היה מבקרו לעיתים קרובות ומספר לו על ענינים שלא היה אמור לשוחח עליהם. הוא ידע שלעתים היו הליבנרים נותנים מחסה לאנשים שברחו, והיה מזהיר אותם לפני כל חיפוש צפוי. מייטלנד, מעל ומעבר לכל חבריו שגילו הבנה כלפינו, הוא התגלמות של אחד מחסידי אומות עולם.

בתחילת תקופת המחנות בקפריסין, היה יהודה מגנס, נשיא האוניברסיטה העברית, בין יושבי־הראש של הג'וינט. באחד מביקורי הראשונים בארץ אחרי בואי לקפריסין, הלכתי לבקר את ד"ר מגנס ואשתו בביתם שהיה מוקף בגינת חמד ברחביה שבירושלים, וסיפרתי לו את סיפורנו. מגנס ביקש ממני להצטרף אליו לפגישה עם הנציב העליון הבריטי, גנרל סיר אלן גורדון קאנינגהאם, שהיה אחראי לביצוע המנדט בירושלים, והתגורר בבנין הממשלה שהיה תחת משמר מיוחד, בגלל הזמנים הקשים. התקבלנו בלבביות. מסתבר שמגנס והוא היו חברים טובים, ואני שפכתי את מרי ליבי והבעתי את מחאתי כנגד הכליאה במחנות וכנגד העובדה שמזון, טיפול רפואי ושאר צרכי יום־יום שסופקו רשמית בידי הבריטים, לא סיפקו את צרכי המחנה, ובשל כך על הג'וינט מוטל לבוא לעזרה. הוא הקשיב בהבנה, הודה למגנס ולי על פעילותו של הג'וינט והבטיח לעשות ככל שביכולתו. ד"ר מגנס סיפר לי מאוחר יותר שהנציב העליון אכן כתב מכתב נוקב לרשויות המתאימות בלונדון, אך ללא הועיל. בשיחתנו היה ברור, שהוא היה מוטרד עד עומק ליבו בגלל המחנות והמתרחש בהם.

לסיר גודפריי קולינס מגיעה תשומת לב מיוחדת. הוא היה איש הקשר השלישי בין הבריטים לבינינו. הוא היה בעל תפקיד אזרחי נכבד בהודו, ודומני שחזר מגמלאות כדי למלא את התפקיד בקפריסין. היה בשנות השישים לחייו, רזה וגבוה, ממעט בדיבור, קורקטי ובלתי ניתן לפיענוח. לעולם לא ידעתי אם דברי, אישית, עשו עליו רושם או שמא הקשיב מתוך חובת תפקידו. תשובתו הרגילה לבקשותי, אלא אם כן יכול היה לפעול מיידית, היתה כי יעיין בדבר או יחקור בנושא. אחד הנושאים שנדונו בינינו במשך חדשים, היה בקשתי לבניית מבנה מיוחד עבור התינוקות הרבים שדרשו טיפול. אלפיים תינוקות נולדו בקפריסין, כמעט כולם בבית־החולים הצבאי הבריטי, ולאחר מכן הובאו חזרה למחנה אל אמותיהם. האחיות שלנו והמטפלות עמדו על כך שיש לבנות

בית־תינוקות כי אוהל או בקתה לא סיפקו תנאים הולמים לתינוקות רכים. בקשתי וקבלתי תוכנית של בית תינוקות כזה. הסתבר שמדובר היה במבנה לא קטן, חדר בגודל 30×50 מטר ובו הרבה חלונות, עריסות מיוחדות ושולחנות מתאימים, ארונות לאספקה ושולחנות לטיפול רפואי בתינוק. בקיצור, בנין בהחלט יקר, הבאתי את הענין בפני סיר גודפריי קולינס וזכיתי בתשובה הרגילה: "אעיין בדבר". בסופו של דבר, אחרי כמה חדשים של הפעלת לחץ כמעט יומיומית בנושא, הגיעה תשובה חיובית והמבנה הוקם. האחיות טענו שאפילו בפלשתינה אין מבנה שישווה לו באיכות. לאחר שנסגרו המחנות, חדשים רבים לאחר מכן, שמעתי מסיר גודפריי שהוא לא סתם "עיין בדבר", אלא כתב מכתבים דחופים בהם הציג את בעייתי כאילו היתה שלו, ובלשון תקיפה ביותר. בטוחני שמכתביו והתעקשותו הם שהפכו את רעיון בית־התינוקות למציאות.

את גישתו של אדם נוסף, השר לעניני קולוניות, סיר ארתור קריץ' ג'ונס, אפשר לסכם בציטוט מהנסרד, הפרסום הממשלתי הרשמי מיום17.2.1949: "אני מציין בהכרת תודה את פעילות הוועדה האמריקאית לעניני החלוקה בהנהלת מר לויב, אשר לא חסכו מאמץ או כסף כדי לספק צוות סיעוד ושרותים לעצורים". איני יודע אם זה אופייני לבריטים להודות לאחרים הממלאים את חובתם. אופייני או לא, אך קריץ' ג'ונס אכן הודה לג'וינט ולי על עבודתנו. דבריו הנ"ל מסכמים את הגישה כלפינו של אותם אנגלים שהיו שונים מבווין.

הנה דוגמא נוספת של הגישה הבריטית. הפעם גישתו של מושל קפריסין. אחד מהמנהלים הרפואיים הראשונים שלנו היה ד"ר חיים רפפורט. כשד"ר רפפורט הגיע למחנה, הוא היה צעיר, מלא מרץ, ושקוע לחלוטין בתפקידו כרופא המחנה, וכפי שגיליתי מאוחר יותר, היה גם מעורב בפעילות מחתרתית עם ההגנה. הוא היה רופא מעולה וכולנו חבבנו אותו. הוא טיפל לא רק באנשי המחנה אלא גם בצוות הג'וינט. הוא טיפל בי כאשר חליתי, ואפילו כמה מהבריטים זכו לטיפולו, ולבקשתם, גם נשותיהם. כמובן שהסכמנו לכך מתוך הרושם שאפילו הבריטים הכירו בעליונות הטיפול הרפואי שלנו על זה שלהם. ד"ר רפפורט פגש את אשתו לעתיד במחנה. היא היתה אחות, ואני זוכר את שמה הפרטי בלבד — לילקה, בחורה נאה מאוד בעלת שיער שחור. תוך כדי עבודתם המשותפת הם התאהבו והתחתנו בקפריסין, בביתנו שבפמגוסטה.

ידעתי על כמה מפעולותיו של ד"ר רפפורט שלא תאמו לחלוטין את כללי המשחק. לדוגמא, לפני בואה של לילקה, הוא נהג להוציא מהמחנה את אחת העצורות שהיתה גם היא רופאה, ולהביאה בגלוי לריקודים במלון סבוי. אני מתאר לעצמי ששומרי המחנה חשבו שהיא אחת מעובדות הג'וינט. כנראה שהיתה לה תעודת זהות מזויפת. למרות שידעתי על כך לא אמרתי דבר. האמנתי שאם הם יכולים לצאת מזה בשלום, מדוע לא יעשו זאת. מדוע שלא תוכל רופאה שעזרה לנו, למרות היותה עצורה, לזכות לעתים לצאת לחופשה בעיר?

יום אחד בקיץ 1947 נקראתי על ידי הבריטים, אשר אמרו לי שד"ר רפפורט לא יוכל יותר לבוא למחנה. הבעתי את מחאתי בלהט, אך ללא הועיל. כשהבנתי שמחאותי אינן מביאות לפתרון, החלטתי לשוחח ישירות עם מושל קפריסין. בדרך־כלל שכן בית הממשל בניקוסיה, אולם בקיץ עבר הממשל להרי

טרודוס, שגובהם עד 2000 מטר, והם נמצאים במרחק של שעתיים מקירניה, אחת משש הערים הראשיות של קפריסין. המושל קיבל אותי ללא עיכובים, ולאחר שהציע לפני את התה המסורתי — פתחנו בשיחה. הוא סיפר לי שעל רפפורט לעזוב בגלל עדויות חותכות שהוא היה מעורב בהברחת אנשים אל מחוץ למחנה. כדי לחזק את דבריו, הראה לי המושל תיק על רפפורט שהיה מלא דו"חות מרשיעים על פעולותיו הבלתי חוקיות. לא היה לי מה להשיב, למרות זאת הבהרתי לו שלא היה לי שמץ מושג על פעילות זו, וזאת היתה אמנם האמת. סיפרתי לו שאנשי המחנה הגיבו בצער רב על הרחקתו והבאתי לפניו את ההצעה הבאה: בקשתי שיאפשר לרפפורט לחזור למחנה תוך מתן הבטחה מצדי שתוך שניים עד שלושה שבועות הד"ר רפפורט יתפטר ויעזוב. זה היה עבורי אמצעי להציל את כבודנו, ואם תרצו גם עבור הבריטים, וכן אמצעי להרגעת הרוחות במחנה. המושל הסכים; ד"ר רפפורט חזר למלא את תפקידו, ולאחר מספר שבועות פורסם כי עליו לחזור לפלשתינה, בגלל צורך דחוף בעזרתו הרפואית שם.

בחושבי על אותו ענין, ולאחר ששוחחתי עם כמה אנשים בנושא, הגענו לשתי מסקנות בדבר פעולתו של המושל. ראשית, כאדמיניסטרטור הוא הבין אותי ואת הבעיה שעמדה לפני כאדמיניסטרטור, ולכן היה מוכן להושיט יד לעזרה. שנית, כבריטים רבים אחרים הוא בעצם לא הסכים לכל ענין המחנות, ומכיון שמצא את עצמו נאלץ לטפל בנושא שנכפה עליו מגבוה, עזר ככל יכלתו.

ואוסיף עוד דבר בקשר לאותו מושל: כשנסגרו המחנות, הוא ביקש שאבוא לסעוד עימו בבית הממשל, הפעם בניקוסיה. אחרי הארוחה הוא דיבר ביובש על הבעיות שיועמדו, לדעתו, בפני הממשלה החדשה בישראל. הוא צפה שהממשלה הישראלית, בגלל חוסר נסיון מדיני, תיפול במהרה, כי העולם הערבי יזכה בנצחון, וכי בעצם לא תצמח שום טובה מעצמאות ישראלית. הוא אמר לי זאת ללא שמץ של שביעות רצון בקולו ולא מתוך סימפטיה לישראלים. הוא פשוט הציג את שיפוטו וחוות דעתו כבעל נסיון. הוא טעה, כמובן, כולנו יודעים זאת. אבל הוא היה, כאחרים שתוארו בפרק זה, בריטי שתענוג היה לעסוק עמו בענינים עדינים שנגעו למחנה.

ענין אחר שגרם לרשויות הבריטיות הוצאות ניכרות, היה רעיון של ד"ר רוזנצווייג, באותה עת רופא השיניים הראשי שלנו. הוא חשב שזאת חובת הצבא או חובתם של הבריטים, לדאוג למצב שיניהם של כל יושבי המחנה. אם זאת אכן היתה חובתם איני יודע, אולם, אם יכולנו לזכות בטיפול זה ע"י הצבא הבריטי, ודאי ששמחנו על כך היות והדבר יחסוך בעתיד לישוב או למדינת ישראל ולאנשי המחנה עצמם — הוצאות מרובות של טיפול שיניים. הצגתי את הענין בפני סיר גודפריי וזמן קצר לאחר מכן הוא הביע את הסכמתו, וכתוצאה ממנה הוקמה מרפאת שיניים עם ציוד מלא, ארבעה כסאות וכל הנלווה לכך. הג'וינט הביא רופאי שיניים נוספים שנגשו ישר לעבודה, והכל — החל מסתימה ועד שיניים תותבות — שולם על ידי הבריטים. אני בטוח שלהסכמתו של סיר גודפריי לבקשתי, היה חלק נכבד בהקמתה של מרפאת השיניים. בהקשר לכך זכור לי ענין משעשע. תמיד היו ארבעה רופאי שיניים

במרפאה, ובשלב מסוים שמות המשפחה של ארבעתם התחילו ב־רוזן: ד״ר רוזנצווייג, ד״ר רוזנטל ועוד שני רוזן משהו.

בקיצור, היו בריטים כאלה ואחרים וכפי שניסיתי להראות, יש למתוח קו חד־משמעי בין בווין לבין אותם שנאלצו לציית להוראותיו. לעתים קרובות הרהרתי בגישתם ותהיתי. מעולם לא הגעתי למסקנה ברורה, מלבד העובדה שהם הפגינו רגשות אנוש. לעומתם, במצבים דומים בארצות אחרות ובצבאות אחרים רגשות אנוש אלו נותרו חסומים. מסקנה אחת אליה הגעתי היא, שאם הייתי צריך להיכלא במחנה, הייתי בוחר בבריטים כסוהרי, ולא בצרפתים, ולא בגרמנים כמובן, ואפילו לא באמריקאים. ניצוץ האנושיות, אשר נשים וילדים ושאר קשי־יום בקפריסין עוררו בהם, הוא לדעתי מאפיין יחיד במינו לצבא הבריטי.

ז. שטרוכליץ

הנוכל אי־פעם לשכוח?

(דברים שהושמעו לרגל קבלת תואר עמית־כבוד מטעם אוניברסיטת חיפה, ב־9 במאי 1982)

תודה לכם על הפרס ותודה על הערותיכם. הן ריגשו אותי עד עומק הלב. בעיני נודעת למלים חשיבות רבה. בימי חיי נוכחתי לדעת, ובוודאי למדו זאת גם רבים מכם, שיש בכוחן של מלים להרוס ואף להרוג. הערב — הן הביאו אך שמחה ואושר, אבל באורח מוזר למדי העלו על פני השטח זכרונות שהיו חבויים בעמקי הנשמה.

לוא נאמר לי לפני ארבעים שנה שיום יבוא ואעמוד כאן, במדינת ישראל העצמאית, ואקבל פרס מטעם אוניברסיטה ישראלית, הייתי מושך בכתפי והולך לדרכי בשתיקה. אולם, לוא נאמר לי אז, לפני ארבעים שנה, שאת הפרס אקבל עם חברי לספסל הלימודים, הפרופ׳ יהושע פראוור שעמו התחנכתי, ואשר עזב את בנדין עירנו לפני מלחמת העולם השניה ועלה לארץ ישראל, הייתי — קרוב לוודאי פורץ בצחוק, או שמא בבכי.

אכן, רבת־דמיון היא ההיסטוריה שלנו ואנחנו בחרנו בהיסטוריה על פני הגיאוגרפיה. הדמיון גבר על המציאות. על כן הנני כאן, ואתי נמצאים פה בני משפחתי וידידי, ובכל זאת נאלץ אני מתוך כורח פנימי ובגלל הסמליות שבאירוע זה, להעלות לפניכם את זכרם של שלושים אלף תושביה היהודים של בנדין ולתאר את גורלם הטרגי. מדורי־דורות חיו בעיר זו משפחות פראוור ושטרוכליץ והלימודים עמדו תמיד במקום של כבוד בחייהן, גם אם היו על חשבון צרכי יום־יום. כך קרה שיום אחד עלה יהושע לארץ־ישראל כדי ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים ואני נשארתי בגולה ונרשמתי לאוניברסיטה בקראקוב. חלפו מספר שנים ולפתע פרצה מלחמת־העולם־השניה, הנאצים פלשו לעירנו, כיתרו את הרובע היהודי והעלו באש את בית־הכנסת ואת בתי המגורים שבסביבתו. כל מי שניסה להימלט מביתו הבוער, נורה בו במקום. אף־על־פי שבית־הכנסת עמד כולו בלהבות, העזו מספר יהודים ובראשם אדם בשם שלזינגר, הוא, בנו

וחתנו — לחדור פנימה. הם פילסו את דרכם עד לארון־הקודש ויצאו, כל אחד עם שני ספרי תורה בזרועותיו שהצליחו להציל מהדליקה. ברגע שנראו מחוץ לבית־הכנסת האפוף להבות, ירו בהם הנאצים והרגום. זו היתה ראשית הקץ של אוכלוסייתה היהודית של עירי בנדין.

אותן הלהבות שכילו את בית הכנסת המשיכו את בעירתן בתאי הגאזים של אושוויץ, של טרבלינקה, מאידנק, בלז'ץ ובמחנות ההשמדה האחרים, והן שכילו את יהדות אירופה. ששה מיליונים מבני עמנו.

על כל מי ששרד חובה לספר את הדברים, חזור וספר שוב ושוב, בלי הרף ובלי הפוגה, הן בעתות שמחה והן בעתות עצבות. אין־קץ לסיפור זה ולעולם לא יהיה די בכך. יש להמציא שפה מיוחדת ומילון מיוחד, כדי שייאמר מה שלא אמר עד כה שום ילוד אשה וייתכן שאף לא ייאמר לעולם. האימה בעיני הזקנים, לחש שפתותיהם של הילדים שהפכו לפתע לזקנים בלכתם אל המוות, הצעידה החגיגית והדמומה של הקרבנות הנגררים אל תוך הלהבות, הסלקציות, קברות־האחים ואמירת קדיש של בני־אדם על מות עצמם, או על מותם של אלה שעדיין חיים הם. הנוכל אי פעם לשכוח? סלחו לי אפוא שמעלה אני כל אלה גם בערב זה, בשעת האירוע שנועד אך לשמחנו.

ברם, אין הקללה בלבד מנת חלקו של דורנו. זכינו גם לברכה. אמנם נפגענו קשות, אך גם יצאנו נשכרים. היינו עדי ראיה לטרגדיה, אבל בורכנו בפלא התחיה, אף כי עדיין רבו הסכנות ומאיימת עלינו הברית הבלתי־קדושה של שנאת ארצות ערב, של הצביעות הקומוניסטית, של השיכחה והאדישות מצד אירופה, ושל גל ההתבוללות המדאיגה. בקרב העם החי בישראל או בתפוצות, לא ניכרת פסימיות, ואין בו תחושת יאוש או אזלת יד. עמידתכם האיתנה — היא כוחנו, והישגיכם בתחום החברה, התרבות והטכנולוגיה — הם מקור הגאוה וההשראה לכולנו, בפרט בימינו אלה, כאשר הקהילות של יהדות אירופה אינן אלא נחלת ההיסטוריה. עמנו ניחן ברוה נדירה ומופלאה של הישרדות ובטוחני שאותה הרוח תסלול דרכים ואמצעים חדשים כדי שיימשך קיומה של ישראל ושל כל בני עמנו באשר־הם־שם.

אני חוזר על דברי תודתי לכם על שזיכיתם אותי בפרס, בנוכחותה של רעיתי היקרה, ובנוכחותם של בנותי ונכדי, שאחדים מהם חיים כאן בישראל, ואחדים בארצות־הברית. חברות הכבוד הנה הפרס הגבוה ביותר שהאוניברסיטה יכולה להעניק.

עבורי יהווה הפרס מקור חדוה ודחף להמשך פעילותי. אני מקבלו בענוה הראויה ומקוה שיינתן לי הכוח הדרוש, בו אוכל לעזור לבנינה של אוניברסיטה זאת שאני מוקירה מאוד על הישגיה עד כה, ושאני מכבד ואוהב על כך, שמלבד החתירה לרמה אקדמית מעולה, היא ניחנה בתחושת האחריות המוצאת את ביטויה בחיפוש בלתי פוסק אחר דרכים ליצירת חברה הבנויה על התחשבות בזולת ועל צדק.

(מאנגלית — רינה נזר)

אברהם קלודבסקי

עם "הנוער־הציוני" מפולין לליטא במלחמת־העולם־השניה

נדודים

הצטרפתי לתנועת־הנוער "השומר־הלאומי" בסוף שנות העשרים (בעיר ליפנה שבמחוז וארשה) ולאחר איחודה עם תנועות אחרות הקרובות לנו, נקראה "הנוער־הציוני".

לאחר שנות הדרכה אחדות, מושבות־קיץ ומושבות־מנהלים — הגעתי להכשרה לקיבוץ "מצפה" בלוביטש (ע"י טורון) ומשם לקיבוץ "הסולל" בלודז' — עיר תעשיה בה עבדנו בבתי־חרושת בתנאים יותר טובים מאשר בעיירה הקטנה. אולם החיים האלה לא סיפקו אותנו, ואז נולד הרעיון של הכשרה חקלאית. וכאן באה לעזרתנו חברת יק"א — בעלת חווה חקלאית גדולה בניהולה של חברת "טופורול", כפר גדול־ממדים ובו כל ענפי החקלאות, שהפכה להיות להכשרה שלנו בשם צ'נסטוניב. באותו מקום היתה גם הכשרה של ויצ"ו. שכנות זו הביאה לשיתוף פעולה מלא בחיי החברה ובעבודה היומיומית וכן נוצרו זוגות מבין שתי ההכשרות. לאחר שרותי בצבא הפולני נקראתי ב־1937 לעבודה חינוכית בהנהגה הראשית של תנועת "הנוער־הציוני", שמנתה בשיא פעולותיה כ־20 אלף חניכים והקיפה את כל שטחי הפעולה הציונית בפולין, בשיתוף עם הציונות הכללית, שבראשה עמד באותן השנים ד"ר משה סנה (קליינבוים). כל זה פסק עם פרוץ מלחמת־העולם־השניה ב־1 בספטמבר 1939. מכאן ואילך רשמתי לי פרטים ביומני, אותו הצלחתי לשמור. אני קורא בו:

6.9.39 יום השישי של המלחמה — אנו בוארשה בישיבת ההנהגה הראשית עם מרכז החלוץ הכלל־ציוני; מחליטים להעביר את ארכיון התנועה לפינסק (במזרח פולין), כדי להמשיך שם בפעולה תנועתית, אולם התכנית לא יצאה לפועל.

7.9.79 פורסמה קריאה לכל הגברים שטרם גויסו בוארשה — להתגייס לעבודת חפירות וסוללות נגד טנקים, מחשש של פריצת כוחות צבא גרמני לעיר. הלכתי יחד עם יהושע גלבוע (גלויברמן) לעבודה זו, אולם באוירה ששררה במקום, בו עבדו אלפי אנשים, לא יכולתי להמשיך בגלל הדיבורים שהדהדו כגון: "כאן נקבור את היטלר ואת היהודונים". למרות הפיקוח של אנשי צבא למנוע את עזיבת המקום — הודעתי ליהושע שאני עוזב — והצעתי שיבוא אתי, אך הוא סירב. הגעתי למרכז ולא פגשתי את החברים, אשר עזבו את המקום לאחר הודעת השלטונות על יציאת וארשה וריכוז הכוחות להקמת חזית שניה במזרח פולין. השארתי פתק ליהושע והלכתי בכיוון מינסק מאזובייצק בתקוה לפגוש את החברים, ואמנם בערב נפגשנו בקן התנועה. גם יהושע הגיע. מטרתנו היתה להגיע לפינסק. הכבישים הם תחת מטר הפצצות של המטוסים הגרמניים.

8.9.39 התחלקנו לקבוצות קטנות — ובקבוצתי היו 5 איש: שלום סצילר (זבולוני — כיום באושה), שאול לוינסון, יהושע גלויברמן, בלה גוברמן־פלד מאושה, שהיתה שליחה מהארץ ונתקעה בפולין, ואנכי.

הכבישים היו גדושים באלפי פליטים שנדדו בדרכים לא־דרכים, כשמטרתם להגיע למזרח פולין. ההפצצות שנמשכו ללא הרף הפילו קורבנות רבים של גברים, נשים וילדים, וגרמו לשרפות בהן נתקלנו לאורך כל הדרך. ההרס וההרג נמשכים והלב נקרע ממראות זועה אלה.

10.9.39 חכינו ליתר החברים בעיירה קלושין, אולם הם לא הגיעו. הדאגה מכרסמת בלב שמא קרה אסון. לשמחתנו הם הופיעו יותר מאוחר ויצאנו בחבורה של 30 איש להמשך דרכנו לפינסק. הגרמנים רודפים אחרינו ומטרתנו היא לעבור את הנהר בוג לעבר מזרח פולין. היינו נאלצים להשאיר את החברה בלה גוברמן בעיירה קונסטנטינוב, אצל משפחת גולדרינג, חברי התנועה, כי במצבה לא היתה מסוגלת להמשיך בדרך (חבר התנועה, שמואל גולדרינג — כיום בת"א). ציידנו את בלה בכסף ויצאנו להמשך דרכנו. ארכיון התנועה נטמן בחצר המשפחה, כדי שבבוא היום נחזור לקחתו (אולם הבית נהרס והחצר נחרשה לאחר המלחמה ועליה נבנה בית חדש). בתחנה המקומית חנתה רכבת ושם פנינו לסמל שהיה אחראי על פינוי החיילים הפולניים, וביקשנו שירשה לנו לעלות לרכבת זו — אולם הוא סירב; רק בלילה, בעזרת כמה לוחות אותם שמנו על המעבר שבין קרון לקרון, הצלחנו לעלות ולנסוע לכיוון פינסק; וכך הגענו ביום השני של ראש־השנה לפינסק, אשר היתה כבר בידי הצבא הסובייטי. איכר פולני שהירשה לנו לשהות אצלו ללינת לילה אחד בגורן שבחצרו, אמר לנו: "הגרמנים יכבשו את פולין, יכבשו את אירופה, וטרגדיה גדולה תתחולל על ראש היהודים".

14.9.39 פגישתנו עם חברי הקן בפינסק — היתה נרגשת. הם ארחו אותנו וטיפלו בנו והגישו כל עזרה אפשרית. נפלה החלטה בתוכנו — להמשיך בפעולה ארגונית. חיילים יהודים מהצבא הסובייטי סיפרו לנו על חייהם ברוסיה ומפיהם נודע לנו כי יש חוזה בין רוסיה לגרמניה, לפיו מזרח פולין עוברת לסובייטים ומערב פולין לגרמנים. פורסמה הוראה שהפליטים שהגיעו לפינסק יעזבו את

העיר ויעברו לעיירות בסביבה — אנחנו, בעזרת החברים במקום, החלטנו להישאר בעיר.

25.9.39 בישיבה משותפת בקן הפינסקאי, החלטנו לצאת — חברי ההנהגה הראשית והמרכז — לערים הגדולות, ולחדש את הקשר עם חברי התנועה הנמצאים תחת הכיבוש הסובייטי והגרמני. אני יצאתי עד רובנה ואוסטרוג (בגבול הדרומי), שם התרכזו חברי קיבוץ צ'נסטוניב, כי היה בדעתם להקים שם קיבוץ חקלאי־קולחוז, כדי שיוכלו להחזיק מעמד ביחד תחת מסווה זה (אולם הדברים לא עלו יפה).

הפעילות בליטא ובוילנה

10.10.39 שמענו ברדיו הבריטי בשפה הפולנית, כי וילנה עוברת לשלטונה של ליטא, ואז החלטנו — שלום סצילר ואנוכי — שיש לנסוע לשם מיד, וכך עשינו. מיד יצאתי שוב לריכוזי החברים כדי להודיע להם שיגיעו לוילנה, כי יש סיכויים להקים שם מחדש את התנועה תחת שלטון ליטאי, לא רוסי ולא גרמני, כי זו מדינה שאינה במלחמה עם אף אחד מהצדדים. וכך הצלחנו לרכז כמה מאות חברים בוילנה; בעזרתם הפעילה של חברינו תושבי וילנה: אהרון מזיא (כיום ברחובות) וא. פינצ'וק, הקמנו קיבוץ הכשרה, התחלנו לעבוד, ובעזרת הג'וינט הוקמו גם בתי־מלאכה, לשם העסקת החברים. השמועה על הריכוז בוילנה שלנו הגיעה לא רק אל חברי תנועתנו, אלא גם לחלוצים מכל תנועות־הנוער שהתקבצו בעיר, וכן לפליטים מכל פולין שחיפשו דרך להשתחרר מעול הגרמנים והרוסים.

לאחר הקמת המטבח וסיפוק הצרכים בלבוש, התחלנו יחד עם חברי הקן הוילנאי בפעולה ארגונית. היתה לנו הרגשה שנוכל לחדש את הפעולה התרבותית־חינוכית והציונית. בישיבת המרכז הוחלט שיש לצאת לקובנה (ליטא) ולהקים גם שם מחדש את תנועת "הנוער־הציוני". לאחר שיהושע גלבוע, ששהה שם שבועיים, חזר לוילנה כדי לצאת לשליחות לפולין (ראה בספרו "לשמור לנצח"), סוכם שאני אצא לקובנה. הגעתי ב־11.11.39 והכתובות הבודדות שהיו בידי היו של יצחק רטנר ושל ד"ר י. לויטן. י. רטנר היה מורה בבי"ס "תרבות" בקובנה, וכבר בפגישתנו הראשונה עם התלמידים אורגנה הקבוצה הראשונה של התנועה במקום. יחד עמו פנינו למשפחת גאיל — בית ציוני מסור — ובעזרתם הרבה של בניהם משה, איסר, ואסתר — ארגננו נוער לא רק מבתי־ספר עממיים, אלא גם מבתי־הספר התיכוניים, ותוך חודש מנה הקן הקובנאי 180 חברים מבני כל הגילים. הציונים המתקדמים בקובנה, בראשותו של ד"ר לויטן, הגישו לנו עזרה חמרית, ובתוך האולם הנאה שרכשנו נעשתה פעילות הקן. חברי התנועה שהסתדרו בכמה ערים בליטא בקיבוצי הכשרה, ארגנו במקומותיהם קנים. הקן הפך למקום מפגש לכל חבר שהגיע לקובנה מהקיבוצים ומהסניפים; כולם ידעו את כתובת הקן, וכי משפחת גאיל נענית לכל פניה של עזרה חיונית.

בעבודה למען הקהק"ל תפס קן "הנוער־הציוני" את המקום הראשון ובנשף ט"ו בשבט שהתקיים בקובנה — זכה הקן שלנו בפרס־הצטיינות מטעם לשכת הקהק"ל. הפעולה הארגונית והתרבותית הפיחה רוח חדשה בקרב הנוער היהודי

בערי ליטא. היה שיתוף פעולה בין הסניפים ובין הקיבוצים שהוקמו בינתיים בערים: שאוולי, מריאמפול, קישדוריס, זשלי, יונישקיס ועוד. קוינו שהפעולה בליטא, בוילנה וכן בלטביה — תפצה אותנו על האבידה הגדולה והמצערת שארעה בפולין. התחלנו בתכנון מושבות־קיץ למאות חניכים. הפעולה היומיומית התנהלה לתפארת והקשר עם יתר התנועות בליטא נמשך אף הוא באופן משביע רצון, כי הנוער בקובנה וכן בליטא כולה היה ברובו ציוני, תלמידי בתי־ספר עבריים וקוראי עתונות ציונית, כגון: אונזער ווארט ומאמענט. בשנות השלושים היתה תנועת "הנוער־הציוני" בליטא מאורגנת היטב ורבת־חברים, ורבים מהם הגיעו לארץ ישראל.

לאחר 7 חדשים נפסקה, לצערנו, כל הפעולה. היה זה ב־17.6.40, עם כניסת הצבא האדום לקובנה ועם השתלטות הסובייטים על ליטא. זכורני את אותה שבת בשעות אחר־הצהרים: בקן הקובנאי נערך מפקד חברים, בה אני מרצה בפניהם על ההכנות למושבות־הקיץ, כשלפתע נכנס מר ד. גאיל ז"ל (שנרצח על ידי הגרמנים יחד עם בנו מילק, בעת שעמדו להציל בחורי־ישיבה אחדים) והודיע לי בהתרגשות רבה: "אברהם! החיילים הסובייטים נמצאים כבר ברחוב הראשי של קובנה, בשדרות החופש. שלח מיד את החניכים מהקן". החברים הבינו שמשהו עצוב קרה, סיפרתי להם את אשר אירע ובקשתי שיתקשרו אתי בקן, ע"מ לשמוע מה נעשה בעתיד הקרוב. קולות בכי נשמעו באולם, כי לחברים היה ברור שבא הקץ על התנועה ועל פעולתנו המבורכת. וכך אמנם קרה: לאחר כמה ימים פורסם צו האוסר על כל פעולה ציונית ועל פיזור כל המפלגות פרט למפלגה הקומוניסטית והקומסומול שהתחילו אז לארגנו בכל בתי־הספר; הקמנו תאים לפגישות בבתים פרטיים. הפעולה הזו במחתרת הקיפה רק את הברי השכבות הבוגרות, ולמרות הקשיים המשכנו לפעול בכל ליטא ובוילנה. הקיבוצים התארגנו בקבוצות יותר קטנות והמשיכו בעבודה. אני התחלתי יחד עם נציגי תנועות־נוער אחרות, לטפל בענין יציאתנו לארץ־ישראל. לאחר עלייתי ארצה נמשכה הפעולה ע"י חברים אחרים שחתרו בכל דרך להעלאתם ארצה של חברים רבים ככל האפשר, וזו נמשכה עד לפרוץ מלחמת גרמניה—רוסיה ב־22.6.40, עת פלשה גרמניה לליטא והשמידה את יהדות ליטא, כפי שהשמידה את יהדות פולין.

הזאדגנות לקראת עליה

כאשר נודע לליטאים כי עומדים לספח את וילנה והסביבה לארצם, נשמעה ברחובות העיר קובנה (בירת ליטא) האימרה: "וילניאוס נוסו — קאונס רוסו", כלומר וילנה שלנו — קובנה רוסית. וכך זה אמנם קרה לאחר כמה חדשים. ב־17.6.40 נכנס הצבא הסובייטי לליטא ותוך זמן קצר היא נהפכה לליטובסקאיה סס"ר, כלומר ליטא הסובייטית, וכך ארע גם בכל יתר הארצות הבלטיות השכנות שסופחו לרוסיה. מיום זה הייתי נאלץ להפסיק כל פעולה ציונית סדירה בקן הקובנאי, וכן נאלצנו לחסל את הקיום הגלוי של "הנוער־הציוני" ברחבי המדינה. הפעולה עם בוגרי הקן עברה, כאמור, לבתים פרטיים ובקבוצות קטנות במחתרת, ואני, כשליה התנועה בקובנה, התחלתי להתמסר ביתר מרץ לפעולה אינטנסיבית למען העליה. המשרד הא"י בקובנה בניהולו של מר צ. בריק — חוסל, ובמקומו

קם המשרד במחתרת, תוך קואורדינציה בין נציגי כל המפלגות הציוניות בקובנה ובוילנה. החלטנו להמשיך בפעולה עד עלייתנו ארצה. הקונסוליה האנגלית בקובנה נסגרה בפקודת השלטון החדש, אולם אנחנו הצלחנו — בעזרת ידידים — לרכז בידינו טפסים עם הסמל הבריטי (טפסים רשמיים), במטרה להכין מכתבי המלצה לרשיונות עליה לא״י. נציגי התנועות עשו כל שבידם ובכל דרך שהיא, כדי לאפשר את הוצאת החברים מליטא והבאתם ארצה. גבר לחץ הפליטים על המשרדים הממונים על הוצאת רשיונות יציאה מוילנה, קובנה וערי־השדה, אל מחוץ לגבולות המדינה. פנינו לכל קונסוליה שפעלה בקובנה בטרם כניסת הסובייטים, ע״מ לקבל ויזה לארצם ובאמצעותה לצאת מכאן. בפעולה זו הצטיין חברנו סמק רוזנבוים (כיום בנתניה) שמצא דרך לשיתוף פעולה עם הקונסולים שבאו לעזרתו במתן ויזות. החדשים הראשונים של השלטון הסובייטי לא קידמו אותנו באפשרויות יציאה. הפניות אל המשרדים היו מרובות, כ״כ פנינו לנציגי היהודים בקובנה שיעזרו לנו בפעולה זו, אבל עד ספטמבר 1940 לא נשאו הפניות פרי. התזוזה באה רק לקראת סוף שנת 1940.

אני קורא ביומני שנכתב בשנת 1940 בקובנה, תוך הסוואה וחשש שמא הוא יפול בידי הסובייטים.

16.9.40 גם היום לא היו עוד דציזיות (אישורים) ל״סוף־קונדי״ (תעודות אישיות לפליטים יוצאי פולין). מי יודע אם השמועות הנפוצות כאן שלא יספקו יותר אישורים אמנם תתקיימנה, ואם גם אלה שרצו לעזוב ולצאת מכאן לא יישלחו לעומק המדינה הגדולה. כפי שנודע לנו, הרי אלה שנרשמו בביאליסטוק לקבלת אזרחות סובייטית בהבטחה להחזירם למקום מגוריהם באזורי השלטון הרוסי — נשלחו כולם למחנות עבודה ולבתי־סוהר ברוסיה.

אבל אין מה לעשות, אין ברירה אחרת. בשבילי כמו לרבים אחרים, אין דרך שניה: או שנצא מכאן או שיעשו בנו כרצונם, לכן חבל על כל המחשבות והדאגות. בדבר טרנזיט אין תשובה ברורה וקונקרטית, אבל מתורכיה קיבלנו תשובה שלילית. שני חברים קיבלו ויזת טרנזיט סורית. יש עוד אפשרות אחת והיא דרך איראן (פרס). האם גם היא תסרב? שאלת הכספים מדאיגה גם היא — לא מרשים להעביר כספים באופן פרטי מחו״ל, אלא באמצעות הבנק הממלכתי הרוסי ורק למטרות נסיעה. יש לחכות עוד שבוע ולראות מה תהיינה האפשרויות לעליה.

17.9.40 אין עדיין דציזיות. החברים מתהלכים מדוכאים, כי לא רואים עדיין כל סיכוי לעלייתנו. מצויים כמה אנשים, שלא מבין חברי המפלגות ותנועות־הנוער הציוניות שהשיגו כבר אפשרות לעליה דרך יפן. לשם זה נחוץ הרבה כסף — בעיקר דולרים, וכן ערבון של 60 דולאר כדי להבטיח שלא יישארו ביפן. יש הצעה להעביר את החלוצים שנשארו כאן לסן־דומינגו, לתקופת ביניים. אך גם זה התבדה. השגתי חדר יחד עם חבר מ״השומר־הצעיר״ זליג שינקמן (כיום אבישי, חבר קיבוץ דן), ויש לנו אפשרות לפעולה יותר מסודרת למען החברים. משכורת לא קיבלתי מהקומיסיה (המורכבת מנציגי המפלגות) ולפי הוראות השלטונות אני חייב לעבוד בבית־חרושת, כי על עבודתי במחתרת

אין, כמובן, לדווח, ומשום שאני מתגורר בקביעות בקובנה. נרשמתי בעזרת מר דוד גאיל לעבודה בבית־החרושת שלו, ואני עובד אצלו. עשיתי את עבודתי בביהח״ר בעיקר בלילות, כדי להרויח למחיתי. מחר נגיש שאלונים ל״אינטוריסט״ (חברת התיירות הסובייטית) בדבר ויזת־יציאה. נגיש זאת בשביל כל אלה שבידם מכתבים לקונסול הצרפתי על טרנזיט סורי לא״י, וכן בשביל עליית־הנוער ומשק־הפועלות.

18.9.40 הכנתי אנקיטות (שאלונים) ל״אינטוריסט״ בדבר טרנזיט דרך רוסיה הסובייטית ולקבלת ״סוף־קונדי״, אך טרם קיבלתי תשובה. הגיע מברק מחיים ברלס (נציג הסוכנות בקושטא) בדבר טרנזיט תורכי שייתכן ועוד נקבלו. אנשים מסדרים להם רשיון יציאה לא״י דרך יפן. זה עולה 700 דולאר ועוד ערבון בטוקיו של 60 דולאר.

20.9.40 היום כבר קיבלנו את הדציזיות הראשונות, לאחר ציפיה של שלושה שבועות. גם שלי יצאה כבר היום. קיבלנו 23 אישורים עבור חברי ״הנוער־הציוני״ מתוך מספר כולל של 129. כעת עומדת בפנינו שאלת הכספים. נחוצים 3000 ליט׳ (המטבע הליטאי) כדי להוציא האישורים עבור כל החברים. מסרתי רשימות מועמדים לסן־דומינגו עבור חברים ממריאמפול. מתארגנת קבוצה של 55 איש בעלי־הון היוצאים לא״י דרך יפן. הגיעו אלינו ידיעות כי בא״י התחיל גיוס של יהודים ושל ערבים, וכי האיטלקים מפציצים ערים בארץ־ישראל. כאן בקובנה יש בהלת קניות. בכל יום רואים אלפי חיילים רוסיים עם ציוד צבאי מלא עוברים לגבול הגרמני. בכל יום עלולה לפרוץ מלחמה בין רוסיה וגרמניה.

24.9.40 הקשיים בקבלת ויזות יציאה המריצה אותנו להכין ולשלוח רשימת חברים לג׳נבה בדבר קבלת אישורים ליציאה לסן־דומינגו. בוילנה נאסרו כמה רוויזיוניסטים. משטחי פולין שבידי הסובייטים הגיעו ידיעות, כי חברים רבים נשלחו לסיביר, לקזחסטאן, ולקאוקז. נשלחו בעיקר אלה שנרשמו לשוב למקום מגוריהם בפולין הסובייטית. מהקונסול התורכי נתקבלה ידיעה כי יתן ויזת טרנזיט לאלה שבידם ויזה אנגלית ועיראקית. שלחנו את רשימת עליית־הנוער ומשק־הפועלות, למעבר דרך סוריה, באמצעות הקונסול הצרפתי במוסקבה. דאגתנו נתונה כיום לטרנזיט, לכסף, לנסיעה ולהוצאות הדרך. לעסקנים יש ויזות לאמריקה ולא״י, והם בשביל עצמם מסדרים הכל, אבל לא דואגים לחלוצים. החברים בקיבוצים מחזיקים מעמד ועושים כל מלאכה המזדמנת להם. התושבים, במקומות בהם מצויים קיבוצים, עוזרים לחברינו להחזיק מעמד. מניסן רזניק קיבלתי מכתב ובו הוא מוסר שהוא עובד 16 שעות בעבודה קשה בחטיבת עצים ביער. ״אין ברירה, אנו רוצים לחיות ולעבור על תקופת המשברים״.

25.9.40 חברים הגיעו לקובנה לסידורים פורמליים במשרדים הממשלתיים. בין הבאים היום היו: אניה, מלכה, חיים, אריה, שרה ואחרים (רובם הגיעו אח״כ ארצה). מסרתי למשרד המוציא ״סוף־קונדי״ את הדוקומנטים הדרושים לקבלת אישורים. סידרתי לחברים מקום לינה, חלק מהם במלון וחלק אצל משה גאיל ובחדרי.

26.9.40 העסקנים מסדרים להם יציאה: שצ'ופקביץ' ושפיזמן (צ"ס) וארהפטיג (הפוהמ"ז) — בעיקר לארצות־הברית של אמריקה. בין חברינו שורר קצת יאוש בגלל הסחבת. אחד החברים איים להלשין בפני הסובייטים על פעולתנו, באם לא ניתן לו אישור יציאה בין הראשונים. "תמות נפשי עם פלשתים" אמר. התערבתי בענין ובקושי רב הרגעתי אותו. לא"י יצאו אהרון מזיא והדסה (מזדונסקה־וולה). מטעם הקואורדינציה נבחר מרכז חדש ובה מיוצגות תנועות־הנוער הציוניות: החלוץ, השוה"צ, הפועה"מ ו"הנוער־הציוני". הוטל עלינו לטפל בעבודה הטכנית היומיומית. הצטרפתי לעבודה זו כנציג התנועה. דן גלברט מ"החלוץ" ואנוכי הכננו רשימות למשלוח לחיים ברלס בקושטא, בענין טרנזיט דרך תורכיה עבור החברים שיש בידם ויזות לא"י. הקשר עם הנציגים בקושטא, בז'נבה, בירושלים ובארה"ב הוא במברקים — העולים ביוקר רב — אבל זו הדרך היחידה והמהירה לקשר בינינו.

היום פגשתי באוטובוס העירוני חברים מהקן "הנוער־הציוני", שהתעלמו ממני מפחד שמא מישהו משקיף עליהם בחשד שיש להם קשר כלשהו עם ציונים. הם רשומים כבר בקומסומול, בהתאם להוראת השלטונות.

משה קול

הצלה ושיקום
ליובל החמישים של עליית הנוער

(מתוך דברים שהושמעו בבית נשיא המדינה בירושלים 30.1.1983)

במעמד חגיגי זה במשכן נשיאי ישראל אנו מתברכים בנוכחותה של רחה פריאר, האשה בעלת החזון הציוני והתחושה ההיסטורית, אשר לפני למעלה מחמישים שנה גיבשה את הרעיון של עליית נוער יהודי מגרמניה למשקים קיבוציים בארץ ישראל. היא הניחה יסודות למפעל כביר שההיסטוריה האנושית לא ידעה דוגמתו. הנרייטה סולד ז״ל היתה הדמות המרכזית בהגשמת חזון זה. עליית הנוער הפכה למפעל הגדול ביותר בחייה והיא היתה לאֵם לאלפי צעירים שמצאו גאולה לעצמם, והיו מסוללי הדרך לרבבות בעתיד, במפעל הצלה, חינוך ושיקום, וזאת הודות להשראת אישיותה וצוות המחנכים והעובדים שריכזה סביבה, אשר הזדהו עם השליחות האנושית והלאומית בשעת צרה גורלית לעמנו. בזכות המיזוג הנפלא של אנושיות, לאומיות, חינוך לעבודה ולחיי־חברה, לימודים והכשרה חקלאית, הזדהות עם התנועה החלוצית ועקרונותיה הנעלים, ועם צורות החיים החדשות שנבנו על ידי מחנה זה, זכתה עליית הנוער לרכז סביבה את מיטב המחנכים והמדריכים, צוות עובדים מקצועיים מצוין ואישים נושאי החזון הציוני ההומני, שערגו לארץ ישראל יפה, מחדשת, מקרינה ברעיונותיה וחותרת לחברה צודקת, בה תתחדש האומה היהודית אחרי אלפיים שנות גלות. מהמצוקה וצרכי ההצלה הלאומית בימי חושך לאנושות, עם עליית הנאצים לשלטון, נדלקו בארצנו, על ידי הוגי רעיון התחיה הלאומית והחברתית, אבוקות של תקוה שהעניקו כוח למחנכים בעליית הנוער, ע״מ להתמודד עם התפקיד הקשה של קליטה וחינוך ילדים ונוער בלי הורים, כאשר חלק מקרב הצעירים לא ידעו באם עוד יזכו לראות את הוריהם, והחלק האחר כבר ידעו כי הוריהם אינם בחיים. אין תחליף לאם ולאב, אולם מחנכי עליית הנוער התעלו לשיא שליחותם כאשר עשו את המאמץ לשמש תחליף להורים. החברה בה התחנכו החניכים הקרינה מתוכה ומייחסה לחניכים, למען רפא פצעיהם והזעזועים שפקדו אותם.

בעליית הנוער התאחדו טובי בני עמנו מכל צבעי הקשת האידיאולוגית היהודית; עליית הנוער ייצגה פלוראליזם בחינוך, בקיבוץ, במושב, בכפר־הנוער־והילדים, במוסד־החינוכי, במשפחה האומנת, במרכז־הנוער היומי, ובטיפול האינדי־בידואלי. בדרכי עבודתה הצליחה עליית הנוער להתעלות לגמישות בתכניות לימודיה, בייעוץ הפסיכולוגי והסוציאלי ובדרכי הקליטה והמיון. כל זאת בהתאם לגילים, ליוצאי הארצות השונות, לתנאים מהם באו חניכיה, כדי להגיע לסיכוי הטוב ביותר בשיקומו של החניך ובהכנתו לחיים של יצירה ולעתיד שיביא לו ברכה בחייו.

הודות לייחוד ולאחדות הנפלאה של עליית הנוער התגייסו לעזרת המפעל ארגוני הנשים הציוניות: הדסה, ויצו בקנדה, נשות מזרחי ונשים חלוצות, ששמן היום נעמת, ידידים יהודים ולא יהודים, אנשים שהמטרה ההומנית של עליית הנוער כבשה את לבם. הודות לנאמנותה של עליית הנוער למשימותיה, זכה המפעל להערכה מיוחדת בארגונים הבינלאומיים של קהיליות ילדים, מוסדות הסעד לילד, ומשפחת המחנכים בעולם.

בוגריה של עליית הנוער תרמו רבות לאיכותה של ישראל בכל שטחי חיינו. הם רואים זכות לעצמם להימנות על המשפחה של עליית הנוער ומתגאים בזכות זאת.

צר לי לציין במעמד זה את הירידה התלולה שחלה בעלייתם של בני נוער מחו"ל למסגרת זו. אני מברך את נשיאנו על שאינו מרפה לעורר את העם והציונים בעולם בקריאתו המתמדת לעליה. אולם ברצוני לציין כאן, כי בתקופת שפל זאת בעליה רואה אני שליחות גדולה לעליית הנוער בקליטת ילדי המצוקה החברתית בישראל עצמה. אותם שמונה־עשר אלף חניכים הנמצאים כיום במסגרת עליית הנוער, מי יודע מה היתה אחריתם, אילמלא קליטתם והחינוך המסור לו הם זוכים בעליית הנוער. עליית הנוער החלה לקלוט חניכים כאלה עוד בזמן מלחמת העולם השניה, כאשר פחתה העליה בשל סגירת שערי הארץ על ידי הבריטים, ובגין המלחמה עצמה. עתה אנו בימי הצטמקות העליה למדינת היהודים, אולם אל נתייאש. ניאבק במציאות הזאת, ובינתיים עליית הנוער תמלא יעודה הנעלה בחברתנו. מצער שלא כולם בתנועה הציונית ובמדינה רואים את החשיבות הגדולה של התפקיד המשקם והמציל נוער זה מגיוון, מיאוש ומסטיות. זהו מפעל הצלה גם למשפחות החניכים האלה ולא לילדים בלבד, ואני מקווה כי הגמישות שגילתה עליית הנוער בכל התקופות בביצוע תכניותיה החינוכיות תתחדש ותימשך.

ברכותי הלבביות לכל המחנה הגדול של המחנכים, הקולטים, העובדים במחלקה, השותפים למפעלי עליית הנוער בישראל ובעולם ולכל הקיבוצים שהוקמו ע"י בוגרי עליית הנוער. אני זוכר את כולם הודות לחסד שעשו עמדי כאשר שמשתי בתפקיד האחראי לעליית הנוער במשך 19 שנים, פרק זה בחיי יקרין עלי תמיד מאורו, כי הביא לי הרבה אושר, סיפוק ונחת. ראיתי את התוצאות הנפלאות של עבודתנו. יום־יום אני פוגש אנשים במקומות שונים בארץ, האומרים לי: הייתי חניך עליית הנוער, קלטת אותי, הודות לעליית הנוער אני מאושר במשפחתי ובמפעלי, ואני רואה את עצמי קשור למפעל גם היום ומוכן לשרתו ולעמוד לצידו לכל קריאה שתבוא אלי. עליית הנוער

היא המפעל האציל והמבורך ביותר שידעו עמנו, התנועה הציונית והמדינה. אני מעלה בהוקרה את זכרם של מחנכים, בוגרים, עובדים במחלקה, תומכים וידידים שלא זכו להגיע למעמד זה. הם תרמו רבות לעליית הנוער ושמם ינון בתולדותיה.

אזכיר במעמד זה את הנשים הדגולות בישראל ובעמים שזכיתי להנות מעזרתן הנאמנה, את המחנכים והמחנכות בעלי־השם, המייסדים והמנהלים של מוסדות־החינוך הפנימייתיים ובתי־הספר חקלאיים, וכמוהם שורה של חברים בקיבוצים ובמוסדות החינוכיים ברחבי הארץ, אשר יחד עם ראשי המפעל ומנהליו — נרתמו לסייע לעליית הנוער בהגשמת משימותיה.

מנחם זליגר

אכן, הגיעה שעתנו...*

סערה עזה השתוללה על פני פולין ותלשה בכוח את העלים, הן הרעננים והן היבשים, נשאה אותם על כנפי הרוח והשליכה אותם, בלי חמלה, לארץ. הם נערמו לערימה אחת במערבולת ושוב נתפזרו. חלקם נטשו ערימה אחת וניסו להסתפח לחברתה שנראתה להם בטוחה יותר. חלקם נחבאו בסדקים וקיוו להינצל מכליה ולזכות לימים טובים.

הופיע מנקה הרחובות: ערם אותם, העמיס על עגלה והשליך לאשפה. כך עשה בכל הערימות, בזו אחר זו, לא פסח אף לא על אחת מהן, ואף מצא את אותם העלים הבודדים שהסתתרו בסדקים. מועטים, מועטים בלבד, הצליחו לחמוק מידיו ולהישרד.

בכל ערימה נותרו עלים בודדים, אשר בהתקרב אליהם מנקה הרחובות התירו לרוח לשאתם בכנפיה ונכנעו לטלטלה העזה. בחלקם נזרקו לקרן זוית מרוחקת וקיוו כי הערימו על מנקה הרחובות. ואמנם, זמן מה לא הגיע אליהם המטאטא והם השתזפו בשמש והשתדלו לבלות בנעימים.

האם היו אלה העלים המובחרים? לאו־דווקא. לרוב ניצלו העלים הקלילים, היבשים, וכל כושרם היה בכך שהשכילו להתעופף. רובם היו בודדים ללא קשר אל משפחת העלים, מפני שההיצמדות הכבידה על המעוף גם כאשר ניצל הענף השלם, ובכל זאת נגרע ממנו אחד מעליו ואף יותר מזה. ענף שלם שניצל היה תופעה נדירה ונחשב לפלא.

הונגריה היתה באותם הימים — אם כי לא בימינו — קרן הזוית המוגנת. על אדמתה התרכזו כאלפיים יהודי פולין שסבורים היו כי הגיעו לחוף מבטחים.

* פרק מתוך ספר זכרונות העומד לראות אור בקרוב בהוצאת "משואה".

התופעה הנדירה בכולן — היתה משפחתי, היות והענף שלנו ניצל בשלמותו.

על סף התקופה החדשה

תכופים, בזה אחר זה, התרחשו אירועי השבועות האחרונים. הפעלתי את המכונה וגלגליה החלו לנוע במלוא הקצב. בשבע עינים חייב הייתי לשמור, שלא להימחץ בין הגלגלים ולהחזיק בלי הרף בהגה, פן תיעצר המכונה בחריקה וכשיישמע קולה ותמשוך תשומת הלב, עלול הכל להתמוטט ומאמצינו יירדו לטמיון. אשתי, אשת חיל, עמדה לימיני ובחושיה המחודדים פיקחה על צעדי. לא אחת אחזה היא בהגה והצילה את המצב. הפרי היה בשל, ומה שנותר לעשות — היה לקטוף אותו בזהירות, כדי שלא ייפגם.

להגיע להונגריה, זאת רצינו בכל מאודנו, אולם הטרידה אותנו השאלה: מה צפוי לנו שם? האמנם נזכה ליהנות מהחופש? את התשובה לא ידע איש, ובכל זאת ברור היה כי אנשי אס.אס. אינם נמצאים שם. ועוד: מיליון יהודי הונגריה חיים שם כבני חורין. אין לדעת אם גם לנו, הזרים, תוענק זכות זאת ובוודאי נזדקק לכסף רב, כבלתי חוקיים בארץ זרה. והנה כספי הולך ואוזל... אבל מיליון יהודי הונגריה, החיים כאנשים חפשיים יושיטו לנו עזרה, בלי ספק, ולא יתנו לנו לגווע ברעב. השתדלתי להצטייד בסכומי כסף, ככל שהשיגה ידי ולוויתי מפידור ומטייכמאל. הבטחתי להחזיר את ההלוואות בזהב, מיד עם תום המלחמה.

ב־3 ביולי הופיעה הגברת פורבסקה, מורת הדרך שלנו, ובישרה כי הדרך בטוחה ועלינו להיות מוכנים לנסיעה. בתאריך זה לא יכולנו לצאת כי חיכינו לבואו של ארטק פידור מוארשה שאמור היה להצטרף אלינו. ויתרתי על נסיעתנו לטובת שכנינו, משפחת צ'ופניק. למחרת הביא לנו הנהג ידיעה, כי המשפחה עברה בשלום את הקטע המסוכן ביותר, והגיעו לפיבניצ'נה. על ידי הקדמת נסיעתם הצילו בני צ'ופניק את חייהם כי בו ביום בא לדירתם שומבורג בליווי קאפו, כדי לאסור אותם. הציפורים, בני המזל, עפו מהקן...

יום הנסיעה שלנו נקבע ל־10 ביולי ובתאריך זה אמורה היתה לפגוש אותנו מורת הדרך. המכונית נועדה לאסוף אותנו באותו יום.

לפני יציאתנו ביקשתי מאורלוס שיבוא אלינו מקראקוב, כי החלטתי להפקיד בידיו כסף, תכשיטים וחפצים שונים לכיסוי ההוצאות של החזקת אמי. אורלוס אמר: "מלחמה זאת תימשך עוד עשרים חודש לפחות, אם כן עליך להפקיד בידי סכום שיספיק למחיית אמך לפרק זמן זה." כנראה צלחה עליו רוח הנבואה. השארתי בידו מכתבים כתובים לאמי בתאריכים שונים כדי שירגיע בהם את אמי אם יקרה לנו אסון בדרך. אורלוס אמר: "אני בטוח שעם תום המלחמה לא אהיה עוד בחיים, לא כן אתם. אבקשך אפוא, דאג אז לאשתי ולבני." נפרדנו ממנו בדמעות.

מלאתי את שאר התחייבויותי והשארתי הוראות שונות לימים שלאחר נסיעתנו. הודעתי לטאביש שעלינו לצאת ב־10 ביולי וביקשתי שיבוא ביום זה כדי לאספנו. במברק התשובה שלו נאמר שלצערו אינו פנוי ביום זה ולא יוכל להגיע לפני ה־15 בחודש. החלטתי לא לבטל את התאריך שכבר נקבע, ולמרות היתרון הבולט שבנסיעה עם טאביש (ליווי אישי שלו והוצאה נמוכה) ויתרתי עליו, במכתב הודיתי לו על כוונתו הטובה ובו איחלתי שנתראה ב"ארץ המובטחת".

ביום ה', 8 ביולי בא לבוכניה נהג המכונית, אשר לפי המוסכם חייב היה לבדוק אם אין גרמנים בדרך בה נעבור. הנסיון לימד אותנו שנשקפת לנו סכנה לאו דווקא בגבול עצמו, אלא באותם מאה ועשרים קילומטר שבין בוכניה לפיבניצ'נה, שבתחום פולין.

ביום ו' ביקר אצלנו רומאנסקי ובידו הפקדתי עשר מעטפות חתומות ובהן פרטים מדויקים על שני "הקונטקטים" שלי כדי שינצל אותם לטובת האנשים המעונינים בבריחה. קבעתי תור לאלה שנדברתי אתם מראש כי עליהם לבוא אחרינו, אם יעבור הכל בשלום. נפרדתי מכולם וכמובן גם מקונארסקי. החלפנו בינינו מתנות: הוא נתן לי תיק למסמכים ואני לו סיכה משובצת שהיתה יקרה לי במיוחד, כי היתה שייכת פעם לאחותי האניה. "אעקוב אחריכם ואפקח עין, אך אל תסמכו על כך יתר על המידה" — אמר קונארסקי. לו בלבד גיליתי את התאריך המדויק של נסיעתנו כי ידעתי שהוא ראוי לאמון. ד"ר צ'סלה הזריק לי בעת הפרידה זריקה משככת כאבים וסבור הייתי כי סיימתי את כל ההכנות באופן המושלם ביותר. טעות היתה בידי. חייב הייתי להתאמץ ולעשות אף את הבלתי אפשרי, את מה שנראה אז למעלה מיכולתי.

בשעה שש לפנות ערב, חיכתה לנו המכונית מחוץ לעיר, במרחק לא רב. כדי לא לעורר תשומת לב, יצאנו אחד אחד, תוך שמירה על פסק זמן בין זה לזה. האחים רומאנסקי ואחותם נשאו את שבעת התיקים שלנו שבהם ארזנו את חפצינו. למרבה המזל, לא הרגיש איש בהליכתנו ובשעה טובה נכנסנו למכונית, ויצאנו לדרך. זיגה פידור, בעל החזות הארית, לבוש סרבל של מסגרים, ישב ליד הנהג. נסענו בדרך המוכרת לי היטב — לוישניץ. פעם המתה עיירה זו מרוב אדם ואילו עתה היתה שוממה ורק בודדים נראו ברחבותיה. מכוניתנו גנחה וחרקה. אלוהים! רק לא תקר! לפני שבועות אחדים, חרץ התקר את גורלה של קבוצה שלימה של נמלטים.

עקפנו את העיר נובי סונץ' כי שם התמקמה מפקדת הגסטאפו. לפתע הופיעה מכונית ממולנו. אף כי לפני מכוניתנו נסע אופנוען שמתפקידו היה לבדוק אם הדרך בטוחה, לא קלטנו שום איתות אזהרה מפני סכנה. נסענו אפוא בלי חשש וגם המכונית ההיא וגם אנו האטנו את מהירות הנסיעה. שמתי לב כי זיגה פידור החויר כסיד; הלוחית העידה כי היתה זו מכונית המשטרה. רווח לנו כאשר היא חלפה על פנינו מבלי שעוררנו בה עניין.

במכוניתנו שרר מחנק נורא והנשים חשו ברע. בשעה תשע בערב, עצרנו סוף סוף ליד בית העלמין של הכפר פיבניצ'נה ומצאנו במקום שני איכרים שהמתינו לבואנו. שילמתי לנהג וביקשתי ממנו למסור פתק לגראיובר, הוא האיש שאמור היה לבוא מיד אחרינו, באותה דרך עצמה. את הפתק הכנתי מראש וכתבתי בו: "הגענו בשלום לפיבניצ'נה.

שני האיכרים, שליחיה של הגברת פורבסקה, הובילו אותנו דרך רכס הרים, תוך עליות וירידות, ושוב עליות וירידות. רגלי היו כמו מגומי ובמעלה ההר זחלתי על ארבע. בשעה שתיים וחצי אחר חצות שמענו נביחת כלבים וזה היה סימן שהגענו לאסם התבואות של פורבסקה.

למחרת, בשעה תשע בערב, יצאנו שוב לדרך. הכלבים מררו את חיינו ונדמה היה כי כל הכפר משמיע נביחות. ניתן היה לשמוע את פעימות הלב של כל אחד מאתנו. נכנסנו בבגדים ובנעליים לתוך מימיו השוצפים של נחל, טיפסנו על ההר המתנשא לגובה רב ובחצות הלילה ראינו את הרכס במרחק־מה מאחורינו. בעוד מחצית השעה אמורים היינו לחצות את הגבול לכן החלטנו כי מותר לנו לנוח קמעה.

פתאום, כמאה צעדים מלפנינו, נראו באור הירח דמויות חשודות. בריצה התפזרנו לכיוונים שונים והסתתרנו בין השיחים. מישהו התקרב אלי — היתה זו בתי רחל. שאלתי בלחש: "אפוא אמא ובלומה?" היא לא ידעה. רחל רעדה בכל גופה. חלפו דקות של אימה עד שהופיע המבריח שלנו וכינס אותנו סביבו. היתה זו בהלת שוא. הדמויות שראינו היו שייכות לקבוצת נמלטים אחרת שהלכה בעקבות המבריח של הגברת אילה. בין המבריחים לא היה קשר ובמקרה עלו שתי הקבוצות על אותו נתיב. אימצתי ללבי את אשתי ואת בנותי — היינו שוב ביחד. בהמשך הדרך התאחדו שתי הקבוצות וכך נפגשנו עם משפחת מכרים מקראקוב, פלוצ'ניק, לאחר שנה תמימה של פרידה. ב־12 ביולי, בשעה אחת אחר חצות, עברנו את הגבול של סלובקיה. שני האיכרים, בני חיל, שעשו את מלאכתם נאמנה, מסרו אותנו לידי המבריחים הסלובקיים. נפרדנו מהם בלחיצות ידיים ובמתנות וירדנו במורד ההר, לקראת חיים חדשים.

ההצלחה הגדולה

הרוחות שנשבו בהרי פולין היו עזות וסוערות ואילו כאן, בסלובקיה היו כמלטפות. בקלות נשיזו אותי רגלי והכאבים — כאילו לא היו ולא נבראו. הכל התרוגן בנו ומסביבנו. בין השיחים האירו את דרכנו הגחליליות אשר במעופן דמו לזיקוקי חג, שניטל מהם הרעש והשאון. הן הקיפו אותנו מכל צד בקצב המנגינה המתנגנת בקרבנו. גם צמרות העצים כאילו קדו קידה להצלחתנו. היתה זאת תפילת הלל שזכורה לי משכבר הימים מבית־הכנסת ובנוסף לה, השיר ששרה לי אמי

כאשר התעוררתי משנתי. כל זה היה מזמן וכאילו נשכח מהלב, אולם באותו לילה שוב צף ועלה.

בשתיים אחר חצות הגענו לאסם התבואות ומיד נרדמנו וישנו שנת ישרים. התעוררנו לצלילי שירה, אך הפעם נתלוו אליה צהלת הסוס ופעמוני הצאן הרועה באחו. האיכרה הסלובקית הביאה לנו את ארוחת הבוקר. עם דמדומי הערב נכנסנו שוב לעבי היער ולאחר הליכה של כשעתיים — עלינו על דרך עפר. המבריח רכב על אופניו אל ביתם של היהודים המתגוררים ב"קיזה־מארקט" (שוק הגבינות) כדי להודיע להם על בואנו, כי הם אמורים היו לקבל אותנו. נתבקשנו להמתין ובחצות הגיעה מכונית לאוספנו אל ביתם. למרות שהיו בה רק ששה מושבים, ואנחנו, לרבות הנהג היינו שמונה, היתה הנסיעה נוחה, כי הרי רזינו לאחרונה... משפחת פלוצ'ניק אמורה היתה להגיע במכונית שניה.

נסענו אפוא במכונית אמיתית, אנחנו, היהודים, היצורים הנחותים, מפיצי החידקים! האין זה חלום? לא, לא חלום, אלא מציאות. המכונית החליקה בשלוה בפיתולי הדרך ואנחנו האזנו לקולו של המנוע ולחריקת החצץ תחת גלגליה.

הגענו ל"קיזה־מארקט" וכאשר נכנסנו לסימטה הצרה והאפלה, עלה באפינו ריח הגיטו. שער נפתח לפנינו ומצאנו את עצמנו בחצר בית־הכנסת. יהודים ברכו אותנו בלחיצת יד ואחד מהם אמר: "בואו אחרי, אבל אל נא ברעש!" כעבור רבע שעה הוכנסנו לתוך בית נחמד. בעלי הבית היו ערים חרף השעה המאוחרת, המיתנו לנו. בחדר המואר עמד שולחן ועליו כריכים, עוגות, קפה וודקה. בעל הבית אמר: "שמי נירנברגר, זו אשתי, זהו גיסי וזו חמותי. ברוכים הבאים! ברוך השם שהגעתם בשלום!" אל תתפלאו על שכולנו פרצנו בבכי.

שלושה ימים בילינו אצל משפחת נירנברגר. הם טיפלו בנו כפי שמטפלת אם בילד החולה והזקוק להחלמה. (ארטק פידור הגיע אליהם יומיים לפנינו.) לרחוב לא הורשינו לצאת, כי גם בסלובקיה הונהגו איסורים לגבי היהודים. אשר למשפחת נירנברגר: בעל הבית היה ממוצא גרמני והתגייר בימים שלפני המלחמה, כאשר נשא אשה יהודיה. הוא התגייר בסלובקיה, אולם בעיר מולדתו נירנברג, לא ידעו על כך דבר. בעת המלחמה שירת בוהרמאכט, בדרגת קצין ולאחרונה קיבל חופשת מחלה. הודות למעמדו היו לו אפשרויות נרחבות לעזור ליהודים והוא אמנם ניצל אותן כראוי. בימי הגירוש הציל את חיי אשתו וחייהם של בני משפחתה וגם ליהודים זרים לו לגמרי עזר בכל דרך אפשרית, ואפילו השתייך בסודיות גמורה לועד המקומי לעזרת היהודים. פעם הראה לי את המכתב שכתבה לו אמו הגרה בנירנברג. מה רבה היתה גאוותה על בנה הלוחם למען גרמניה — מולדתו... אכן, נלחם הוא למען גרמניה, אך על פי דרכו שלו. בביתם של משפחת נירנברגר התגוררו מספר יהודים זרים: דוד מ"טרבלינקה"

ניהל מכאן את "עסקיו", היו שם עוד שני יהודים מקומיים ותינוק בן עשרה חדשים שנימול. בהיותה חשוכת בנים, אימצה משפחת נירנברגר את התינוק והוא היה לקרן האור בחייהם. קראו לו פטר'לה, כי לא ידעו את שמו האמיתי. הוא נמסר להם מטעם הועד היהודי שקיבל אותו מהמבריח שלידיו מסרה אותו אשה פולניה ליד קו הגבול. אני ידעתי מיהו התינוק. הוריו שהיו מקורבים קירבה רחוקה לוייסמן, היו אנשים אמידים. הם התגוררו לאחרונה בבוכניה. בנסותם לברוח נתפסו, והובאו למחנה ירוזולימסקה. קודם לכן מסרו את תינוקם לידי אשה פולניה. זו נסעה עם התינוק ברכבת כי חששו לקחת אותו עמם במכונית. ההורים שנתפסו לא הגיעו לגבול ואילו האשה מסרה את התינוק לידי המבריח. התינוק ניצל.

מפי נירנברגר שמעתי על הטראגדיה של יהודי סלובקיה. לפני המלחמה היה מספרם 88,000 ; מהם גורשו לפולין 60,000 ורק בודדים שלחו גלויות מבירקנאו ומסביבת לובלין, הכתובות בכתב ידם. מבין הנותרים — חלקם המירו את דתם למעשה או לכאורה (בהשיגם תמורת כסף אישור שנטבלו), חלקם באו בברית נישואים עם לא יהודים וכ־5,000 היו כלואים במחנות לעבודת כפיה. מצבם של יהודים אלה היה טוב למדי, כי ה"ג'וינט" דאג לכלכלתם. ההקצבה החדשית בסך של 20,000 דולאר שהעביר ה"ג'וינט" לשלטונות סלובקיה דרך שווייץ, היתה חיונית למדינה ובכך הפכו יהודי סלובקיה לפרה חולבת שסיפקה מטבע חוץ בשפע, מה גם שמשווייץ הובא חומר הגלם למחנות ושווקיה קלטו את המוצרים המוגמרים.

גם בסלובקיה סומנו היהודים במגן דוד, בשלושה גדלים שונים, בהתאם למעמדו החברתי של היהודי או לפי הסכום ששילם. תמורת סכום גבוה ניתן היה לרכוש מגן דוד בצורת סיכה התקועה בדש הבגד והיא כמעט בלתי נראית. בסלובקיה אפשר היה להשיג תמורת כסף כמעט כל דבר. אולם מצבם של היהודים היה טוב רק למראית עין כי די היה להביט במשמרות הלינקה הצועדים בסך ברחובות העיר, כדי לראות את האות המבשר רעות שפירושו: "היזהרו! הסכנה אורבת לכם!"

נירנברגר, בהיותו אזרח גרמני רשאי היה להחזיק רדיו בביתו, לכן, לאחר הפסקה ממושכת, יכולתי שוב להאזין לתחנת השידור של לונדון ולשמוע חדשות אמיתיות ובלתי מסולפות. לפיהן היה המצב בחזית טוב למדי אבל לא טוב כל כך, כפי שתארנו לעצמנו בגיטו, ועדיין רחוקה היתה הדרך לסוף המלחמה.

בחצות קלטנו את שידורי התחנה הצבאית מבלגרד, מעין "גשר בין החזית לעורף" וקול רך ועדין של אשה גרמניה השמיע שיר ערש. השיר היה כה יפה שגרם לרחל להתרגש עד דמעות ואילו אני חשבתי בלבי: "מי יודע אם האשה השרה אינה אותה מפלצת (או אחותה), אשר אמרה לי פעם, בשנת 1940 — "המראה של עשרים יהודים התלויים בעמוד התליה גורם לי הנאה רבה".

יום אחד בא אלינו אדם בשם שווארץ, והודיע כי יש באפשרותו להעביר אותנו להונגריה. לאחר משא ומתן שילמנו לו חמש מאות דולאר תמורת ההעברה של שמונה האנשים שבקבוצתנו. בשעה חמש לפנות בוקר נפרדנו בחמימות ממשפחת נירנברגר. האנשים היקרים הללו ביקשו שנראה את ביתם כביתנו ולא נהסס לשוב אליהם כאשר לא נמצא את מקומנו שם, בהונגריה. נכנסנו לשתי המכוניות שהמתינו לנו וכעבור שלוש שעות של נסיעה קסומה דרך הרי סלובקיה, בבוקר קיץ נהדר, הגענו לעיר פראסוב. מכוניותינו עצרו במרחק רב מהעיר ובלכתנו ברגל השתדלנו לא לעורר תשומת לב של העוברים ושבים. הגענו לבית־הכנסת השוכן בבנין גדול. בדרכנו נתקלנו בתושבים סלו־בקים, אך הם לא שמו לב אלינו. לוא היו אלה פולנים היו בודאי מכבדים אותנו בקריאות: "ז'ידקי" (יהודונים) ואף מסגירים אותנו לידי המשטרה.

על יד בית־הכנסת היה מטבח עממי ובו קיבלנו את ארוחת הבוקר. היו שם יהודים רבים שלחצו את ידינו ובירכו אותנו לשלום. ניכר היה בהם ששמחים הם שעוד כמה מבני עמנו הצליחו להימלט מגרמניה של היטלר.

הצללים

בבית־הכנסת של פראסוב נודע לנו כי מבין הפליטים שהגיעו לפנינו, נאסרו אחדים על ידי השלטונות, כספם הוחרם ויהודי סלובקיה נדרשים לשלם כופר כדי לפדות אותם משביים. למרבה המזל לא הוחזרו לפולין והפרשה נסתיימה בבהלה בלבד. בני שיחנו היו מלאי התפעלות מכך שעלה בידינו לעבור את כל הדרך בלי סיבוכים וקראו לנו "בני־מזל". את הכינוי הזה שמענו מאז פעמים רבות. בכל זאת יעצו לנו לנהוג בזהירות, כדי שלא ניפול, בתחום שלושים קילומטר מקו הגבול — לידי השוטרים ההונגריים, כי אז עלולים אנו להישלח למחנה.

(מגרמנית: רינה נזר)

שפרה וסטרייך

ימים בגיטו קראקוב

(פרק מתוך זכרונותיה)

במרוצת הזמן נעשה גיטו קראקוב צר מלהכיל את כל תושביו. יהודים רבים חיפשו לעצמם מקלט בעיירות הקטנות שבסביבה הקרובה והרחוקה והגיעו גם לראבקה, וכך הגעתי גם אנכי עם ילדי לראבקה. יהודים אלה שנאסר עליהם לשאת אתם מטען העולה על 15 ק״ג, הוכרחו להשאיר מאחוריהם את כל רכושם והגיעו למקומם החדש כעניים מרודים. היודנראט שבמקום חייב היה לרשום בדייקנות את שמות הנמצאים בראבקה והגסטאפו ערך על כך ביקורת מדוקדקת. יום אחד נאסר, באיום של עונש מוות, לרשום יהודים נוספים. יהודי שנתפס ולא יכול להוכיח שהוא רשום כחוק, נורה למוות ולאותו עונש צפוי היה מי שהסתיר יהודי בביתו. רוזנבאום, מנהל בית־הספר של הגסטפו, ריכז את כל הבחורים והבחורות היהודיים לעבודת כפיה.

באחד הימים נועד רוזנבאום בקראקוב עם עמיתו קראגר וחזר מצויד בצרור תקנות וצווים חדשים שהפכו אותו לחיית־טרף משתוללת.

כעבור שבועיים הופיעה בראבקה פלוגת הגסטפו ופקדה על כל היהודים הנמצאים במקום, מגיל 12 ומעלה, להתייצב בבנין בית־הספר. היה זה ביום קיץ נהדר. בגזוטרה עמדה קבוצה גדולה של אנשי גסטפו וצילמה אותנו. בגינה עמדו — בקבוצות נפרדות — גברים, נשים וילדים. רוזנבאום ישב ליד השולחן ולפניו רשימת התושבים. לצידו ישבו שלושה חברי היודנראט. את הילדים שלחו הביתה. מקבוצת המבוגרים יצאו האנשים בזה אחר זה מהשורה ואמרו את שמם. ליד שמות אחרים סימן רוזנבאום צלב שפירושו היה מוות. כך סומנו הקשישים, החולים ואלה שמסיבה כלשהי נעדרו מהעבודה. בין הקשי־שים נמצא זוג בשם פסטר, האשה היתה בת שמונים, אך למרות גילה הגבוה היתה יפת־תואר וזקופת־קומה. רוזנבאום התרשם כנראה מהופעתה הבלתי רגילה וקרא: אַת שם, הסתובבי שנית לפנינו! שני בני הזוג צורפו לרשימת הנידונים למוות. כל אלה שדינם נחרץ לא הורשו עוד לעזוב את ראבקה והיודנראט היה אחראי לכך שאם יימלט מי מהם, יכריחו אחר למלא את מקומו.

כעבור מספר ימים הובאו כארבעים איש, מתוך רשימת ה"מסו־מנים", לשטח בית־הספר ונכלאו באחת האורוות. בלי אוכל הוחזקו שם משעה שתים־עשרה בצהרים עד לשמונה בערב. באותה עת נצטוו הפועלים היהודים לחפור שוחה. בקבוצות בנות עשרה בני־אדם כל אחת, ערומים, הם הוכרחו להיכנס לתוך השוחה ונורו למוות. באחת הקבוצות היתה משפחה ששמה היה כשמו של המפקד — רוזנבאום. על כך יצא קצפו וכולם, הבעל, האשה, בתם בת השמונה־עשרה ובנם בן השש־עשרה, הומתו ביריה. בשעתו, כאשר נודע לבן שעבד אז במחצבה, כי הוריו הם ברשימת הנידונים למוות, מיהר הביתה, הדליק נר והתפלל לאלהים שישמור על הוריו ויצילם. הבת של אותה המשפחה היתה בעלת יופי נדיר, וכשראה אותה רוזנבאום עומדת ערומה בתוך השוחה, על סף המוות, היה מוכן לשחררה ולחון אותה; היא לא הסכימה להיוותר בחיים לאחר שייהרגו הוריה ואחיה והעדיפה למות יחד איתם. משפחה אחרת בשם רוזנגארטן נספתה כולה — האב, האם ושני ילדים חמודים — בגלל שרירות לבו של האכזר שצעק: "מניין לכם שם נאה כל כך, אתם היהודים? בודאי אין זה שמכם האמיתי, ובגלל זה תמותו!"

באקציה השניה, לאחר שבועיים, נרצחו עוד מאה וחמישים יהודים וביניהם חברי היודנראט ואפילו אזרח אמריקני אחד בשם וייט. וייט היה שען במקצועו, מומחה שלא היה כדוגמתו. כאשר הגיע תורו למות, היפנה את ראשו לעבר רוזנבאום, הישיר את מבטו אליו ופרץ בצעקה: "מנוולים שכמותכם! שודדים! סאדיסטים! במלחמה זו תנחלו תבוסה ודאית! דמנו הטהור השפוך ינקום בכם ומרה תהיה נקמתו!" בתגובה על כך ציוה רוזנבאום להרוג את אשת השען ואת שלושת ילדיו לנגד עיניו, ואותו הוציא מתוך הבור ובמו ידיו ערף את ראשו על גבי בול עץ. אחר־כך אחז בו הטירוף, קפץ לתוך הבור ודקר בחרבו את גופותיהם של הגוססים, עד שתש כוחו וכולו נשטף זרמי דם. הפועלים היהודים היו מוכרחים לשפוך אדמה על הגוויות, להדק אותה ברגליהם ולכסותה בעשב, כאילו דבר לא קרה. כך בוצעה האקציה השניה.

רוזנבאום לא שקט ושוב בחן את הנידונים למוות. ברשימתו נמצא שמו של גבר שהיה משותק למחצה. אשתו לא נכללה באותה רשימה. רוזנבאום לא ביקש להמיתה, אך היא לא רצתה להציל את עצמה ומתה יחד עם בעלה. בלילה הוצאו מהצריפים כל הפועלים, הבחורים והבחורות, ומהם בחר מועמדים נוספים לרשימת הנידונים למיתה. היתה ביניהם בחורה בת שמונה־עשרה, אדומת שיער. רוזנבאום צרח: "אַת שם! השיער האדום שלך מראה שאַת יצאנית! תמותי!"

בראותי כל זאת חיפשתי דרך של הצלה. תמורת כסף רב עלה בידי לשלוח את שני בני אל בעלי בקראקוב, בחסותו של השכן הנוצרי. השכן הביא לי בשובו רשיון נסיעה, אותו השיג בעלי עבורי וכך יכולתי לצאת עם בתי מראבקה. היודנראט יכול היה לתת לנו

את אישורו על כך, מפני ששמותינו לא נכללו ברשימת המוות. נודע לי שכעבור זמן מה נזכר בנו רוזנבאום כדי לחסל גם אותנו, אבל חברי היודנראט אמרו לו ששהינו בראבקה כנופשים, והוא אמר: "בני מזל הם אלה!"

הגעתי בחזרה לקראקוב ביוני 1942 ופניתי לגיטו. כדי לצמצם את מספר תושביו שלחו הגרמנים אלפי יהודים למחנה ההשמדה בברגן־בלזן, ביניהם היה גם אבי בן הששים. בשנים עברו התגוררנו בקראקוב בדירת־פאר, כמשפחה החיה באושר, מבוססת מבחינה כלכלית ואף אמידה. כעת נאלצנו להצטופף בחדר אחד. למעשה גרנו ארבע משפחות בדירה בת שני חדרים ומטבח. החדר שלנו שימש כמעבר וגם כמטבח בו בישלתי את ארוחותינו.

הימים שבין יוני לספטמבר היו שקטים יחסית, אם כי נאלצנו מדי בוקר להתייצב לעבודת כפיה ובאתר הבניה ספרו ומנו אותנו ובערב החזירו אותנו למקומנו. ב־19 בספטמבר פשטה השמועה, כי למחרת יישלחו שוב אלפי יהודים לברגן־בלזן והגיטו היה כמרקחה. בהלה אחזה בנו ובראש דאגתנו עמדה הצלת הילדים. רבים הבריחו את ילדיהם אל מעבר לגדר התייל לידי מכריהם הנוצרים. ראויים לשבח השוטרים הפולנים שסייעו לכך במו ידיהם. גם אני העברתי בדרך זו את בני נורברט, בן העשר, כדי להציל את חייו. הילד הגיע בכוחות עצמו אל שומר הבית, בו שכן המפעל לעבודות בנין ואינסטלציה שהיה באותה עת שייך עדיין לנו ולשותפנו הארי (הגרמנים אסרו, כידוע, על היהודים לנהל בעצמם את מפעליהם).

את הבהלה שהשתררה בגיטו קשה לתאר. נודע כי כעשרת אלפים מיהודי הגיטו נכללו ברשימת המיועדים למשלוח. קרונות הבקר עמדו בתחנת הרכבת, בקרבת הגיטו, מוכנים להסעת הקרבנות. משפחות רבות הסתתרו בלילה ולכן לא התמלאה המכסה הנדרשת. בו בלילה כיתרו משמרות האס־אס את הגיטו, כדי שאיש לא יוכל להימלט. גם בתוך הגיטו שוטטו אנשי אס־אס רבים שנעזרו על ידי המיליציה היהודית שאורגנה עם הקמת הגיטו. מפקד אותה מיליציה היה יהודי אדוק, שמחה ספירא, אשר גילח את זקנו ואת פאותיו, בתקוה שע"י כך יציל את משפחתו ואת עצמו.

כאשר קמנו בבוקר, בעלי, בני בן הארבע־עשרה ואנכי, נודע לנו כי בשעות הלילה פורסם צו שעל פיו על כל תושבי הגיטו לצאת מדירותיהם ולהימצא ברחוב, איש איש בקבוצת העבודה שלו. בעלי אמר לי שאם המצב ילך ויחמיר, יש בידו עוד דרך הצלה אחת: אחד מחבריו לעבודה שעסק ברשת הביוב העירונית, מסר לידיו את תכנית תעלות הביוב התת־קרקעיות, וכי הפתח של אחת ההסתעפויות נמצא בתוך הגיטו.

לפי שעה יעץ לי בעלי להצטרף עם בני לקבוצת הפועלים עמם עבדתי בבית החרושת לייצור מברשות שהקימו הגרמנים בגיטו. לדעתו עשוי היה מקום העבודה לתת את ההגנה הטובה ביותר לעובדיו.

הוא עצמו פנה לקבוצתו, כפי שחייב היה לעשות בהתאם לתפקידו.

בשעה שחצינו את "כיכר זגודה" (כיכר השלום...) ראינו המוני בני־אדם, מוקפים שוטרים גרמנים, שבידים מושטות לעברנו, התחננו: "הצילו אותנו!" אנשי הגסטפו גררו את הנשים ואת הילדים למקום הריכוז וצרחו: "לא נשאיר אף לא אשה ואף לא ילד בגיטו!"

כפי שהזכרתי הלך בעלי לעבודתו ובני ואני לעבודתנו. יום העבודה התחיל אמנם כרגיל, אך הופרע כעבור שעה קלה: נשמעו יריות, צעקות ויללות. נודע לנו כי אחד הפועלים המצטיינים, מומחה במק־צועו, התחנן לפי האוברלויטנאנט מאלוצקי, האחראי לאקציה, שישחרר מהטרנספורט את אחותו וירשה לה להישאר בגיטו. על "חוצפה" זו ירה בו הקצין והרגו בו במקום. ועוד נודע לנו שכל החולים המאושפזים בבתי־החולים השונים, הוצאו בכוח לחצר ומי שלא היו מסוגלים ללכת — נרצחו. כדי לבדוק אם לא נותרו ילדים בבתים, ערכו הגרמנים חיפוש בכל דירה. כל ילד ואף תינוק שהשאירו אותו שם הוריו, נורה במיטתו.

הדודנית שלי, טאובה אדלר, אשר עבדה אתנו, הביאה עמה למפעל את שלושת ילדיה שהיו בגיל שש־עשרה, שלוש־עשרה, וארבע. כאשר הופיעו אנשי הגסטפו, הוציאו את כל האנשים לחצר ואת הילדים לקחו לטרנספורט. האמהות סירבו להיפרד מילדיהן והלכו אתם למוות מרצונן. כך עשתה גם הדודנית שלי: היא נשלחה עם שניים מילדיה למחנה ההשמדה. בתה הבכירה נותרה בחיים לאחר שנתייסרה במחנות שונים וביניהם גם באושוויץ. כיום היא חיה בישראל.

יצאתי החוצה כדי למצוא את בעלי ולהחליט על הבריחה דרך תעלת הביוב. ראיתי אותו מרחוק בשעה שעמד לפני מאלוצקי והתחנן שזה ירשה לו להצטרף לקבוצת פועליו שמנתה כמאתיים איש, כי עליו לבצע את עבודתו. מאלוצקי ענה: "לא תעבדו היום! אינך רואה שהיום הוא יום הששי הגדול ליהודים!" — ובצחוק ארסי הוסיף: "טוב, הצטרף לקבוצתך ותראה מה יהיה". התקרבתי ומשכתי בזרועו של בעלי. אמרתי לו שאם ירצו לגזול ממני את בני, אלך אחריו לטרנספורט, אבל מה יהיה על בני הקטן, בן העשר? אין ברירה: עלינו לרדת לתעלת הביוב. פתח הכניסה היה סמוך למקום שבו עמדו משמרות הגסטפו. מבלי לשים לב לסכנה, הרחקנו מעט את העגלה הרתומה לסוס שחסמה את הפתח והסתירה אותנו על ידי כך מעיני השוטרים, פתחנו את המכסה וקפצנו פנימה. התעלה היתה גבוהה למדי, כך שאפשר היה להתקדם בה, אף כי בקומה כפופה. המים הגיעו רק עד לקרסוליים. עוד ארבעה בחורים צעירים נכנסו לתעלה בעקבותינו. כאשר החשיך, העזנו לצאת דרך הפתח הנמצא בצד ארי של העיר. מיד פנינו לבית שבו אמור היה להימצא בננו הקטן, אך למרבה האכזבה לא מצאנו אותו שם. ילדיו של שומר הבית יצאו לחפשו. התברר שבני הקטן עמד כל אותו היום ליד גדר

התייל שהפרידה בין הגיטו לבין החלק ה"ארי", ועקב אחר ההתרחשויות. הוא עמד שם ובכה כי לא ראה אותנו בין היהודים שנאספו שם ופחד שיישאר לבדו בעולם.

האקציה הסתיימה. הגיטו היה שרוי בצער ובדכאון, כי היהודים שנותרו ידעו באילו תנאים תת־אנושיים נשלחו קרוביהם: מאה בני אדם נדחסו לתוך קרון אחד נעול ומחניק, בלי אוכל ובלי מים.

נורברט הקטן עשה מאמצים כדי לדעת מה עלה בגורלנו ואם נשלחנו בטרנספורט. אחד המכרים הפנה אותו לדודו של בעלי, אשר סיפר לו שהצלחנו להימלט דרך התעלה; הוא חזר עם ילדי שומר הבית ולשמחתו מצא שם את כולנו. נשארנו אתו למשך הלילה ולמחרת חזרנו לגיטו ליום העבודה הרגיל עם הקבוצה שלנו. נורברט שסבל מילדותו ממחלת לב, לקה בהתקף לב קשה לאחר שחווה את הנוראות של אותו יום. הזעקנו שלושה רופאים שהתגוררו מחוץ לגיטו ועל פי רשיון מיוחד הוגשה לו עזרה מיידית, והילד ניצל.

כך נמשכו חיינו בגיטו, תוך פחד וחרדה, עד לחודש מארס 1943. בעלי קיבל הוראה להקים צריפים בבית־העלמין היהודי שבפודגוז'ה־פלאשוב, כי הגיטו עמד על סף חיסול. הקצב שבו התנהלה העבודה לא התאים לדרישות האס־אס, כי אצה להם הדרך. נתמנה מפקד מחנה חדש, גאט, בריה אימתנית, בעל נסיון רב בחיסול מספר גיטאות. הוא גזר גזירות חדשות שהראשונה בהן היתה לסיים את הקמת הצריפים במהירות. הימים היו ימי חורף ושלג כבד ירד. בבתים שבגיטו היו קירות בנויים שהגנו איכשהו מפני הקור. שני חלקים היו לגיטו: א' — בו התגוררו האנשים הכשירים לעבודה, וב' — בו נמצאו החולים המיועדים להישלח באחד הימים לתאי הגאזים. מדי שבוע הועברו כמה מאות איש לצריפים הבלתי גמורים שלא היו ראויים כלל למגורים, לא היו בהם שום סידורים סניטריים, לא היו מים והחדרים היו קרים, ללא מערכת חימום כלשהי. אחד הפועלים שנמנה על דיירי הצריפים, קנה בעיר כיכר לחם. על עבירה זו דן אותו גאט למוות. אנשי המשטרה היהודית בגיטו נצטוו לקחת עמם חבלים ועם שובו של האיש מהעבודה, תלו אותו במחנה לעיני כל הפועלים.

על פי פקודת הגסטפו, נצטוו כל היהודים תושבי העיירות שבסביבה, להתייצב בתאריך הנקוב במקום איסוף שנקבע לשם כך. מיד הופרדו הנשים והילדים מן הגברים ונשלחו לתחנת הרכבת הסמוכה ומשם, בקרונות הבקר — להשמדה. הגברים הצעירים הובאו, ברובם, לגיטו קראקוב — כדי לפרנס בעבודתם את קומץ היהודים שנותרו שם עדיין. כעבור כמה ימים הועברו גם הם לצריפים. יהודי שלא ציית לפקודה ולא הופיע במקום האיסוף — נורה מיד. בכל זאת היו יהודים שהסתננו לתוך הגיטו, תוך סיכון רב, ולא נתפסו על ידי הגסטפו. בין אלה היתה הדודנית שלי פאסארינה עם בני משפחתה. קיבלתי אותם אל חדרי הקטן וכך התגוררנו יחד. עשר נפשות היינו ולרשותנו — מיטה אחת ויחידה.

בעלי הצליח לצרף את דודי לקבוצת הפועלים שלו, ואני ובני יצאנו מדי בוקר לעבודה בעיר. בערב חזרנו לגיטו. הודות לקשר עם החוץ, עלה בידי לשכור חדר אצל מכרה שלי, נוצריה בשם נידז'לסקה, בכסף רב כמובן. הצלחתי גם להשיג מצרכי מזון, חמאה, ביצים, גבינה, לחם ובשר, תמורת בגדים, זהב ודברי ערך אחרים שהיו עדיין ברשותנו, אותם מסרתי לאיכרים שבאו עם תוצרתם לאתרי הבניה בהם עבדנו. כך יכולנו אנחנו ותושבי הגיטו האחרים להתקיים. על המשמר בשער הגיטו עמד שוטר גרמני צעיר, ואף על פי שראה את מעשינו, העלים עין ובכך היה לנו לעזר. עוד גרמני הגון היה בגיטו ושמו לוקאס. הוא היה ממונה על קבוצת העבודה של בעלי ולא אחת אמר: "את היהודים שלי אציל כל עוד זה יהיה באפשרותי!"

את בני החולני, העברתי לחדר השכור, לחסותם של בעלי־הבית הנוצרים. בתוך כך נמשך פינויים של תושבי הגיטו לצריפים במחנה פלאשוב וכמה מאות מהם הועברו לשם מדי שבוע. מפקד המחנה הרגיש לפתע שמספר המועברים הולך ומצטמצם, ואף נודע לו ששתי בחורות עזבו את הגיטו ונעלמו. ככל הנראה הפחידו אותן התנאים הקשים: הקור העז, הכפור והשלג, הדרגשים בלי שמיכות, חוסר מים ואוכל, ואימת עונש המוות על כל נסיון להביא ולוא רק פרוסת לחם מהחוץ. בפקודתו של גאט נאסרו האמהות של שתי הבחורות והוא החזיק אותן במאסר עד שלבסוף נאלצו שתי הבורחות לחזור. הן הופיעו לפניו ונשלחו לצריפים כאסירות. השומרים הלקו בשוטים את אחוריהן המעורטלים עד זוב דם. הבנות לא התלוננו, כי סבורות היו שבזאת תסתיים הפרשה, אבל טעו, למחרת הוצאו להורג בתליה לעיני כל הפועלים, למען יראו ויירא.

באוירה זו נמשכו חיינו במשך השבועות הבאים. באחד הימים נודע לי כי מכרי, עו"ד ברמן, נאסר, הוא ואשתו, מפני שהעזו לגור ברובע הארי של העיר. גאט שם לב כי תושבי הגיטו הולכים ונעלמים, ומיד הורה לסגור את הגיטו ולהעביר את כל העובדים לצריפים בפלאשוב. הדבר קרה ב־13 במארס, 1943. כל הילדים וכל הבלתי מועסקים נצטוו להישאר בגיטו. למחרת נרצחו כולם, לרבות שמונה מאות ילדים. בשנת 1946 הוקמה במקום אנדרטה לזכרם.

שוב ירדנו, בעלי, בני ואני לתעלה כדי להגיע דרכה אל אותו חדר ששכרנו ברובע הארי. דבר התעלה נודע בינתיים לרבים שיצאו דרכה וניצלו כמונו. לרוע המזל נתגלו אחדים מהם על ידי השוטרים הפולנים שהחזירו אותם לגיטו. התוצאות היו חמורות: תוך שעות ספורות נאטמו פתחי התעלה והיהודים שנלכדו בתוכה גוועו ברעב. ליד שני הפתחים, בזה של הכניסה ובזה של היציאה, הוצבו החל מאותו יום משמרות כבדים ואיש לא יכול עוד להינצל בדרך זו.

(מגרמנית — רינה נזר)

בשואה

עזריאל לוי

ראיון עם ברוך שרוני על פעילותו בקרב אנשי צבא

באנו אל ברוך (בֶּנֶק) שרוני, ממייסדי קיבוץ תל־יצחק ואחד הפעילים במפעל "משואה" מאז הקמתו, מתוך רצון לברר מה מניע את האיש הזה, אשר כבר הגיע לגיל הפרישה, להתמסר במרץ נעורים בלתי רגיל להחדרת תודעת השואה בקרב צעירי ישראל, פעולה בה הוא שקוע מזה שנים.

שאלנו: אתה, אשר לא היית שם ולא עברת את הזוועה הזו על עורך ועל בשרך — מנין בא אליך הלהט הזה להקדיש רוב זמנך הפנוי לנושא זה, המדכא והמקפיא את הדם בעורקים.

תשובה: המניע — היותי יהודי, היותי אדם. האם זה לא מספיק?

עיקר מטרותי שידעו וילמדו להסיק מסקנות ולהפיק לקחים. מאז נולד הרעיון להקים במשקי מוסד חינוכי לזכר השואה, אני "מכור" לנושא זה עד עצם היום הזה. היום אני יכול להתגאות, ביחד עם חברי, ממה שהקמנו. איש מאיתנו איננו מעריך עדיין מה גדולתו של המוסד מבחינה יהודית ואנושית.

ש: אני יודע שהנך עובד ומנהל מפעל תעשייתי גדול של המשק, כיצד עוד נשאר לך פנאי להתמסר לנושא "משואה"?

ת: יש לי גם אהבות נוספות הגוזלות ממני זמן לא מועט, כגון: פצועי־צה"ל, קשישים, ילדים חולים; אולם כל זה באמת שולי עבורי (כולל המפע. התעשייתי) לעומת נושא השואה, לו אני מתמסר בלב ובנפש, היות וכאן פועלת אצלי הרגשה של שליחות ממש.

ש: במה מתבטאת פעילותך בנושא זה?

ת: מזה קרוב ל־8 שנים אני נפגש בקביעות, לפחות פעמיים — והיו גם מקרים של 4 פעמים — בשבוע, בערבים, עם גופים שונים ומרצה בפניהם במשך שלוש שעות על נושא "השואה והתקומה". זה התחיל עם יחידות גדנ"ע, משמר אזרחי, משטרה, חוגים אזרחיים שונים, ומזה 4 שנים אני נפגש בעיקר עם יחידות צה"ל. לפי הערכתי ביקרו אצלי כ־15,000 חיילים ב־236 מפגשים אותם קיימתי עד עתה.

ש: וכיצד אתה מצליח לעמוד במתח הזה מבחינה פיזית ורוחנית?

ת: המתח הוא באמת עצום. לא אחת אני מגיע למפגש עייף ורצוץ, אולם ברגע שאני רואה את החיילים, אני מתעורר ומרצה את דברי כאילו שאני משמיע אותם בפעם הראשונה. אולם הסיפוק הגדול שלי הוא בכך שגם החיילים המגיעים עייפים, מקשיבים לדברי במשך שלוש שעות, כשדממה מוחלטת שוררת מסביב וכולם קשובים ודרוכים.

ש: מי הם בעצם החיילים המגיעים?

ת: אני מארח חיילים שונים ומרמות השכלה שונות, החל מקורסים של קצינים, מורות, משקים; אולם האתגר הגדול עבורי הם אלה הבאים ממרכזי־חינוך, בהם לומדים קרוא וכתוב ומושגים יסודיים על העם והמדינה. לחיילים אלה אין כל רקע בנושא השואה והם רובם מעדות המזרח.

ש: מענין באמת לדעת איך מקבלים חיילים אלה את הנושא?

ת: קשה להאמין, הקצינים והמורות המתלווים אינם מאמינים למראה עיניהם. הם יושבים מרותקים במשך שלוש שעות ושואלים שאלות. גישתי לנושא היא אמוציונלית מעיקרה. אני יודע שההיסטוריונים שוללים זאת, אולם אני סבור שזוהי הדרך היחידה לחדור ללבותיהם של הצעירים.

ש: האם למפגש זה יש השפעה לאורך ימים או שמא זאת חויה חד־פעמית וחולפת?

ת: קשה לשער עד כמה אנשים מושפעים ואיך זה משפיע על התענינותם בנושא. אתן לך לקרוא חלק קטן מבין כאלף מכתבים שקבלתי. מאות ידידים רכשתי מבין המבקרים בפגישות, הם דנים על הנושאים האלה ומבקשים ספרות. עבורי זאת הפתעה ולא תארתי לי שמפגש קצר בן 3 שעות ישפיע באופן כה מעמיק.

ש: אני חש שהפעולה גורמת לך סיפוק רב?

ת: בהחלט. אני שייך לאותו רוב גדול באנושות שאוהב דברי הערכה ומחמאות, ואולי לאותו מיעוט קטן שמודה בכך. ולדוגמה: באחד המפגשים עם חיילים מיחידת נח"ל, היו ביניהם חברי לוחמי־הגיטאות שאמרו לי, כי מעולם לא התרשמו והתרגשו מהנושא, כמו באותו ערב ב"משואה". באחרונה פנו אלי מבסיס מירון בצפון, במרחק של שעתיים וחצי נסיעה מתל־יצחק, וביקשו לקבוע מפגשים.

ש: שם — או ב"משואה"?

ת: ב"משואה".

ש: האם אינך יוצא אף פעם להרצאות מחוץ למקום?

ת: כמעט ולא, מלבד בתקופה קצרה הקרובה ליום השואה. אשתקד הרציתי ביום השואה בשלושה בתי ספר.

ש: שלוש הרצאות ביום אחד? איך אתה מסוגל לזה, האם אין זו סכנה לבריאותך?

ת: כבר נתתי לך תשובה: הרגשת שליחות. הרופא הזהיר אותי כבר בנידון זה, אבל גם זה לא עוזר.

ש: תרשה לי שאלה נוספת: האם אמרת "שואה ותקומה" או "לקחי השואה"?

ת. החשיבות היא בלקחים מאירועי השואה, ולכן החלק האחרון המתקיים

ב"בית גדי" שהוקם לזכרו של בן גבור, גד מגלה, מוקדש כולו לתקומה, ליצירה, להתישבות ולהתנדבות.

ש: האם למפגשים שלך הגיעו גם קצינים בכירים?

ת: בודאי; החל מהרמטכ"ל אשר כיבד אותי בנוכחותו וקצין חינוך ראשי של צה"ל שהיה נוכח ב־3 פגישות, שמעו אותי קצינת חן ראשית, מפקדים של בסיסי־הדרכה שונים, מפקד בי"ס לשריון ולחימוש, בקרה, וגם ועדה מטעם הצבא, משרד הבטחון ומשרד החינוך — והתרשמותם היתה מצוינת, כפי שמוכיחים הדיווחים שהגיעו לידינו.

ש: מי עוזר לך בארגון המפגשים?

ת: איש אינו עוזר לי. אני עושה הכל במו ידי.

ש: והכל בהתנדבות?

ת: התנדבות רק למראית עין. עיין נא במכתבים ותראה איזה שכר עצום אני מקבל.

קראתי והתרשמתי עמוקות, ובחרתי באחדים — אותם אני מביא להלן:

לכבוד
מר שרוני (בנק)
קיבוץ תל־יצחק

אדם שהשכיל למצא דרך אל תוכנו.
ואנו נזכור!
נזכור משום שהרגשנו, נזכור משום שהחווינו.

יהיו שיספרו על ערב מרגש.
יהיו שיזכרו אדם מיוחד.
אחרים ישובו ויראו את מפעל ההנצחה על סמליו וזעקתו.
ויהיו שיספרו סיפורים על אפילה ורצח, על עולם ששותק ועל מות גיבורים.
אך גם סיפורים חמים על ילדים שהולכים בדרכי סבם. אתה המסייע בכל תחום שדורש נדיבות לב.
יש בינינו כאלה שיקנאו בפועלך, יש אפילו שינסו ללכת בעקבותיך.
את תודתינו והערכתינו נביע במעשה אחד — אנו נשוב עם חניכינו, נשוב עם בנינו, ועם ידידינו.

ומי יתן ויעמוד לך כוחך להוביל גם אותם כפי שהובלת אותנו.

ברגשי הוקרה עמוקים

אל"מ מרקו
וסגל פיקודיו

להלן נביא דברים מתוך ראיון עם קצינים שנערך בגלי צה"ל ושודר ביום השואה תשמ"א, בהנחייתו של דני כהן־שגיא.

ס/אלוף עידית שפרלינג, לשכת קצין חינוך ראשי: אני חושבת שכל המפגש הזה שנערך במשואה יש בו פתאום מין רגש של אחדות כזאת לעם היהודי. פתאום זה מוחשי בגלל כל מה שקורה שם. החיילות נכנסות בדחילו ורחימו לאולם ההתייחדות ושוררת דממה נוראית במקום והן כולן רתוקות ומזילות דמעה. ארע לי לא אחת להיות עדה בשנה שעברה לבכי נוראי, כי זה ממש נגע ופגע בנימי הנפש הרגישות ביותר.

אני חושבת, כאשר אנחנו עומדים בבנין "משואה" למעשה עומד אתנו כל העם היהודי. ובאמת שרוני ניתץ שם את כל המסגרות העדתיות. פתאום הבעיה הפכה למשותפת לכולם והיא נחלת כולנו. ומאד מרגש הוא גם המעבר אחרי זה לבית גדי מנלה ז"ל, לבית התרבות. כשאנחנו רואים גבורה יהודית ממשית כזאת, ובכלל את הקיבוץ תל־יצחק, שהוא קיבוץ פורח וסמל חי לנצחון ולמאבק של העם היהודי. הבנות חוזרות אחר כך באוטובוס למחנה, ושוררת שתיקה גדולה לאורך כל הדרך, וכל אחת יושבת ומהרהרת במה שעבר עליה. וכשאנחנו מגיעים, מורגש בחדרים פורקן עצום. פתאום מתפתחת שיחה עצומה, נפתחים המון דברים — האם זה באמת היה? האם אמנם קרו כל הדברים האלה? לא חשבנו שהדברים הם כל כך קרובים וזה יכול לקרות. והן מבקשות שנקריא להן ונספר להן את סיפורה של אנה פרנק ואת הסיפור של יאנוש קורצ'אק, ואנחנו קוראים גם מתוך הספר "אין פרפרים פה", אסופת שירי ילדים של גיטו טריזנשטט.

דלות המלים בפי לתאר גודל החוויה. כביר. נושא כאוב זה, ידוע ומוכר מועבר במפעלך משואה בצורה מופלאה, מרגשת, חודרת ללב, מעוררת כבוד. הבית הזה — איני יודעת מי אותו האדריכל שתכנן אותו, אך אין ספק שהוא הקדיש מלבד ידע ומחשבה אף מנשמתו. כה צנוע ואפור, ללא פאר והדר, אך כולו תוכן מכובד ומשרה אוירה מתאימה כל כך לנושא. מיד בהיכנסך אתה חש ברגע, כי אתה שם, איתם, בעיירה, בבתי־כנסת, בגיטאות, הקירות הללו זועקים, האבנים ברחבה, הכתובות. אין זה סתם מוזיאון של תמונות. כל אלה יחד — אתה, בהסבריך המופלאים והבית המרשים — הם נכס של ממש לאומה כולה.

ברכה פלנר, נתניה

המשתתפים

משה קול יו"ר המפלגה הליברלית העצמאית, יו"ר הנהלת משואה, מדרשת פורדר ו"יסודות"; יו"ר חוג ידידי אגודת־הסופרים.

גדעון האוזנר יו"ר מועצת יד־ושם; יו"ר הוועדה הפדגוגית של משואה.

ראובן בן־שם ז"ל מייסד "השומר הלאומי" בפולין בסוף שנות ה־20; מנהיג ציוני, סופר ומחנך; שנות השואה עברו עליו בגיטו וארשה ובצד הארי; עם השחרור עלה ארצה ופעל בשטח הציבורי והפדגוגי.

ד"ר יוסף קרמיש היסטוריון וחוקר השואה; חבר הנהלת יד־ושם; פירסם מחקרים וספרים רבים בנושאי השואה והגבורה.

יהושע גלבוע ז"ל מראשי הנוה"צ בפולין ומפעיליה במחתרת, אסיר־ציון, סופר, עתונאי וחוקר תולדותיה של יהדות ברה"מ.

יוליאן טובים, ק.י. גאלצ'ינסקי, יאן פאראנדובסקי — אנשי־רוח נודעים בפולין.

פרופ' בלה ואגו חוקר השואה, סופר ומרצה; ראש המכון לחקר השואה ע"ש ז. שטרוכליץ באוניברסיטת חיפה.

ד"ר זיגפריד רוט מנהל המכון לענינים יהודיים ע"י הקונגרס היהודי בלונדון.

יעקב רוזנברג מראשי הלוחמים בבנדין וסוסנוביץ ולאחר מכן בהונגריה; חבר הנהלת משואה.

תושיה הרצברג מפעילות הנוה"צ והמחתרת בבנדין. בהונגריה היתה אחראית מטעם המחתרת לעזרה לאסירים.

אליהו גלאור היה מנהל אגף החינוך היהודי בבודפסט בשנים 1945—1949; עלה ב־1955; היה מחנך בבתי"ס תיכוניים בת"א ומפקח במשרד החינוך; מרצה באוניברסיטה; יו"ר הקורטוריון של כפר־הנוער ניצנים.

פרופ' אריה לוי מרצה במדעי החינוך באוניברסיטת ת"א; היה בין מארגני מחתרת הנוה"צ בהונגריה; ממייסדי כפר־הנוער ניצנים; חבר הנהלת "יסודות" ומשואה.

ב. אאורבך ז"ל מהמנהיגים הצעירים של הנוה"צ בפולין לפני המלחמה, מראשי הלוחמים בגיטו וארשה.

מאקס שטייגביגל ז"ל מראשוני "עקיבא" בקראקוב; השואה עברה עליו במחנות ריכוז; נפטר בארה"ב.

אברהם גולדברג — ב־1938 גורש עם הוריו מגרמניה לזבונשין שעל גבול פולין; עבר ללבוב והצטרף להנוה"צ בה היה פעיל גם בעת הכיבוש

הרוסי ואח"כ ברוסיה, לשם ברח ממחנה ההשמדה יאנובסקה שליד לבוב; ספרו "זכרונות מלבוב 1941—1943" נכתב מיד עם תום המלחמה; נמנה על העדים, הבאים לספר את זכרונותיהם בסמינרים של משואה; שימש כעד נגד נאצים ב־15 משפטים בגרמניה.

יוחנן כהן ממנהיגי הנוה"צ בפולין ובארץ, ממייסדי תל־יצחק, שליח "המוסד" בפולין לאחר המלחמה; איש משרד־החוץ, לשעבר שגריר ישראל ברומניה ובפינלנד, עורך "ספר הנוער הציוני — דרכה של תנועה".

יהודה דומיניץ מנהל המחלקה לעליה וקליטה בסוכנות היהודית.

ד"ר מ. אביטבול ראש המכון לחקר יהדות צפון־אפריקה במכון בן־צבי.

מאיר בניה מנהלה הפדגוגי של משואה; עלה מארגנטינה ב־1972; למד באוניברסיטת ת"א תולדות עם ישראל ופילוסופיה של היהדות.

ד"ר אשר כהן חוקר ומרצה בנושא השואה באוניברסיטת חיפה, עורך "דפים לחקר השואה".

ש. אבני עתונאי, סופר, חבר מערכת היומון הרומני "חיינו", חבר מערכת "תמורות", מפעילי התנועה ברומניה בשנות השואה ולאחריה; אסיר־ציון.

משה לויב המוכר יותר כמוריס לאוב — מבכירי העובדים של הג'וינט האמריקאי, אותו ייצג במחנות המעפילים בקפריסין ואח"כ במרוקו לעזרת היהדות שם; היה מנהלה של התנועה הקונסרבטיבית בארה"ב, ומנהל מכון ייוו"א בניו־יורק.

ז. שטרוכליץ ניצול השואה; מבין הבולטים ביהדות ארה"ב המקדיש מכוחו להפצת תולדות השואה; היה חבר ועדת הנשיא קרטר לנושא השואה; הקתדרה לנושא השואה באוניברסיטת חיפה נושאת את שמו; מידידיה הנאמנים של "משואה".

אברהם קלודבסקי מראשי הנוה"צ בפולין ואח"כ בליטא, משם עלה לארץ דרך הודו, בעצם ימי המלחמה; פעיל במפלגה ובסניף חולון, חבר מרכז ל"ע.

מנחם זליגר ז"ל יליד רוסיה; גדל בלייפציג שבגרמניה ולאחר מכן תושב קראקוב; בימי השואה ברח מגיטו בוכניה להונגריה ואח"כ לרומניה, שם כתב את ספרו.

שפרה וסטרייך ז"ל מקראקוב; ב־1943 הצליחה לברוח עם ילדיה להונגריה; עלתה ב־1949; נפטרה בת"א ב־1982; זכרונותיה שבכתובים, מתוכם ליקטנו את הקטעים שבקובץ זה, נמסרו ב־1960 ליד־ושם.

עזריאל לוי מצעירי א.ב.צ. (ארגון־ברית־ציון) בקובנה, וחבר בארגון המחתרתי; הצטרף לפרטיזנים; עלה מאיטליה בראש קבוצת בני־נוער ניצולי־המחנות שנקלטה במגדיאל, שם עבד שנים רבות; כיום ס/מנכ"ל מפעלי העוה"צ, ומנכ"ל "יסודות".

HOLOCAUST LITERATURE

"So, it is Our Turn..." Menahem Seliger 234
Days in the Cracow-Ghetto Shifra Vestreich 241

IN "MASSUAH"

An Interview with Barukh Sharony
on Activities Among Soldiers Asriel Levy 247

CONTENTS

FORTY YEARS SINCE THE WARSAW-GHETTO UPRISING

The Beacon Lit in Warsaw-Ghetto, had not been Extinguished	Moshe Kol	7
Anti-Semitism in our Generation	Gideon Hausner	18
Destruction and Uprising, Excerpts from a Warsaw-Ghetto Diary	Re'uven Ben-Shem	26
About an Unpublished Youth-Assembly in Warsaw-Ghetto	Dr. J. Karmish	101
The Man Yanush Kortchak	Yehoshuah Gilboa	108
Polish Writers and Poets Remmembering the Ghetto-Uprising, on its fifth Annual	Julian Tuvim; K.Y. Galtchinsky; Yan Parandowski	112

"HANOAR-HATZIONI" AND "AKIBA" IN TIMES OF ORDEAL AND TRIAL

The Pioneer's Underground Movement in Hungary During World-War II ; Participating: *Frof. Bela Vago; Dr. Siegfried Roth; Yacov Rosenberg; Toushya Herzberg; Eliahu Galore; Prof. Aryeh Levy*	Seminar	115
The Leaders of the Uprising (a Fragment) — *Dr. J. Karmish;* The Part of "Hanoar-Hatzioni" in the Uprising — *B. Auerbach*	From the Archive	137
Events in Cracow in the Days of Holocaust	Max Steigbeeguel	147
"Hanoar-Hatzioni" Members Revenge on S.S. in Lvov	Abraham Goldberg	152

PROBE AND CRITICISM

The Jewry of North-Africa and the State of Israel; Participating: *Johanan Cohen; Jehuda Dominitz; Dr. M. Abitbul; Moshe Kol*	Seminar	156
Teaching of the Holocaust at "Massuah"	Meir Bnayah	172
Facts and Explanation in Teaching of the Holocaust	Dr. Asher Cohen	181

DURING THE WAR AND AFTER

"Rumanian-Exodus" (Part II)	Sh. Avni	192
The British in the Cyprus Maapilim-Camps	Moshe Laub	216
Would we Ever Forget?	S. Stroochlitz	222
With "Hanoar-Hatzioni" from Poland to Lithuania	Abraham Klodavsky	224
Rescue and Rehabilitation	Moshe Kol	231

Editor: S. Meiri

Editorial Board Secretary: M. Wirth

Editorial Board: M. Kol, M. Wirth, S. Meiri

This Yearbook is Published with the Support
of The Memorial Fund of Polish Jewry
&
The Women's Association of Survivors of Nazi
Oppression in Montreal, Canada
&
The Michael Kosover Memorial Fund

©
All Rights Reserved

Massuah, Tel-Aviv, 48, King George St., Israel

M. Stern Press, Har-Zion 104, Tel-Aviv

MASSUAH

A YEARBOOK ON THE HOLOCAUST AND HEROISM

No. 11

April 1983